

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

N É P R A J Z I
TANULMÁNYOK

STUDIA ETHNOGRAPHICA

3.



SZEGED, 2001

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

N É P R A J Z I
TANULMÁNYOK

STUDIA ETHNOGRAPHICA

3.

SZEGED, 2001

A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve — Néprajzi Tanulmányok
Yearbook of Móra Ferenc Museum — Ethnographical Studies

Szerkesztette:
Bárkányi Ildikó

Technikai szerkesztő:
Korpa Zoltán

A tanulmányok lektorai:

Juhász Antal
Elena Rodica Colta
Szilágyi Miklós
Dömötör János
Bellon Tibor
Barna Gábor
Tóth Ferenc
Gráfik Imre
Péter László
Selmeczi Kovács Attila

Fordította:
Haiderné Végh Zsuzsanna
Pusztai Ildikó

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alapprogram Múzeumi Kollégiuma támogatta

ISSN 1219-7092

Kiadta a Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága
Felelős kiadó: Dr. Vörös Gabriella
Cím: 6720 Szeged, Roosevelttér 1-3.
Telefon: 62-470-370, Fax: 62-420-980

TARTALOM

Juhász Antal 65 éves	5
Bárth János: A Dél-Alföld etnográfusa. A 65 éves Juhász Antal köszöntése	7
Juhász Antal bibliográfiája	15
Kakucs Lajos: Adatok a bányász néprajzkutatás történetéhez	29
Juhász Antal: Cs. Sebestyén Károly munkássága	45
Nagy Vera: Az 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállítás Hódmezővásárhelyen ..	59
Fodor Ferenc: A Duna–Tisza közti homokhátság délkeleti részének paraszti gazdálkodása a második világháborúig	75
Vass Erika: Társadalmi, térbeli és időbeli határok Kübekházán az 1850–1950-es évek házassági anyakönyvei alapján	99
Medgyesi Konstantin: „Mi nem tudunk élni a hagyma nélkül.” Adatok a Makó környéki hagymásvilág rendszerváltozás utáni társadalomrajzához	151
Mód László: Egy apátfalvi hajósvállalkozó család életútja	187
Tóth Ferenc: Nepomuki Szent János kultusza Csongrád megyében	231
Markos Gyöngyi: Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc Csongrád megyei emlékei a tárgykultúrában	249

CONTENTS

A Tribute to 65-year-old Antal Juhász	5
Bárth, János: Ethnographer of the Southern Hungarian Plain. A Tribute to 65-year-old Antal Juhász	7
Bibliography of Antal Juhász	15
Kakucs, Lajos: Data to the History of Ethnology in the Banat	29
Juhász, Antal: The Work of Károly Cs. Sebestyén	45
Nagy, Vera: The 1904 Industrial and Agricultural Exhibition in Hódmezővásárhely..	59
Fodor, Ferenc: The Peasant Economy in the Southern-Eastern Part of the Sand Ridge Region between the Rivers Danube and Tisza until World War Two	75
Vass, Erika: Social, Space and Time Boundaries in Kübekháza Based on the Examination of the Marriage Registers between 1850 and 1950	99
Medgyesi, Konstantin: „We cannot live without onion.” Data to the Sociography of the World Based on Onion in and around Makó after the 1989 Political Transition	151
Mód, László: The Life Story of a Self-Employed Ship Transporter Family from Apátfalva	187
Tóth, Ferenc: The Cult of Saint John of Nepomuk in Csongrád County	231
Markos, Gyöngyi: The Memories of the 1848/49 Revolution and War of Independence in Csongrád County’s Object Culture	249



Juhász Antal 65 éves



Lele Ambrussal beszélget Tápén, 1969-ben. Ifj. Lele József felvétele.

*A Dél-alföld etnográfusa** *A 65 éves Juhász Antal köszöntése*

Szegeden született. A szegedi táj nevelte. A „legszőgedibb szőgedi” tanította a néprajz alapjaira. Szegeden kezdte pályáját, és 65 évesen Szegeden oktatja az egyetemi ifjúságot. A magyar népismeret legjelesebb szegedi tudósainak méltó örököse.

Földrajzi értelemben fő kutatási területe a „szőgedi nemzet” földje: a lepke alakú történelmi szegedi határ, valamint a népességkibocsátó Szeged tájatalakító új honfoglalóinak élettere: a Bánság és a kiskunsági puszták homoktengere.

Állítólag 65 éves. Nehezen hisszük el. Sokan vagyunk, akik fiatal korában ismertük meg, változatlanul látjuk, és nem könnyen fedezzük föl rajta a múltó évtizedek nyomát. A szegedi anyakönyv azonban könyörtelenül tanúskodik. 1935. augusztus 8-a nem tegnap volt, hanem 65 évvel ezelőtt. Mivel a tényekkel nem szállhatunk szembe, ne filozofáljunk az idő múlásán, hanem köszöntsük a 65 esztendejét fiatalosan viselő barátunkat, munkatársunkat, tanítómesterünket: Juhász Antalt, a Dél-alföld etnográfusát.

Az ezredforduló egyetemi hallgatói professzorként ismerik. A szegedi etnográfus jelöltek érdeklődéssel és tisztelettel hallgatják előadásait és szemináriumi magyarázatait. A kevésbé fiatal nemzedék tagjai azonban, bár ismerik egyetemi oktató és tanszéki szervező tevékenységét, elsősorban muzeológusként szerepeltetik emlékeztükben. Nem mintha a társadalmilag alacsony presztízsű muzeológusság felidézésével tompítani akarnák a társadalom által joggal felmagasztalt professzorság dicsfényét, inkább egyszerűen arról van szó, hogy ünnepeltünk nagyon sokáig dolgozott múzeumban. Évtizedeken át virtigli muzeológusnak számított. Azok, akik az 1960-as, 70-es, 80-as években némileg járatosak voltak a magyar néprajzi muzeológia világában, a szegedi múzeum nevének hallatán Juhász Antalra, Juhász Antalról szólva a szegedi múzeumra gondoltak.

A 20. század második felének magyarországi közállapota, társadalmi értékrendje nem kényeztette el a muzeológust. Tőlünk boldogabb országokban a magyarénál jóval kisebb teljesítményű muzeológust is professzornak titulálják, tudósnek tartják, tisztos polgári életformát biztosító fizetésben részesítik. Magyarországon a hatalmi tényezők és a társadalom megítélése szerint a muzeológus a kulturális fullajtárok egyike, akinek tudományos törekvése valamiféle elnézendő, gyermeteg hóbort. Munkálkodása tulajdonképpen fölösleges, jóformán senkinek sem hiányzik, mindenki megvan nélküle, de azért a régi beidegződések, kultúrpolitikai sémák és az örökölt intézményi szervezet alapján el kell tűrni, fenn kell tartani. Elsősorban azért, hogy a világ kerek maradjon.

Mindezek tetejébe a szűkebb szakma sem tartja igazán számon a muzeológiai teljesítményeket. Múzeumalapítók neve merül feledésbe, idő múltával sokévi múzeumszervező energiák válnak személytelenné. A muzeológus szakirodalmi tevékenysége úgy, ahogy megörökítődik. A bibliográfia, ha készül, rögzíti a legkisebb cikk

* Először az *Ethnica* II. évfolyamának 4. számában jelent meg.

címét is. De ki tartja számon a muzeológus tárgygyűjtéseit és kiállítás-rendezéseit? Ki számolja össze tudományos és népszerűsítő előadásait, szakszerű tárlatvezetéseit? Annak ellenére, hogy egy új állandó kiállítás megrendezésében általában a muzeológus sokévi tudományos kutatásának eredményei jelennek meg látvány formájában a látogatók előtt, állandó kiállítás megtervezéséért és megrendezéséért még senki sem kapott tudományos fokozatot.

A fenti nehézségek ellenére Juhász Antal három évtizeden át kitartóan viselte a magyar muzeológus-sorsot, sőt munkássága negyedik évtizedében sem szakadt el véglegesen a muzeológus pályától. Tárgyakat gyűjtött, leltározott, raktárakat rendezett, tárgyreviziókat vezényelt, kiállításokat rendezett, közben tanulmányokat írt és végtelenül sok előadást tartott. Példaadóan szorgos munkása volt a magyar néprajzi muzeológiának. Nem panaszkodott, tette a dolgát európai értelmiséghez méltatlan bérért.

Különösen emlékezetesek a szegedi múzeumban rendezett állandó kiállításai. Rám leginkább az a nem mindennapi ötlete hatott, amelynek megvalósulásaként a kiállítás szegedi szobája és konyhája fölé tárgyakkal jól megrakott, nyitott padlástér került. Nagy muzeológiai műve az Ópusztaszeri Nemzeti Emlékpark néprajzi falujának megtervezése és megvalósítása, különös tekintettel a falucska utcájától diszkrét távolságban, akáclobok között meghúzódó szépséges szegedi múzeum-tanyára. Ennek méltó párja az ugyancsak Juhász Antal által helyreállított és berendezett Hódmezővásárhely-kopáncsi tanyamúzeum épületegyüttese.

A professzor

1991. július 1-én nagy fordulat következett be Juhász Antal életében. Kinevezték a József Attila Tudományegyetem Néprajzi Tanszékére tanszékvezető docensnek. 1995-ben debreceni magántanári habilitációja után az egyetemi tanári címet is megkapta. Miként egyik beszélgetésünk során fogalmazta: muzeológus pályája vége felé élete nagy ajándékként, vagy ha úgy tetszik, valamiféle ráadásként szállt rá az egyetemi tanárság. A váratlan lehetőséggel jól sáfárkodott. A nagy múltú tanszék korábban csak más szakos egyetemi hallgatókkal ismertette meg a néprajz alapjait. Néha egy-egy elszánt hallgatót megpróbált a néprajz felé terelgetni. Juhász Antal múlhatatlan érdeme, hogy kitartó szervezőmunka eredményeként a szegedi egyetemen is megteremtette a néprajz szakos képzést. Az ezredforduló táján a szegedi Néprajzi Tanszék a budapesti, debreceni és a pécsi társtanszékekkel együtt a magyar néprajzkutató- és néprajztanár-utánpótlás fellegvárának számít. Juhász Antal egyetemi munkatársai segítségével a Szegedi Egyetem Néprajzi Tanszékét igazi tudományos műhellyé tette, amelynek működését tudományos konferenciák és gyarapodó könyvsorozatok jelzik.

A monográfia-szerkesztő

A helyi kiadású, tudományos igényű, többszerzős falu- és városmonográfiák megjelenítésének 20. századi „új hullámát” 1965-től, a Nagy Gyula által szerkesztett *Orosháza története* és *Orosháza néprajza* című kötetek megjelenésétől számíthatjuk. Jellemző, hogy a fiatal Juhász Antal már ott volt e nagy tudományos vállalkozás fényes neveket felsorakoztató szerzőgárdájában. Valószínűleg az orosházi kutatás ta-

pasztalatai vezérelték érdeklődését a falu- és városmonográfia-készítés göröngyös útjai felé. Az eljegyzésből hosszú frigy lett. Pályája során Juhász Antal eddig hat sokszerzős helységmonográfiát és helyi tanulmánykötetet szerkesztett (*Átokházától Ásothalomig*, 1970; *Tápé története és néprajza*, 1971; *Tanulmányok Kistelek történetéből és népéletéből*, 1976; *Mórahalom*, 1992; *Mindszent története és népélete*, 1996; *Öttömös*, 1998.) Valamennyi kötet a magasabb színvonalat képviseli a magyar falu- és városmonográfiák egyre szaporodó gyűjteményében. További fél tucat monográfiát gazdagított szerzőként. Olyan jeles monografikus művekbe adott tanulmányt, mint a szegedi és a keceli monográfia.

A Juhász Antal által szerkesztett falu- és városmonográfiák közül méreteivel, tartalmi gazdagságával és módszertani sajátosságaival messze kiemelkedik a *Tápé története és néprajza* (1971), amely mintája lett a következő évtizedek néprajzi szemléletű helyi monográfiáinak. Engedtessek meg, hogy ezen a helyen a tápai könyvvel kapcsolatban papírra vessem egy lassacskán tudománytörténeti adalékká érő személyes emlékemet. 1977 végén Kecel vezetői felkértek, hogy községük Végrehajtó Bizottságának és népfrentbizottságának együttes ülésén tartsak tájékoztatót a magyar falumonográfia-írási szokásokról, lehetőségekről, merthogy valamiféle könyvet szeretnének megjelentetni pátriájukról. Egy koratéli délután egy böröndnyi monográfiával átvonatoztam Kalocsáról Kecelre, és hosszasan beszéltem a jeles gyülekezetnek a Magyarországon megjelenő falumonográfia típusairól, előnyeiről, hátrányairól. Közben mutogattam a magammal vitt könyveket. Különösen felhívtam a figyelmet a tápai kötetre, mint a sokszerzős, tudományos monográfia legjelesebb példájára. A faluatyák hosszasan kérdeztettek és vitatkoztak a hallottak fölött. Közben lapozgatták az eléjük tárt könyveket. Már jócskán esteledett, amikor a legrangosabb döntéshozó záró szentencia gyanánt, fölemelt hangon így szólt társaihoz: Mi keceliek nem röstelkedhetünk holmi csip-csup kis monográfiával. *Tápén alul nem adjuk!* Így kezdődött a legendás keceli monografikus kutatás. Így kaptam megbízást, hogy 30 magyar kutatót vezéreljek Kecelre. Persze meg is lett a gondom a tápai példálózással. Szerkesztőként rengeteget gondolkodtam azon, hogy miként kellene felülmúlni Tápét. Hogyan legyen más a keceli monográfia, mint a tápai? Végül a keceli kötetnek talán azzal sikerült újat nyújtani a tápaihoz képest, hogy nagyobb hangsúly esett benne a történetiségre és a szerkesztő elvárta a néprajzi szerzőktől a változások vizsgálatát és a jelen kutatását is. Ezek az erények azonban nem tudták igazán ellensúlyozni a tápai könyv régi gyűjtéseken alapuló klasszikus néprajzi fejezeteinek 20. század végi gyűjtésekkel már nem felülmúlható adatgazdagságát.

Juhász Antal szerkesztett egy tematikus néprajzi monográfiát is Csongrád megye népművészetéről az Európa Kiadó népművészeti sorozata számára. (*Csongrád megye népművésze*, 1990.) A megyék népművészetét bemutató, időközben gazdát veszett sorozatban eddig öt kötet jelent meg. Szépek, hasznosak, látványosak. Ha szavaznom kellene, hogy melyik a legsikerültebb, minden bizonnyal a Csongrád megyei kötetre adnám voksomat.

A tudós kutató

Fiatalabb éveiben Juhász Antal előszeretettel foglalkozott a városi kézművesek

és a falusi kézműves specialisták tevékenységének kutatásával. Tanulmányok sora jelzi érdeklődését a különböző mesterségek iránt. Ezért jelentős feladat várt rá a Magyar Néprajz III. kötetének munkálatai során. A Kézművesség c. kötetben (1991) négy terjedelmesebb és egy rövidebb összefoglalása jelent meg. (*Malmok, molnárság, sütő- és pékmesterség; Fafeldolgozás; A vessző, a gyékény, szalma és más növényi nyersanyagok feldolgozása; Sármunka; Kőfejtés, kőbányászat, kőfaragás.*)

Juhász Antal eddigi munkásságának egyik fontos sarokpontja a népi építészet folyamatos tanulmányozása és bemutatása. A régi paraszti építmények iránti érdeklődése különösen elmélyült az 1970-es évek elején, amikor országsszerte folyt a falvak és mezővárosok központilag szervezett népi műemléki vizsgálata. Juhász Antal sokat vállalt ebből a hatalmas feltáró terepmunkából. Faluról-falura, városról-városra, tanyás határról tanyás határra járt, legtöbbször tömegközlekedési eszközökkel, kerékpárral és gyalog, hogy régi épületeket találjon és örökítsen meg. Szerencsémre ifjú muzeológusként sok helységbe vele tarthattam. Hosszú ideig együtt jártuk a kutatásra kijelölt és elvállalt falvakat, városokat! Ha az ő falujában jártunk, ő rajzolt, jegyzetelt és én fogtam a mérőszalagot, ha az én falumban barangoltunk, ő mért és én rajzoltam. Népi építészeti tapasztalataink ezáltal duplázódtak. Kutatópontjaink többsége a Duna-Tisza közére esett, de néha átsaptunk a két jeles folyón. Emlékszem, Hódmezővásárhely és Kaposvár népi építészeti emlékeit is együtt dokumentáltuk. A legtöbb népi építészeti tanulságot a halasi és a kecskeméti határ, valamint az ún. kiskun puszták hatalmas tanyavilága nyújtotta. A közös munkálkodás során rengeteget tanultam Juhász Antaltól: népi építészeti ismereteket, épületfelmérési technikát, és mindenek fölött kitartást, a néprajzi tudományos adatfeltárás extázisszerű, fáradhatatlanság lát-szatát keltő belső izgalmát.

Az 1969-ben megjelent Hantház c. közleménytől a Magyar Néprajz IV. Életmód kötetében (1997) közreadott *Élet a házban* című összefoglalásig hosszú listát tennének ki Juhász Antal népi építészeti írásainak bibliográfiai adatai. Nagy kár, hogy egyik fő műve, hajdani kandidátusi disszertációjának a Szeged környéki népi építészetet bemutató része, anyagi okok miatt, hosszú évek óta kiadatlan.

Ha fiatalabb néprajzkutatók vagy néprajzkutató-jelöltek körében szóba kerül Juhász Antal neve, a tájékozottabbak bizonyára így világosítják föl a tájékozatlanabbakat: Juhász Antal? Hát tudod, a *tanyakutató*. Valóban, míg Bálint Sándor munkásságában jobbra Alsóváros azonosult Szegeddel, Juhász Antal munkálkodása óta a hajdani szegedi határ és a szegediek által benépesített puszták tanyái jelenítik meg Szeged hagyományos kultúráját. Ez a változás valószínűleg azzal magyarázható, hogy a „Város” 20. századi nagy átalakulásai hatására a „szegediség” legjellemzőbb műveltségi elemei kiszorultak a tanyákra, másrészt Juhász Antal népelet-kutatásai legtöbbször egybemosódtak a tanyakutatással.

A 20. század második felében jelentősen átalakult a magyar néprajztudomány tanya-fogalma. Korábban, Györfly István hatására a tanyát legtöbbször azonosították a régi idők tartozéktanyájával, és a tanyával való néprajzi foglalkozás egyet jelentett a tanyatörténet kutatásával. Erdei Ferenc szociográfusi szenvedéllyel odáig feszítette a húrt, hogy a 20. század magyar települési valóságának részeként létező farmtanyától még a tanya szót is sajnálta. Ezzel szemben a 20. század végén a tanya szó nemcsak a

köznyelvben jelenti a határbeli magános lakóházat és gazdasági épületeit, vagyis a szórványtelepülés alkotóelemét, hanem a néprajzi tudományos szóhasználatban is. A tanyával való foglalkozás pedig a létező tanyavilág néprajzi tanulmányozására vonatkozik. Az átalakulásban, a szemléleti változásban nagy szerepük volt Juhász Antal tanyajárásainak és a létező farmtanyak életét bemutató tanulmányainak. Munkája jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a korábban tudománytörténeti és kényelmi okok miatt erősen falu- és mezőváros-centrikus néprajz, igazodva a 20. század magyar települési valóságához, a faluval és az agrárvárossal azonos értékű kutatási terekként fogadja el a magyar szórványtelepülések alkotóelemét, a tanyát.

Juhász Antal tanyakutató tevékenységében a *tanya*-ként emlegetett hatalmas témakör többféle részlete is helyet kapott: 1. *Tanyatörténet*. Legjellemzőbb példája az *Adatok a szegedi tanyak kialakulásához* című tanulmánya az *Ethnographia* 1975. évfolyamában. 2. *A tanyai telekelrendezés*. 1973-ban közreadta a Szabadtéri Néprajzi Múzeum kérdőívei és gyűjtési útmutatói sorában a *Tanyai telekelrendezés* című útmutató füzetet, amely sok tanyai felmérést serkentett és segített országsszerte. Szeged környéki tapasztalatait a *Telekelrendezés a szegedi tanyákon* című nagy tanulmányában fogalmazta meg. (*Ethnographia* 1974.) 3. *A tanyás határrészek különböző tanyasűrűsödései*. Legjellemzőbb példái: *Átokháza*. Egy tanyasor települése és közösségi élete. (MFMÉ. 1972-73/1.); *Kutyanyak*. (Néprajz és Nyelvtudomány XXXV. 1993-94.) 4. *A tanyán lakók önszerveződése, a tanyai társadalom, a tanyai társasélet*. A téma néhányszor helyet kapott a helyi monográfiák tanyabemutató fejezeteiben. Szép ismertetés: *Társasélet a szegedi tanyákon* (Tiszatáj 1973/8.) 5. *Tanyás puszták benépesülése, tanyaközségek létrejötte*. A tanyakutatás és a 19-20. századi Duna-Tisza közti migráció-kutatás határtémája. Kiváló példái: *Öttömös településtörténete* (MFMÉ 1986-1.); *Felső-Pusztaszer benépesedése* (Migráció és település a Duna-Tisza közén. 2. 1997.) Az 1980-as évek végéig írt tanyatanulmányainak mondanivalóját rendszerbe állítva, értékelve, korábban meg nem írt részletekkel kiegészítve, kandidátusi disszertációjának egyik része gyanánt foglalta össze *A szegedi táj tanyái* című hatalmas művében (1989). Néhány tanyával kapcsolatos írása megjelent a *Település és közösség* című, debreceni kiadású tanulmánygyűjteményében (1993).

Juhász Antal négy évtizedes néprajzi munkásságának sokágú, dús lombozatú fáján viszonylag kései hajtásnak számít a migráció-kutatás. 1987-ben egy Csongrád és Bács-Kiskun megyei kutatócsoport élén elindította a Migráció és település a Duna-Tisza közén... című kutatási programot, amelyet az OTKA három cikluson át, 1998-ig támogatott. Az eredményeket három konferenciakötet tanulmányai szemléltetik: *Migráció és település a Duna-Tisza közén 1.* (1990), *Migráció és település a Duna-Tisza közén 2.* (1997), *Migráció és anyagi kultúra a Duna Tisza közén* (1999). A kutatások legnagyobb hozadéka a 19-20. századi szegedi kirajzások számbavétele, dokumentálása, illetve több kiskunsági tanyaközség létrejöttének alapos bemutatása. Juhász Antal most írja akadémiai doktori disszertáció képében a 19-20. századi Duna-Tisza közti migráció népesedéstörténeti, településnéprajzi, agrárnéprajzi változásairól és következményeiről, hatásáról szóló összefoglaló tanulmányát. Méltán hihetjük, hogy a nem mindennapi mű a Duna-Tisza közti homokhódító parasztság prózában fogalmazott hatalmas eposza lesz.

Ritkán emlegetett erények

Juhász Antal sikeres néprajzi pályájának egyik titka, hogy kiváló néprajzi gyűjtő. Ez így leírva semmitmondó kijelentésnek hat, de aki egyszer tanúja volt terepmunkájának, érti, miről van szó. A szegedi értelmiségi, a latintanár fia olyan közvetlenséggel tud társalogni a lovát csutakoló ismeretlen fuvarossal, mintha ugyanabban a kocsmában kortyolnák a sört esténként.

Juhász Antal mindig akkurátus alapossággal fényképez. Méri a fényt. Beállítja az élességet. Nem feledkezik el a mélységelességről. Kiszámolja a blendéhez a zársebességet, a zársebességhez a blendét. Nagy műgonddal komponál, különös tekintettel a tanya előtti mezőre, a tanya fölötti égre és a kép ritmusát adó akácfa koronájára. Amikor mindent előkészített, megfontoltan exponál. Tanulmányait kizárólag jó minőségű fényképekkel illusztrálja. Vallja, hogy a fénykép nem öncélú helykitöltő kellék, hanem a szövegben leírtakkal azonos értékű néprajzi adatok hordozója.

Juhász Antal a legtudományosabb szövegű tanulmányát is nagy nyelvi alapossággal, szép magyarsággal fogalmazza. Azon kevesek közé tartozik a magyar néprajzban, akiknek van stílusa.

Bárth János
(Kecskemét, Katona József Múzeum)

Ethnographer of the Southern Hungarian Plain A Tribute to 65-year-old Antal Juhász

Antal Juhász, professor of ethnology at the University of Szeged was born in Szeged; his life and career also revolve around Szeged. He was Sándor Bálint's student at the University of Szeged and worked for the Ferenc Móra Museum for over thirty years. He was interested in studying the area of Szeged in the geographical sense: the historical borders of Szeged and the Bácság and Kiskunság sand region populated by expatriates from Szeged, the population emitting town. As museologist he collected and inventoried objects, arranged storerooms, directed object revision projects, organised exhibitions, wrote studies and held countless number of lectures. He was an exceptionally diligent contributor to Hungarian ethnologic museology. His permanent studies will always be remembered just like the design plan and realisation of the ethnographic village of the Ópusztaszer National Historical Memorial Park. He still closely co-operates with the Ópusztaszer Institution.

In 1991 he became the head of the Ethnology Department at the Attila József University of Arts and Sciences (today the University of Szeged). In 1995 he was awarded the title of university professor. Under his leadership the Ethnology Department of the University of Szeged together with its fellow departments from Debrecen and Pécs became the penultimate institution for training researchers and teachers of ethnology. Many conferences and series of books testify the operations of a scientific workshop that he has formed with his colleagues. He has achieved ever-lasting merits in editing locally published monographs about the village and the town written by several authors as well as high professional quality studies that have contributed to the monographs increasing in number from the 1970s.

At his younger age he was keen to study the activities of town craftsmen and village handicraft specialists. His findings were published in series of studies, which explains why he was the author of many chapters of the handbook entitled Hungarian Ethnologic Handicrafts (*Magyar Néprajz Kézművesség*), which summarises the achievements of Hungarian ethnology. An important part of his professional work is the study of folk architecture. He played a key role in collecting data about the folk memorial monuments in a 1970s' nation-wide project. He compiled his research findings on architecture in his academic dissertation for candidature (unfortunately so far unpublished) and in his series of studies.

His work on studying the manor farms is of outstanding importance. His research work highlighted the estate arrangement, the village society and social life, the village population and the matters of village densification. His writings on these subjects modified and specified the village image that had previously been prevailing in Hungarian Ethnology. The study of the population of the manor farm border parts is partly connected to the large-scale research project studying migration, which was launched in the mid-1980s and employing several specialists. In his academic doctorate dissertation Antal Juhász is summarising the findings of the giant project that studied the settlement ethnologic, population historical and agrarian ethnologic matters of the sand region between the rivers Danube and Tisza. Antal Juhász is an ethnographer who is open and can easily engage in conversation with his talking partners. His written works prove his good stylistic sense. He places great emphasis on ethnographic photography and in his studies the photos are regarded as informative documents.

Juhász Antal bibliográfiája

1957

1. Emlékezés Móricz Zsigmondra. Tiszatáj, 1957. szept.

1958

2. Ady Szegeden. Ttáj, 1958. 1.
3. Ady és Juhász Gyula. Ttáj, 1958. 2.
4. Régi szegedi foglalkozások nyomában. I. Superok. DM. 1958. nov. 26.
5. Vízenjárók. DM. 1958. dec. 2.
6. Vízimolnárok. DM. 1958. dec. 9.
7. Halászok, halhasítók, fischerek. DM. 1958. dec. 18.
8. Papucsosok és paprikások. DM. 1958. dec. 21.
9. Bocskorosok és nevezetes háziiparágak. DM. 1958. dec. 31.

1959

10. Híres céhes iparágak. DM. 1959. jan. 4.
11. A tápai gyékényszövés. DM. 1959. júl. 31.
12. Múzeumi séták: tékák, butellák, elnémult hangszerek között. DM. 1959. aug. 9.
13. Amiről a tápaiak híresek. CsMH. 1959. okt. 1.
14. Történeti adatok a szegedi vízimolnársághoz. Néprajzi Közlemények, 1959. IV. 4. 271-284.

1960

15. Vízimalmok a szegedi Tiszán. MFMÉ 1958-59. Szeged, 1960. 127-141.
16. A tápai gyékényszövés és szókincse. (Ilia Mihállyal) NNy. III-IV: Szeged, 1960. 149-182.
17. Egy fiatal író indulásáról. Ism. Ttáj, 1960. 5.
18. Régi szegedi kismesterségek. DM. 1960. aug. 7.

1961

19. A szegedi zsendelyvágó mesterség. Mészöly-émlékkönyv. Szeged, 1961. 185-191.
20. Látogatás az utolsó szegedi bocskorosvargánál. DM. 1961. jan. 5.
21. Az utolsó szegedi fazekas műhelyében. DM. 1961. febr. 5.
22. Pusztuló népi műemlékeink védelmében. Ttáj. 1961. április

1962

23. A tiszai tutajozás és a szegedi supermesterség. MFMÉ 1960-62. Szeged, 1962. 117-146.
24. Thury Zoltán a Szegedi Naplónál. Acta. Hist. Litt. Hung. Szeged, 1962. 25-39.
25. Megszállottak. Dékány Kálmán elbeszélései. Ism. Ttáj. 1962. febr.
26. Kőműves Imre: Mielőtt elfelejteném. Ism. Ttáj. 1962. júl.
27. Bálint Sándor: A szegedi paprika. Ism. DM. 1962. szept. 5.
28. Zűrzavar. Bárdos Pál kisregénye. Ism. DM. 1962. okt. 7.
29. Egy hónap a Tiszán. DM. 1962. okt. 21.

1963

30. A kisteleki kékfestőműhely. MFMÉ 1963. Szeged, 1963. 101-120.
31. Adatok a szegedi kékfestőmesterséghez. NNY VII. Szeged, 1963. 145-155.
32. Megyénk népművészetéről. Népművelés, 1963. 4. 26-27.
33. Csoór István: Galagonyagally. Ism. CsMH. 1963. szept. 22.
34. Néprajzi munka Csongrád megyében. CsMH. 1963. okt. 13.

1965

35. Kismesterségek. In: Orosháza néprajza. Szerk. Nagy Gyula. Orosháza 1965. 295-343.
36. Népművészeti kiállítás Szegeden. DM. 1965. márc. 16.
37. Híres szakmák, öreg mesterek: A super. DM. 1965. júl. 7.
38. A csizmadia. DM. 1965. aug. 19.
39. A magyarszűcs. DM. 1965. aug. 29.
40. A gombkötő. DM. 1965. szept. 11.
41. A fazekas. DM. 1965. okt. 2.
42. A késes. DM. 1965. okt. 30.
43. A bocskoros. DM. 1965. nov. 20.
44. A „Keszeg” múzeumba kerül. DM. 1965. dec. 21.

1966

45. A szítás. DM. 1966. jan. 16.
46. A deszki hajóvontatók. MFMÉ 1964-65/1. Szeged, 1966. 93-114.
47. Pogány Mária: Tőkés vállalkozók és kubikos bérmunkások a Tisza-szabályozásnál a 19. sz. második felében. Ism. Ttáj. 1966. 6. sz. 499.
48. Népművészeti vetélkedő. DM. 1966. júl. 14.
49. Az etnográfus Tömörkény. Ttáj. 1966. 12. sz. 997-1001.
50. Szeged környéki népelet. Vezető a Móra Ferenc Múzeum állandó néprajzi kiállításában. Szeged, én. (1966) 25 p.

1967

51. A tanya néprajza Tömörkény István műveiben. MFMÉ 1966/67-1. Szeged, 1967. 73-94.
52. Marosi vízenjáró. CsMH. 1967. febr. 19.
53. Néprajzi filmbemutató Szegeden. Ttáj 1967. 7. sz. 701-702.
54. A szülőföld krónikája. Szécsy György: Képek Mórahalom múltjából és jelenéből. Ism. DM. 1967. szept. 17.
55. A néprajzi ismeretterjesztés feladatai. CsMH. 1967. nov. 16.

1968

56. A bakity. Adatok a homoki teherhordó eszközökről. MFMÉ 1968. Szeged, 1968. 99-108.
57. A szegedi gombkötő mesterség. (Bálint Sándorral) Néprajzi Értesítő, 1968. 93-126.
58. Összobrok, faháncs takarók (kiállítási ismertető) DM. 1968. máj. 23.
59. Bálint Sándor: A szegedi nép. Ism. Ttáj, 1968. 6. sz. 563-564.
60. A szegedi Néprajzi Filmszemléről. CsMH. 1968. aug. 11.
61. Néprajz és honismeret. DM. 1968. okt. 12.
62. Lele. CsMH. 1968. nov. 30.
63. Beck Zoltán: Orosháza és környéke Háziipari Termelőszövetkezet. Ism. Békési Élet, 1968. 3. 443-444.
64. Országos néprajzi filmszemle Szegeden. Pergő Képek, 1968. 4. sz. 5-8.

1969

65. A hantház. MFMÉ 1969-1. Szeged, 1969. 5-19.
66. Hantházak és paloták. DM. 1969. febr. 21.
67. Tizenkilences emlékek. A sövényházi direktórium elnöke. DM. 1969. márc. 29.
68. Orosházi subásszűcsők. Békési Élet, 1969. 2. sz. 269-275.
69. Rúzs. Tanyaközség a volt szegedi határban. Ttáj, 1969. 6. sz. 512-529.
70. Néprajzkutató diákok. CsMH. 1969. júl. 8.
71. Falumúzeum, skanzen, szakköri gyűjtemény. CsMH. 1969. aug. 3.
72. Mit nyújt és mit igényel a néprajzi filmszemle? DM. 1969. aug. 14.
73. Néprajzi munka megyénkben. CsMH. 1969. aug. 23.
74. Koszta József emléke. Művészet, 1969. XII. 36.

1970

75. Das Leben im Bauernhaus von Tápé. I. MFMÉ 1970-1. Szeged, 1970. 159-188.
76. Állattartás a közlegelőkön, pásztorkodás. In: Átokházától Ásotthalomig. Szerk. Juhász Antal-Szécsy György. Kiadja Ásotthalom Község Tanácsa. 1970. 33-44.
77. Megtelepülés és építkezés. Uo. 45-56.

- 78. Tanyai életmód és társadalom. Uo. 57-67.
- 79. Szokáshagyományok. Uo. 69-77.
- 80. Nyolc nemzedék élete. Az orosházi múzeum új állandó kiállítása. Békési Élet, 1970. 2. 274-278.
- 81. A tápéi Tisza-soron. DM. 1970. jún. 12.
- 82. Néprajzi Filmszemle. DM. 1970. aug. 19.
- 83. Az öreg csikós. DM. 1970. nov. 15.
- 84. Falusi karácsonyok. DM. 1970. dec. 24.

1971

- 85. A falu társadalma (Ilia Mihállyal) In: Tápé története és néprajza. Szerk. Juhász Antal. Tápé Község Tanácsa. 1971. 197-223.
- 86. Család- és munkaszervezet. Uo. 225-242.
- 87. Gyűjtögetés, víziélet. (Molnár Imrével) Uo. 257-269.
- 88. Gyékénymunka. (Ilia Mihállyal) Uo. 297-325.
- 89. Közlekedés, teherhordás. (Ifj. Lele Józseffel) Uo. 409-422.
- 90. Kismesterségek. Uo. 423-430.
- 91. Falukép, település. Uo. 431-442.
- 92. Építkezés, házberendezés. Uo. 443-501.
- 93. Das Leben im Bauernhaus von Tápé II. MFMÉ 1971-1. Szeged, 1971. 231-237.
- 94. Gyovai Pál, Veszelkáné Gémes Eszter, Budai Sándor, Papp Imre portréja a „Szülőföldünk kincseiből” c. összeállításban. Ttáj, 1971. 7. sz. 590., 604., 608., 616.
- 95. Tápai arcok I. Öreg emberpár. DM. 1971. aug. 19.
- 96. Vera néni. DM. 1971. aug. 20.
- 97. Pali bácsi. DM. 1971. aug. 23.
- 98. A pénztárnok. DM. 1971. aug. 24.
- 99. Annus néni. DM. 1971. aug. 25.
- 100. Az első táncos. DM. 1971. aug. 26.
- 101. A honismeret műhelyéből. CsMH. 1971. okt. 24.
- 102. Néprajzi gyűjtőfeladatok Csongrád megyében. CsMHH 1971. 93-108.

1972

- 103. Legyen Szegednek tájmúzeuma! DM. 1972. febr. 12.
- 104. Aki Kun Bélának ágyat készített. DM. 1972. jún. 20.
- 105. Tanya a Baromjáráson. DM. 1972. júl. 9.
- 106. Néprajz és hazafias nevelés. (Wagner Istvánnal) Néprajz, 1972. 160-166.
- 107. Az I. Országos Néprajzi Filmszemle. Néprajz. 1972. 167-171.
- 108. A fábíáni juhász. CsMH. 1972. aug. 17.

1973

109. Tanyai telekelrendezés. Kérdőívek és gyűjtési útmutatók. 3. Bp. 1973.
110. Társasélet a szegedi tanyákon. Ttáj, 1973. 9. sz. 77-83.
111. Átokháza. Egy tanyasor települése és közösségi élete. MFMÉ 1972/73-1. Szeged, 1973. 83-106.
112. Parasztházak, népi műemlékek. Szentesi Élet, 1973. január 1. sz.
113. Élő népművészet Csongrád megyében. In: Csongrád megye bemutatkozik. Vue Touristique, 1973. 26-27.
114. Néprajzi gyűjtés az iskolákban. Egy ifjúsági pályázat értékelése. CsMH. 1973. szept. 30.
115. A szegedi múzeum néprajzi kincseiből. Szegedi Műsor, 1973. júl. 25.
116. Búcsú Sándorfalván. CsMH. 1973. nov. 4.
117. Apáról fiúra. Kósa László és Szemerényi Ágnes könyve. Ism. CsMH. 1973. dec. 16.
118. Tápai gyékényesek. Élet és Tudomány, 1973. XII. 21. 2407-2412.
119. Gyűjtők és zugkereskedők. DM. 1973. dec. 30.

1974

120. Telekelrendezés a szegedi tanyákon. Ethn. 1973. 2-3. 276-314.
121. Adatok a szegedi tanyák kialakulásához. In: Paraszti társadalom és műveltség a 18-20. században. III. Tanyák. Bp-Szolnok. 1974. 71-90.
122. Korreferátum Dám László: A Sárrét népének települése és építkezése c. előadásához. Sárréti Tudományos Ülésszak, Püspökladány, 1974.
123. Néprajzi értékeink védelméért. CsMH. 1974. jan. 31.
124. A Szemle és a helyismereti-honismereti kutatások. DM. 1974. febr. 16.
125. Simonffy Ferenc: Székkutas jelenéből és múltjából. Ism. Somogyi-könyvtári Műhely, 1974. 2. sz. 199-203.
126. A tápai gyékényszövés. Kiállítási vezető. Szeged, 1974. júl. 8 p.
127. Bálint Sándor hetvenéves. Somogyi-könyvtári Műhely, 1974. 3. sz. 207-210.
128. Kubikosok. Élet és Tudomány, 1974. VIII. 16. 1539-1544.
129. A város kialakulása. DM-Magazin, 1974. aug. 4.
130. Vízenjárók. DM-Magazin, 1974. szept. 8.
131. A tanyák népe. DM-Magazin, 1974. szept. 22.
132. Mezőberény története. Ism. Ttáj, 1974. 9. sz. 102-105.
133. Pedagógusok a honismereti munkában. Módszertani Közlemények, 1974. 3.
134. A VIII. Országos Honismereti Diáktábor. Honismereti Híradó, 1974. 5. 17-21.
135. Meghalt a zombói mesemondó. DM. 1974. dec. 28.

1975

136. Adatok a szegedi tanyák kialakulásához. Ethn. 1975. 2-3. 276-312.
137. A parasztság tárgyi ellátottsága. MFMÉ 1974/75-1. Szeged, 1975. 105-167.

- 138. Dél-alföldi festett parasztbútorok. Somogyi Néplap, 1975. júl. 8.
- 139. Dél-alföldi cserépedények. Petőfi Népe. 1975. aug. 1.
- 140. Népművészeti filmszemle Kiskőrösön. DM. 1975. aug. 10.
- 141. Bemutatjuk a Móra Ferenc Múzeumot. Szegedi Műsor, 1975. okt.
- 142. Az I. Csongrád megyei Honismereti Diáktábor. Honismeret, 1975. 5-6. 57-58.

1976

- 143. A kisteleki tanyák települése és élete. In: Tanulmányok Kistelek történetéből és népeletéből. Szerk. Juhász Antal. Kistelek, 1976. 325-382.
- 144. Kistelek kézműipara. Uo. 469-497.
- 145. Menyasszonyi ládák, falitékák. DM. 1976. okt. 10.

1977

- 146. Csongrád és Békés megye népművészete. In: Népművészeti Akadémia II. Néprajzi előadások. Bp. 1977. 59-79.
- 147. Néprajzi látnivalók Szegeden és környékén. Pesti Műsor különszáma én. (1977) 90-91.
- 148. Néprajzi tematika díszítőművészeti szakkörvezetők részére. Kiadja a Csongrád Megyei Továbbképzési és Módszertani Intézet. Szeged, 1977. 35 p.

1978

- 149. Sándorfalva népelete. In: Sándorfalva története és népelete. Szerk. id. Juhász Antal. Sándorfalva Nagyközség Tanácsa 1978. 255-384.
- 150. Sándorfalva külterületének földrajzi nevei. Uo. 385-405.
- 151. Papp Imre, a szentesi parasztlelet krónikása. Honismeret, 1978. 2. 24-26.
- 152. Száz beszegett esztendő. DM. 1978. márc. 19.
- 153. Majori cselédsorsok. In: Írások Pusztaszerről. Szeged, 1978. 22-24.
- 154. A szép szavú csengők gazdája. CSMH 1978. okt.
- 155. Beszámoló a Csongrád megyei néprajzi szakosztály munkájáról. Módszertani Műhely, 1978. 75-84.
- 156. Wegierska sztuka ludowa. Panstwowe Muzeum Etnograficzne w. Warszawie. Kiállítási vezető 1978. 16 p.
- 157. A hódmezővásárhelyi-kopáncsi tanyamúzeum. CsMHH. Szeged, 1978. 145-149.

1979

- 158. Csongrád megye népművészete. Kiállítási vezető. Bp. A Néprajzi Múzeum kiadása. 1979. 40 p.
- 159. Móra Ferenc félegyházi néprajzi gyűjtései. Somogyi-könyvtári Műhely, 1979. 1-4. 83-86.
- 160. A szegedi városi földek haszonbérlei az 1850-70-es években. MKCsM 1979.

- Szeged, é. n. 31-36.
161. Cigányvajdák mentekötői. Élet és Tudomány, 1979. febr. 9.
162. Csongrád megyei népművészeti kiállítás külföldön. Néprajzi Hírek, 1979. 1-4. 36-37.
163. Móra Ferenc, a muzeológus és a népművelő. Élet és Tudomány, 1979. 899-901.

1980

164. A szegedi közlegelő bérbeadásának kezdetei. MFMÉ 1978/79-1. Szeged, 1980. 19-46.
165. A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve VI-VII. 1975-1976. Ism. Ethn. 1980. 149-151.
166. Bálint Sándor: A szögedi nemzet. Második rész. MFMÉ 1976/77-2. Szeged, 1977. Ism. Ethn. 1980. 308-312.
167. A napsugaras oromdíszítés és megóvásának lehetőségei. Műemlékvédelem, 1980. 3. sz. 165-171.
168. Bálint Sándor (1904-1980). Nekrológ. Honismeret, 1980. 3. 14-15.
169. A hajóvontató hám. DM. 1980. okt. 5.
170. Húszéves a honismereti mozgalom. CsMHH. 1980. 13-19.
171. Szabadtéri néprajzi múzeum telepítése Ópusztaszeren. MKCsM 1980. Szeged, é. n. 81-87.

1981

172. A tanyák építészete. In: Népi építészeti tanácskozás, Békés. Kiadja a Békés Megyei Tanács VB Tudományos-Koordinációs Bizottsága. 1981. 111-127.
173. Gémes Eszter: Mindig magam. Ism. Somogyi-könyvtári Műhely, 1981. I. 53-54.
174. Móra Ferenc Múzeum. Ferenc Móra Museum. Demos, 1981. 1-2. 59-60.
175. Ópusztaszer. Nemzeti Emlékpark. (Trogmayer Ottóval és Zombori Istvánnal). Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 83. Bp. 1981. 16 p.
176. Néprajzkutatók tanácskozása a tanyákról. Magyar Nemzet, 1981. szept. 24.

1982

177. A réti mészkö kitermelése és felhasználása a Duna–Tisza köze déli részén. In: Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből. I. Miskolc, 1982. 145-166.
178. Papp Imre (1900-1973) és néprajzi gyűjtőmunkássága. In: Papp Imre: A parasztember élete Szentes tanyavilágában. Sajtó alá rendezte és szerkesztette Juhász A. Szentes, 1982. 7-21.
179. Makói menyasszonyi ládák. MKCSM 1982. Szeged, é. n. 87-94.

1983

180. Búcsú Szentkúton. Forrás, 1983. 1. sz. 61-66.
181. Hódmezővásárhely-kopáncsi tanyamúzeum. Tájak-Korok-Múzeumok Kis-könyvtára 154. Bp. 1983. 16 p.
182. Egyéni színek, sajátos vonzások. (Csongrád megye népművészete) Szegedi Fesztivál Magazin, 1983. 72-73.
183. A szegedi tanya. Kiállítási vezető. Szeged, én. (1983) 4 p.
184. A Szeged környéki tanyatípusok körülhatárolásához. (A település-gazdálkodás-társadalom-életforma összefüggései). Agrártörténeti Szemle, 1983. 3-4. 415-426.

1984

185. A szegedi közlegelők feltörése. MFMÉ 1980/81-1. Szeged, 1984. 135-142.
186. A korabeli népélet Bél Mátyás műveiben. In: Bél Mátyás; Csongrád és Csanád megye leírása. Sajtó alá rendezte Zombori István. MFMÉ 1980/81-2. Szeged, 1984. 163-169.
187. Iparosok és paraszti kézműves specialisták. In: Kecel története és néprajza. Szerk. Bárh János. Kecel, 1984. 667-693.
188. A deszki hajóvontatók. In: Deszk története és néprajza. Szerk. Hegyi András. Deszk-Szeged, 1984. 783-816.
189. A helyi monográfiák jelentősége az anyagi műveltség kutatásában. Ethn. 1984. 1. 107-110.
190. A tápai gyékénymunka. (Ilia Mihállal) Szeged, 1984. 133 p. (Minikönyv)
191. Kiss Lajos emlékkönyv. Ism. Békési Élet, 1984. 2. 200-203.
192. Faragó specialisták és kézműves mesterek. MKCSM 1984. Szeged, 72-78.
193. Iparos műhelyek és a kocsigyűjtemény. (Nagy Verával). Szeged, én. (1984) Kiállítási vezető, 6 p.

1985

194. Szeged város agrárpolitikája és annak következményei 1850 és 1914 között. In: Agrárgazdaság-agrártársadalom-agrárpolitika. Szerk. Hegyi András. Szeged, 1985. 205-216.
195. Az életmód és tárgyi ellátottság. In: Szeged története 2. 1686-1849. Szerk. Farkas József. Szeged, 1985. 439-483.
196. Az állattartás szerepe Szeged mezőgazdaságában 1850 és 1914 között. MKCSM 1985. Szeged, 66-74.
197. Gondolatok Horváth Dezső könyvének olvasásakor (A tizedik ember). Szegedi Könyvtári Műhely, 1985. 4. 188-190.

1986

198. Néprajzi tárgye gyűttesek dokumentálásának és gyűjtésének szempontjai. Pest Megyei Honismereti Közlemények IV. 1986. 5-13.
199. Migráció a szegedi tájon a XIX. század második felében. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Az Arany János Múzeum Közleményei IV. Nagykorös. 1985. 599-610.
200. Vásározási körzetek és iparos-migráció a Dél-Alföldön. In: Árucseré és migráció. Miskolc. 1986. 99-104.
201. Öttömös településtörténete. MFMÉ 1986-1. Szeged, 1986. 125-135.
202. Adatok a 18-19. századi alföldi ház konyhai tüzelőberendezéséhez. MKCsM 1986. Szeged, 144-160.
203. Adatok a szegedi tanyás gazdálkodáshoz. Szegedi Könyvtári Műhely, 1986. 3-4, 195-198.

1987

204. Szeged agrártársadalma 1850 és 1914 között. In: Agrárnépesség, agrártársadalom Magyarországon a Mária Terézia-kori úrbérrendezéstől 1945-ig. Szerk. Kávássy Sándor. Nyíregyháza, 1987. 285-303.
206. Györffy István településkutatásai. In: Györffy István, az Alföld kutatója és életművének irodalma. Szerk. Bellon Tibor-Szabó László. Karcag-Szolnok, 1987. 40-47.
207. Bálint Sándor és a Szeged-kutatás. Ttáj, 1987. 8. 31-40.
208. Felső-Pusztaszer benépesedése. Cumania 10. Kecskemét, 1987. 285-321.
209. Terménytároló építmények Szeged környékén. In: Arator. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére. Bp. 1987. 97-100.
210. Az ópusztaszeri szabadtéri néprajzi gyűjtemény. In: Szabadtéri néprajzi múzeumok Magyarországon. Corvina Kiadó, Bp. 1987. 123-129.

1988

211. Építőmesterek és paraszt specialisták a szegedi tájon. In: Emléklapok Tóth Ferencnek. A Makói Múzeum Füzetek 60. Makó, 1988. 71-79.
212. A szabadtéri néprajzi gyűjtemény. In: Ópusztaszer. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1988. 165-193.
213. Újabb településtörténeti kutatások a Kiskunságban. In: A Jászkunság kutatása 1988. Szolnok, 1988. 80.
214. Utószó Ifj. Lele József: Hagyományok Tápén c. kötetéhez. Szeged, 1988. 124.
215. A gyékényesek. Tápé 850 éves jubileumára. 1988. szept. 29. 5. p.
216. Az öreg Tápé. DM. 1988. szept. 30.
217. Tápé 850 éve. CsMHH 1988. 35-40.

1989

218. Vázás szerkezetű sárfalak Szeged vidékén. MFMÉ 1988-1. Szeged, 1989. 113-139.
219. Szegedi parasztok hagyatéki leltárai 1784-1824. In: Documentatio Ethnographica 13. Történeti-néprajzi források a XVIII-XIX. századból. Szerk. Égető Melinda-Filep Antal. MTA Néprajzi Kutató Csoport. Bp. 1989. 139-174.
220. Szegedi kézművesek vagyoni helyzete és életmódja a hagyatéki leltárak alapján (1780-1828). VI. Kézművesipartörténeti Szimpozion. Veszprém, 1988. nov. 15-16. MTA VEAB Veszprém, 1989. 117-125.
221. Adatok a XVIII-XIX. századi alföldi ház kéményéhez és konyhai tüzelőberendezéséhez. In: Építészet az Alföldön. Szerk: Novák László-Selmecezi László. Nagykőrös, 1989. 195-209.
222. Beitrage zum Rauchfang und zur Heizvorrichtung der Küche des Bauernhauses auf der Grosen Ungarischen Tiefebene im 18. und 19. Jahrhundert. In: Ideen, Objekte und Lebensformen. Gedenkschrift für Zsigmond Bátky. Az István király Múzeum Közleményei 29. Székesfehérvár, 1989. 125-137.
223. A Csongrád megyei múzeumok néprajzi gyűjteményei és tudományos munkája. In: Néprajz a magyar múzeumokban. Szerk. Selmecezi Kovács Attila-Szabó László. Bp.-Szolnok, 1989. 293-306.
224. A szegedi táj anyái. MFMÉ 1982/83-2. Szeged, 1989. 270 p.

1990

225. Emlékezés Bálint Sándorra. DM. 1990. május 10.
226. Boglya formájú ólak a szabadkai szállásokon. Üzenet, 1990. 7-9. 636-643.
227. A szegedi nagytáj Bálint Sándor értelmezésében. Üzenet, 1990. 7-9. 707-712.
228. Ópusztaszer. Historischer Nationalgedenpark. (Társszerzők: Trogmayer Ottó-Zombori István). Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 83/A 1990. 16 p.
229. Csongrád megye az ország néprajzi térképén. In: Csongrád megye népművészete. Szerk. Juhász Antal. Európa Könyvkiadó. Bp. 1990. 7-32.
230. Falu- és városkép, tanyai településforma. Uo. 33-56.
231. A parasztház és berendezése. (Tóth Ferencsel) Uo. 57-104.
232. Szűcs- és szűrhimzés. (Kresz Máriaival) Uo. 233-262.
233. Vessző-, gyékény- és szalmamunkák. Uo. 497-518.
234. Az elvándorlás és megtelepedés motivációi a táj települési folyamataiban. In: Migráció és település a Duna-Tisza közén. Szerk. Juhász Antal. Szeged, 1990. 99-110.

1991

235. A mezőgazdaság. In: Szeged története 3/1. 1849-1919. Szerk. Gaál Endre. Szeged, 1991. 231-336.
236. Kézműipar, kisipar. Uo. 415-445.
237. Az agrárnépesség szerkezete és területi megoszlása. Uo. 550-556.

238. A parasztság életmódja és tárgyi ellátottsága. Uo. 557-565.
239. A tanyák településtörténete és a tanya gazdálkodás. In: Kistelek története. Szerk. Blazovich László. Szeged, 1991. 461-510.
240. A szegediek külterjes állattartása 1850 és 1914 között. A hagyományos állattartás története c. konferencián elhangzott előadások. DATE Állattenyésztési Főiskolai Kar, Tudományos Közlemények 2. Hódmezővásárhely, 1991. 100-131.
241. Malmok, molnárság, sütő- vagy pékmesterség. In: Magyar Néprajz III. Főszerk. Domonkos Ottó. Bp. 1991. 157-213.
242. Fafeldolgozás. Uo. 412-463.
243. A vessző, gyékény, szalma és más növényi nyersanyagok feldolgozása. Uo. 464-481.
244. Sármunka. Uo. 614-619.
245. Kőfejtés, kőbányászat, kőfaragás. Uo. 620-635.

1992

246. A tanyák településtörténete. In: Mórahalom. A település földje és népe. Szerk. Juhász Antal. Mórahalom Város Önkormányzata. Mórahalom, 1992. 63-102.
247. A társadalmi tagozódás a 20. század első felében. Uo. 177-200.
248. A tanyatelek, a ház és berendezése. Uo. 345-378.
249. Adalékok a mesemondó Borbély Mihályról. In: Kultúra és Tradíció I. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére. Miskolc, 1992. 405-412.

1993

250. Település és közösség. Folklor és Etnográfia 73. Szerk. Ujváry Zoltán. Debrecen, 1993. 276 p.
251. Az elvándorlás és a megtelepedés összetevői a Duna-Tisza közti migrációban. In: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. III. Bp.–Szeged, 1993. 1653-1663.
252. Dugonics András szólásgyűjtése. A Dugonics Társaság Értesítője. II. évf. 1. sz. Szeged, 1993. 14-18.
253. Hűség és szolgálat. Bálint Sándor szobra alá. Szeged. 1993. június-július, 7-8.
254. A szegedi tanyától a vásárhelyi olvasóköriig. Szeged. 1993. augusztus. 22-25.
255. Kutyanak. Egy tanyasor települése és közösségi élete. Néprajz és Nyelvtudomány XXXV. Szeged, 1993-94. 183-212.
256. Hatósági rendszabályok és a népi építészet. In: Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás. Szerk. Kisbán Eszter. Bp. 1994. 57-66.
257. Építkezés, bútor. Ism. In: Konferencia a Palócok I-II. kötetének megjelenése alkalmából. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. Agria XXIX-XXX. Eger, 1994. 24-28.
258. „Emlékmorzákat rakosgatok.” Szeged. 1994. július-augusztus, 14-16.
259. „A legigazibb magyar táj.” Az Alföld néprajzi kutatása a Szegedi Alföldkutató Bizottság működése idején. Szeged. 1994. július-augusztus, 54-56.

1995

260. Képek a régi szegedi népeletből. 1. A fahajóépítés. Szeged. 1995. január.
261. Képek a régi szegedi népeletből. 2. Kofahajók a Tisza-parton. Szeged. 1995. február.
262. Képek a régi szegedi népeletből. 3. Homokhordó kubikusok. Szeged. 1995. március.
263. Képek a régi szegedi népeletből. 4. Az utolsó szegedi vízimalom. Szeged. 1995. április.
264. Képek a régi szegedi népeletből. 5. A kenyérpiac. Szeged. 1995. május.
265. Képek a régi szegedi népeletből. 6. Papucsosok. Szeged. 1995. június.
266. Képek a régi szegedi népeletből. 7. Bocskorosmesterek sátrai a piactéren. Szeged. 1995. július-december.
267. Gazdasági élet 1850–1914 között. In: Kiskundorozsma. Szerk. Kövér Lajos–Tóth Sándor László. Szeged, 1995. 381-426.
268. A dorozsmai kocsigyártó mesterség. Uo. 427-439.

1996

269. Képek a régi szegedi népeletből. 8. Füzérpiac a Valéria-téren. Paprikahasítók. Szeged. 1996. január.
270. Képek a régi szegedi népeletből. 9. A kékfestő cégér. Szeged. 1996. február.
271. Képek a régi szegedi népeletből. 10. Vőfélyek. Szeged. 1996. március.
272. Képek a régi szegedi népeletből. 11. Házaspárok. Szeged. 1996. április.
273. Képek a régi szegedi népeletből. 12. Radnájáró lány. Szeged. 1996. május.
274. Képek a régi szegedi népeletből. 13. Szobabelső. Szeged. 1996. június.
275. Képek a régi szegedi népeletből. 14. Alsótanyai szélmalom. Szeged. 1996. július.
276. Képek a régi szegedi népeletből. 15. Pásztorok a cserénynél. Szeged. 1996. augusztus.
277. Képek a régi szegedi népeletből. 16. A tejesembőr. Szeged. 1996. szeptember.
278. Megint Tömörkény tanyai néprajzából. In: Írások Péter László 70. születésnapjára. Szerk. Apró Ferenc és Gyuris György. Szeged, 1996. 164-173.
279. Móva szavunk és jelentésének változatai. In: Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére. Szerk. Mészáros Edit. Szeged, 1996. 146-149.
280. Képek a régi szegedi népeletből. 17. Alsóvárosi napsugaras oromdíszú ház. Szeged. 1996. október.
281. Képek a régi szegedi népeletből. 18. Pingált konyha Alsóvároson. Szeged. 1996. november.
282. Mindszent a tájban. In: Mindszent története és népelete. Szerk. Juhász Antal. Mindszent, 1996. 579-596.
283. Szeged kisugárzó szerepe és a „szegediség”. Néprajz és Nyelvtudomány XXXVII. Szeged, 1996. 301-308.

284. Településtörténet. In: Röske földje és népe. Szerk. Péter László. Szeged, 1996. 167-206.
285. Gazdálkodás és életmód. Uo. 291-330.
286. Földbe mélyített házak a szegedi tájon. *Ethnographia*, 1996. 1-2. 301-315.
287. Faluk társadalma Szeged vonzáskörzetében. In: A társadalomnéprajzi kutatás eredményei és lehetőségei az Alföldön. Szerk. Szilágyi Miklós és Szűcs Judit. Csongrád, 1996. 79-87.

1997

288. Képek a régi szegedi népéletből. 19. Kocsma és kuglizó asztaltársaság Alsóvároson. Szeged. 1997. január.
289. Tázlár puszta benépesedése. In: Migráció és település a Duna–Tisza közén 2. Szerk: Juhász A. Szeged, 1997. 37-69.
290. Élet a házban. In: Magyar Néprajz IV. Életmód. Főszerkesztő: Balassa Iván. Akadémiai Kiadó, Bp. 1997. 178-193.
291. Építő tevékenység. Uo. 250-254.
292. Szeged város építési rendszabályai és a népi építészet. MKCsM 1993/94. Szerk. Lengyel András. Szeged, 1997. 223-230.
293. Kistelek. In: Csongrád megye kézikönyve. Főszerkesztő: Mészáros Rezső. Ceba Kiadó. 1997. 333-340.
294. Mindszent. Uo. 375-383.

1998

295. Szegedi kézművesmesterek hagyatékai. In: Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére. Sopron, 1998. 35-55.
296. A tanyák és a falu településtörténete. In: Öttömös. A település földje és népe. Szerk. Juhász Antal. Öttömös, 1998. 71-100.
297. Adatok egy tanyasorról és közösségi életről. Néprajz és Nyelvtudomány XXXIX. Szeged, 1998. 41-55.
298. Évszám a nagygerendán (Emlékek az ópusztaszeri szabadtéri néprajzi gyűjtemény telepítéséről). Szeged. 1998. december. 72-75.

1999

299. Móra Ferenc, a szegedi néprajzi gyűjtemény egyik megteremtője. *Magyar Múzeumok*, 1999/1. 19.
300. Az építés munkaszervezete a szegedi tájon. In: Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére. Szerk. Ujváry Zoltán. Debrecen, 1999. 251-266.
301. A Szent Imre pusztai Ivánka-birtok eladása és benépesedése. In: Migráció és anyagi kultúra a Duna–Tisza közén. Szerk. Juhász Antal. Szeged, 1999. 55-88.
302. Egy pirtói tanya leírása. In: Halasi Múzeum. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 125. évfordulójára. Szerk. Szakál Aurél. Kiskunhalas, 1999. 229-234.

303. A népesség arculata és életmódja. In: Csongrád megye. Helyzetkép az ezredfordulón. Főszerkesztő: Jóni Gábor és Kormos Tibor. Csongrád Megyei Kereskedelmi és Iparkamara. Szeged, 1999. 33-39.
304. Néprajz. In: A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene 1921-1998. Szerk.: Szentirmai László. Kiadja Mészáros Rezső, a JATE rektora. Szeged, 1999. 173-183.
305. Két észak-bánsági falu településnéprajza. In: Észak-Bánság paraszti műveltségéből. Táj és Népi kultúra 3. Szerk. Juhász Antal, Szeged, 1999. 7-36.
306. Rábé lakói 1997-ben és családfájuk (Társszerzőkkel). In: Észak-Bánság paraszti műveltségéből. Táj és Népi Kultúra 3. Szeged, 1999. 81-112.
307. Sándorfalva népelete. In: Sándorfalva története és népelete. Szerk. biz. Darázs Sándor, Juhász Antal, Szabó Magdolna, Sz. Simon István. Sándorfalva Nagyközség Önkormányzata. 1999. 191-273, 289-300. (Átdolgozott, 2. kiadás)
308. Sándorfalva földrajzi nevei. Uo. 301-311.
309. Ajánlás. In: Szigeti György: Fejezetek Apátfalva néprajzából I. Apátfalva, 1999. 7-9.
310. Értékkörző várost. In: Szegediek Szegedről. Szeged. 11. évf. 12. sz. 1999. december. 119.

2000

311. A szegedi táj építészeti emlékei (Különnyomat). In: Csongrád megye építészeti emlékei. Szerk. Tóth Ferenc. Szeged, 2000.
312. Ópusztaszer építészeti emlékei. (Horváth Ferencsel) In: Csongrád megye építészeti emlékei. Szerk. Tóth Ferenc. Szeged, 2000.
313. Tápé helye a szegedi tájban. In: Mihálynap Kiadvány. Írások Ilia Mihály 60. születésnapjára. Szeged-Budapest, 2000. 137-143.
314. Megtelepedés és életmód a jársági települések által megváltott kiskunsági pusztákon. Sajtó alatt: A Jász-kunság kutatása c. kötetben, Kiskunfélegyháza.
315. A migráció és hatása a népi kultúrára. Sajtó alatt: Ethnographia 2000. évi számában.
316. Bevezető Bitó Józsefné Gera Eszter: Régi paraszti életünkre emlékezem c. kötetéhez. Balástya, 2000. 9-10.
317. Településformák, népi építészet, földművelés. Néprajzi Szöveggyűjtemény. Társszerző: Simon András. Sajtó alatt a JATE Press nyomdában.
318. A képesség és megbízhatóság példája (Útkaparóház az Ópusztaszeri Tört. Emlékparkban). Szeged, 12. évf. 8. sz. aug. 18-19.

Rövidítések

CsMH	= Csongrád Megyei Hírlap
CsMHH	= Csongrád Megyei Honismereti Híradó
DM	= Délmagyarország
MFME	= A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve
MKCsM	= Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében
NNy	= Néprajz és Nyelvtudomány
Ttáj	= Tiszatáj

Adatok a bánsági néprajzi kutatás történetéhez

KAKUCS LAJOS

(Rüsselsheim)

Az utóbbi években nagy meglepéssel vehetjük számba, hogy örvendetesen szaporodnak az erdélyi és bánsági magyar vonatkozású néprajzi tanulmányok. Legyen szó önálló kötetekről, vagy a Népismereti Dolgozatok sorozatában eddig megjelent szaktanulmányokról, a kutatók erőfeszítései minden esetben kedvező fogadtatásban részesültek az olvasóközönség részéről. Ez természetes is, hiszen a ma embere soha nem tapasztalt mértékben fordul a Historia, a történelem felé, ismerni akarja elődeinek cselekedeteit, életmódját és mindazt, ami ehhez kapcsolódik. Másrészt a felgyorsult idő, a sosem látott méretű urbanizáció rövid idő alatt eltünteti az előző generációk életéről tanúszkodó tárgyi emlékeket. Így történik meg, hogy az általunk és szüleink által mindennap használt tárgyak sora már csak elvont fogalomná válik gyerekeink és unokáink számára. Ezért is annyira fontos a mai nemzedék számára népeletünk eszközeinek, tárgyainak megmentése. Ebben a munkában, mely napjainkban átlépi a szervezett múzeumi kereteket, segítségünkre lehet elődeink példája, akik már a 19. század második felében sokat tettek a népi hagyományok megmentése érdekében.

A néprajzi kutatások kezdetei, a néprajzi tárgyú gyűjtemények létrehozása és ezeknek a gyűjteményeknek az intézményesítése Erdélyben és a Bánságban is – kevés kivétellel – a 19. század utolsó évtizedeiben történik, egy időben a történelmi és múzeumtársulatok alakításával. A gyűjtemények kialakításának első időszakában rendszerint nem lehet különbséget tenni a történelmi-régészeti, valamint a néprajzi tárgyú gyűjtés között. Ennek tulajdonítható, hogy a 19. század második felében jelentkező tudományos társaságok gyűjteményeiben a domináló régészeti tárgyú emlékek mellett alkalmanként ott találjuk a néprajzi jellegű anyagot is. Az is igaz, hogy a Kolozsvár, Szeben, Gyulafehérvár és Temesvár központokkal kialakult történelmi és régészeti társulatok munkájában a 19. század második felében, a régészet fellendülésének hullámában rövid időre háttérbe kerül a néprajzi kutatás és a néprajzi tárgyak gyűjtése. Természetes, hogy ez a viszonylagos megtorpanás elsősorban a régészeti és múzeumegyletek tevékenységére vonatkozik, hisz ebben az időszakban sok minden történt a népköltészet és a néphagyományok gyűjtése terén. Irodalomtörténetünkben jól ismert ez az időszak, sajnálatos azonban, hogy kutatóink eddig kevesebbet foglalkoztak múzeumegyleteink kialakulásának és tevékenységének történeti feldolgozásával.¹ Pedig éppen ezen a területen a századvégi közös próbálkozásokban különösen fontos szerepet játszottak mind az erdélyi, mind a bánsági magyar értelmiségiek legjobbjai.

A bánsági néprajzi kutatások hagyományainak rövid áttekintése és az eddigi is-

¹ Az utóbbi két évben: Bodor András: Erdély ókori történetének kutatása a XIX. század közepéig. Erdélyi Múzeum 1995. 3-4. sz. Uő.: Erdély ókori történetének kutatása a XIX. század közepétől az első világháború végéig. Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár 1996.

meretek bővítése érdekes lehet az interetnikai kölcsönhatások szempontjából is. Közismert tény, hogy ezen a vidéken a török uralom utáni első évszázadban a román és szerb lakosság mellett németek, magyarok, bolgárok, csehek, szlovákok, olaszok, spanyolok és franciák telepedtek le. Sehol az akkori monarchiában, de talán Európaszerte sem létezett az etnikumok ilyen színpompája, mint a 18. és 19. századi Bánságban. Néprajzkutatók számára sehol sem adatott ehhez hasonló lehetőség a különböző kultúrák kölcsönhatását a maga valóságában tanulmányozni. Ezt az egyedül álló lehetőséget a múlt század végi bánsági népélet kutatói közül talán Czirbusz Géza és Berkeszi István ismerték fel a legjobban, és igyekeztek a temesvári múzeumtársulatok szerény anyagi lehetőségeit felhasználva a kor igényeit kielégítő néprajzi múzeumot létrehozni. Ez irányú tevékenységüknek elismerésével a román és a magyar szakirodalom egyaránt rendkívül szűkmarkúan bánt, munkájuk rövid vázolója hozzájárulhat a bánsági néprajzi kutatás történetének jobb megismeréséhez.

A bánsági néprajzi kutatás történetét vizsgálva két különálló szakaszt különböztethetünk meg. Az első időszak a bécsi udvar hatalmának megszilárdulásától a 19. század második feléig tart, és a külföldi utazók leírásai mellett magában foglalja a császári adminisztráció megbízásából készített leírásoknak és jelentéseknek a népélettel és a népi hagyományokkal foglalkozó fejezeteit. Ide sorolhatjuk az 1848-as forradalom előtti időszakban megerősödő román nemzeti mozgalom bánsági képviselőinek több írását is. E viszonylag hosszú időszak kutatói, valamint a népi hagyományok feljegyzői – kevés kivétellel – csak a néphagyományok, szokások és a népköltészet leírásával foglalkoztak. A népi eszközök és a viseleti tárgyak tudományos, tervszerű gyűjtésének problémáit a kutatások második szakasza, a 19. század végétől napjainkig tartó időszak tartalmazza. A Bánságban az osztrák uralom kezdete előtt is mutatkozott érdeklődés a népélet kutatására. Ilyen tevékenységet fejtett ki a 17. század második felében a román humanizmus nagy képviselője, a karánsebesi születésű Mihai Halics (1643-1712), aki a népdalgyűjtés mellett², mint azt egy 1674-ből származó hagyatéki leirat is bizonyítja³, valószínű, hogy néprajzi tárgyak gyűjtésével is foglalkozott.

A 18. század első felétől egyre gyakoribbak azok a források, melyekben utalásokat és adatokat találunk a Bánságban lakó népek életéről. A változást az évszázados török fennhatóságot felváltó osztrák uralom hozta magával. A tartomány 1718 után osztrák fennhatóság alá került és nyitottabb lett az érdeklődők számára. Az ebben az időszakban keletkezett útleírások mellett az adminisztráció hivatalnokainak gazdasági, politikai és katonai jellegű beszámolóit is igen gyakran tartalmaznak néprajzi jellegű utalásokat. Marsigli, Bél Mátyás és Hamilton munkáiban még csak hézagosan, a vidék gazdasági és politikai jellemzésének mintegy kiegészítéseként találunk néprajzi jellegű utalásokat. Ebben az évszázadban két olyan jelentős munka született, melyeknek szerzői saját megfigyelésük alapján igen értékes adatokat közvetítettek a helyi lakosság, főleg a románok és szerbek életmódjáról és szokásairól.

² I.B. Mureșianu: Din trecutul cercetărilor privind creația populară literară în Banatul românesc. Radovi simpozijuma o jugoslavenska-ruminskim uza jamnostima u oblati narodne kujuzevnosti. Pancevo 1971. 391.

³ Muzsnai László – Dani János si Engel Károly: Date noi privitoare la Mihai Halici. Studii de istorie literară și folclor. 1964. 105-106.

Az első jelentés 1774-ben íródott, szerzője Johann Jakob Ehrler, aki 1769-től a bányásági adminisztráció magas rangú hivatalnokaként volt. Munkájának forrásértékét növeli az a tény, hogy szerzője nem csak jelentésekből, hanem saját tapasztalataiból ismerte a nép életét. Előszavából kitűnik, hogy Ehrler bányásági ellenőrző útjainak alkalmával több száz éjszakát töltött a vidék legeldugottabb településeinek parasztkunyhóiban. E bensőséges kapcsolatból származik a bányásági népelet mindennapi jelenségeinek hű és adatokban rendkívül gazdag korrajza.⁴ Közel két évszázad után Ehrler munkája a közelmúltban román fordításban látott napvilágot. A korszak másik nagy jelentőségű, bányásági témájú leírásával – melynek szerzője Francesco Grisellini – már 1780-ban megismerkedett a tudományos világ. Grisellini a helyi viszonyok alapos ismeretében mutatta be a lakosság életmódját, szokásait, a foglalkozásokat és az építkezési hagyományokat. Grisellini volt az első kutató, aki párhuzamot vont a bányásági románok szüreti és aratási szokásai valamint a római cerealia és bachalia között.⁵ A 19. század első évtizedeiben a régi római szokásokkal való hasonlatosságra több jeles bányásági román kutató mutatott rá, így Dimitrie Tichindeal⁶, Damaschin Bojinca⁷ és Eftimie Murgu⁸. Ugyanebben az időben Mehadia tudós esperese, a krónikairó Stoica de Hateg saját házában múzeumot rendezett be, mely nyitva állt az érdeklődők előtt is.⁹ Nincs kizárva, hogy a kiváló krónikás a római kor gazdag leletanyaga mellett néprajzi tárgyak gyűjtésével is foglalkozott.¹⁰

A 19. század elejétől a bányásági román értelmiségiek köréből származnak az első próbálkozások a néprajzi gyűjtőmunka megszervezésére. Az aradi román ortodox papnevelde tanára, Moise Nicoara esperes (1784-1861) 1814-ben az elhunyt Pavel Avacumovici szerb püspök helyébe román utód kinevezését kérte I. Ferenc császártól. A kor szellemének megfelelően kérésének alátámasztására hivatkozik a románság múltjára, valamint a század eleji bányásági népességi viszonyokra. A románság politikai és egyházi igényeinek minél pontosabb dokumentálása érdekében Moise Nicoare felhívással fordult a tanítókhoz és a papokhoz, melyben a vidékre vonatkozó román történelmi és néprajzi jellegű dokumentumok gyűjtését kérte.¹¹ Kezdeményezésének eredményéről nincs tudomásunk, de kétségtelen, hogy már ebben az időben az aradi preparandia körül gyülekeztek azok, akik később jelentős szerepet játszottak a bányásági román néphagyományok gyűjtésében. Az 1848-as forradalom előtti évtizedekben

⁴ Schram Ferenc: Bánati néprajzi adatok a XVII. századból. Ethnographia LXXXI. (1970); Ehrler munkáját román nyelven Costin Fenesan jelentette meg 1982-ben: Banatul de la origini pina acum (1774) címmel.

⁵ Manolescu, Gabriel: Preliminarii la o istorie a folclorului și folcloristici din Banat. Folclor literar. Timișoara. 309. Griselininek a románokról szóló fejezetére ld. Franz Grisellini: Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte I-II. Bécs, 1780- . VII. levél.

⁶ Talos, Ioan: Inceputurile interesului pentru folclorul românesc în Banat. Studii de istorie literară și folclor. 1964. 203.

⁷ Damaschin, Bojinca: Scieri, Editura Facla 1978. 117- . Közreadja Nicolae Bocsan.

⁸ Chereșteșiu, Victor: Luptătorul revoluționar Eftimie Murgu. Studii IX. 1/1956.

⁹ N. Stoica de Hateg: Cronica Banatului. 1981. 13.

¹⁰ Talos, Ioan im. 207-209.

¹¹ Moise Nicoară felhívása újranyomtatva a Foaia Diecezeană c. folyóirat I. évfolyamának (1886) 9. számában jelent meg.

kibontakozó gyűjtőmunkában Pavel Vasici, Dimitrie Ardelean, Athanasie Sandor és Ambrozie Jurma mellett ott találjuk más vidék fiait is. Az erdélyi Zeyh Jánost, aki 1836-ban bánsági útja alkalmával egy Jovan Jorgovanról szóló balladát jegyezt fel.¹² Az idegen kutatók közül legjelentősebb Arthur Schott, a stuttgarti származású agrár-mérnök, aki 1836 és 1841 között a Bissingen család jam-i birtokán, majd 1845-1848-ig az oravicai bányaműveknél dolgozott. Közben járta a környék, valamint a szomszédos Havasalföld és Erdély román falvait, ismerkedett a román népmesékkal, melyekből 1845-ben *Walachische Märchen* címmel kötetet jelentetett meg.¹³

A népköltészet iránt megnyilvánuló érdeklődés nem szorítkozott a bánsági román néphagyományok gyűjtésére, a 19. század elején induló szerb folklórgyűjtés keretében Vuk Karadzics és társainak kutatása kiterjedt a bánsági szerb fálvak népdalkincsének feldolgozására is.¹⁴ Évtizedekkel később Nikolics Sándor, a temesvári színház másodkarnagya, a bánsági szerb népköltészet kutatásának egyik kiemelkedő alakja saját gyűjtéséből 100 szerb népdal címmel önálló kötetet adott ki, melyből a temesvári Mannergesangverein dalegyesület 1861-ben már több darabot is bemutatótt.¹⁵ Az 1848-as forradalom előtti évtizedek „utazó” folkloristái közül meg kell említenünk Henry de Chambord-Bourbon herceg nevét, aki 1838-ban kíséretével együtt meglátogatta a bánsági francia telepeket és örömmel nyugtázta, hogy a hazájuktól évtizedek óta távol élő franciák még őrzik nyelvüket és nemzeti sajátosságukat.¹⁶

Az 1848-as forradalom leverése után a Bánságban is rendkívül megnőtt a néphagyományok, főként a népköltészet iránt érdeklődők köre. Ebben nagy érdeme volt korabeli román sajtónak, melyben Gheorghe Baritiu, Pavel Vasici, Simion Manguica, Athanasie M. Marienescu és mások hívták fel az olvasók figyelmét a népköltészeti alkotások gyűjtésének fontosságára. 1853 után Vasile Alecsandri költő hatása is jelentős volt az erdélyi és a bánsági román népdalkutatásra.

A vidék első magyar hírlapja, a Pesty Frigyes által szerkesztett *Delejtű* közölte a Szegeden élő Csaplár Benedek 12 részből álló, *Szózat a néphagyományok gyűjtése tárgyában* című folytatásos cikksorozatát 1859-ben. Ugyanebben az időben a magyarszentmártoni pap, Berec Imre a *Bánság népei* címmel hosszabb tanulmányt közölt a bánsági németek, románok, bolgárok és krassovánok életéről. A lap másik munkatársa, Khern Ede az erdélyi százszok életéről írt érdekfeszítő cikket.¹⁷

A továbbiakban elsősorban a kevésbé ismert gyűjtők munkáját és a néprajzi

¹² Engel Károly és Pop Dumitru: *Culegere de basme românești a lui Zeyh János*. Studii de istorie literară și folclor. 1964. 227.

¹³ Talos, Ioan im. 214.

¹⁴ Talos, Ioan im. 214.

¹⁵ Braun Dezső: *Bánsági rapszódia*. Temesvár 1836. 80.

¹⁶ Birkás Géza: *Francia utazók Magyarországon*. Szeged, 1948. 107. Itt jegyezzük meg, hogy pár évvel ezután, 1876-ban, amikor Louis Hecht, a nancy-i egyetem tanára a bánsági francia fálvakat bejárta, már senkit sem talált, aki a francia nyelvet beszélte volna. Ld. Friedrich Lotz: *Die francösosche Kolonisation des Banats (1748-1773)*. Südost Forschungen XXIII. (1964). München.

¹⁷ Berkeszi István: *A Delejtű 1858-1861*. Délmagyarország első magyar hírlapjának kritikai ismertetése a kor jellemzésével. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (a továbbiakban TRÉT) Temesvár 1910. 61-62.; Büchl Antal: *A néprajzi gyűjtés kezdetei a Bánságban*. *Korunk* 9/1974. 1004.

gyűjtemények megszervezésére irányuló kísérleteket próbáljuk meg összefoglalni. A 19. század második felében a temesvári középiskolai tanárok köréből verbuválódott gyűjtők figyelme az eddigi népdalgyűjtés mellett a népszokások és az életmód tanulmányozására irányult. A kutatás irányítását 1872 után a Temesváron megalakult Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat vette át. A társulat ez irányú tevékenységének kezdetét az 1873. november 30-án tartott választmányi gyűlés jelentette, ahol a társulat másodtitkára, Jankay Károly tanár a Népelemlről címmel a bánsági népek szokásairól tartott előadást, saját gyűjtései alapján. A társulat első titkára, Dr. Szentkláray Jenő jelezte, hogy tanártársával, Kümmer J. Heinrich apátkanonokkal és Németh Sándor csanád-apátfalvi segédlelkésszel együtt évek óta gyűjtik a bánsági falvakban a néprajzi adatokat. Szentkláray javasolta, hogy az egyesület segítségével terjesszék ki a gyűjtést Karlovac és Fruska Gora vidéke szerb kolostorainak gazdag levéltáira, melyek anyaga értékes néprajzi adatokkal szolgálhat.¹⁸ A következő években Szentkláray folytatta a néprajzi anyag gyűjtését, és a Vonások a délmagyarországi sváb szokások köréből címmel figyelemreméltó tanulmányt közölt az általa szerkesztett Történelmi Adattárban.¹⁹ A tanulmány előszavában Szentkláray hangsúlyozta, hogy dolgozatának megírásához saját és a Kümmer J. Heinrich, időközben Nagyváradra került apátkanonok kutatásait használta fel. Szentkláray részletesen ismertette a bánsági svábok egyes szokásait, mint a Szent Márton-napi lúd sütését, a Szent János-napi cselédfogadást, az adventi, karácsonyi, farsangi és húsvéti ünnepekhez kötődő népi szokásokat, valamint a házassággal, keresztelessel és halállal kapcsolatos hagyományokat, részletezve a *kirchwei* szerepét a különböző bánsági német telepes falvak életében.

Itt kell szólnunk a Szentkláray által említett, Kümmer-féle gyűjtemény sorsáról. Dolgozatunk megírásának idején, 1983-ban csak annyit tudtunk erről az anyagról, amiről Jankay Károly, a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat titkára 1873-ban tudósított. Jankay szerint a több száz ívre terjedő levéltári anyag, melyet Kümmer hosszú évek során gyűjtött és amely rendkívül gazdag anyagot tartalmaz a volt Torontál és Krassó vármegye helységeinek népszokásairól, történelméről, „régiségeiről és statisztikai állapotáról”, a gyűjtő adományaként 1873-ban a Társulat tulajdonába került.²⁰ A gyűjtemény a 19. század utolsó éveiben még szerepelt a Berkeszi István által készített múzeumi nyilvántartóban, egy 1894. szeptemberi választmányi gyűlés jegyzőkönyve szerint az anyag egy részét Dudás Gyulának, a társulat vezetőségi tagjának a rendelkezésére bocsátották a tervezett Bács-Bodrog megyei monográfia megírásához. Mivel az első világháborút követő viharos években a Temesvári Múzeum tulajdonából a szerb csapatok rablásai, a Berkeszi István 1922-ben bekövetkezett halála után alakult új vezetőség hozzá nem értése, valamint a helyi hatóságok által elkövetett, a korabeli újságok megítélése szerint súlyos törvénytelenések következtében igen sok értékes anyagnak nyoma veszett.²¹ Úgy gondoltuk, hogy a

¹⁸ Archiva istorica a Muzeului Banatului, továbbiakban AIB. 1873. év. Feldolgozatlan.

¹⁹ Történelmi Adattár Csanád Egyházmegye hajdana s jelenéhez. Budapest. IV. évfolyam (1874).

²⁰ Jankay Károly: Emlékkönyv a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat 1873-as évi tevékenységéről. Temesvár, 1874. 10.

²¹ Ld. Temesvarer Zeitung 1922. évf. 144., 182., 232. szám; 1924. évf. 131. szám; 1931. évf. 213. szám és

Kümmer-féle gyűjtemény is az elveszett javak közé tartozott. Annál kellemesebb volt a meglepetésünk, amikor a bánági élet jeles kutatója, Anton Peter Petri 1986-ban megjelentetett rövid tanulmányában új adatokat közölt az anyag sorsáról.²² Petri ismertette a gyűjtemény keletkezésének történetét és rövid leírását adta. Feltételezése szerint ez a rendkívül értékes dokumentáció már a 19. század végén a Széchenyi Könyvtár tulajdonába került.²³ Kümmer személyéről megjegyzendő, hogy 1808-ban Oravicán született, bányászivatalnok családban. 1819 és 1831 között Nagyváradon, Szegeden és Temesváron tanult, 1831-ben pappá szentelték, majd ettől az évtől 1855-ig mint káplán, majd pap Pécskán, Versecen és Oravicán dolgozott. 1855 és 1861 között a Vajdaság és a Temesi Bánság katolikus iskoláinak felügyelője volt, később, 1890-ben bekövetkezett haláláig apátkanonok Temesváron és Nagyváradon. Ő dolgozta ki azt a négy fejezetre osztott, 64 pontból álló kérdőívet, melyet 1859-ben a Szerb Vajdaság akkori kormányzója, Coronini tábornoszernagy jóváhagyásával eljuttattak a Bánság és a katonai vidék minden helységébe. A német és magyar nyelven érkezett válaszok, akárcsak a későbbi Pesty-féle helynévgyűjtés esetében helyenként rendkívül kiadósak (Alibunar helység anyaga pl. 72 lapot tesz ki), de tudomásunk szerint ez idáig csak J.H. Schwicker, Szentkláray Jenő és Dudás Gyula használták fel adataikat.

Szentkláray és Janky Károly Temesvárról való távozása után a Történelmi Társulat részéről nem történt új kezdeményezés a vidék néprajzi hagyományainak kutatására. Ez a helyzet gyökeresen megváltozott 1879 után, amikor Czirbusz Gézát kinevezték a Temesvári Piarista Gimnázium tanárának. Ettől az időtől fogva Czirbusz tevékenysége elválaszthatatlanul kapcsolódott a bánági tudományos élethez. 1879-től tagja, majd a következő évtől titkára lett a Délmagyarországi Természettudományi Társulatnak. Célul tűzte ki egy antropológiai múzeum alapítását, melynek szükségességét a Bánság rendkívül változatos etnikai-etnográfiai viszonyaival indokolta. Az akkoriban anyagi gondokkal küzdő és időnként saját székhellyel sem rendelkező természettudományi társulat nem tudta Czirbusz javaslatát megvalósítani, de az etnográfiai kutatások eredményeinek közlésére helyet adott a Természettudományi Füzetekben.²⁴ Az elkövetkező években Czirbusz sorra itt jelentette meg a bánági vonatkozású néprajzi munkáit: „Herkulesfürdő körüli románok” (1880), „Délmagyarországi bolgár típus”, „Délmagyarországi németek szaporodása” (1881), valamint külön kötetként „A délmagyarországi bolgárok ethnológiája” címet viselő, ezekből az évekből származó legfontosabb tanulmányát (1882). Czirbusz 1882-ben Veszprémbe történt áthelyezése után ideiglenes megtorpanás vehető észre a társulat néprajzi tevékenységében, bár tanítványai, Rosenfeld Mór és Heldenwanger Mihály folytattak ilyen irányú munkát. Rosenfeld Mór „Die Südungarischen Schwaben” címmel már 1879-ben érdekes sorozatot közölt a Temesváron megjelenő német nyelvű lap, a Temesvarer

az 1933. évf. 59. szám.

²² Ein Verzeichnis von wertvollen Ortsbeschreibungen aus den Jahren 1859 bis 1866-Weitgehend unbekannte Beiträge zur Heimatkunde des Banater Deutschtums in den Kom. Temesch-Torontal. Mühlendorf/Inn. 1986.

²³ Fol.Hung. 42-47.; 50-54.

²⁴ Reis Ferenc: A Délmagyarországi Természettudományi Társulat története. Temesvár, 1899. 22.

Zeitung hasábjain. Később a Délmagyarországi Természettudományi Társulat folyóiratában jelent meg „Volklieder der Banater Ziegenuer,„ című tanulmánya. Heldenwanger Mihály, Czirbusz másik munkatársa ugyanitt közölte a „Krassován népdalok” című dolgozatát. Czirbusz temesvári tevékenységének idején indult az a népszerű, nyilvános etnográfiai előadássorozat, melynek keretében 1882. február 2-án ő maga is tartott előadást a bolgárok délmagyarországi letelepedéséről. Ugyanebben az évben a világhírű Afrika-kutató, Holub Emil is az előadók között szerepelt. Az előadás rendkívüli erkölcsi és anyagi sikert jelentett Holub számára. A város és a megye vezetői olyan meleg fogadtatásban részesítették az Afrika-kutatót, mely bizonyosan hozzájárult ahhoz, hogy a következő években több adományt juttatott a Délmagyarországi Természettudományi Társulatnak. Az 1884. év sorozatából a kínai tengerészeti vámgazgatóját, a temesvári születésű Faragó Ödönt emeljük ki, aki „Kína és népe” címmel tartott nagyszerű előadást.

A bánsági néprajzi kutatás terén 1899 után következett be újabb szerencsés fellendülés, amikor hosszú távollét után Czirbusz Géza, mint gimnáziumi tanár ismét Temesváron dolgozott. Ehhez az időszakhoz kapcsolódik az első nyilvános néprajzi gyűjtemény megszervezése is. Sikeréhez hozzájárult az a tény, hogy Czirbusz tevékenysége teljes mértékben élvezte a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum Társulat tudós titkárának, Berkeszi Istvánnak erkölcsi és anyagi támogatását. A 20. század elején Czirbusz a Temesváron létrehozott Délvidéki Kárpát-Egyesület égisze alatt kezdte meg a tervezett néprajzi múzeum anyagának gyűjtését. 1904. február elején Berkeszi István ennek az egyesületnek adta át azt a 21 darabból álló, román és szerb népviseleti gyűjteményt, amelyet a Múzeum Társulat a saját pénzéből vásárolt.²⁵ Arról, hogy az 1904 februárjában a nagyközönség számára is megnyitott Délmagyarországi Táj-és Néprajzi Múzeum ezen kívül milyen tárgyakat őrzött, nincs több adatunk.²⁶ A frissen alakult múzeum pénzügyi fedezetét a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum Társulat évi 300 koronás segélye jelentette, így nem csodálkozhatunk, hogy az ideiglenes otthonban működő intézmény még 1907-ben is csak 300 darab kiállítási tárgygal rendelkezett.²⁷ Czirbusz Géza 1904-ben történt végleges távozása után a múzeum vezetését Szőke József tanár vette át, majd az ő 1910. évi távozása után a Felső Leányiskola épületében elhelyezett gyűjtemény közvetlen felügyelet nélkül maradt, és ezért 1913-ban visszakerült a Délmagyarországi Történelmi Múzeum épületébe.²⁸

Czirbusz Temesvárról történt távozásával lezárult egy korszak az önálló bánsági néprajzi múzeum létrehozásáért folyó munkában, hiszen az alapító és utódja távozását nem élte túl az 1904-ben megnyitott gyűjtemény. A szakemberek hiányán túl a múzeum fennmaradását nehezítette az a körülmény is, hogy nem állt mögötte komoly gazdasági erővel rendelkező társulat, amely felkarolhatta volna a bánsági néprajzi kutatás és múzeum ügyét. Ebben az időben a Temesváron működő két múzeumtársulat közül csupán a történelmi rendelkezett számottevő anyagi alapokkal, ez azonban akkoriban

²⁵ AIB. 1902. és 1904. év.

²⁶ Főtitkári jelentés, TRÉT. 1905. 114.

²⁷ AIB. 1907.

²⁸ Főtitkári jelentés, TRÉT. 1915. 115.

egy új múzeumi palota felépítésén fáradozott. A harmadik helyi társulat, a Délvidéki Kárpát-Egyesület is csak Czirbusz személyes hatására karolta fel a néprajzi múzeum ügyét. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége, mint az államsegélyek felhasználását ellenőrző és központi irányító szerv, 1904-ben is csak ideiglenesen engedte át a meglévő néprajzi anyagot a Délvidéki Kárpát-Egyesületnek²⁹, jelezve, hogy egy néprajzi részleg megvalósítása továbbra is a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum Társulat hatáskörébe tartozik. Ez utóbbi gondolat nem volt új a társulat történetében. Ilyen nyilatkozat először 1902. június 26-án hangzott el hivatalosan Radasics Jenő, az Iparművészeti Múzeum igazgatója részéről, temesvári múzeumlátogatása alkalmával. Radasics nyilatkozatát követően, a július elsején tartott társulati választmányi ülésen Berkeszi István kijelentette: „Múzeumunk célja az, hogy Délmagyarország három vármegye területén lakó nemzetiségek mindenikének lehetőleg teljes ethnográfiai tárgyait összegyűjtve és a megvalósítandó új múzeumépületbe mindenik nemzetiség számára egy-egy külön kis szobát, vagy egy nagy teremben egy-egy külön fülkét rendezzen be, melyekbe a három megye területén lakó magyar, német, szerb, román, sokác (Rékás), bolgár (Vinga), krassován és horváth nemzetiségek jellemző viseletében bábukkal legyenek feltüntetve, szobai felszerelésükkel és az általuk üzött háziiparikkal.”³⁰ E terv megvalósításához kapcsolódott az első tervszerű bánsági kutatás ötlete és végrehajtása is.

A terv kidolgozója Cs. Sebestyén Károly volt, aki 1898-tól rajztanárként Szegeden dolgozott, és már 1905 és 1908 között részt vett a Szeged környékén végzett néprajzi gyűjtésekben. Ezekben az években tanítványai segítségével a felső-torontáli falvak vidékéről jelentős hűsvéti tojás gyűjteményt hozott létre.³¹ Cs. Sebestyén Károly, feltételezhetően Berkeszivel történt előzetes egyeztetés alapján, 1908 elején részletes beadvánnyal fordult a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum Társulat vezetőségéhez, ezen keresztül pedig a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségéhez. Beadványában körültekintően megindokolta a gyűjtés szükségességét és nagyszabású, részletes, időre bontott tematikai tervet dolgozott ki, a vidéki múzeumok igényeinek figyelembe vételével. (Ld. mellékletben.) A temesvári múzeumtársulat vezetősége jóváhagyta a benyújtott tervet, beiktatta munkatervébe és az államsegély felhasználásánál már 1908-ban figyelembe vette kivitelezésének pénzügyi támogatását.³² A kidolgozott munkatervet az országos felügyelőség is jóváhagyta és a néprajzi kutatás támogatására az 1909. évre 500 koronát irányzott elő. A jóváhagyás elég későn érkezett meg, így 1909-ben Cs. Sebestyén Károly csak néhány napot dolgozhatott Kiszombor és Csóka vidékén. Sajnos, a társulati levéltárban nincs utalás a gyűjtött néprajzi anyagra. A következő években is csak igen kevés pénzt használtak fel a gyűjtésre szánt évi keretből, amely 1911-ben elérte 1800 koronát.³³ Az okok sokrétűek, de tény, hogy a gyűjtéssel megbízott Cs. Sebestyén Károly sem tudott

²⁹ Főtitkári jelentés, TRÉT. 1905. 114.

³⁰ AIB. 1902.

³¹ Bálint Sándor: A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75. II. 34-35.

³² AIB. 1907.

³³ AIB. 1910.

kellő időt fordítani a terepjáráásra. Berkeszi ezt a gondot úgy próbálta áthidalni, hogy a kutatás folytatására Hermann Antalnak, a kolozsvári egyetem néprajztanárának segítségét kérte.³⁴ Berkeszi valószínűleg azért fordult a nemzetközileg is jól ismert kolozsvári tanárhoz, mert az már 1904 márciusában előadást tartott a bánági néprajzi anyag gyűjtésének fontosságáról. A kutatást hátráltató másik fontos tényező a temesvári múzeumban akkor már évek óta érzékelhető helyhiány volt, mely mind a meglévő anyag kiállításánál, mind a szakszerű raktározásnál akadályt jelentett. Feltételezésünket támasztja alá a múzeumtársulat 1913. évi közgyűlésén elhangzott főtítkári jelentés, melyben Berkeszi hangsúlyozta, hogy: „Bírnuk Hermann Antal ígéretét, hogy a nagyszünetidőben megyénk területén kivált sokácz néprajzi tárgyakat fog számunkra gyűjteni. A megszerzendő tárgyakat, ha addig ideiglenesen nem kapunk más helyiséget, a padláson fogjuk elhelyezni. Mihelyt csak némileg is megfelelő ideiglenes helyiségünk lesz, azonnal nagy arányokban fog megindulni a néprajzi gyűjtés is.”³⁵

Századunk elején a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat, Temesvár városa és a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége közös erőfeszítéseket tettek a város főterére, az Operával szemközti helyre tervezett múzeum-palota felépítésére. A központi szervek támogatása és a helyi összefogás eredményeként, a balkáni háborúk kitörésének előestéjén, e célra már 700000 koronát takarítottak meg. A múzeum vezetősége már az 1902. évi júliusi választmányi gyűlésen úgy határozott, hogy az új múzeum-palota felépítése után önálló néprajzi részleget hoznak létre. Ebben külön-külön termet töltöttek volna meg a Bánágban élő nemzetiségek, és a népviselet mellett tervbe vették az illető népcsoport jellegzetes házi eszközeinek és háziipari termékeinek bemutatását is. A terv végrehajtását még abban az évben megkezdték, a Versec környéki szerb és román néprajzi anyag gyűjtésével.³⁶ A munka folytatódott a következő években is, így a társulat főtíkára, Berkeszi István az 1908. évi államsegélyből a Románboga környéki román ruhadarabok mellett nagyszentmiklósi szerb néprajzi tárgyakat, valamint Torontál megyei halász- és pásztorszökeket vásárolt. A következő évben Berkeszi Partoson és Ligeten gyűjtött néprajzi anyagot. A több éves gyűjtés ellenére 1911-ben, amikor Semayer Vilibáld a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőiségétől meglátogatta a temesvári múzeumot, a néprajzi gyűjtemény csak 587 tárgyat foglalt magában.

Sajnos, az első világháború romba döntötte a temesvári múzeum-palota felépítéséhez fűzött reményeket. A viláégés után az újraszervezett államhatárok mögött igen gyorsan megkezdte tevékenységét a Temesvári Múzeum. Az 1922. január 6-án tartott szervező gyűlésen Temesvár város vezetősége nevében Gheorghe Ungureanu nagyra értékelte az elődök, Ormos Zsigmond és Berkeszi István tevékenységét.³⁷ Ebben az értékelésben természetesen komoly szerepet kapott a volt múzeumtársulat néprajzi tevékenysége is, egy önálló néprajzi részleg létrehozásáig azonban még hosszú volt az út. Erre csak a második világháború után kerülhetett sor.

A 19. század végén és századunk első évtizedeiben Temesvár mellett más bán-

³⁴ Főtítkári jelentés, TRÉT. IV/1913. 28.

³⁵ Uo.

³⁶ AIB. 1902.

³⁷ AIB. 1922.

sági és erdélyi városok, múzeumegyletek is próbálkoztak néprajzi részlegek, esetenként önálló gyűjtemények alapításával. Ezek közül a bánási gyűjtés szempontjából az 1861-ben Gheorghe Baritiu és T. Cipariu kezdeményezésére létrehozott, nagyszabású ASTRA próbálkozásai a legjelentősebbek. 1881-ben, amikor az ASTRA fennállásának 30. évfordulóját ünnepelték, Szebenben nagyszerű, ideiglenes jubileumi kiállítás szerveződött. A történelmi és etnográfiai kiállítás sikerén felbuzdulva 1881 után egyre többen sürgették egy állandó jellegű kiállítás megrendezését. Az 1896-ban Lugos városában megtartott vándorgyűlésen Cornel Diaconovici hangsúlyozta, hogy az ASTRA az egyetlen olyan szervezet, amely képes megszervezni a Kárpátokon innen románok nemzeti múzeumát. A következő évtized során a Szebenbe tervezett és felépített ASTRA Múzeum megteremtéséhez jelentősen hozzájárult a bánási románság is.³⁸ Az 1905-ben felavatott múzeumban helyet kaptak az oravicai, jupai, moldovai, mehadiai és kiszetói ruhák és szőttek, továbbá mezőgazdasági eszközök Karánsebesről, bányászfelszerelések Oravicáról, valamint a híres kiszetói román dalárda serlegei és oklevelei is.³⁹ A szebeni múzeum tevékenysége ösztönzőleg hatott a bánási románság kulturális tevékenységére is. 1916-ban a Lugoson megjelenő Drapelul c. napilap is kérte az ASTRA irányítása alatt álló bánási néprajzi múzeum megalapítását.⁴⁰

Az ismertetett múzeumok mellett az első világháború kitöréséig a bánási népművészeti termékek népszerűsítéséhez hozzájárultak a különböző jellegű kiállítások is. Az 1885-ben rendezett budapesti kiállításon a népi ipar pavilonjában több Krassó vármegyei termék volt kiállítva.⁴¹ 1891-ben a krassói népművészeti termékek két bánási kiállításon szerepeltek igen nagy sikerrel. A Karánsebesen rendezett kiállításon főleg szőttek szerepeltek⁴², a Temesváron rendezett ipari és mezőgazdasági kiállításon pedig egyedül a Boksabánya mezőváros által felállított pavilonban 681 darab népművészeti alkotásban gyönyörködhetek a látogatók.⁴³ Ugyanitt, szerényebb körülmények között, hasonló termékeket mutatott be Ötvösd, Kissoda és Románszentmihály falvak lakossága is. 1896-ban a Budapesten szervezett millenniumi kiállításon Torontál vármegye német és szerb, Temes vármegye bolgár, míg Krassó-Szőrény vármegye román lakóházat épített fel és rendezett be.⁴⁴

A már említett kiállítások mellett a bánási népi ipar termékeinek híre igen korán túljutott a korabeli Magyarország határain. Schnabl Gyula oravicai kereskedő az 1873-as bécsi világkiállításon állíttatott fel egy román parasztházat, benne szövőszékkel és a vidék szőtteseivel, amely rövid idő alatt a kiállítás egyik népszerű látványosságá vált. A sikertől felbuzdulva az élelmes kereskedő a bánási háziipar termékeit elvitte a philadelphiai kiállításra is, s az ott bemutatott valamennyi tárgyat megvásárolta egy pennsylvaniai múzeum. Az első világháború előtti időszakban az oravicai népművészeti termékek hasonló sikereket értek el a moszkvai, amszterdami, párizsi és

³⁸ Transilvania 4-5./1904.

³⁹ Ua. 6/1906.

⁴⁰ Drapelul 78/1916.

⁴¹ Vointa Nationala 236/1885.

⁴² Foaia Diecezana 8-9/1891.

⁴³ Luminatorul 53-56/1891.

⁴⁴ Temesvári kereskedelmi és iparkamara jelentése 1896. 73.

kölni nemzetközi kiállításokon is.⁴⁵ Itt említjük meg, hogy az első világháború kitörése előtt Sulyok Ida temesvári rajztanárnő érdekes előadás sorozatot tartott egy budapesti rajziskolában, „A románok háziipara” címmel, melynek keretében Ohaba-Mitnic vidékéről származó szőtteket és ruhákat mutatott be.⁴⁶

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a múlt század második felében és századunk első két évtizedében a bánsági néprajzi kutatás jelentős eredményeket ért el. A Temesváron rövid ideig fennálló, bár állandóra tervezett néprajzi kiállítás, az úgynevezett Délmagyarországi Táj és Néprajzi Múzeum megszűnése után a néprajzi tárgyak, paraszti eszközök kutatása és gyűjtése folytatódott. Az első világháború kitörése ugyan megakadályozta a Néprajzi Osztály felállítását, a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat által összegyűjtött néprajzi anyag azonban kiinduló pontot jelentett a háború utáni és az utóbbi évtizedek terveinek megvalósításához.

Melléklet

„Nagytekintetű Főfelügyelőség!

Mély tisztelettel alulírott, mint a néprajzi tudomány egyik legszerényebb emelője, évek óta foglalkozván a hazai néprajz megismerésével, kutatóm és gyűjtőm, dolgozóm lelkesedésemből az ügy iránt, végül nagy céloomul tűztem ki egy olyan munkát, melybe teljes ambíciómat, minden lelkesedésemet beleviszem. Azon tiszteletteljes fölterjesztéssel fordulok a Nagytekintetű Főfelügyelőséghez, méltóztassék alábbi előterjesztésemet elfogadni, a mellékelt tervezeteket jóváhagyni, illetve az abban kért anyagi eszközöket jelzett célra engedélyezni, s engem ebben a magyar tudományt szolgáló törekvésemben támogatni.

Az országban szerte folyik a néprajzi anyag és adat gyűjtése, vidéki múzeumok alakulnak. Ebből a tervszerű munkából az ország egy részét sem szabad elhagyni. Miután Délmagyarország ún. bánati részén eddig anyagi eszközök és alkalmas szellemi erő hiányában az ily fajta gyűjtés még meg nem indult, hivatkozva több eszterdei munkálkodásomra, és mint a délvidék szülőtte és annak majdnem minden népének alapos ismerője, magam vállalkozom arra, hogy egy majdan Temesvár sz. kir. Városában létesítendő vidéki néprajzi múzeum részére, mellékelt tervezet szerint a szükséges és található összes tárgyakat és adatokat összegyűjtöm, a múzeum fölállításáig az összes munkát elvégzem.

A három vármegyére terjedő és 800 községet számláló területen annyi féle nép lakik együtt, ezen terület ethnographiai térképe olyan tarka és változatos, mint sehol az országban. Tizenkét-tizenhárom nemzetiség lakik itt a legnagyobb tarkaságban, majdnem megannyi viseletben, szokásban különböző, s bár a kultúra mindent kiegyenlítő hatása itt sem működik észrevétlenül, mégis legtöbb megtartotta ősi néprajzi jellegét évszázadokon keresztül napjainkig. Újabb időben különösen rohamosan

⁴⁵ Uo. 1895. 129.

⁴⁶ Drapelul 29/1913.

változik és pusztul minden ami régi, hagyományos, a divat a legelmaradottabb népet is kezdi már ősi viseletéből kivetkőztetni.

Ezen a területen a néprajzi gyűjtés igen hálás és szép feladat. Szinte készen lehet ot mindent kapni, nem kell padláson, kamrában keresgélni régen használatból kiment holmi után, mert ott találjuk a nép kezén, testén, csak válogatni kell. Az összegyűjtendő anyag oly gazdag és egyes részleteiben oly szép, hogy szerény véleményem szerint abból majdnem egy párját ritkító mintaszerű néprajzi múzeumot lehet fölláلتani. A gyűjtendő anyag oly bőségben található, hogy abból nem csak a tervezett temesvári, hanem a M. N. Múzeum budapesti néprajzi osztályának, sőt az esetleg felállítandó nagybecskereki és lugosi megyei gyűjteményeknek is jut, miáltal sok munka, idő és pénz takarítható meg.

Az elmúlt év augusztusában, Délmagyarországban tett tanulmányutamon volt alkalmam látni egynéhány modern néprajz-művelődési történeti múzeumot, ahol is igen hasznos tapasztalatokat szereztem.

Mint rajztanár évenként két havi szabadságot élvezek. E szabad időmet több év óta, eddig is jórészt néprajzi kutatásoknak szenteltem, ezen két havi idő alatt hat esztendőn keresztül összegyűjthetőnek vélem a szükséges anyagot. Ha azonban a két hónap kevésnek bizonyulna, igyekezni fogok megfelelő szabadság-időt kieszközölni. A gyűjtött anyag megszámozva, leltározva, Temesvárott egy alkalmas helyiségben elraktározható, mindaddig amíg a múzeum épületének kérdése elintézését nyer.

Alázatos kérésem az, hogy méltóztassék elhatározni, hogy Temesvárott, - a „Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum Társulat” néprajzi gyűjteményének felhasználásával – néprajzi múzeum állíttassék, amelynek gyűjtési területe Torontál-, Temes- és Krassó-Szörény vármegyékre terjed... Továbbá azt, hogy e célra a „Dél.tört. és RégMuz. Társulatnak” eddigi évi 300 korona néprajzi segélyét hat éven keresztül évi 3000 koronára emeli fel, mely összegből a múzeum teljes anyaga, ill. az előírt terület teljesen felgyűjtendő.

A gyűjtés munkájával pedig alulírott bizassék meg.

Tiszteletteljes fölterjesztésemet Nagytekintetű Főfelügyelőség szíves jóakarátába ajánlva maradok mély tisztelettel.

Szeged, 1908. január hó 9-én

Cs. Sebestyén Károly
rajztanár

Munka Tervezet
A Temesvárott létesítendő Néprajzi Múzeum anyagának fejgyűjtésére

I. Gyűjtési terület

A Temesvárott felállítandó néprajzi múzeum területe, illetve az annak részére szóló gyűjtés kiterjedne Magyarországnak azon déli vidékére, melyet északon a Maros, nyugaton a Tisza, délen Duna és keleten Oláhország és Hunyad megye határol, és amelyet Torontál-, Temes- és Krassó-Szörény vármegyék területe alkot. Három vármegye 39 járással 793 község és 8 várossal, összes területe 4953781 kat. hold. Az 1900. évi népszámlálás szerint 1528595 lélek lakja e területet.

A nyelv terület viszonya:

Legerősebb az oláh, amely 427 községben, a terület keleti és északi részén szoros kapcsolatban van az Arad és Hunyad megyei és Oláhországi oláhsággal, összefüggő tömegben keleten és hosszú nyúlványokban és szigetekben nyugaton majd a Tiszáig ér.

Másodsorban a német 147 községben. Ebből 67 alkotja a bánáti német medencét, 15 község a Temes melléki medence, és az egész területen sok sziget képződmény.

Számban harmadik helyen van a szerb, a terület délnyugati és déli részén, összesen 105 községben. Délnyugaton nagy medencét 11 községgel, külön medence északnyugaton és sok kelet és északkelet felé terjedő nyelvszigetet alkot.

A magyar községek száma 53, két nagyobb csoportban. Északnyugaton az Alföldről benyúló 22 községből álló terület, és a Béga melléki magyar medence 14 községgel. A többi nyelvszigetként van elszórva.

Ezeken kívül lakja még a területet nagy számú bolgár, cseh-morva, cigány, horváth, krassován, olasz, ruthén, sokác és tót kisebb nagyobb nyelvszigetekben.

II. A gyűjtés ideje

A leírt terület teljes felgyűjtése, hozzávetőleges számítás szerint hat év alatt teljesen végrehajtható. Még pedig úgy, hogy a terület 6, körülbelül egyenlő részre osztatik, minden részre külön egy-egy évi kutatási és gyűjtési időt számítva.

III. A gyűjtés felosztása:

A gyűjtés az 1908-ik évvel venné kezdetét, még pedig Krassó-Szörény vármegye déli részén fekvő, következő hét járásban: a bozovici járás 18, a jámi járás 28, a moldovai járás 22, az oravicai járás 21, az orsovai járás 22, a resicai járás 26 és a teregovai járás 22, összesen 161 községgel és várossal.

1909-ben ugyan e megye északi részén 6 járasa és 2 városa és pedig: a begai járás 27, a facseti járás 38, a karánsebesi járás 36, Karánsebes városa, a lugosi járás 25, Lugos városa, a marosi járás 25 és a temesi járás 29, összesen 182 községgel és várossal.

1910-ben Temes vármegye déli részén hat járás, u.m. a csákovai járás 13, a dettai járás 18, a verseci járás 25, Versec városa, a fehértemplomi járás 19, Fehértemplom városa, a kubini járás 9 és a Krassó-Szörény megyei bogsáni 21, összesen

107 község és várossal.

1911-ben a megye északi részén hat járás. A központi járás 22, Temesvár város, az újaradi járás 17, a vingai járás 19, Vinga város, a lippai járás 28, a rékasi járás 28, és a búziási járás 25, összesen 141 község és város.

1912-ben Torontál vármegye déli része hét járással. Az alibunari 10, az antalfalvi járás 13, a bánlaki járás 17, a nagybecskereki járás 24, Nagybecskerek városa, a modosi járás 18, a pancsovai járás 13, Pancsova városa, és a párdányi járás 14, összesen 111 község és város.

1913-ban a megye északi részének hét járásában. A csenei járás 16, a nagykikindai járás 10, Nagykikinda városa, a nagyszentmiklósi járás 16, a perjámosi járás 11, a törökbecsei járás 8, a törökkanizsai 22, és a zombolyai járás 18, összesen 102 község és város.

IV. A gyűjtendő anyag

A gyűjtés kiterjedne minden olyan néprajzi tárgyra, amelynek modern néprajzi múzeumban helye van. A területen megjelenő összes lapokban közzeendő főhívásokra is sok anyag önkéntes adományozása remélhető. A délvidék különleges ethn. viszonyait tekintve mégis van egynéhány olyan tárgycsoport, amelynek felgyűjtése fokozott gondot fog igényelni. Ilyenek pl. az oláhok régi hímzései és szövésai, a krassovánok hímzései, a Krassó megyei agyagművesség, a havasi pásztorkodás, a szerbek dunai halászata, a cigányok mesterségei, a házak építkezése, telkek elrendezése, stb.

Fényképek és rajzkészítések. Műszaki felvételek.

V. Költségek

A teljes gyűjtéshez szükséges összeget 18000 koronában vélem megállapíthatni, mely összeget azonban a folyó évtől kezdve a gyűjtés tartama alatt hat éven át évenként 3000 koronányi részletekben volna költségvetésbe állítható.

Ez összegből nemcsak egy teljes múzeumi anyagot lehet összegyűjteni, hanem előreláthatólag nagyszámban kapható kettős példányokat is lehet rajta beszerezni, amelyek így minden külön kiadás nélkül a M. N. Múzeum néprajzi osztálya tulajdonába jutnának.

Ezenkívül még az összes személyi kiadások, u.m. napi díjak, útiköltségek, továbbá irodai felszerelés, levelezés, fényképészeti felszerelés és laboratórium berendezés is az összegből fedezendő.

Szeged, 1908 január 9-én

Cs. Sebestyén Károly
rajztanár

IRODALOM

- BÁLINT Sándor
1976 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Első rész. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75-2. Szeged.
- BIRKÁS Géza
1948 Francia utazók Magyarországon. Szeged.
- BODOR András
1995 Erdély ókori történetének kutatása a XIX. század közepéig. Erdélyi Múzeum. 3-4. sz.
1996 Erdély ókori történetének kutatása a XIX. század közepétől az első világháború végéig. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár.
- BRAUN Dezső
1836 Bánsági rapszódia. Temesvár.
- BÜCHL Antal
1974 A néprajzi gyűjtés kezdetei a Bánságban. Korunk. 9. 1004-1005.
- CHERESTEȘIU, Victor
1956 Luptătorul revoluționar Eftimie Murgu. Studii de istorie literară și folclor. IX. 1.
- DAMASCHIN, Bojincă
1983 Scrieri. Editura Facla.
- ENGEL Károly – POP Dumitru
1964 Culegerea de basme românești a lui Zeyh János. Studii de istorie literară și folclor.
- HATEG, N. Stoica
1981 Cronica Banatului
- JANKY Károly
1874 Emlékkönyv a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat 1873-as évi tevékenységéről. Temesvár.
- LOTZ, Friedrich
1964 Die französische Kolonisation des Banats (1748-1773). Südost Forschungen XXIII. München.
- MURESIANU, I. B.
1971 Din trecutul cercetărilor privind creația populară literară în Banatul românesc. Radovi simpozijuma o jugoslavenska-ruminskim uza u oblata narodne kujuzevnosti. Pancevo.
- MUZSNAI László – DANI János - ENGEL Károly
1964 Date noi privitoare la Mihai Halici. Studii de istorie literară și folclor.
- REIS Ferenc
1989 A Délmagyarországi Természettudományi Társulat története. Temesvár.
- SCHRAM Ferenc
1970 Bánáti néprajzi adatok a XVII. századból. Ethnographia LXXXI. 148-152.
- TALOS, Ioan
1964 Inceputurile interesului pentru folclorul românesc în Banat. Studii de istorie literară și folclor.

Data to the History of Ethnology in the Banat

To our satisfaction, more and more ethnographical studies on Transylvania and the Banat have been written in recent years. Ethnographic research and the collection projects in the multiethnic Banat started in the late nineteenth century. However, ethnographic data can also be found in much older sources. Ethnographic studies can be divided into two periods: one lasting from the strengthening of the Viennese royal power to the mid-nineteenth century and the other lasting from the late nineteenth century to present date. The typical sources of the first period beside accounts by foreign travellers were descriptions and reports recorded on the imperial administration's order. These are mostly descriptions of traditions and folk poems, while the second period focused on studying everyday tools and outfits as well.

The earliest ethnographic source was a folk song collection from the late seventeenth century compiled by Mihai Halics who was born in Caransebes. From the early eighteenth century records of the lives of ethnic groups in the Banat have grown in number especially in official and military documents. Two of the richest among these are the descriptions of Jakob Ehrler from 1774 and Francesco Grisellini from 1780, which provide the reader with a true account of everyday life phenomena in the Banat. In the first decades of the nineteenth century several Romanian researchers collected folk poetry pieces, and the processing of the folk song heritage of Serbian villages in the Banat commenced. After the defeat of the 1848 Hungarian revolution, the interest in folklore rose, which was due to the Romanian and partly the Hungarian press. In order to co-ordinate the research projects the Southern Hungarian Historical and Archaeological Association [Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat] (later under the name of the Southern Hungarian Historical and Archaeological Museum Association [Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat]) was established in Timisoara in 1872. For decades this was the central institution for researches on the ethnography of the Banat. Collecting ethnographic objects was also initiated by the association. In 1904 a permanent ethnographic collection opened in Timisoara and in 1908 art teacher and ethnographer Károly Cs. Sebestyén compiled a detailed plan for the foundation of a permanent ethnographic museum, which, however, was not realised because of the outbreak of World War One. The complete text of the study can be found in this study's appendix.

Cs. Sebestyén Károly munkássága

JUHÁSZ ANTAL

(Szegedi Tudományegyetem, Néprajzi Tanszék)

Cs. Sebestyén Károlyt az utókor elsősorban néprajzkutatóként tartja számon, pedig több tudományterületen fejtett ki jelentős, ismereteinket ma is meghatározó tevékenységet. Alkotó munkásságának nagyobbik felét – az 1898 és 1939 közötti negyvenegy esztendő – Szegeden töltötte. Elhunyt (1956) után régész és etnográfus méltatta tudományos munkásságát,¹

A Krassó-Szörény vármegyei Karánsebesen született 1876-ban. Apai és anyai elődei Székelyföldről, Háromszékből származtak. Gyermekéveit Déván, Lugoson és Oraviczán töltötte. Iparoscsalád elsőszülött gyermekeként polgári iskolába adták, ahol kitűnt rajzkészségével és tizenhat éves korában önképzőköri pályadíjat nyert helyismereti dolgozatával. Apja iparosnak szánta, ám gyenge testalkata miatt nem bírta az inaséveket. A rokonok és a város polgárainak támogatása tette lehetővé, hogy 1894-ben tanulmányait a budapesti Mintarajztanodában folytassa. Őt gyermekét nevelő szüleinek szűkös anyagi helyzete miatt másodéves hallgatóként Schulek Frigyes építési irodájában vállalt rajzoló állást és e munkája mellett végezte tanulmányait. A Schulek mellett töltött három esztendő meghatározó Sebestyén érdeklődésének és pályájának alakulásában.

Schulek Frigyes a korszak kiváló építőművésze – aki a Mintarajztanodában tanított – akkoriban fejezte be a Mátyás-templom restaurálását és készítette a Halászbástya építési terveit. A Szent István-szobor talapzatának részlet- és műhelyrajzait Sebestyénre bízta. Sebestyén készítette III. Béla király Mátyás-templomban elhelyezett síremlékének valamennyi rajzát, utolsó munkája pedig a Halászbástya északi bástyáinak és lépcsőinek perspektivikus rajza. Ez a tevékenysége kitűnő iskolának bizonyult! „Belekerültem a magas építőművészet légkörébe (...) mégpedig a szerintem legnagyobb élő magyar építőművész műhelyébe... Az építészet volt az én szememben a művészetek művésze... Szerelmese voltam az építőművészetnek, annak, amelyet Schuleknél láttam, mert ő nem építész volt, hanem valóságos költő-művész a középkori építőstílusok világában” – írta később önéletrajzában.² Időskori emlékezése mutatja, mit köszönhetett a fiatalember – létfenntartásán kívül – a korabeli hazai építőművészet nesztorának. A nála tanultak több évtized múltán, szegedi múzeumi tevékenysége idején gyümölcsöznek majd.

1898 nyarán szerzett polgári iskolai rajztanári oklevelet és szülőföldje közelében, Pancsován kapott állást. Csak két hónapot töltött a bányász városban, amikor pályázat útján elnyerte a szegedi polgári fiúiskola megüresedett rajztanári állását. Önéletrajza így rögzíti első benyomásait: „Modern, még egészen új volt akkor Szeged, a rekonstrukció még alighogy befejeződött, a Belváros egészen nagyvárosi képet

¹ Banner János 1957., Vargha László 1957.

² Sebestyén Károly: Önéletrajz. I. kötet. 340–341. Gépelt szöveg, beragasztott fényképekkel. Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattára (MFM-NA) 1230-2000.

mutatott.”³ Rövidesen beilleszkedett a századfordulón pezsgő életű Szeged polgári-kispolgári miliójébe. Lelkes híve a Huszka József és Lechner Ödön nyomán bontakozó szecesszióknak. Rajztanárként a szabadkézi rajzot szorgalmazta, melyhez a magyar népművészet motívumaiból vett példátárát.⁴

1902 nyarán meglátogatta székelyföldi rokonait. Brassóban fölkereste anyai nagybátyját, Horger Antalt, az állami főreáliskola tanárát, aki nyelvjáráskutatással foglalkozott. Horger kezébe adta az Ethnographia című folyóiratot, néprajzi gyűjtésre buzdította és megígérte, hogy közlésre szánt írásait szívesen ellenőrzi. Sebestyén ekkor írta a Halotti deszka és Szegedi napsugárdíszes házvéggek című cikkeit, melyek 1904-ben jelentek meg a Néprajzi Értesítőben. E két tanulmánnyal kezdődött néprajzi munkássága.

Horger bizonyára fölfigyelt kutatói érzékére, mert 1904 nyarára gyalogos tanulmányútra hívta Háromszékbe. „Horger nyelvjárási tanulmányokat végzett, én meg nézdegéltem, rajzolgattam, s mivel legjobban a ház érdekelt, főleg azzal foglalkoztam. Hogy miért a ház? Azért, mert főiskolai éveim alatt kedvenc tanárom Schulek Frigyes volt”⁵ – írja öregkori visszaemlékezésében. Így jutott érvényre és vált meghatározóvá az 1904-beli gyűjtőúton főiskolai tanára és nyelvjáráskutató nagybátyja szellemi hatása. Ebből a nyári anyaggyűjtésből született A háromszéki Szentföldi székely háza c. tanulmánya (NÉ 1905. 1–6.), mely jó megfigyeléseken alapuló, tárgyias rajzokkal illusztrált leíró dolgozat. Szerzője ismeri és igyekszik kiegészíteni Huszka József, Jankó János, Szinte Gábor székely házról írt megállapításait, de a leírás még nem eléggé elmélyülő, nem több – nem is kevesebb –, mint jószemű gyűjtőre valló néprajzi úti beszámoló.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége javaslatára 1905-ben a kultuszminisztérium 25 ezer korona államsegélyt biztosított a Városi Múzeumnak a néprajzi osztály létrehozására.⁶ Májusban Semayer Vilibáld, a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának vezetője Szegeden tárgyalt Tömörkény Istvánnal a gyűjtés megindításáról. Semayer ajánlatára az év nyarán Móra Ferenc és Szász Gyula, a múzeum és a könyvtár munkatársai, valamint Sebestyén Károly egy hónapos budapesti néprajzi tanfolyamon vettek részt. Utána a tárgygyűjtés megkezdődött, de Sebestyén Károly nélkül.

Sebestyén visszaemlékezésében azt írja, hogy Tömörkény jelöltje a néprajzi gyűjtemény kezelésére Szász Gyula igazgató-tanító volt, ezért nem számított az ő munkájára. Az intézmény munkatársai három év alatt több mint ötezer tárgyat gyűjtöttek. Sebestyén közreműködésére akkor került sor, amikor évek múlva berendezték a „néprajz tárat”. Sebestyén tervei és utasításai szerint készült a parasztház-entériőr, amely évtizedek múltán is a szegedi múzeum egyik legtanulságosabb, sokat emlegetett látnivalója volt. Rendezésekor Sebestyén hasznosította a nyugat-európai tanulmányútjain múzeumokban szerzett tapasztalatait.

³ Sebestyén Károly: Önéletrajz, családi krónika. III. k. 3-4. MFM-NA 1232-2000.

⁴ Bálint Sándor 1976. 35.

⁵ Cs. Sebestyén Károly: Hogyan lettem én néprajzos? Kézirat a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában (EA) 6372. 3. p.

⁶ Juhász Antal 1989. 294.

1907 nyarán a kultuszminisztérium ösztöndíjával Ausztriában és Dél-Németországban járt, a Bécs–Salzburg–München–Augsburg–Stuttgart–Frankfurt útvonalon. Hivatalos úticélja a rajztanítás tanulmányozása, de minden városban elsősorban a múzeumokat, képtárakat, középkori templomokat kereste föl. 1908-ban a londoni Nemzetközi Művészeti és Rajzoktatási Kongresszuson való részvételre kapott ösztöndíjat. A kongresszus előtt a svájci és a párizsi múzeumok kiállításait tanulmányozta. Ettől fogva az első világháborúig minden év nyarán, saját pénzén vagy a minisztérium támogatásával több hetes európai tanulmányutat tett. 1911-ben Berlin, Hollandia és Anglia, 1912-ben Drezda, Szász-Svájc és Prága, 1913-as olaszországi útján Firenze, Róma, Nápoly múzeumi gyűjteményeit és műemlékeit látogatta. A negyvenes évek végén Vargha László, a Néprajzi Múzeum főigazgatója kérésére írt emlékezésében olvassuk: „A külföldi ösztöndíjakat ugyan a rajztanítás tanulmányozása címén kaptam, én mégis inkább a múzeumokat bújtam. Így esett, hogy Breslautól Hamburgig egész Németországot bejártam több éven át, egész Hollandiát és részben Belgiumot, jártam Franciaországban és Svájcban, Angliában háromszor, s Itáliát Nápolyig végig tanulmányoztam. Ha összeszámolom, kiderül, hogy 200-nál több külföldi gyűjteményt láttam.”⁷

K. Csilléry Klára szerint a múzeumi entériőr berendezéséhez az elsők között a nürnbergi Germanisches Nationalmuseum 1902-ben megnyitott kiállításának parasztszobái adhattak ötletet Sebestyénnek.⁸ A 19. század végén és a 20. század első évtizedeiben az életképbe rendezett paraszti, paraszt-polgári lakásbelsőket a népi kultúra bemutatása hatásos eszközként tekintették. Ezeket az entériőröket a néprajzi muzeológia évtizedekkel később is kedvelte, jóllehet a szobabelsőbe helyezett, felöltötött babukat sokan panoptikum-szerűnek érezték.

Összegezve elmondható, hogy Sebestyén Károly a századelőn – számos kortársát megelőzve – ismerte a nyugat- és közép-európai néprajzi muzeológia eszköztárát és hasznosította tapasztalatait a szegedi múzeumban, amikor még nem volt az intézmény munkatársa.

1907-ben a budapesti néprajzi osztály megbízásával szülőföldjén járt kutatóúton és útjáról 27 db tárgyat, főleg öltözetdarabokat küldött a Néprajzi Múzeumba.

Két évvel később egy megüresedett múzeumőri állásra Semayer őt terjesztette fel főhatóságnak, kinevezésére azonban nem került sor. Ez nem szegte kedvét, a nyári szünetben folytatta néprajzi kutatásait: 1909-ben Székelyföldön, majd Krassó-Szörényben volt gyűjtőúton. Krassó-Szörény megye néprajzi monográfiájának megírását tervezte. Anyagát éveken át gyűjtötte, rajzokat, fényképeket készített, majd a monográfia tervét véleményezésre a Néprajzi Múzeumba vitte. Semayer igazgató távollétében tervezetét Bátky Zsigmondnak adta át, aki időt kért az áttanulmányozására. Sebestyén tanácsokat, útbaigazítást várt Bátkytól, akinek az Értesítőben megjelent tanulmányaiból – mint írja – sokat tanult, s akit épp ezért nagyra becsült, de hiába várta bírálatát. Amikor fölkereste, Bátky kitért a véleményezés elől. Sebestyén arra

⁷ Cs. Sebestyén Károly: Hogyan lettem én néprajzos? NM EA 6372. 9. Az 1907–1913 közötti külföldi tanulmányútjairól forrásunk hivatkozott önéletrajzában III. kötete. MFM Néprajzi Adattár.

⁸ K. Csilléry Klára szíves tájékoztatása. Forrása: Bernward Deneke: Volkskunst. Führer durch die volkskundlichen Sammlungen. München, 1979. 5.

következtetett, hogy tervezete nem alkalmas a megvalósításra és félretette – a néprajztudomány kárára. Századeleji kutatásaiból közel négy évtized múlva megjelent tanulmányai (Krassó-Szörény vármegye parasztháza és a Krassó-Szörény vármegyei románok népviselete) ugyanis kiérlelt kutatómódszeréről, összehasonlító igényű feldolgozásról tanúskodnak. Aligha tévedünk, ha úgy véljük, hogy sok nemzetiségű szülőföldje néprajzi monográfiája Jankó János úttörő érdemű tájmonográfiájának folytatása lehetett volna és a maga idejében – az első világháború előtt – termékenyítő példát adhatott volna a hazai néprajznak. A második világháború alatt és után kiadott két tanulmánya már nem tölthetett be ilyen szerepet.

A Magyar Néprajzi Társaság felolvasó ülésén 1914-ben mutatkozott be, Opreg és katrinca c. előadásával, mely még abban az évben megjelent a Néprajzi Értesítőben.

A polgári forradalom kitörése után, mikor a tanítás hónapokig szünetelt, Sebestyén fölkereste Móra Ferencet és kérte, adjon neki munkát, amivel a könyvtárnak és a múzeumnak hasznára lehet.⁹ Évek óta jó viszony volt közöttük, így Móra teljesítette kérését. Az intézmény díjtalan munkatársa volt a helyi főreáliskola két tanára: Banner János és Czögler Kálmán, akikkel Sebestyén a „régiségár” átrendezésén, a könyvtár címtározásán, utóbb a néprajzi gyűjtemény revízióján dolgozott. Miután folytatódott az iskolai tanítás, délutánonként továbbra is bejárt a „kulturpalotá”-ba. A nyugat-európai tanulmányútján tapasztaltak szerint magyarázó feliratokkal látta el a múzeum kiállításait, térképeket készített. Móra rábízta a képtár kezelését is.

1920-ban látogatást tett a múzeumban Czakó Elemér minisztériumi osztályvezető, s miután sok helyütt tapasztalta Sebestyén munkálkodásának kezenyomát, megkérdezte, szeretne-e teljes beosztásban a múzeumban dolgozni. Sebestyén örült az ajánlatnak, Móra támogatta, így került sor rá, hogy a minisztérium szolgálattételre áthelyezze a Városi Múzeumba. 44 éves volt akkor.

Múzeumi munkája új irányba terelte kutató tevékenységét. „Ott kezdtem foglalkozni régi szerelmekkel, az építéztörténettel, amit még Schulek mestertől hoztam magammal” – írja emlékezésében.¹⁰ A város 1924-ben folytatta a Fogadalmi templom háború előtt megkezdett építését, akkor bontották le a Dömötör templom tornyát. A barokk templomtorny bontása közben egy Árpád-kori templom tornya került napvilágra. Sebestyén megfigyeléseket végzett a bontás során, a múzeum közbelépésére leállították a bontást és a Műemlékek Országos Bizottsága a torony föltárással Sebestyén Károlyt bízta meg.

Sebestyén ásatást végzett és megállapította a templom építésének periódusait. A torony nyolcszögű felső részét a 12. század közepére keltezte és kimutatta párhuzamait a francia templomépítészetben. A helyi sajtóban vita bontakozott ki: egyesek a torony lebontását sürgették, mások, így Móra és Sebestyén, egyedülálló műemléki értékét fölismerve, megőrzéséért érveltek. Végül a „műemlékvédők” álláspontja kerekedett fölül, amihez meggyőző érveket nyújtott Sebestyén szakszerű föltárása és ásatási beszámolója (A szegedi Szent Demeter templom bontása. Dolgozatok 1925.). Érdemét Móra méltatta: „Sebestyén Károly kollégám nélkül szétveri a csákány már

⁹ Sebestyén Károly: Önéletrajz, családi krónika. III. k. 174. Ugyanerről Cs. Sebestyén Károly 1969. 202.

¹⁰ Sebestyén Károly: Hogyan lettem én néprajzos? EA 6372. 15-16.

előkerülése előtt az első szegedi keresztyén templom maradványait, amelynek a harangja már a tatárjáráskor jajveszékelt az Úristenhez.”¹¹

Az 1920-as években a szegedi vár és az algyői templom, a 30-as években Szeged középkori templomainak építéstörténetével foglalkozott. E vizsgálataiban hasznosította a Mintarajztanodában és Schulek irodájában szerzett építészet- és művészettörténeti ismereteit. Foglalkoztatta Szeged városképének kialakulása, a városrendezés problematikája, a régi szegedi utcákról 1928-ban cikksorozatot közölt a Szegedi Szemlében.

Néprajzi tárgyú cikkeket, tanulmányokat 1926-tól publikál ismét rendszeresen: Tűzhely a magyar parasztház előtt. NÉ 1926., A magyarság ládái. MNy. 1927. stb. Horger Antal, Mészöly Gedeon, Moór Elemér mellett tagja annak a Kass kávéházbeli asztaltársaságnak, amely kezdeményezte a Népünk és Nyelvünk, a Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztálya folyóiratának megjelenését (1929). Kezdetől rendszeresen közölt benne néprajzi, művelődéstörténeti írásokat és éveken át szerkesztésében is közreműködött.

Jóllehet múzeumba helyezése óta a néprajzi és a szépművészeti gyűjtemény öre, a néprajzi tárgyak gyarapodását 1921-től 1924 végéig Banner János vette nyilvántartásba. Sebestyén 1930-tól 1935-ig leltározta a néprajzi gyűjteményt, mely főleg vásárlások révén gyarapodott. Tervszerű tárggyűjtést ez idő alatt nem végzett.

1926-ban tudományos munkássága elismeréseként a Ferencz József Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara doktorrá avatta. Mivel akkor még nem volt az egyetemen néprajzi tanszék, földrajzból Kogutovicz Károlynál tett vizsgát, két melléktárgya művészettörténet és régészet volt. Horger Antal nyelvészprofesszor biztatására nyújtotta be magántanári habilitáció iránti kérelmét és 1931. december 12-én Solymossy Sándor magyar tárgyi néprajz témakörből egyetemi magántanárrá habilitálta. Magántanári előadásai:

1932/33. tanév	I. félév	Az európai népek népi lakóháza
	II. félév	A magyarországi népi hajlékok
1933/34. tanév	I. félév	A primitív népek anyagi művelődése
1934/35. tanév	I. félév	Néprajzi vázlat az európai népekről
1935/36. tanév	II. félév	Az alföldi magyar ház
1937/38. tanév	I. félév	A honfoglalás előtti magyarok mindennapi élete
1938/39. tanév	II. félév	A magyar népi bútor története

Előadásaira lelkiismeretesen készült, kidolgozott vázlatokat készített. Solymossy nyugalomba vonulása után (1934 őszétől) Sebestyén Károly mellett a fiatal Bálint Sándor tartott, szintén magántanárként, néprajzi előadásokat, aki a polgári iskolában 1910–14 között tanítványa volt.

Móra Ferenc halála (1934) után két esztendeig a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum megbízott igazgatója. 1938-ban vonult nyugalomba és 1939-ben feleségével Budapestre költözött. 1947 januárjától a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában a rajz- és festmény-gyűjteményt gondozta és tagja volt a bibliográfiai munkaközösségnek. 1956-ban hunyt el. Értékes hagyatékát (kb. 4000 oldal kézirat, rajzok, térképek) az Ethnológiai Adattár őrzi.

¹¹ Móra Ferenc: Szegedi tulipántos láda. (1936) 94-95.

Említettem, Cs. Sebestyén Károly több tudományterületen fejtett ki jelentős tevékenységet. Fiatalon a festőművészet vonzotta, majd Schulek Frigyes mellett az építőművészet, kiváltképp a történeti stílusok (reneszánsz, klasszicizmus) és az eklektika vonzáskörébe került. A megélhetés kényszere arra készítette, hogy rajztanári állást vállaljon. Emlékezésében és a családi krónikában vall róla, hogy pályája, érdeklődése alakulására döntően két személyiség hatott: az építőművész Schulek és a nyelvjárás-kutató Horger Antal. Horger társaságában és serkentésére kezdett a Székelyföldön néprajzi kutatáshoz, és ez az indítás mindvégig elkísérte. Témaválasztását pedig a Schulektől kapott inspiráció motiválta, hiszen kutatásai kezdetétől leginkább a parasztház, a népi építészet foglalkoztatta.

Néprajzi tanulmányai és rövidebb cikkei közül legtöbb – 18 magyar nyelvű publikáció – a lakóház vizsgálatával foglalkozik.¹² A háromszéki székely és a gyimesi csángó ház leírását követően, sok terepmunka és könyvészeti anyaggyűjtés után közölte A székely ház eredete c. tanulmányát (NÉ 1941.). Úgy vélte, hogy bár többen foglalkoztak e kérdéssel, a székely ház eredetére nem adtak elfogadható magyarázatot. Gondosan jellemzi a ház falazatát, alaprajzát, tetőszerkezetét, födelét, tüzelőberendezését, melléképületeit, a szomszédos szász és román építkezéssel való kapcsolatát. Az építészeti leírásba szó- és tárgytörténeti fejtegetés szövídik az eresz eredetéről, a *pest*-nek nevezett kemencéről stb. Az eredet megfejtésében fontos szerepet tulajdonít annak, honnan származtak a ház „műszavai”, ami a századelőn Rudolf Meringer megfogalmazta „Wörter und Sachen” formula szellemi hatását mutatja. Összefoglalásul megállapítja, hogy a székelyek az Erdélyben lakó keleti szlávoktól vették át az egysejtű, boronafalú házat, amelyet alaprajzi beosztásában megváltoztattak, tüzelőjét átalakították és így önálló háztípust formáltak ki. Ezzel cáfolja azt a véleményt, hogy a székely ház teljesen idegenből történő átvétel. Hasonló felépítésű a Krassó-Szörény vármegyei parasztházról írt tanulmánya (Kolozsvár, 1944.), mely tárgyalja a kályhával fűtött szoba és a kémény eredetét is. Sebestyén az elsők között használja az 1900. és 1910. évi népszámlálás kimutatásait a lakóház jellemzésére.

A honfoglaló magyarság hajlékáról 1926-ban megjelent rövid tanulmánya (Milyen házban laktak a honfoglaló magyarok? Napkelet, 1926.) Bátky Zsigmond bírálata váltotta ki. Sebestyén a honfoglaló magyarokat nomád állattenyésztőknek tartotta, s életformájukból arra következtetett, hogy hajlékuk a jurtnak nevezett nemezszátor lehetett. Bátky vitatta fejtegetését, jóllehet négy évvel utóbb úgy vélekedett, hogy a honfoglalók egyrésze sátorban lakhatott.¹³ Az utóbbi fél évszázad régészeti foltárásai, összehasonlító etnográfiai kutatásai alapján többet tudunk elődeink 10. századi hajlékáról, életmódjáról, így a két etnográfus vitája ma már inkább tudománytörténeti jelentőségű.

Ettől fogva Bátky és Sebestyén több ízben vitázott a magyar parasztház táji vál-

¹² Cs. Sebestyén munkásságának bibliográfiáját Regdon Rezsóné, a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárának munkatársa állította össze: Regdon Rezsóné 1964. E bibliográfia alapján készítettem áttekintést Cs. Sebestyén tanulmányainak tematikai megoszlásáról. Szerző 1904–1908 között megjelent néprajzi tanulmányait az *Anzeiger* c. folyóiratban németül is publikálta, ezért jegyzem meg, hogy magyar nyelvű publikációinak számát vettem figyelembe.

¹³ Cs. Sebestyén Károly: *Hogyan lettem én néprajzos?* EA 6372.

tozatainak kialakulásáról és más, szaktudományi kérdésekről. Mértéktartó és kiegyensúlyozott erről Vajkai Aurél véleménye: „A tudomány mindig akkor él és virágzik, ha visszhangja van, ha különböző vélemények alakulnak ki, cáfolatok, viták születnek. Úgy látszik, Bátynak is szüksége volt időnként impulzusra, ami belőle ellenvéleményt váltott ki. Bár a ház mindig kedvenc témája volt, de meglehet, hogy nagyszabású házkutatásra Cs. Sebestyén Károlynak a honfoglalók házáról 1926-ban írt cikke serkentette, természetesen Sebestyénnel ellentétes eredményekre jutva.”¹⁴ Úgy érzem, gyakran Sebestyén Károly is csak akkor van elemében, ha a ház vagy a bútorfélék eredetéről Bátkyéval vagy másokéval ellenkező véleményét kifejtetheti.

1931-ben Sebestyén forrásközlő tanulmányban mutatja be a szegedi várban és a várfalakon kívül lévő katonai és polgári épületek 1770-es évekbeli tervrajzait (Szegedi tüzelő- és fűtőberendezések a XVIII. században. Dolgozatok VII. 1931). A városi házak nyitott kéményű konyháiban, a hátsó fal mellett asztal magasságú, hasáb alakú tűzhelyek voltak. Nem sokkal később ezeknek a városi, úri tüzelőberendezéseknek a Szeged vidéki parasztházakra gyakorolt hatását elemzi (A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. NNy. 1933.) Fejtegetése kapcsolódik Bátky Zsigmond rendszerező tanulmányához. (Magyar tűzhelyek és háztípusok. NÉ 1930.) Bátky szerint az alföldi magyar ház „őse” egysejtű, tűzhelyes ház volt, középen négyszögletes tűzhellyel. Ehhez szláv fűtökemence, majd német kályhas helyiség csatlakozott, a konyhabeli kemence pedig „középpadkás főzőtűzhellyé zsugorodott.”¹⁵ Hozzáfűzi, hogy föltárások híján ez csupán hipotézisnek tekinthető.

Sebestyén úgy véli: ha ez így történt volna, azoknak lenne igazuk, akik a magyar házat felnémet eredetűnek tartják, ennek pedig ellentmondanak a nyelvi bizonyítékok. Érvelése, rövidre fogva, a következő: a felnémet háznál a mai konyha volt a ház fő helyisége, amit az is bizonyít, hogy gyakran Haus-nak nevezik. Ez a helyiség osztódás útján fejlődött tovább. Az alföldi magyar ház viszont hozzátoldás révén alakult – úgy, hogy „valamikor a mai szoba, az egykori ház volt az egyetlen tűzhelyes helyiség és a mai konyha, a pitvarral együtt későbbi hozzátoldás.”¹⁶ Nyelvi bizonyítéku említi, hogy az Alföld nagy részén pitvarnak (vagyis előtérnek) nevezik a konyhát, háznak pedig a szobát.

A néprajzkutató Sebestyén a lakóházon kívül legtöbbit a népi bútorokkal foglalkozott. „A hazai bútorkutatásban Cs. Sebestyén Károly végezte el az alapvetést, az emlékhanyag és az ide kapcsolódó ismeretek számbavételét” – írja K. Csilléry Klára a magyar néprajz új szintézisében.¹⁷ 1925-től sorjázó cikkeiben jellemezte legfontosabb népi bútorainkat: a széket, a padot, a tékát, a ládát, asztalt és ágyat. Elsősorban Rudolf Uebenek a német parasztbútorról megjelent kötete (1924) ösztönözte munkáját, ám Sebestyén – mint K. Csilléry kiemeli – mélyebbre, a főbb bútortípusok meghonosodásáig kívánt visszanyúlni, jórészt nyelvi adatokra támaszkodva. Cikkei művelődéstör-

¹⁴ Vajkai Aurél 1948. 16-17.

¹⁵ Bátky Zsigmond: Magyar tűzhelyek és háztípusok. NÉ 1930. 133-134.

¹⁶ Cs. Sebestyén Károly: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. Népi és Nyelvi, 1933.

¹⁷ K. Csilléry Klára 1997. 331.

téneti jellegű összegzések, melyekben vizsgálja a bútordarab múltját kezdetleges formájától az újabbakig, a felső társadalmi osztályok hatását és a közép-európai bútorkultúrával való kapcsolatokat. A magyar parasztbútornak négy nagytáji csoportját különbözteti meg: a dunántúlit, ahol a jómódú parasztság újabb szobaberendezése mellett Göcsejben és Ormánságban még sok régiséget megőriztek, az alföldit, a felvidékit és az erdélyi magyarság bútorkultúráját, amely szerinte „színesebb, kedvesebb és hangulatosabb akármelyik más vidékénél.” Úgy látja, „a szegénység inkább megtartja a régi öröklött berendezést, mint a jómódú parasztok, akik jobban utánozzák az úri rend szokásait lakásban, bútorbán is.”¹⁸

A szegedi múzeum néprajzi gyűjteménye sok hódmezővásárhelyi, makói, tótkomlói festett parasztbútort őriz, a harmincas évek elején Sebestyén is vásárolt többet, éppen ezért feltűnő, hogy figyelme nem fordult a bútorkészítés és -festés délalföldi stílusai, műhelyei felé. Akkoriban más feladatok kötötték le figyelmét és idejét.

A Népünk és Nyelvünkben megjegyzéseket fűzött Bátky „A magyar szék eredetéhez” c. cikkéhez (NÉ 1931). Bátky művelődéstörténeti fejtegetéséhez adalékul használta Freisingi Ottó krónikáját, mely szerint a magyar király udvarában tárgyaló előkelők széket vittek magukkal. Másik támpontja Rogerius, aki arról tudósít, hogy ha valaki IV. Béla jelenlétében – az érsekeken, püspökökön kívül – székre merne ülni, azt a király megbünteti és székét elégeti. Bátky szerint a krónikás adalékokban gyalogszékekről van szó. Sebestyén hazai és nyugat-európai analógiákkal bizonygatja, hogy a magyar urak nem „parasztszékecskére vagy zsámolyokra” ültek, hanem a román stíluskorszakban ismert hordozható, összecsucukható székre, amelyet szolgálkával vitettek. (II. Géza, IV. Béla és a magyar urak székei. NNY. 1934. 14-16.) Bátky nem hagyta válasz nélkül fejtegetését és a folyóiratnak ugyanazon száma Sebestyén feleletét is közreadta. K. Csilléry Klára Cs. Sebestyénnek a külföldi művelődéstörténeti irodalomra és néhány eredeti középkori bútordarabra építő következtetését tartja valószínűnek.¹⁹ Ezt a szakmai vitájukat azért emelem ki a többi közül, mert példázza mindkét tudós széles szakirodalmi tájékozottságát és kiváló forrásismeretét.

Bátky és Cs. Sebestyén viszonyához még egy adalékot szükséges fölidézni. Időskori pályarajzában Sebestyén így emlékszik: „Én Bátkyt igen nagyra becsültem, minden sor írását, ami az Ért.-ben megjelent, elolvastam, sokat tanultam tőle.”²⁰ Csak azt nem tudta elfogadni, ha Bátky megfellebbezhetetlennek tartotta kellően nem igazolt álláspontját. Arra utal, hogy a húszas-harmincas években Bátky egyre többet foglalkozott nyelvészeti fejtegetéssel, amihez nem volt megfelelő fölkészültsége. Ehhez hozzáfűzi: „Azt hiszem, én voltam az első etnográfus, aki tárgyi néprajzi fejtegetéshez a nyelvészetet is segítségül hívtam. Csakhogy nekem ebben kitűnő szakképzett segítőtársam volt Horger Antal bátyám.”²¹ Való igaz, a Szegedi Alföldkutató Bizottságban a Népünk és Nyelvünk körül létesülő szellemi műhely – Horgeren kívül

¹⁸ Cs. Sebestyén Károly: A magyar parasztbútor. NNY. 1929. 281.

¹⁹ K. Csilléry Klára 1982.

²⁰ Cs. Sebestyén Károly: Hogyan lettem én néprajzos? EA 6372. 10.

²¹ Cs. Sebestyén Károly: Hogyan lettem én néprajzos? EA 6372. 21-22.

Mészöly Gedeon, Csefkó Gyula és Moór Elemér – jó szakmai háttérrel jelentett számára.

Fiatalkori dolgozatai a székelyföldi és a bánági népelet különböző jelenségeinek alapos leírását adják: Székelyföldi kopjafák és kereszttek. NÉ 1905. 103-107., Háromszéki sírkövek. NÉ 1907. 105-110., A krassovánok kanalas malma. NÉ 1908. 50-59., Felsőtorontálmegyei húsvéti tojások. NÉ 1913. 120-134. Mindegyik a pályára készülődő, szemlélődő, témáját kereső fiatal kutató írása. Fő tárgykörein kívül kiemelt érdemel „A Krassó-Szörény vármegyei románok népviselete” c. tanulmánya (Alföldi Tudományos Gyűjtemény II. 1946–1947. Szeged, 1948. 67-100.). A témával 1907-ben kezdett foglalkozni és a háború végéig szülőföldjén töltött nyári vakáció heteiben rendre gyűlték adatai, megfigyelései a románok öltözködési kultúrájáról. Igen alapos leírást ad a férfi, női és gyermekviselet darabjairól, külön a „bufán”-nak nevezett bányászok, ipari munkások öltözetéről, majd vizsgálja minden egyes ruhadarab eredetét. Három réteget különböztet meg a románok öltözetében: 1. az ókori: trák, görög, római eredetű, 2. a balkáni: bizánci, török, délszláv eredetű és 3. a magyarságtól átvett ruhadarabokat. Kierett kutató és feldolgozó módszer, a dél-, kelet- és közép-európai kapcsolatokra kitekintő összehasonlító igény jellemzi tanulmányát. A csak 1948-ban publikált (!) tanulmány ismeretében sajnálhatjuk, hogy szülőföldje tervezett néprajzi monográfiájának kidolgozására harmincöt-negyven évvel azelőtt nem kapott biztatást...

Munkásságát méltatva Banner János, egykori kollégája írta: „Érthetetlennek tűnik, hogy a századforduló utáni években már néprajzzal is foglalkozó Sebestyén Károly a kiaknázatlan Szeged-Alsóvárosban, Tápén és a szegedi tanyavilágban csak ritkán talált egy-egy feldolgozandó tárgykört.” Ha a magyarázatot keressük, igazat adhatunk Bannernak, aki így folytatta: „Szülővárosa és környéke tarkább néprajza és a Székelyföld rejtélyesebb problémái azonban mindvégig foglalkoztatták.”²² Azért történhetett így, mert a székelység és szülőföldje népelete közelebb állt hozzá. Ott kezdte gyűjtéseit a századelőn és oda mindig szívesen ment vissza. Tájji kötődéséről vall az is, hogy idősödven ezekből a kutatásaiból írt tanulmányait tette közzé.

Munkásságának másik fő területét építészettörténeti, szinte kizárólag Szeged középkori templomai és a szegedi vár építéstörténetét föltáró kutatásai képezik. A Dömötör-templom bontásának megfigyelésével Szeged város tanácsa bízta meg, majd az Árpád-kori torony kibontása után három ásatást végzett a területen. A templom építését előbb a 12. század végére – 13. század elejére tette, utóbb alapos összehasonlító vizsgálat után a 11. század első felére datálta. A tárgykör újabb kutatói nem tekintik megalapozottnak utóbbi kormeghatározását.²³ Sebestyén tisztaban volt azzal, hogy nincs perdöntő bizonyítéka, föltételezését Gellért püspök egyházszervező szerepére és a templomépítő szerzetesek egykorú tevékenységére alapozta. A Dömötör-templom építéstörténetének nyolc korszakát különbözteti meg, amihez a hazai és főleg a németországi templom-építészetből számos párhuzamot sorakoztat fel. Sajátos, hogy a templom barokk stílusban történt 18. századi újraépítésével már nem foglalkozik. Korszakolását – a legelső periódus idejét megkérdőjelezve – a kutatók ma is elfogad-

²² Banner János 1957. 256.

²³ Horváth Ferenc 2000. 369-371.

ják.

Ezzel egy időben kezdett foglalkozni a szegedi vár építéstörténetével. A 17-19. századi tervrajzok, hadmérnöki felmérések, térképek, Kováts István építőmesternek a várbontás idején készített feljegyzései, a megmentett kőfaragványok és egykorú fényképek segítségével igen alapos rekonstrukciót készített a vár különböző időben emelt épületeiről. Különös részletességgel foglalkozott a középkori vár Tisza-parti saroktornya, az *őregtorony* jellegével és rendeltetésével. Hasonlót a magyarországi várépítészetben nem talált, viszont sok párhuzamát föllelte Franciaországban és ebből arra következtetett, hogy valószínűleg francia építőmesterek terveztek vagy építették. Az őregtorony középkori állapotát „festőien szép”-nek tartotta.

Talán ebben a munkában tudta leginkább hasznosítani a Schulek Frigyesnél tanultakat: kiszámította a várfalak és az egyes építmények méreteit, páratlanul gondos rekonstrukciós rajzokat szerkesztett – mindegyike csak az építészeti stílusokat és a középkori várépítészetet kiválóan ismerő és a műszaki rajzban jártas szakember volt képes. Cs. Sebestyén óta a szegedi várral számos kutató foglalkozott. Korrekt Horváth Ferenc megállapítása a vár legújabb ismertetőjében: „...alig-alig tudunk valamit hozzátenni ahhoz az alapos rekonstrukcióhoz, melyet az akkor föllelhető adatok birtokában Cs. Sebestyén Károly végzett el.”²⁴ Az újabban előkerült ábrázolások igazolták Cs. Sebestyén eredményeit és következtetéseit.

A Dömötör-templom bontásának feldolgozása után kutatta Szeged többi középkori templomának építéstörténetét, és eredményeit 1938-ban a múzeum önálló kötetben tette közzé. Kutatásainak két maradandó érdemét emelem ki: 1937-ben, amikor hozzáfogtak a Havi Boldogasszony-templom teljes helyreállításához, a falbontások révén alapos vizsgálatokra nyílt alkalma. „Most végre bele lehetett látni a falak belsejébe, meg lehetett vizsgálni minden porcikáját, meg lehetett mérni a tégláit s mintákat venni a különféle habarcsból, amit a templomépítéshez annak idején felhasználtak... Nem volt hiába való munka a kutatás, sok dolgot tudtunk meg, ... amiről addig sejtelmünk sem volt”²⁵ – írta, ami elhivatottságán kívül kutatómódszerét, szakmai igényességét mutatja. A kövek, téglák vizsgálatából új fölismerésekre jutott, s jöllehet a templom és a kolostor 1984–1992 között végzett műemléki kutatása nem mindenben igazolta őt, számos megfigyelése és következtetése beépül Szeged legrégebbi fennálló templomának építéstörténetébe.

Az egykorú metszetek, látképek elemzéséből Sebestyén arra következtetett, hogy a várbeli Szent Erzsébet-templom alapjai a Mária Terézia kori vármaradvány alatt húzódnak. A múzeum 1999. évi föltárása igazolta föltételezését. Szeged középkori templomairól írt, részint önálló kutatásokon, részint a korábbiak forráskritikai elemzésén alapuló tanulmánya kiemelkedő munka, amellyel beírta nevét a szegedi építészet és művelődés kutatásának történetébe. Banner János 1957-ben helyes mérlegeléssel állapította meg: „Ezekkel a munkákkal (...) sokkal több adattal, helyes felismeréssel járult hozzá a város és környéke építéstörténetének megismeréséhez a legrégebbi időktől a XVIII. századig, mint bárki előtte és utána.”²⁶

²⁴ Horváth Ferenc 2000. 499.

²⁵ Cs. Sebestyén Károly: Szeged középkori templomai. Szeged, 1938. 99.

²⁶ Banner János 1957. 255.

Sebestyén Károly még a polgári iskolában tanított, amikor részt vett a múzeum több ásatásán, így pl. a csókai őskori telep föltárásán, melyet Móra hosszú éveken át folytatott. Utóbb leginkább a népvándorlaskor népei és a honfoglaló magyarok „rettegett” fegyverének és életmódjának kérdései foglalkoztatták. Fontos fölismerése, hogy a népvándorlaskori sírokban talált csontlemezek az íj borítólemezei voltak.²⁷ Háttérét ő maga így fogalmazta meg: „... sikerült egy merőben régészeti problémát néprajzi eszközökkel megfejteni.”²⁸ A magyar íj rekonstrukcióját később önálló tanulmányban írta le, melyet példásan illusztrált (*A magyarok íjja és nyila*. Szeged, 1933.) A rekonstrukció alapját a sírokban talált leletek és az etnológiai párhuzamok képezik. Rámutat az avar és a magyar íj csontlemezei közötti különbségre, a nyíl és a csontlemezek hosszából következtet az íj méreteire, leírja felajzásának módját, sírleletek híján az etnológiai analógiák alapján megkísérli az íjtartó rekonstrukcióját, végül kifejti, mikor és miért szorult vissza népünknel az íj használata. Aláhúzza az éghajlati viszonyok szerepét: a nedves, esős idő ugyanis meglazította az íj idegét, ezért a magyarok olyankor nem tudták használni íjukat. A régészeti leletekből és összehasonlító etnológiai anyagból építkező tanulmány végül is a tárgyról eurázsiai kitekintésű művelődéstörténeti tablót rajzol. László Gyula Cs. Sebestyén tanulmánya alapján ismertette a honfoglalás kori íjasmester munkáját (I. *A honfoglaló magyar nép élete*. Bp. 1944.).

Budapesti tartózkodása idején készítette el a szeged-kundombi avar temető feldolgozását, melynek kéziratát a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Osztálya őrzi.²⁹

Szívesen és hozzáértéssel foglalkozott művelődéstörténeti kérdésekkel. Ilyen tárgyú tanulmányai – pl. *Milyen kenyeret ettek a honfoglaló magyarok?* (1934), *Ősmagyarok lóversenyei* (1934), *A magyar rovásírás betűrovásáról* (1935) – a nomád népek kultúrájára vonatkozó szakirodalom jó ismeretéről tanúskodik. Mivel a honfoglaló magyarságot Sebestyén nomád állattartó népnek tartotta, több megállapítása vitára adott alkalmat.

Összegezés

Cs. Sebestyén Károly munkásságát a tények ismerete, a magas tudományos igény és széleskörű szakirodalmi tájékozottság jellemzi. Nem elégedett meg a leírással, szívesen foglalkozott a kultúra elemei – a tárgyak, a parasztház – eredetének vizsgálatával. Ilyen irányú kutatásai során olykor föltevésekkel kellett megelégednie, de hipotéziseivel, meghaladott magyarázataival is hozzájárult a tudományos problémák megoldásához. Építészeti- és művelődéstörténeti képzettsége, a népi kultúra iránti érdeklődése, a vidéki muzeológus-pálya és a könyvek szeretete hozta magával, hogy több tudomány – az építészettörténet, a néprajz, a művelődéstörténet és a régészet – területén csaknem azonos mélységű ismeretanyagot halmozott föl. Számos kor- és pályatársa elaprózta magát – afféle polihisztorként –, de ő erényt tudott kovácsolni ebből: egy néprajzi tárgyat, a parasztházat, egy középkori épületet képes volt több

²⁷ Cs. Sebestyén Károly: Rejtélyes csontok népvándorlaskori sírokban. Szeged, 1931.

²⁸ Sebestyén Károly: Hogyan lettem én néprajzos? EA 6372. 16.

²⁹ Regdon Dezsőné 1964. 33.

tudományág szemszögéből elemezni. A szakosodás, a témaspecialisták korában érdemes fölfigyelni erre az erényre és eredőire.

A magyar népi építészet és a népi bútorok tárgyköréről – ez volt két legszivebben és kiváló hozzáértéssel kutatót néprajzi témája – összefoglaló mű megírására vállalkozott. A magyar ház története c. monográfiának csak a terve maradt fenn és elkészült „A magyar ház terminológiája, a házrész-elnevezések teljes szójegyzéke” című fejezete, melyek nagyszabású, igényes szintézisbe engednek bepillantást.³⁰ A lakáskultúrával foglalkozó kutatásait A magyar parasztbútor története című, akadémiai prémiummal jutalmazott monográfiában összegezte, amely szintén kéziratban maradt ránk.³¹ Ebből megjelent az „Ágy a magyar parasztházban” c. fejezet (Ethn. 1954.).

Cs. Sebestyén tanulmányai a leíró és elemző szaktudományi próza példái. Szívesen közölt olvasmányos stílusú, népszerűsítő írásokat, de az esszé nem az ő műfaja volt. Új oldaláról ismerhetjük meg egy 1941-ben publikált tanulmánya befejező sorából:

Bibliai kép tárul a szemünk elé. Magas termetű karcsú nők jönnek le sorjában a keskeny ösvényen a hegyoldalról. Nagy vizesedényt egyensúlyoznak a fejükön, szabadon, így ereszkednek le a víz szélére. A keca egyik sarka fel van tűzve az övbe, az inget is felfogják térden felül s így gázolnak be a vízbe egyenként egymásután, keresztül a folyón. A kút, a hegyi forrás a túlsó parton van. A kút mellett fekszik egy fából faragott nagy nyeles merítőkanál, ezzel óvatosan merítik ki a vizet a kövekkel körülrakott gödörből. Azután megint fejükre teszik fel a telt vizesedényt s anélkül, hogy csak félkézzel is megfogják, lassan és óvatosan lépkednek egyik lapos kőről a másikra, egyszer-egyszer térdig érő vízben, keresztül a folyón, vissza a másik partra. A nap már alábukott a nyugati hegy mögé, a víz, a hegyoldal, az út, minden valami lila színű, ködös homályban fekszik, mikor a vizet hordó nők lassan libasorban lépkednek fel a hegyi ösvényen a magasan fekvő falu felé. Ez a krassován nők esti munkája és szórakozása.

(Adatok a krassovánok néprajzához. NÉ 1941.)

Sebestyén Károly a munkásságát a két világháború között kiteljesítő, ún. második néprajzos nemzedék jelentős képviselője. Az anyagi kultúra kutatásában életművének súlya, szerepe a korszak meghatározó, vezető tudósai – Györffy, Bátky és Viski – után jelölhető meg. E néprajzos „triász” mögött őt tartjuk az anyagi kultúra legfelkészültebb kutatójának.

A Szeged-kutatásba viszont kiváló szakmai tudással megírt, alapos építészettörténeti és művészettörténeti elemzéseivel írta be nevét. E kutatási tevékenységét, eredményeit fontosabbnak ítélem, mint amennyire az elmúlt évtizedekben azt még kortárs utódai becsülték. A szegedi múzeumnak a húszas-harmincas években, az irodalmi munkássága és régészeti föltárásai révén ismertebb Móra Ferenc mellett, meghatározó kutatója és a korszak helyi tudományos életének maradandó értékeket létrehozó személyisége volt.

³⁰ Regdon Rezsóné 1964. 7., 34., Marián Emese 1968., 37-40.

³¹ Regdon Rezsóné 1964. 7., 33., A magyar parasztbútor története. Kézirat. EA 6373.

IRODALOM

- BANNER János
1957 Cs. Sebestyén Károly, 1876–1956. (Nekrológ) MFMÉ 1957. 251-256.
- BÁLINT Sándor
1976 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Első rész. MFMÉ 1974/75-2. Szeged
- L. CSILLÉRY Klára
1997 Lakáskultúra. In. Magyar Néprajz IV. Életmód. Főszerk.: Balassa Iván. Akadémiai K. Bp. 329-415
- HORVÁTH Ferenc
2000 Szent Dömötör templom. Havi Boldogasszony-templom. Vár. In. Csongrád megye építészeti emlékei. Szerk. Tóth Ferenc. Szeged, 369-71., 461-466., 497-512.
- JUHÁSZ Antal
1989 A Csongrád megyei múzeumok néprajzi gyűjteményei és tudományos munkája. In. Néprajz a magyar múzeumokban. Szerk. Selmeczi Kovács Attila–Szabó László. Bp.–Szolnok, 293-306.
- MARIÁN Emese
1968 Cs. Sebestyén Károly élete és munkássága. Kézirat, szakdolgozat a JATE Néprajzi Tanszék könyvtárában.
- REGDON Rezsőné
1964 Cs. Sebestyén Károly irodalmi munkássága. Index Ethnographicus IX. Néprajzi Múzeum–MTA Néprajzi Kutatócsoport. Bp. 3–34.
- CS. SEBESTYÉN Károly
1969 Emlékezés Móra Ferencről, 1956. Somogyi könyvtári hradó, 199-207.
- VAJKAI Aurél
1948 A magyar népi építkezés és lakás kutatása. Klny. A Magyar Népkutatás Kézikönyvéből. Bp.
- VARGHA László
1957 Cs. Sebestyén Károly 1876–1956. (Nekrológ) Ethnographia LXVIII. 170-173.

Rövidítések

- EA = Ethnológiai Adattár
Ethn = Ethnographia
MFMÉ = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve
NÉ = Néprajzi Értesítő
NNy = Népünk és Nyelvünk

The Work of Károly Cs. Sebestyén

Károly Cs. Sebestyén (1876-1956) is considered to be an ethnographer, although he worked as a significant scientist in different fields like the history of architecture, cultural history and archaeology. Most of his life he lived in Szeged, where he worked as an art teacher and later in the library of the City Museum. He made several study trips to Central and Western European countries. He applied his scientific experience in ethnographical museology and comparative analysis.

His main research topic was folk architecture. He wrote a basic study about the house of the Szeklers, the peasant houses of Krassó-Szörény county in Southern Hungary (today in Romania), as well as about the fireplaces of the houses in the Hungarian Great Plain. His papers on Hungarian folk furniture are also significant.

It is due to Károly Cs. Sebestyén that a Gothic church tower (Dömötör tower) from the 12th century was not pulled down in Szeged in the 1920s. He composed the history of the medieval churches in Szeged and he elaborated the history of the fortress of Szeged. He reconstructed the building of the fortress using architectural and military plans from the 17-19th centuries together with photographic material depicting the demolition of the fortress.

It was Sebestyén who found that the boneplates in the graves of the migration period were liner plates of bows. Using ethnological analogies he reconstructed the bow of the conquering Hungarians. (The Hungarian bow and arrow. Szeged, 1933)

Károly Cs. Sebestyén was a scientist with thorough grounding and knowledge of scientific literature. He is an outstanding representative of the generation of the ethnographers who worked in the first part of the 20th century.

Az 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállítás Hódmezővásárhelyen

NAGY VERA

(Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum)

Az 1904-es hódmezővásárhelyi ipari és mezőgazdasági kiállítást elsősorban annak kapcsán emlegetjük ma is, hogy jelentős szerepet játszott a múzeum megalapításában. A kiállítás azonban nem csupán ebből a szempontból érdekes, hanem jóval szélesebb körű vizsgálódásra ad módot, s lehetővé teszi a század elejei mezőváros életének sokrétű megismerését. Gazdag forrásanyag áll a kutató rendelkezésére: levéltári anyagként a kiállítás teljes dokumentációja, valamint annak nyomtatott útmutatója és végjelentése.¹ A forrásanyag a következő kérdések vizsgálatára ad lehetőséget:

1. Milyen képet mutat a kiállítás a város korabeli gazdasági életéről?

2. Hogyan tükrözi a város társadalmát, milyen rétegeket mozgósított ez az esemény?

3. Milyen szerepe volt a kiállításnak a múzeum alapításában?

Maga a kiállítás, mint bemutatkozási forma ekkoriban nem helyi jelenség. A különböző átfogó és tematikus kiállítások – bár korábban is voltak – igazán a 19. század végén váltak népszerűvé. A nagyszabású viláckiállításokon és országos kiállításokon már néprajzi anyagot is bemutatnak, mint például az 1873-as bécsi viláckiállítás. Az 1885-ös országos kiállításra magyar néprajzi tárgyakat gyűjtöttek, s az itt bemutatott népi szobák anyaga segítette elő az önálló Néprajzi Múzeum létrejöttét. Az 1896-os millenniumi kiállítás Jankó János vezetésével felállított, 25 portából álló néprajzi faluja a múzeum gyűjteményének újabb gyarapodását eredményezte.² Ezek a kiállítások tehát ösztönzően hatottak a későbbi nagy, országos múzeumok alapítására, gyarapodására. Ez történt Vásárhelyen is szerényebb keretek között. Az 1870-es évektől Magyarország több városában rendeztek ipari és mezőgazdasági kiállítást. Valószínűleg a máshol látott példák hatására döntött úgy a város vezetése, hogy 1904-ben itt is hasonlót szervez.

A kiállítás szervezése

A kiállítás útmutatójában dr. Szalay József rendőrfőkapitány, a kiállítás elnöke részletesen ismerteti a szervezés menetét, ezért csak rövid összefoglalásra vállalkozunk.

A kiállítás gondolata 1902-ben érlelődött meg, s első lépésként a városi hatósá-

¹ Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fiókja. Az 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállítás iratai, A Hódmező-Vásárhelyi ipari és mezőgazdasági kiállítás útmutatója. Hódmező-Vásárhely, 1904. /Továbbiakban:Útmutató./, Dr. Szalay József: A Hódmező-Vásárhelyen 1904-ben rendezett ipari és mezőgazdasági kiállításra vonatkozó végjelentés. Hmvh. 1905. /Továbbiakban:Végjelentés./

² Kósa L. 1981. 11.

gok, a Szegedi Kereskedelmi- és Iparkamara, a helyi Gazdasági Egylet, az ipartestület küldöttei végrehajtó bizottságot alakítottak a kiállítás részleteinek kidolgozására.

Az előkészítő bizottság 1903 decemberében megválasztotta a kiállítás vezetőségét. A kiállítás védnöke dr. Lukács György, Békés vármegye és Hódmezővásárhely főispánja lett, tiszteletbeli elnöknek pedig Juhász Mihály polgármestert, dr. Endrey Gyula országgyűlési képviselőt, Szarvady Lajost, a Szegedi Kereskedelmi- és Iparkamara elnökét, Draskóczy Lajost, a Gazdasági Egyesület elnökét választották meg. A tisztikar elnöke dr. Szalay József rendőrfőkapitány, mellette négy alelnököt, egy titkárt, két jegyzőt, egy pénztárost, egy ellenőrt és tizenkét igazgatósági tagot választottak, valamint intézőbizottságot.

A kiállítást a Kereskedelemügyi Minisztérium és a Földművelésügyi Minisztérium is jelentős összeggel támogatta. Még év elején kibéreltek 4 hold földterületet az Erzsébet-sétány mellett jószágkiállítás céljára, a városházán pedig kiállítási irodát nyitottak. Március végén felhívást tettek közzé, melyben a kiállításon való részvételre szólították fel az iparosokat és a gazdákat. Közben hölgybizottság alakult a női kézimunka és háziipari kiállítás szervezésére, megrendelések gyűjtésére. Felmerült egy „művész-szoba” valamint néprajzi kiállítás rendezésének gondolata is, melynek szervezésével Finy Béla gyógyszerészt bízták meg.

A kiállítási igazgatóság sorsjáték céljára 30 000 darab 50 filléres sorsjegyet bocsátott ki, az ehhez szükséges nyereménytárgyakat iparosoktól rendelték meg, illetve a kiállítótól vásárolták. A sorsjegyek árusítására 120 tagból álló leánybizottság alakult. A kiállításról 200 példányban készült plakát tájékoztatta a lakosságot.

Június végén összegezték a jelentkezőket: 384 iparos, 147 segéd és tanonc jelezte részvételét, terményt 173, állatot 184, kézimunkát 282, néprajzi és képzőművészeti tárgyat 184 kiállító szándékozott beadni. A pontos darabszám megállapítása nehézségekbe ütközött, későbbi becslés szerint ez a szám meghaladta a tízezet.³

A kiállítási útmutatóból – amely katalógusként is szolgált – 5000 darabot nyomtattak. A vezetőség megalkotta a zsűri szabályzatát, rögzítve az elbírálás szempontjait, melynek alapján a díjakat, díszokleveleket később kiosztották.⁴

A kiállítás ünnepélyes megnyitására 1904. augusztus 14-én került sor a gimnázium udvarán, s erre az alkalomra fellobogózták az egész várost. „Tíz órakor megkondultak az épülő tabáni templomnak kiállítási tárgyakként felállított harangjai, jelezve az ünnepély kezdetét.” A kiállítást annak védnöke, dr. Lukács György főispán nyitotta meg, kihangsúlyozva célját: „...közgazdasági életünk fejlettsége, színvonala a maga igaz valóságában tükröződjék vissza...”⁵

A megnyitón közreműködött a helyi dalárda, majd a jeles vendégeket a kiállítás egyes részein a csoportelnökök vezették végig. A rendezvényt a népkerti Vigadóban „örömlakoma” követte, majd este színielőadás.

A megnyitón megjelentek a fővárosi lapok – Budapesti Hírlap, Budapesti Napló,

³ Végjelentés. 39.

⁴ Útmutató. 5.

⁵ Végjelentés. 5.,7.

Magyar Hírlap – újságírói is.

A kiállítást egyéb kísérőrendezvények színesítették: bál, lóverseny, katonazene, szerenád a díszvendégeknek, színielőadás, néptáncmultság, tűzijáték, sorsjáték. Ez utóbbin 529 nyereményt sorsoltak ki, fődíjként egy hintót, két lóval.

A nyitva tartás két hete alatt 43 430 jegyet adtak el a látogatóknak.⁶ A helybeliek mellett csoportosan jöttek Szegedről, Orosházáról, Békéscsabáról, Szolnokról, Mezőtúrról, Kecskemétről, Kolozsvárról, Marosvásárhelyről, de a vendégkönyvben szerepelnek egyéni látogatók Budapestről, Diósgyőrből, Egerből, Nagyszalontáról, Torontálvásárhelyről, Nagyváradról és Újvidékről is. A végjelentés kiemelte, hogy a város idegenforgalma soha nem látott méreteket öltött.

A kiállítás ipari és mezőgazdasági része a korabeli gazdasági élet tükrében

Az ipari kiállítás színhelye a gimnázium volt, ahol az egyes iparágak külön termetek kaptak. A legtöbb helyet – 3 termet – a fa-és bútorigar foglalt el, ugyancsak nagyobb teret igényelt a fonó-, szövő- és ruhaipar. A kiállítók száma a következőképpen oszlott meg: fa-és bútorigar 40, vas-és fémipar 39, agyagipar 47, építő- és sokszorosítóipar 13, fonó-, szövő- és ruhaipar 53, bőrpar 76, élelmiszeripar 15, gazdasági gépek 68.

A fa- és bútorigari kiállításon bemutatott tárgyak többsége helyi asztalosmunka volt: szobabútor, hálószoza berendezés, ebédlőbútorok, különböző asztalok, szekrények. Az Útmutató felsorolása alapján megállapítható, hogy ezek a bútorok már mind polgári jellegűek, de a korabeli paraszti igényeknek is ezek feleltek meg. Egy tehetősebb gazda lányának hozományába éppúgy beletartozott a hálószozabútor, mint a polgári családok esetében. Feltehetően a „magyar stílus szék” sem a 19. századi festett bútorok szerves folytatásaként értelmezendő, hanem már egy újfajta ízlés, a népit újra felfedező polgári ízlés jele.

Az asztalosok mellett kárposok, esztergályosok, ácsok, kádárok is itt mutatták be munkáikat

A vas-és fémipari rész lakatosok, bádigosok, rézművesek, késesek munkáit foglalta magába. A lakatosok takaréktűzhelyeket, mérlegeket, géplakatos munkákat, díszrácsokat hoztak. Megfigyelhető, hogy kevés a hagyományos lakatosmunka – zár, lakat, kulcs – ami a gyáripár előretörését jelzi, mely feleslegessé tette ezek kisipari készítését. A késesek konyhai eszközöket, ipari szerszámokat állítottak ki, a város jeles rézműves mestere, Engelthaller Sándor pedig vörösréz konyhai eszközöket: üstöket, vizeskantákat, kancsót és sütőt. Említést érdemel Müller Sándor szítás változatos termékeivel, a homokhányó rostákkal, dohányrostákkal, polyva-és tarhonyarostákkal, valamint különféle szitákkal.

Öt helyi bádigosmester változatos fürdőkád kollekciót hozott, az egyszerű fürdőkádtól az ülőkádon és gyerekkádon keresztül a fűtőkészülékkel ellátott karszékyszerű fürdőkádig. Ez a nagy választék feltételezhetően azt jelzi, hogy a tisztálkodásnak ez az eszköze ekkortájt terjedt el szélesebb körben. Az épületbádogozási munkákat a tabáni református templom számára készült „góth-román és óstílus” díszítmények

⁶ Végjelentés. 92.

képviselték. A korabeli háztartásokban használt bádogosmunkák közül permetezőket, vizesedényeket, mosogatódézsákat, jégsekreényeket állítottak ki.

Az agyag- és kőipar kiállításán a 47 résztvevő közül 39 helyi tálas volt. Számuk a városban 1903-ban összesen 163 fő.⁷ Ez még mindig igen szép szám ahhoz képest, hogy Kiss Lajos ezt az időszakot a vásárhelyi fazekasság hanyatló szakaszának tekintette.

Egy-egy fazekas 100-200 edényt hozott el, melyeket legtöbbször csupán *konyhaedények, közönséges edények, vegyes edények* megnevezéssel vették nyilvántartásba, csak néhol soroltak föl lisztartót, dohánytartót, tálakat, tányérokat, szilkéket, kantákat, korsókat, kulacsokat, falidiszeket, gyertyatartót. A kiállításon az 1898-tól működő Agyagipari Gyakorlóműhely is részt vett.

A szűkszavú leírás nem ad módot arra, hogy az edények formájáról, díszítéséről következtetéseket vonjunk le, találunk azonban a kiállítók között olyan fazekasokat, akiknek szignált munkáit a Tornyai János Múzeum gyűjteményéből ismerjük. A formakincset tekintve a 19. század jellegzetes edényformái még megtalálhatók – ezt tükrözi a szűkszavú felsorolás – de már megjelentek a díszedények is. Az ismert tárgyi anyagból következtethetünk arra, hogy nagyobb változást mutathatott a díszítés, mert ekkorra a korábbi jellegzetes díszítési módot, az írókázást egyre inkább felváltotta az ecsettel való díszítés. Ez elsősorban az Agyagipari Tanműhely hatásának tudható be.

Erre az időre a vásárhelyi fazekasok rutinos kiállítókká váltak. Kiss Lajos megemlíti, hogy már az 1873-as bécsi világkiállításon is részt vettek, ahol Kovács József fazekas első díjat nyert. Többen kaptak elismerő oklevelet az 1896-os budapesti kiállításon.⁸

A munkáik alapján ma is ismert fazekasok közül az 1904-es kiállításon arany oklevelet kapott Csarmaz Ferenc, ezüst oklevelet pedig Patócs József és Rácz Ferenc.

A fazekasok mellett a város téglagyárai – a Kovács testvérek téglagyára, a Társasági Téglagyár és a Városi Téglagyár is bemutatták téglá és cserép kollekcióikat. Feltehetően nem ez volt a kiállítás leglátványosabb része, de ezek a gyárak a város szerény ipari létesítményei között kiemelkedő helyet foglaltak el.

Három teremben mutatta be áruit a város fonó-, szövő- és ruházati iparát képviselő 53 mester. Legtöbben közülük szabók voltak, 27-en, s külön említenek négy női szabót. Ennek oka az volt, hogy a szabók hagyományosan férfi és női ruhát egyaránt varrtak, valamint az, hogy a női ruhák készítői gyakran iparral nem rendelkező varrónők voltak.

A 20. század elején még 1910 körül is igen magas volt a szabók száma a városban. Az 1911-es ipartestületi jelentés 106 szabót, 62 női szabót és 4 szűrszabót említ. Az Útmutató városismertető bevezetője is kiemeli a szabóipar fontosságát, hangsúlyozva, hogy túlnyomóan polgári igényeket elégít ki. A kiállított ruhák a korabeli szabómunkák szinte teljes skáláját bemutatták. A különböző divatos öltönyök felsorolásából az derül ki, hogy a hagyományos paraszti öltözetet egyre nagyobb mértékben váltja föl a polgári jellegű ruházat, a segédek munkái között azonban még előfordul a

⁷ Kiss L. 1964. 354.

⁸ Id. mű. 368.

posztó magyar nadrág és a kék posztó mellény, amelyek a 19. századi paraszti viselet jellegzetes darabjai.

A szabók mellett három szűrszabó állított ki fekete, fehér és barna szűrőket, pokrócokat. Az előző századokban a szűr, szűrkanó általánosan használt viselet volt, ekkorra azonban már csak a pásztorok, kocsisok viseletében maradt fenn. Itt kaptak helyet a szűcsök is, akik közül négyen hoztak subákat, bőrkabátokat. Munkáik iránt a század elejére éppúgy megcsappant a kereslet, mint a szűrszabók esetében.

A hajdan nagymúltú takácsmesterség képviselői közül mindössze ketten állítottak ki vászontörülközőket, abroszokat, kenderzsákokat, derékaljakat. Míg számuk 1856-ban a 150 főt is meghaladta, addig 1905-ben már csak 8 takácsmester dolgozott a városban.⁹ Ekkoriban már a város textilüzletei olcsó, gyakran jobb minőségű gyári textiliákkal látták el a közönséget.

A kiállítók között érdekességképpen megemlíthetjük Petrovics Prokop tarisznyakészítőt, aki tarisznyákat és pokrócokat mutatott be. Kis számban ugyan, de megtalálhatók itt még kötélgyártók, paszományosok, kalaposok, paplanosok. Ez utóbbiak közé tartozott Czukor Miksáné is. A 20. század elején a város néhány paplankészítője közül kiemelkedett Czukor Miksa, műhelyét halála után özvegye, majd a fia vitte tovább.¹⁰

Összességében a textiliparokról elmondható, hogy a korábbi évszázadban virágzó iparágak jelentek meg a kiállításon, de már fejlődésre képtelen, halódó stádiumban. Egyedül a szabóipar virágzik, hiszen a konfekcióipar még nem tört be a kereskedelembé. A hagyományos iparoktól eltérőt csak Kokron József kötszővő képviselt, aki kezdetben harisnyakötő segéd volt, majd 1902-től kötszővő iparigazolványt váltott. Vállalkozásának jelentős üzemmé bővülése azonban csak az 1910-es években következett be.¹¹

Az állattartás nyújtotta helyi nyersanyagra épült Vásárhely jeles bőripara. Fontosságát itt is jelzi a kiállítók nagy száma: 76, ebből 33 csizmadia, 16 cipész, 2 tímár, 12 papucsos, 2 szíjgyártó szerepelt és még néhány egyéb mesterség képviselője. Különösen magas a csizmadiák és a papucsosok száma, ami jelzi, hogy termékeik iránt a parasztság részéről ekkor is igen nagy a kereslet. A csizmadiák száma még 1911-ben is 145, s közülük néhányan a katonaságnak dolgoztak.¹² Kevés viszont a lószerszámokat készítő szíjgyártók, valamint az előbbi mestereket nyersanyagokkal ellátó tímárok száma.

A bőriparon belül tehát a csizmadia és cipész mesterség a századforduló körül még virágzó korszakát élte, melynek magyarázata a lakosság részéről felmerülő igény és a rendelkezésre álló helyi nyersanyag. A cipőgyártás országos szinten nincs még olyan színvonalon, hogy a kereskedelmet ellássa, így az egyénre szabott cipőkészítés szinte egyedüli lehetőség volt.

Az élelmiszer kiállításon mindössze 15 kiállító vett részt, pékek kenyerekkel, sü-

⁹ Nagy Vera: Textilipar. Kézirat. Hódmezővásárhely monográfia.

¹⁰ Id. mű.

¹¹ Forczek Z. 1993. 639.

¹² A hódmezővásárhelyi Ipartestület mint I. fokú iparhatóság előljáróságának jelentése az Ipartestület 1911. évi működéséről.

terményekkel, egy mézeskalácsos, egy cukrász és egy hentes. A kiállítás ezen része nem eléggé tükrözte a város agrár jellegét, pontosabban azt tükrözte, hogy a mezőgazdasági termelés adta lehetőségeket nem tudta az ipar kihasználni, a nyersanyagok feldolgozása a korhoz képest is alacsony színvonalon állt. A kisipari szintből egyedül a Bauer-malom emelkedett ki, malmuk a város fontosabb ipari létesítményei közé tartozott. A kiállításra különböző őrleményeket és műjeget hoztak.

A gazdasági gépek, eszközök és járművek bemutatóján 68 kiállító vett részt, ebből 20 vidéki. Itt a vidékieket azért fontos megemlíteni, mert ők képviselték a modernebb technológiát, ők mutatták be az újabb eszközöket, gépeket, melyek már nem kisipari módszerekkel, hanem gyári keretek között készültek. / Pl. Magyar Királyi Államvasutak Gépgyára, Első Magyar Tejgazdasági Gép- és Eszközugyár, Kühne Mezőgazdasági Gépgyár, stb./

A helybeli kiállítók többségét a kovácsok és bognárok tették ki, akik mezőgazdasági eszközökkel és kocsikkal szerepeltek. Munkáik hagyományos gazdasági eszközök voltak: eke, ekekapa, szénavágó, vasborona, patkókészlet, kútfúró szerszámok, stb. Saját szabadalomként egy baromfikeltető gép került bemutatásra, valamint a városi állatorvos, Pákozdy László vándor tyúkóla.

Nagy változatosságban készültek a kovácsok és a bognárok közös munkájaként a kocsik: *"Eszterházy" magyar kocsi, igás kocsi, fedeles fajdán hintó, hajlított oldalú magyar kocsi, homokfutó kocsi, nyitott hintó, fuvaroskocsi*, stb. Ekkoriban a kocsi gyártás virágzó szakma volt Vásárhelyen, a helyi mesterek magas színvonalra fejlesztették, bár kisipari módszerekkel dolgoztak. Elismertségüket jelzi, hogy 1911-ben itt alakult meg a Magyarországi Kocsi gyártó Kisiparosok Országos Szövetsége.¹³

A helyi kiállítók közül a kisipari kereteken egyetlen társaság lépett túl, Kalmár Zsigmond és társa terménnytisztító gépgyára. Legfontosabb termékük az ún. *Kalmár-rosta*, a század elején országos hírnévre tett szert.

A mezőgazdasági rész első nagyobb csoportját a mezőgazdasági termények kiállítása alkotta, 169 résztvevővel. Gabonafélék, kukorica és takarmányfélék voltak láthatók itt, mint a helyi gazdálkodás legjellemzőbb terményei. A búza feldolgozottságának legmagasabb fokát a tésztafélék képviselték: tarhonya, *eperlevelű tészta, laska, csiga, kockatészta*, valamint kalács, percc, piskóta.

A kertészeti kiállítással némi átfedést tapasztalhatunk az itt bemutatott gyümölcsök tekintetében, melyek részben nyersen, részben pedig befőtt és pálinka formájában kerültek a kiállításba. Ez utóbbiak igen sokfélék: vegyes, barack, szilva, cseresznye, meggy, eper, törköly, seprő, bor. A bor pálinkának való feldolgozása arra utal, hogy az itteni bor nem jó minőségű. A gazdasszonyok elhozták befőttjeiket, melyek közül valószínűleg Weisz Mihályné 24 éves meggybefőttje vitte el a pálmát. A házi szappanok között pedig 30 éve főzött is előfordult.

Az előző században jóval nagyobb jelentőségű kender termesztésére és háziipari feldolgozására is találunk példát, két asszony mutatta be a saját termesztésű kender feldolgozásának különböző fázisait és a kész termékeket.

Ez a kiállítási rész adott helyet a méhészettel kapcsolatos felszerelések és termékek bemutatásának. Szent Imre kisbirtokos például nem csupán méhészeti kellékeket

¹³ Forczek Z. 1993. 620-621.

állított ki, de példát mutatott a méz sokoldalú felhasználására is. Készítményei között szerepelt mézbor, mézsör, mézecet, mézlikőr, befőzött mézes gyümölcsök.

Annak ellenére, hogy minden paraszti gazdaságban tartottak tehenet, a kiállítás tejtermékek tekintetében nagyon szegényes volt. Egyetlen gazda hozott vaját, tejtermékeket pedig a helyi tejszövetkezet állított ki, de ezek felsorolását nem tartalmazza az Útmutató.

A kiállítás kertészeti része elsősorban gyümölcsfélék, kisebb mértékben zöldségek és dísznövények bemutatásából állt. Mindössze 39 termelő állított ki, ez is jelzi, hogy városunkban a gyümölcs- és zöldségtermesztés nem tartozik a hangsúlyos gazdálkodási ágak közé. Bár a múlt század végén nagyobb lendületet vett a nemesített gyümölcsfák telepítése, mégis inkább csak saját szükségletre ültettek a tanyatelek egy kis részén. A kiállítást követő években jöttek létre az olyan gyümölcsösök, mint a kishomoki kertek vagy a mártélyi hullámtér gyümölcsösei.¹⁴

A kiállítók foglalkozásának felsorolása – gazdálkodó, bérlő, tanító, csizmadia, kovácmester, tisztviselő, stb. – azt jelzi, hogy többségük nem zöldség- és gyümölcs-termesztésből élt, ezt csupán családjuk igényeinek kielégítésére végezték.

A kiállítók közül egy ember mindenképpen említést érdemel, Gregus Máté, aki friss és feldolgozott gyümölcsöket állított ki. A Gregus család vásárhelykutasí birtokán a 40 holdas gyümölcsöst három nemzedék gondozta. Elsősorban őszibarackot és szőlőt termeltek. Újszerű gazdálkodási módjuk jelzi, hogy ha kevesen is, de voltak akik megpróbálták túllépni a hagyományos gabonatermesztésen illetve kihasználták a talajviszonyok adta lehetőségeket.¹⁵

Összességében ez a kiállítási rész bár tematikailag kissé vegyes képet mutatott be, mégis tükrözte a helyi mezőgazdaság fő jellemvonását: a gabonafélék termesztésének uralkodó voltát, a termékek feldolgozottságának alacsony színvonalát, mely elsősorban a házi szükségletek kielégítését szolgálta.

Az állatkiállítás színhelye a népkert melletti szabad terület volt. A jószág kiállítás keretén belül a lovak száma a legnagyobb, 97 gazda 214 lovat hozott el, ami jelzi a lótartás helyi jelentőségét ebben az időben. Vásárhelyre is jellemző, hogy a lótenyésztés a 19. század végére érte el fejlődése csúcspontját, s ez az első világháborúig tartott.¹⁶ Ekkorra kialakult egy, a lótenyésztésről híres gazdaréteg, amely lovaival országos kiállításokon vett részt. Hódmezővásárhelyi ló nyerte el az országos millenniumi kiállítás nagy érmét, de több gazda hozott el érmet lovaival, pl. Nagy Varga István, Zsarkó Imre, Meszlényi Mihály. Ők azért érdemelnek említést, mert az általunk vizsgált kiállításon is szerepeltek. Szintén kiállítottak itt olyan gazdák, akik a századforduló környékén magas színvonalon foglalkoztak kancák tenyésztésével, s nevükkel ilyen összefüggésben más forrásokban is találkozhatunk, például: Kristó Ferenc, Nyíkos László, Nyíkos Sándor.¹⁷ Természetesen a lótenyésztés a nagy kiterjedésű határ miatt az egész vásárhelyi parasztság számára fontos volt, mind a mezőgazdasági munkákhoz, mind a közlekedéshez. Ezért a lóállomány zöme a kiscgazdák kezén

¹⁴ Herczeg M. 1993. 532.

¹⁵ Féja G. 1975. 137.

¹⁶ Herczeg M. 1993. 542.

¹⁷ Id. mű. 544.

volt.¹⁸ A hadsereg lóval való ellátásában is jelentős szerepet játszottak. A minőségi lótarítás azonban inkább a nagygazdák jellemzője, a szép ló itt státusszimbólum, többnyire csak közlekedésre használták. Az egyöntetű fajtajelleg kialakítására való törekvés már a múlt század második felében megnyilvánult, azonban az 1904-es kiállításon bemutatott lovak még meglehetősen vegyes fajtaikat képviseltek. Míg eredetileg az alapvető igény a parasztság részéről az erős igásló tenyésztése volt, addig a katonaság igényei megváltoztatták a tenyészirányt. „...tenyésztették a gyors és kitartó, edzett Nóniusz törzs lovait, az angol félvér Furiosot, North Star-t, az arabs vérre alapított Gidránt, tehát olyan lovakat, melyek kitűnő hámoslovak, de remondának is megfelelnek.”¹⁹ Csak a két világháború között vált céltudatos tevékenységgé a Furoso-North Star mint tájfajta tenyésztése.

A szarvasmarha kiállítás érdekessége, hogy a fajtaváltás legintenzívebb időszakára esik a bemutató. 136 darab szarvasmarhát hoztak el, ebből 54 magyar fajta (magyar szürke) a többi vöröstarka nyugati faj (svájci és osztrák) és simmentháli. Arányában tehát kissé nagyobb számot képvisel a nyugati fajta, ami magyarízható azzal, hogy egy kiállítás mindig színtere az újdonságok bemutatásának. A statisztikai adatok szerint ekkor még valamivel több a magyarfajta, de az átállás a nyugati fajtákra 1906-ra befejeződött.²⁰ A kiállításon bemutatott néhány magyarfajta szarvasmarha nagygazda családok tulajdonában volt, aminek oka az volt, hogy a nagyobb gazdaságokban olcsósága miatt az ökrök igaerejét még ezután is igénybe vették, így ez a fajta nem tűnt el teljesen a század elején. A nyugati fajták tenyésztői kezdetben elsősorban a kiscgazdák. 1902-ben 32 gazda alakította meg a tejszővetkezetet, s ez felgyorsította a városban a nyugati marha tenyésztését.²¹ A tejszővetkezet a kiállításon két szimentáli bikával szerepelt, ez a szarvasmarha jellemző fajtává vált a városban.

A sertés- és juhkiállításra mindössze 18 gazda hozta el állatait. A kiállítás ezen része mind a mennyiséget, mind a fajtaikat tekintve szegényesnek mondható, noha olyan időpontra esik, amikor a sertések száma igen magas, 40 000 fölött van és különösen a kiscgazdaságokban mutat jelentős növekedést az előző század végéhez képest.²² A fajtaikat illetően a magyar mangalica egyeduralkodó a kiállításon, amit a korabeli táplálkozási szokások magyaríznak. Ekkor még a szalonna nélkülözhetetlen eledel és zsírozóanyag, része a cselédek bérének is, így a zsírsertésről a hússertésre való áttérés csak az 1910-es évektől kezdődik. A mangalicákon kívül a kiállításon mindössze egy yorkshire-i kan volt látható, valamint ez a fajta alkotta Károlyi Imre gróf nagymágoctsi uradalmából hozott sertések csoportját.

A 20. század elején még a legtöbb parasztgazdaságban tartottak kisebb-nagyobb juhfalkát. A kiállított jószágok többsége magyarfajta volt, mely alatt a hosszúszőrű racka értendő, amely nemcsak húsa miatt volt fontos, de bőre a viseletben is jelentős szerepet játszott, mint a subák alapanyaga. A kiállításon kisszámú merinót is láthatott a közönség – Maczelka József nagygazda 3 fehér merinó kost hozott – de ez a rövid-

¹⁸ Id. mű. 548.

¹⁹ Id. mű. 545.

²⁰ Id. mű. 553.

²¹ Id. mű. 553-554.

²² Id. mű. 560-561.

szőrű, minőségi gyapjút adó fajta inkább csak nagygazdaságokban, uradalmakban volt fellelhető.

Bár e két állatfajta nagy létszámban volt jelen a városban, a kiállítás azt mutatta, hogy fajta tekintetében az állomány elmaradott, a minőségi tenyésztés még nem játszott szerepet tartásukban.

Előremutató tendenciák érvényesültek viszont a baromfikiállításon. A századforduló baromfitartását Vásárhelyen két tényező határozta meg: egyik a nagyarányú kereslet következtében kialakult mennyiségi növekedés, a másik az államilag is támogatott fajtanemesítés, amely minőségi változást hozott a tenyésztésben. A kiállítás a mennyiségi növekedést nem tükrözte, de a minőségi változás a fajokon jól megfigyelhető. Az előző századokban tenyésztett parlagi tyúk igénytelen volt, de kevés húst és tojást adott. A század elején már a fehér magyar tyúk nemesítését szorgalmazták. Vásárhelyen a nemesítésben nagy szerepe volt dr. Pákozdy Lászlónak, aki városi állatorvosként dolgozott, de maga is baromfitenyésztő, s ilyen irányú tevékenysége a város baromfitenyésztését országos viszonylatban is kiemelkedővé tette.²³ A kiállításon részt vett mint kiállító és mint csoportbiztos. A kiállításon a korabeli legjellemzőbb fajtákat vonultatták fel: telivér magyar fajta, félvér sárga, kopasznyakú keresztezett, orpington, plymuth jércék, tyúkok és kakasok, egyéb baromfiak közül pedig pekingi kacsa, emdeni lúd, magyar fajtájú kacsa. Ezeket a fajtákat mutatta be a Baromfitenyésztők Országos Egyesületének csoportja is.

Bár a Végjelentés a város baromfitartását elmaradottnak ítélte, mégis a kiállítás a fajták sokféleségével a korszerű baromfitartás irányába mutat.

A női kézimunkakiállítás a vizsgálati szempontokat tekintetbe véve kevésbé fontos része a rendezvénynek. Érdekes azonban felidézni Kiss Lajos visszaemlékezését, aki Bátty Zsigmonddal látogatott el ide, s pontosan rögzítette a nagyközönség ízlése és a szakértő véleménye közötti különbséget: „A kiállításnak ezen része már teljesen kész volt. Mindenki elragadtatással beszélt róla, a kiállítás fénypontjának, tündéralomnak mondták. Bátty azonban nemhogy gyönyörködött a kiállított kézimunkákban, hanem egyenesen bosszankodott rajtuk, mert ott selyemmel himzett spanyolfalakat, vörös csőrű, sárga lábú gólyákkal a nádasban, továbbá madeira, richelieu és ki tudná azt elsorolni hányféle idegen utánzást látott, csak éppen magyart nem és különösen hódmezővásárhelyi magyar munkát nem.” Ez alól csupán Dömötör Lajos szücsmester lányának szücsmotívumokból tervezett terítője volt kivétel, melyet eredetileg ki sem akartak állítani, de végül Bátty érdeklődésére ezüst oklevelet kapott.²⁴

Szervezők és kiállítók

Az eladott belépőjegyek nagy száma – 43 430 – azt jelzi, hogy a város lakosságának jelentős része megtekintette a kiállítást. (Az összlakosság ekkor 60 000 körül volt.) A fennmaradt dokumentumokból ismerjük a szervezők és kiállítók nevét s ezekből megállapítható, hogy a város legszélesebb rétegeit mozgósította és összefogta ez a rendezvény, igen sokan kapcsolatba kerültek vele szervezőként, kiállítóként vagy

²³ Id. mű. 567.

²⁴ Kiss L. é. n. 10.

csupán látogatóként.

A szervezésben több mint 500 fő vett részt. A kiállítás vezetőségét alkották a főispán védnök, a tiszteletbeli elnökök, a tisztikar, az igazgatóság, az intézőbizottság, a szakbizottságok. (A főbb szervezők neveit a kiállítás szervezésének leírásában megemlítettük.) Ezen belül a tisztikart alkották: a kiállítási elnök, négy alelnök, a kiállítási titkár, két jegyző, pénztáros, ellenőr. Az igazgatóság tagjai: a tisztikar, a város polgármestere, a főkapitány, a Szegedi Kereskedelmi- és Iparkamara titkárai, a szegedi kir. kerületi iparfelügyelő, a helyi ipartestület elnöke, a Gazdasági Egyesület elnöke, az iparegylet elnöke és ezen kívül nyolc választott tag. A különböző bizottságok tagjai – intézőbizottság, sajtóbizottság, előzetes bírálóbizottság, megrendeléseket gyűjtő bizottság, számvizsgáló bizottság, löverseny bizottság, sorsjátékrendező bizottság, művészeti és néprajzi bizottság, sorsjegyárusító bizottság, fogadó- és ünnepélyrendező bizottság – összesen 491 főt tettek ki. 59 zsűritag bírálta el a beérkezett tárgyakat, közöttük több vidéki mester is szerepelt. A kiállítás fő szervezői tehát a város kimagasló tisztségviselőiből kerültek ki: polgármester, rendőrfőkapitány, városi főszámvevő, városi tanácsnok. (Ebben a minőségben említik a kiállítás iratai a későbbi főispánt Szathmáry Tihamért, „Magyarország örökös kardvívó bajnoká”-t, számos anekdota főszereplőjét.)

A városi tisztségviselők mellett fontos szerep jutott a szervezésben az iparegylet, az ipartestület, a Gazdasági Egyesület tisztségviselőinek, elsősorban iparosoknak. Így vett részt a munkákban Tóth József szabómester, ipartestületi elnök, Tokody Ferenc lakatos, az Ipari Hitelszövetkezet egyik igazgatója, Koncz Pál építőmester és ifj. Szilágyi Gyula az iparegylet képviselőjében, Draskóczy Lajos pedig a Gazdasági Egyesület részéről. Bár kisebb számban, de részt vettek a szervezésben a város módosabb vállalkozói és nagygazdái is. A több száz holddal rendelkező földbirtokosok közül Lázár Lajos és Lázár Dezső szerepeltek, de ők is a Gazdasági Egyesület tisztségviselőiként. A vállalkozókat Bauer Gyula malomtulajdonos képviselte. A bankvilágból is többen bekapcsolódtak a munkálatokba, mint pl. Fáry Antal, a Nagytakarék igazgatója, vagy Moese Károly takarékpénztári főkönyvelő. Jellemző a korra, hogy a város tehető vállalkozói és nagygazdái szoros kapcsolatban álltak a pénzügyekkel, azokban mint igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok tevékenykedtek. Ilyenek voltak a Bauer testvérek, vagy a kiállítás szervezésében is szerepet vállaló földbirtokosok közül ifj. Maczelka János, Nagy Kardos János.²⁵

A kiállítás igazgatóságában nagyobb számban kaptak helyet földbirtokosok, iparosok, itt tevékenykedtek olyan vállalkozók, mint a rostagyártó Kalmár Zsigmond, a kötszövő Kokron József, a kereskedők közül Kokovai Mátyás nagykereskedő, Posztós Pál könyvkereskedő. Ez a bizottság fogta össze a legszélesebb társadalmi réteget a már említett jómódú nagygazdától az ügyvédek és kereskedőkön át az iparosokig. Ez utóbbiak közül néhányan az iparosok szervezeteiben viseltek tisztséget, mások olyan tehetősebb iparosok, akik szakmájuk mellett mással is foglalkoztak, mint például Gajjas Károly borbélymester, aki egyben cséplőgép-tulajdonos és jószágkereskedő is volt.

²⁵ Gyáni G. 1993. 245. A kiállításon szereplő jelesebb személyek és családok ismertetéséhez jó támpontot nyújt Fejérváry József 1929-ben kiadott, Vásárhely története családok tükrében című munkája.

A kiállítók közül természetesen a kiállítás jellegének megfelelően az iparosok képviseltek jelentős számarányt. Összesen 356 iparos állított ki, ezek többsége helybeli kézműves kisiparos, kisebb számban vidékiek valamint nagyobb helyi üzemek (gőzmalmok, téglagyárak). A korabeli iparosságra jellemző volt, hogy segédet egyáltalán nem vagy csak csekély számban alkalmaztak. Olyan hagyományos iparágakat képviseltek, melyek komolyabb tőkebefektetést nem igényeltek.²⁶

Az iparosok mellett a segédek is bemutatkozhattak a kiállításon, közülük 155 hozta el munkáját.

A másik nagy csoportot a mezőgazdasági rész alkotta, ahol a terményeket kiállítók száma 159 volt, ezek többsége gazdálkodó földbirtokos, jelentős részük feltehetően kisbirtokos, ahogy azt néhol meg is jegyezték a felsorolásban. Itt kaptak helyet a háziasszonyok munkái: befőttek, tészták, tejtermékek. Ahol a gazdasszony végezte ezeket a munkákat, ott valószínű, hogy kiscgazdákról lehet szó, nagygazdánál ezeket a munkákat inkább a cselédek végezték.

A jószágkiállításon összesen 236 kiállító szerepelt 1121 jószággal. Már a kiállítók számából is feltételezhető, hogy nem csupán a nagygazdaságok hozták el legszebb állataikat, hanem elsősorban a városra leginkább jellemző középparaszti réteg képviseltette magát a kiállítás ezen részén. Az a középparasztság, mely a paraszti életformát még ekkor is erősen őrizte, s az újítások a gazdálkodást illetően is távol álltak tőle.²⁷

Végül meg kell említeni azt a szabadfoglalkozású értelmiségi réteget, amely itt elsősorban a néprajzi és képzőművészeti rész kialakításában jeleskedett, s ennek ötlete is tőlük származott. A művészek közül Tornyai János, Endre Béla és Várady Gyula vett részt a szervezésben, valamint Plohn József fényképész és nem hivatalosan Kiss Lajos, a későbbi jeles néprajzkutató. Számuk ugyan csekély volt, jelentőségük azonban túlmutat ezen a koron és magán a városon is.

A kiállítás szerepe a múzeum alapításában

A köztudatban erősen él az a tévhit, hogy az 1904-es kiállítás néprajzi része alapozta meg a múzeum gyűjteményét. Az Útmutató szerint 159-en adták be régi tárgyikat, s Kiss Lajos a múzeum alapításáról írva megjegyezte, hogy a kiállítás bezárásakor mindössze heten engedték át néprajzi tárgyaikat a leendő múzeum gyűjteményébe. Valójában Kiss Lajos csak ezt követően fogott hozzá ahhoz a néprajzi gyűjtéshez, amely megalapozta a múzeum anyagát.²⁸

A „csevegőszoba” ötlete, amely azután néprajzi kiállítássá növekedett, Tornyai Jánostól származott. Az ő segítségével végezte a gyűjtést Kiss Lajos, nevével a kiállítás anyagában nem találkozunk, saját szerepét ebben a munkában azonban részletesen leírja említett munkájában. A kiállítás művészeti és néprajzi csoportjának Finy Béla gyógyszerész volt az elnöke, a bizottság tagjai pedig Tornyai János, Endre Béla, Plohn József és Várady Gyula. A Végjelentés Tornyai és Finy Béla nevét emeli ki,

²⁶ Id. mű. 250.

²⁷ Gyáni G. 1993. 249.

²⁸ Kiss L. é.n. 12

mint akik a legnagyobb részt vállaltak a munkából.

Ennek a kiállítási résznek a szervezők is nagy jelentőséget tulajdoníthattak, mert a kiállítás elnöke szakértőként meghívta Semayer Vilibáldot, a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának igazgatóját, majd a rendezés idején Bátky Zsigmond, a Néprajzi Osztály öre nyújtott szakmai segítséget a tárgyak csoportosításában. Ugyancsak a bemutató fontosságát jelzi, hogy olyan jeles helyet adtak át megrendezésére, mint a városi tanács tanácsterme és a polgármesteri szalon. A néprajzi kiállításban a művészek saját gyűjteményeikkel is szerepeltek: Tornyai 92 darab, Endre Béla 37 darab néprajzi tárggyal.²⁹

A kiállítás a szakértői részvétel ellenére nem csupán néprajzi tárgykból állt, hanem részben régiség és kuriózum bemutatóvá vált, ahol a japán legyezőtől a lávakövnön keresztül a pápai ezüst amulettig sokféle tárgy helyet kapott. Ennek ellenére a bemutatott néprajzi anyag olyan gazdag volt, hogy a Néprajzi Értesítő ismertetést közölt róla Samu János budapesti főgimnáziumi tanár tollából, aki szerint ez volt a kiállítás legérdekesebb, legértékesebb és legtanulságosabb része.³⁰ Cikke azért fontos számunkra, mert az Útmutatóval ellentétben nem csupán felsorolja a kiállított tárgyakat, de bővebb felvilágosítást ad a néprajzi bemutatóról, olyan részletekkel, melyeket máshonnan nem tudhatunk meg. Leírja, hogy a kiállítás a város néprajzáról teljes képet igyekezett nyújtani oly módon, hogy: „A város határával térképek, a dülők neveinek táblázata és tájképek ismertették meg a nézőket. E képeken ott láthatjuk a város minden nevezetesebb részét, épületeit, utcáikat, a kanyargó Tisza partjáról hangulatos tájképi részleteket, a határ minden részéről tanyákat a rajtuk folyó mezei munkák csaknem mindenikével, szőlőskerteket, sétálóhelyeket stb. A lakosság anthropológiájára vonatkozott a rendkívül gazdag arckép-gyűjtemény, tiszta magyar fajból válogatva, a vásárhelyi férfiak és nők tipikus alakjai. Az illetők eredetére valló családneveket egy táblázat tüntette fel.” Csak feltételezni tudjuk, hogy e képek készítésében Plohn Józsefnek lehetett nagy szerepe. A Tornyai János Múzeumban őrzött üvegnegatívjai közül valószínűleg többnek is lehet köze az 1904-es kiállításához, de pontos adatolás híján ezt nehéz megállapítani.

Samu János cikke a kiállított tárgyak közül kiemeli a bútorokat, melyek közül 20 tulipános láda, 18 téka, 7 faragott tükör volt látható, a bútorok között legrégebbi egy 1790-es pad, valamint egy 1782-ből való karosszék. A hímzésekről megjegyezte: „Különös figyelmet érdemelnek azok, a melyek(et) az ottani öreg templompadlás festményeiről néztek le.” Úgy látszik, erre a gondolatra Samu János írása hívta fel Kiss Lajos figyelmét, mert ezt magáévá tette a szőrös párnavegekről készült írásában.³¹

Samu János a 19. századi népi kerámiák méltatása mellett írt a fazekasság továbbéléséről is, mely a kiállítás ipari részén látható, de jó szemmel észrevette, hogy: „...az állami agyagipari tanműhely vezetése mellett újabb időben a régi egyszerűbb formák mellett újabb s sokszor nem is magyaros formák és díszítések is feltűnnek”.

A céhes anyag felsorolásában a céhkancsók mellett a következőket találjuk:

²⁹ Kiss L. é.n. 9-10.

³⁰ Samu J. 1904.289-294. CsML.HF. A kiállítás vendégkönyve.

³¹ Kiss L.

„...czéhládák, bennök pecsét, oklevél, egyikben czéhkorbács is”. A múzeum mai gyűjteményében megtalálható és azonosítható néhány olyan tárgy, mely ezen a kiállításon is szerepelt, sajnos az említett czéhkorbács nincs ezek között.

Samu János cikkét korrekt beszámolóknak tekinthetjük a kiállításról, figyelme a néprajzi tárgyakra irányult, mellőzve a kuriózumokat, ez önmagában is szakmai hozzáértését bizonyítja. Cikke az első írásos utalás arra, hogy Hódmezővásárhelyt felfedezte a néprajztudomány, s utolsó soraiban éppen ezt fogalmazta meg: „...e kiállítással olyan néprajzi területnek bizonyult Hódmezővásárhely, a hol még sok és igen érdekes régi, magyaros ízü s speciális helyi származású tárgyat lehetne gyűjteni s kellene is, mert a civilizáció, a haladó idő mindinkább mutatja e terén pusztító hatását”.³²

Feltehetően az országosan ismert szaktekintélyek véleménye és a helyi művészek ösztönzésének köszönhető, hogy a kiállítás bezárása után a város vezetői az anyag egybentartását szorgalmazták a helyi múzeum megalapítása céljából, mely anyagot a gimnázium gyűjteményével szándékoztak kiegészíteni.

A múzeum alapításának gondolata jóval korábban, 1896-ban felmerült az Agyagipari Tanműhely szervezése során.³³ Az ötletet Kiss Lajos Tornyai Jánosnak tulajdonítja, aki már 1892-ben megjegyezte a helyi sajtóban, hogy az Ótemplom festett kazettáit nem vitték volna el Budapestre, ha lett volna a városnak saját múzeuma.³⁴

Valójában tehát az 1904-es kiállítás szerepe a múzeum alapításában inkább eszmei, mint valóságos, hiszen az itt bemutatott tárgyak közül kevés került be a múzeumba, de a néprajzi kiállítás gazdagsága, szépsége és a szakértői elismerések megerősítették a város vezetését ennek szükségességében.

Talán szintén a kiállítás hatásának tudható be, hogy a múzeumügy pártolása más vonalon is megnyilvánult. Fejérváry József 1929-ben ezt írta dr. Szalay József főkapitányról: „Szegeden Móra Ferencsel s dr. Tonelli Sándorral élén áll a múzeumbarátok egyesületének, amely a Somogyi Könyvtárt s múzeumot gyarapítja...”³⁵

Összegzés

Összességében elmondható, hogy a kiállítás jól tükrözte a város agrár jellegét, valamint azt, hogy az ebből adódó és a kor színvonalának megfelelő lehetőségeket a helyi ipar nem tudta kihasználni. A mezőgazdasági termények feldolgozása nem, vagy csak alacsony színvonalon történt meg. A város ipari fejlettsége gyenge, az előző évszázadban virágzó, s elsősorban paraszti igényeket kielégítő mesterségek éltek még, a kisipar kereteit csupán néhány ágazatban tudták túllépni: elsősorban a malomiparban (Bauer Jakab és Fiai) és a téglagyártásban (Városi Téglagyár, Társasági Téglagyár, Kovács Testvérek Téglagyára), amely külföldre is szállított.

A kocsigyártás magas színvonalra a város kovács-és bognármestereinek köszönhető, akik azonban mindvégig megmaradtak kisipari keretek között, csupán a szövet-

³² Samu J. 1904. 289-294.

³³ Nagy V. 1987. 18.

³⁴ Kiss L. é.n. 10. Tornyai megjegyzése dr. Dömötör János szíves közlése.

³⁵ Fejérváry. 1929. 56.

kezésnek egy kezdetleges vállfaját tudták megvalósítani. Mezőgazdasági gépgyártásban csupán Kalmár Zsigmond terménytisztító gépgyára mutatott fel a kor színvonalának megfelelő eredményeket.

Az állattartás helyzete szintén jól tükröződik a bemutatón: az elmúlt századokban tenyésztett fajták még nagy számban szerepeltek a kiállításon, megjelentek azonban az újabb fajták is, de ezek még nem minden esetben terjedtek el széles körben.

A tanulságokat a kiállítás szervezői és a korabeli sajtó is levonta. Az iparosságról a következőket írták: „Iparosságunk anyagi helyzete szerény, vállalkozási kedve lanyha, formaízlése régies...”³⁶

A kibontakozásra vonatkozóan hasznos ötletekkel szolgált Gelléri Mór Magyar Hírlapban megjelent vezércikke, melyek közül a legfontosabbak: a mezőgazdasági gépgyártás fejlesztése, műtrágyagyár létesítése, a mezőgazdasági nyersanyagok értékesítésének kiterjesztése, a gőzmalmok termékskálájának bővítése, húsfélék feldolgozása konzerveknek, a tejtermékek magasabb szintű feldolgozása, vaj- és sajtgyártás, gyümölcsfeldolgozás ipari méretekben. Összességében tehát a gyári termelésre való áttérés biztosítaná a fejlődést, amely egyben több munkalehetőséget is ad a lakosság-³⁷

A kiállítás dokumentumai példás szervezésről adnak tanúbizonyságot. A rendezvény érdeme a maga korában az volt, hogy a legszegényebektől eltekintve a város valamennyi társadalmi rétegét összefogta, s reális képet mutatott számukra a város gazdasági életéről, kultúrájáról. A kiállítás távolabbra mutató érdeme pedig az, hogy a több éve érlelődő gondolat a múzeum alapításáról realitássá vált, s Kiss Lajos ezt követően fogott hozzá ahhoz a néprajzi gyűjtéshez, mely a mára közel százéves múzeum néprajzi gyűjteményét megalapozta.

A kiállítás eredményeinek végső összegzését a szervezők jó ráérzéssel így fogalmazták meg: „...üdvös volt a kiállítás, mert jóakarató emberek csinálták, s ha tanulságait felhasználjuk, emléke tartósan élni fog.”³⁸

IRODALOM

FEJÉRVÁRY JÓZSEF

1929 Vásárhely története családok tükrében. Hódmezővásárhely.

FÉJA GÉZA

1975 Vásárhelykutas. In: Nagy Gyula (szerk.): Parasztelet a Vásárhelyi-pusztán. Békéscsaba, 137.

FORCZEK ZOLTÁN

1993 Ipar. In: Szabó Ferenc (szerk.): Hódmezővásárhely története. II/2. Hódmezővásárhely, 591-641.

GYÁNI GÁBOR

1993 Hódmezővásárhely társadalma. In: Szabó Ferenc /szerk./: Hódmezővásárhely története. II/1. Hódmezővásárhely, 221-276.

HERCZEG MIHÁLY

1993 Mezőgazdaság. In: Szabó Ferenc /szerk./: Hódmezővásárhely története. II/2. Hódmezővásárhely, 489-590.

KISS LAJOS

³⁶ Végjelentés. 104.

³⁷ Végjelentés. 107-108.

³⁸ Végjelentés. 113.

- KISS LAJOS
 É. n. Emlékezések a hódmezővásárhelyi múzeum alapításáról.
 1958 Kiss Lajos: Szörös párnavegek Hódmezővásárhelyen. In: Vásárhelyi hétköznepok. Buda-
 pest, 147-148.
 1964 Vásárhelyi tálasok. In: Vásárhelyi kistükör. Budapest, 287-408.
- KÓSA LÁSZLÓ
 1981 Néprajzi Múzeum. Magyar Néprajzi Lexikon. 4. köt. Budapest, 10-13.
- NAGY VERA
 1964 Vékony Sándor. Hódmezővásárhely.
- SAMU JÁNOS
 1904 A hódmezővásárhelyi néprajzi kiállítás. Néprajzi Értesítő. 289-294.

The 1904 Industrial and Agricultural Exhibition in Hódmezővásárhely

In 1904 the leaders of Hódmezővásárhely decided to organise a large-scale industrial and agricultural exhibition. The well-organised and thoroughly documented exhibition gave a true picture of the town's economy at the time and those who took part in the organisation got an insight of the town's society. Based on the idea of the artists living here the economic description was complemented by an ethnographical and fine arts exhibition.

The exhibition was dominated by the town's agrarian character but it also highlighted that the local industry did not succeed in utilising the opportunities provided by the agricultural production since agriculture was not accompanied by an up-to-date process industry. The processing of agricultural produce did not take place at all or happened only at a very low standard. The industry was not really developed and the crafts booming in previous century and satisfying the demands of the peasantry continued to live on in the twentieth century.

Only a few fields of the industry could they manage to go beyond the limits of the small industry, mainly in the milling industry and brick production, both of which also dealt with export.

The high standard cart manufacturing was due to the town's smiths and cartwrights, who, however, remained within the small industry and could only realise an elementary form of association. In the agricultural machine manufacturing industry only Zsigmond Kalmár's crop-purifying machine works lived up to the standards of its age.

The brochure of the exhibition gives us an accurate picture of the animal husbandry of the time: the species that had been bred in the past centuries were still exhibited together with new species but these latter were still not widely used.

Both the exhibition organisers and the press drew conclusions. They wrote the following about artisanship: „The financial state of our artisanship is modest, its initiative is little, and its style is old-fashioned...”

The event's merit lay in the fact that it gathered all social classes from the poorest and showed them a realistic picture of the town's economic life and culture. The exhibition's long-term merit was that a long formulating idea of establishing a museum became a reality and after this Lajos Kiss - who later became an excellent ethnographer - commenced his ethnographical collection work, which served as a core for the ethnographical collection of the museum, which is now nearly a century old.

ALÓLIROTTAK BIZONYSÁGOT TESZÜNK ARRÓL
 HOGY A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYEN 1904 ÉVI
 AUGUSZTUS HÓ 14-28 TARTOTT IPARI-ÉS MEZŐGAZDASÁGI
 KIÁLLÍTÁS BIRÁLÓ BIZOTTSÁGA

*Kenéz Lajos kovácsot,
 kitünő munkáiért,*

ARANYOKLEVÉLLEL
 TÜNTETTE KI.
 HÓDMEZŐ-VÁSÁRHELY 1904 AUGUSZTUS 28.

Reis's Gnia
 es. és kir. kamarás, főnöke
 a kiállítás elnöke.

S. Katay
 a kiállítás elnöke.

M. Mihály
 a kiállítás elnöke.

TERV FELD. I.

AZ ATHENIUSI R. T. KÖNYVMAI.

A kiállítás Aranyoklevele. Kenéz Lajos kovácsmester kitüntetése. (Dömötör Mihály felvétele)

A Duna–Tisza közti homokhátság délkeleti részének paraszti gazdálkodása a második világháborúig

FODOR FERENC
(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Bevezetés

A Duna-Tisza közti homokhátság, oly sok természeti szépséget rejt magában, mégis az ott lakók számára sok bosszúságot okoz. Ha meleg van, süti az ember talpát a homok, a föláradt homok miatt nyáron az utak néhol járhatatlanok, a tavaszi homokviharak tönkre teszik a növényeket, hiába a jó eső, másnap-harmadnap már megint szárazság van. Az elvetett növény felét-harmadát termi a feketeföldihez képest, az emberek mégis kitartanak rajta.

Ezzel a vidékkel eleink sem tudtak mit kezdeni. Jobb híján ide telepítették a kunokat, mondván: ők úgy is csak állatokat tartanak, nem akarnak földet művelni. Mire hozzászoktak volna új környezetükhöz, a török hadjáratok miatt menekülniük kellett. Számos leírás szól a hatalmas, kietlen pusztaságról, melyen a pásztorok voltak az urak. Ha a török kiűzése után Bécsnek nem jut eszébe a puszták felmérése és értékesítése, a Jászkun Kerület talán még hosszú ideig csak legeltetésre használta volna a kun pusztákat. Halas, Szeged, Kecskemét gulyái szabadon legeltek, míg nem a határok megállapítása fontossá vált. A csupán néhány éve telepített helységek máris fontos szerepet vállaltak a redemptióban. Nem nézték, ki honnan származott, ha pénze volt birtokhoz jutott. Voltak, akik csalódtak és továbbálltak, de a többség letelepült, aminek az lett az eredménye, hogy néhány évtized múlva a föltörhető föld elfogyott, egyre erősebbé vált az új puszták iránti érdeklődés, a "pusztakeresés", vagy a nagy nyájak által elfoglalt legelők miatt keletkeztek összetűzések. A tagosítások elrendelésével próbáltak igazságot tenni, ami a legtöbb helyen még csak fokozta az elégedetlenséget. Az állattartás uralmának azonban mégis a természet vetett véget.

Az 1860-as évek elején bekövetkezett aszályos esztendőök végképp megpecsételték a homoki állattartás sorsát. Ehhez hozzásegített még a 19. század végi vasútfejlesztés és a gabonakonjunktúra. Különösen felértékelődtek a homokterületek a filoxéra után. Az ekkor már nagy hagyományokkal rendelkező területeken tömegesen indult meg a szőlőtelepítés, mely sok család megélhetését és jövőjét biztosította. A 19. század végére kialakult az a tanyahálózat, amely a későbbi települések alapját képezi. Az alapvető változást a trianoni békeszerződés jelentette. Ezután már tarthatatlanná vált a vidék gazdasági és kulturális helyzete. Az elemi iskolahálózat kiépítése mellett gazdasági érdekképviselőket hoztak létre. A gazdasági világválság után fellendülő gépesítést és termelékenységet a második világháború szakította félbe. A legnagyobb problémát az embervesztés okozta. A csonkán maradt családok hihetetlen nehézségek árán tudták megtermelni saját szükségleteiket. A kialakult helyzetet még rontotta a Rákosi-korszak politikája. A legtehetősebb gazdálkodók is otthagyni kényszerültek birtokaikat, hogy az ország nagy építkezéseiben próbáljanak legalább annyit keresni, hogy a családjuk ne éhezzen. Az 1953 és 1956 utáni bizakodás hamar elszállt, amikor

kiderült, hogy mindenkinek be kell lépni a tsz-be. A korábbi szervezkedések eredménytelenségét és az erőszakos fellépést látva sokan inkább az öngyilkosságot választották. Mivel ez a terület nem volt alkalmas az ország más tájához hasonló hatalmas táblák kialakítására, sok helyen a föld használati jogát meghagyták az eredeti tulajdonosoknál, illetve kaphattak a táblásított földterület helyett másol. Ez a megoldás adta a lendületet e terület magángazdaságainak újjáalakulásához, illetve megerősödéséhez. Az 1970-es évek végére a falvak megújultak. Az elhagyott tanyák helyét ma már sok helyen csak egy-egy fabokor jelzi.

Dolgozatomban a Duna-Tisza közti homokhátság délkeleti részén elterülő településekkel kívánok foglalkozni, melyek a mai közigazgatási beosztás szerint Bács-Kiskun, illetve Csongrád megyében találhatóak. A harmincegy település körülbelül azonos természeti feltételekkel rendelkezik, annak ellenére, hogy egy-egy község határának nagysága igen eltérő. Ezek a települések Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Ásotthalom, Mórahalom, Kistelek által határolt területen találhatóak. Ide tartoznak: Ásotthalom, Balástya, Balotaszállás, Bordány, Bugac, Csengele, Csólyospálos, Domaszék, Forráskút, Harkakötöny, Jászszentlászló, Kiskundorozsma, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Kistelek, Kömpöc, Mórahalom, Móricgát, Öttömös, Petőfiszállás, Pirtó, Pusztamérges, Rúza, Szank, Szatymaz, Tázlár, Üllés, Zákányszék, Zsana és Zsombó. A települések közös jellemzője a hasonló földrajzi viszonyokon túl kialakulásuk történetének hasonlósága is. Ellentétben az ország más vidékeinek tanyarendszereivel az itt lakó tanyai népesség nem rendelkezett a városi ház biztonságával. A falvak nagy része a szegedi-, kiskunhalasi- és a kiskunfélegyházi határban a tanyák spontán sűrűsödéséből keletkezett. A lakosságot a városhoz csak a piac és a templom kötötte. A tanyára kitelepült családok az elemekkel folytatott harcuk során csak a maguk erejére támaszkodhattak. Ez a küzdelem eredményezte azt a mentalitást, amelyet még a mai tudomány sem tudott igazán megérteni.

A Duna-Tisza közti homokhátság kutatásával a magyar néprajztudomány keveset foglalkozott. A korai munkákban elsősorban természeti adottságait mutatják be. Bél Mátyás a Kiskunság vidékéről így ír: „Egyébként termékeny vidék, gabonában, legelőben és kiváló dinnyékben bővelkedik, de fa és víz szűkösen van. A kunok barmokat nevelnek meg méneseket, és ezek itatására itt-ott kutakat ásnak, a víz azonban, hacsak gyakran ki nem merik, megposhad, és tele van féreggel. Tűzrakáshoz és tüzeléshez nádat, szalmával kevert és napon szárított trágyát használnak, meg egy kevés messziről odaszállított fát.”¹ Hasonló érdekességeket tudunk meg a kor gazdálkodásáról Korabinszky Jánostól is: “Szarvasmarha- és lótenyésztésük gazdaggá teszi őket. A földjükön semmiféle gyümölcs sem terem olyan jól, mint a dinnye. Egy különös itallal élnek, melyet bozának neveznek, és kölesléből és vízből készítenek. A tűzifa hiány kényszeríti őket, hogy olyan tüzelőanyagot használjanak, amelyik ugyan nem sokban különbözik a holland tőzegtől, de amelyet marhatrágyából és szalmából gyúrnak ösz-

¹ Bél Mátyás 1792. 125.p.

sze.”² Nagy Lajos 1828-ban megjelent könyvében a vidékről a következő adatokat írja:³

Pusztá	Ház	Lakos
Átokháza	-	-
Balota	-	-
Bodoglár	-	-
Csolyás	1	7
Egyháza (Agás)	10	125
Kígyós	-	-
Kis Telek	-	-
László (Sz)	6	59
Mérges	-	-
Moritz Gattya	3	41
Ferenc Szállása	-	-
Pálos	-	-
Pirtó	-	-
Szánk	19	181
Tajó	-	-
Üllés	7	75
Zsana	-	-

A 18-19. századi gazdálkodás történetéről elsősorban a környező városok monográfiáiból lehet adatokat kapni. Kecskemét és Szeged mellett Kiskunhalas, majd Kiskunfélegyháza, Kiskunmajsa és a jáász települések használtak nagyobb pusztákat. Erről olvashatunk Hornyik János,⁴ Reizner János,⁵ Kovács János,⁶ Tóth János,⁷ Nagy Szeder István,⁸ Szerelemhegyi Tivadar,⁹ Gyárfás István¹⁰ és Fodor Ferenc¹¹ műveiben. A térség mezőgazdaságára vonatkozó kutatások Erdei Ferenc munkásságával vettek új lendületet. A Futóhomok megjelenése után (1937) derült fény igazán a Duna-Tisza közti homokhátság elmaradottságára. A Szegedhez tartozó puszták betelepülésének történetével és az itt végbement gazdasági változásokkal Belényesi Márta,¹² Bálint Sándor,¹³ Juhász Antal¹⁴ foglalkozott részletesebben. Kiskunhalasról és valamikor határának gazdasági életéről Janó Ákos írt monográfiát.¹⁵ Kiskunfélegyháza

² Korabinszky János 1786. 255.p.

³ Nagy Ludovicus 1828.

⁴ Hornyik János I-IV.k. 1860-1866.

⁵ Reizner János I-III. 1899-1900.

⁶ Kovács János 1901.

⁷ Tóth János 1861.

⁸ Nagy Szeder István I-III. 1924, 1925, 1926.

⁹ Szerelemhegyi Tivadar 1882.

¹⁰ Gyárfás István I-IV. 1870-1885.

¹¹ Fodor Ferenc 1942.

¹² Belényesi Márta 1948. 1-78.

¹³ Bálint Sándor 1963, 1976.

¹⁴ Juhász Antal 1989.

¹⁵ Janó Ákos 1965.

gazdasági életének kibontakozásáról és problémáiról Iványosi-Szabó Tibor szerkesztett olvasókönyvet.¹⁶ Általában érintik a mezőgazdaság helyzetét a közelmúltban megjelent helytörténeti monográfiák, mint például a Juhász Antal szerkesztésében Kistelekről,¹⁷ Mórahalomról,¹⁸ Öttömösről¹⁹ megjelent kötetek. Röviden foglalkoznak a gazdálkodás múltjával a Kiskunmajsáról,²⁰ Kiskundorozsmáról,²¹ Csólyospálosról²² megjelent tanulmánykötetek is. A Szank környéki homoki gazdálkodás múltját és jelenét eddig legrészletesebben Janó Ákos írta le.²³ Für Lajosnak a futóhomokos kertés tanyáiról szóló tanulmánya kis mértékben ugyan, de foglalkozik az általa vizsgált terület gazdálkodásával is.²⁴

A pásztorok életéről, a külterjes állattartásról is számos munka látott napvilágot. Nagy Czirok László Kiskunhalas környékén gyűjtötte össze a korabeli állattartás szokásait, írott és íratlan törvényeit.²⁵ Szappanos Jolán a bugaci puszták pásztorainak életét dolgozta fel.²⁶ A Kiskunságról a legrészletesebben Tálasi István írt.²⁷

A puszták meghódítása a 18-19. században

Ahhoz, hogy a kutatott területen a mai gazdasági állapotokat megértsük, meg kell vizsgálni a már említett városok gazdálkodásának történetét is. A kialakult birtokviszonyok, a talajadottságok, a növénytermesztés és az állattenyésztés lehetőségei közötti különbségek, a népesedési viszonyok hatással voltak a gazdálkodás fejlődésének irányaira.

A Kiskunságban a redemptió hatására a gyors társadalmi átrétegződésen kívül megváltoztak az addig érvényben lévő gazdasági feltételek is. A legelők használata eleinte mindenki számára teljesen szabad volt. Kiskunhalason 1774-ben a város előjárósága úgy határozott, hogy az irredemtusok szarvasmarháik, lovaik, juhaik, sertéseik után kötelesek fűbért fizetni. A legnagyobb szerepe a marhatartásnak és a juhtartásnak volt. A kiosztott szántók és kaszálók mind nagyobb részt szakítottak ki a hagyományos állattartás területéből. Végül is az 1863-ban befejeződött tagosítás eredményeként egy, az addig megszokott gazdálkodási rendszer szűnt meg. Az elaprózódott és kiosztott homoki legelők a kis- és törpebirtokosok kezén szinte hasznavehetetlenek bizonyultak. A tagosítás leginkább a pásztorokat sújtotta, akik a legelőkről kiszorultak. Az új gazdákkal különösen a juhászok kerültek összeütközésbe. A földjüket elfoglalni akaró gazdákat elkergették, megfélemlítették. Ilyen körülmények között nem volt nehéz a tehetősebb gazdáknak a kisebb birtokokat olcsón összevásá-

¹⁶ Iványosi-Szabó Tibor 1985.

¹⁷ Juhász Antal (szerk.)1976.

¹⁸ Juhász Antal (szerk.)1992.

¹⁹ Juhász Antal (szerk.)1998.

²⁰ Csík Antal-Kozma Huba-Nyerges Benjamin-Szabó Lajos 1993.

²¹ Kövér Lajos-Tóth Sándor László (szerk.) 1995.

²² Fodor Ferenc (szerk.)1995.

²³ Janó Ákos 1982.

²⁴ Für Lajos 1983.

²⁵ Nagy Czirok László 1954-55, 1959.

²⁶ Szappanos Jolán 1981.

²⁷ Tálasi István 1977.

rolni, melyeket nagyarányú jószágtartással hasznosítottak.²⁸ A szántók elsősorban a takarmánynövények megtermelését biztosították. A burgonya főleg az irredemptus lakosság eledelének számított. A dohány- és kukoricatermelésnek ekkor még nem tulajdonítottak nagy jelentőséget. Egyedül a szőlőkultúra fejlődött folyamatosan. Az igazi fellendülés a 19. század végén következett be, amikor a filoxéra a szőlőket az ország más vidékein elpusztította. A halasi homok szőlőművelésre igen alkalmasnak bizonyult, mivel itt kétszer annyi termést hozott, mint a Kiskunság más területein.²⁹ Az 1860-as évektől az utak, vasutak építése, a piacok megnövekedése, a földszerzés korlátozásának megszüntetése elősegítette a tanya kialakulását. A tanyaépítés tilalmának megszüntetésével pedig elhárult az akadály a túlnépesedett városi lakosság kiköltözésének. A városhoz tartozó puszták ekkor népesültek be. A 19. század végére egy teljesen új alapokon nyugvó gazdálkodási rendszer alakult ki, mely a későbbi fejlődés alapjául szolgált.³⁰

Vizsgált területünkön hasonló nagy határú település volt Kiskunfélegyháza. A közvetlenül a redemptió előtt alakult település 1745-ben több pusztát is megváltott. Így hozzá tartozott Ferencszállás, Galambos, Csólyos, Kisszállás fele, majd Páka és Jakabszállás negyed része.³¹ E rég elhagyott puszták birtoklásának jogát csak hosszas pereskedések útján tudta Félegyháza érvényesíteni a környező településekkel szemben.³² A nemrég még földesúri alattvalókból redemptus gazdák lettek. Azok, akik később települtek be vagy a *megváltakozáskor* nem volt elég vagyonuk, irredemptusokká, zsellérekévé váltak. A közösség vezetését hosszú ideig a redemptusok birtokolták, így a maguk érdeke szerint szabályozták a földhasználatot is. Itt redemptus volt minden lakos, aki Félegyháza határának és pusztáinak megváltásában bármekkora összeggel részt vett, tekintet nélkül arra, hogy örökbirtoka és háza volt, vagy redemptus lakos, akinek csak háza volt illetve aki állatállománya utáni hozzájárulás révén csak haszonélvezetet kapott a közös juttatásokból. A város lakosságának lélekszáma a természetes szaporodásnak és a folyamatos bevándorlásnak köszönhetően rendkívül megnőtt, az 1840-es években elérte a 17 ezret.³³ Erőteljesebbé vált a birtokfelaprózódás, a földnélküliek száma megszorodott.

Az 1850-es években a Cegléd-től Szeged felé kiépülő vasútvonal a gabonakereskedelemnek nyitott új utat. Ennek hatására a még meglévő közföldet kisajátították. A legrosszabbul azok az elszegényedett redemptusok jártak, akik belső telkeiket elvesztették és a redemptió arányában a megmaradt külső legelőhasználatuknak megfelelő arányos részt sem kapták meg. E jogaikból és birtokaikból kisémmizett gazdákból szerveződött a *pusztakeresők* mozgalma, kik évtizedekig pereskedtek jogaik visszaállításáért.³⁴ Az 1850-es években felvett adatok szerint Félegyháza és a hozzá

²⁸ Janó Ákos 1965. 83.

²⁹ Uo. 91.

³⁰ Papp László 1940. 306.

³¹ Mezősi Károly 1974. 332.

³² Metzner Károly 1932. 20.

³³ Fekete János 1981. 78.

³⁴ Uo. 88.

kapcsolódó (fél Kisszállás, Ferencszállás, Galambos) puszták, valamint Csólyos művelési ág szerinti megoszlása a következő volt:³⁵

Föld	Félegyháza terület (kat. hold)	Csólyos
Szántó	29726	16
Rét	8063	232
Szőlő	1420	-
Legelő	2340	4630
Erdő	64	653
Nádas	96	-
Terméketlen	2740	454
Összesen:	44452	5986

A rozs és a köles termelése mellett a múlt század második felére egyre nagyobb szerepet kapott az árpa és a kukorica termesztése is. A burgonya azonban még mindig a szegény ember kenyerének számított. "Nincs szegény ember, valamire való nap-számos vagy éves cseléd, kinek egy láncz kukoricza, vagy egy kis krumpliföldje, vagy mindkettő ne volna" — írja Szerelemhegyi Tivadar.³⁶ A dohánytermesztés jelentőségét is kiemeli, habár: "Ezen termelési ág nem hoz dicsőséget városunkra s dohányja még csak a középszerűség vonaláig sem képes minőség tekintetében fel-emelkedni, minek pedig nem a talaj az oka, mivel az Félegyházán annyira kedvező a dohányynak, hogy hasonló kedvező művelés és gondozás mellett nemcsak a dohányra rosszabb talajú külföld, hanem honi vetélytársaink sem lennének képesek bennünket túlszárnyalni." Utal a termelés és az értékesítés körülményeire is: "...a dohánytermelés leggyakrabban minden felügyelet nélkül a dohányos kertészekre van bízva, a legelnyagoltabb néposztályra, mely e tekintetben nem képes a haladásra... Rossz hatással van a dohánytermelésre az óriási mérveket öltő csempészés is, mert a kertész, vagy sokszor maga a kistermelő is a javadohányt kiválógatja s természetesen ötszörös árt kap érte, de ugyanekkor a kormánynak a rossza marad, s ez kénytelen levén ezt is beváltani, természetes, hogy a legkisebb árt adja érte... Nagyon gátló körülmény még az is, hogy kellő terű dohányszárító színek sincsenek..."³⁷

A szőlő- és gyümölcs kultúra is nagy hagyományokkal rendelkezik. 1792-ben az öreggalambosi szőlők feletti homokföldeket is felosztották és szőlővel betelepítették. A 19. század első felében Alsó- és Felsőgalambos látta el szőlővel és gyümölcsösökkel a város lakosságát. Az 1840-es években indult meg a gabonatermesztésre alkalmatlan, apró parcellákon a szőlőtelepítés. 1850. április 29-én *Selymest* is elárverezték. 161 vevő 290 egész és 10/600-ad földet vett. A legkisebb vásárlás 1 lánc, a legnagyobb 4 lánc volt. 1847-ben a Ring család kiosztott homokföldjét telepítették be. Félegyháza

³⁵ Iványosi-Szabó Tibor 1985. 207.

³⁶ Szerelemhegyi Tivadar 1882. 213.

³⁷ Uo.215.

szőlőkultúráját ebben az időben a nagyarányú szétaprózottság jellemezte.³⁸ A szőlő közé gyümölcsfákat ültettek, melyek elfogták a napfényt és ez rontotta a szőlő minőségét.

A kenyérgabona termesztésének nagyságát a malmok száma is mutatja:

A malmok száma	81
- szélmalom	36
- szárazmalom	43
- gőzmalom	2

A malmokban kenyérlisztet, kukoricalisztet, árpadarát készítettek és kölest őröltek.³⁹

A megélhetés alapvető forrása azonban az állattenyésztés volt. A legnagyobb jelentősége a szarvasmarha- és juhtartásnak volt. A közlegelők mind nagyobb arányú föltörése, majd tagosítása miatt az irredemptusok korán kiszorultak a legelők közös használatának jogából. Valószínűleg ennek következménye a baromfityesztés nagyarányú fellendülése. Az értékesítést megkönnyítette a vasúti szállítás lehetősége. „... a vasút megteremti a rendszeres kereskedést, mely ma már oly ügyesen s annyi vállalkozással van szervezve, hogy e tekintetben kívánni való nem marad, s a félegyházi csirkések méltán megérdemlik mindszélesebb körben, de leginkább külföldön terjedő jó nevüket.”⁴⁰

A Szegedhez tartozó, hajdani alsó- és felsővárosi földeken ma számos helység található, mely vizsgálódásunk körébe tartozik. Szeged mezőgazdaságának fejlődésében jelentős szerepet játszott a paprika- és a dohánytermesztés. Ennek már középkori hagyományai is ismertek. A paprikatermesztést valószínűleg az alsóvárosi kolostor szerzetesei ismertették meg a lakossággal.⁴¹ Hasonló múlttal és jelentőséggel rendelkezett a dohánytermesztés is. A 19. század első felében Szeged az ország legelső dohánytermesztő vidékei közé tartozott.⁴² E speciális növénytermesztési kultúra, valamint a lakosság létszámának növekedése is hozzájárult ahhoz, hogy a város az 1850-es években legelőket osztott “szántás, legeltetés avagy kaszáltatás alá tetszés szerint leendő használatra.”⁴³ A közlegelők árverezése az 1879. évi árvíz után vett újabb lendületet. Az egyre kisebb parcellákon gazdálkodó haszonbérlok az 1920-as évek gazdasági nehézségei miatt már a haszonbért is nehezen tudták megfizetni. A rossz minőségű homoktalajokat nehéz munkával tudták termőre fogni. Hogy a föltört talajt ne hordja el a szél, szőlőt ültettek. A szőlőültetés a 19. század második felében vett nagy lendületet. A Kárász és az Ormódi család által szervezett telepítéseken sok család kapott kisebb területet, illetve sok, kevés földdel rendelkező szegény bérlő parcella árának ledolgozására kényszerült. Így ellesték a szőlőtelepítés fortélyait. A tavaszi metszőskor szaporításra vesszőt vittek magukkal és elkezdődött a ház körüli szőlő telepítése.⁴⁴ Így tehát a birtokstruktúrából adódó szegénység és a meglévő ter-

³⁸ Iványosi-Szabó Tibor 1985. 183.

³⁹ Uo. 241.

⁴⁰ Szerélemhegyi Tivadar 1882. 228.

⁴¹ Bálint Sándor 1957. 13.

⁴² Takács Lajos 1964. 52.

⁴³ Juhász Antal 1989. 65.

⁴⁴ Börcsök Vince 1970. 102.

melési tapasztalatok jó alapul szolgáltak egy intenzívebb mezőgazdasági kultúra kialakulásához.

A föltöretlen területek művelés alá fogása legkésőbb a jász településekhez tartozó kun pusztákon indult meg. Jászszentlászló pusztát 1854-ben osztották fel. A puszta 1/6 része Jászdózsához, 1/6 része Jászfelsőszentgyörgyhöz, 3/6 része Jászfákóhalmához, 1/6 része pedig Jászmihálytelekhez tartozott.⁴⁵ Némi lakossággal és földműveléssel azonban már rendelkezett a puszta. A négy anyaközség lakói közül 34 jákóhalmi, 2 mihálytelki, 1 dózsai és 4 szentgyörgyi, összesen tehát 41 birtokosnak állt a pusztán összesen 48 szobából és 22 kamrából álló háza. Ezek akkor még nem voltak állandóan lakottak, csak a nyári munkák (szénakaszálás, aratás, gabonavetés) idejére népesültek be.⁴⁶ Ha a Tápai család gazdálkodását nézzük, megállapítható, hogy elsősorban az állattartás kapott nagyobb szerepet. A nagyjószágokat szénával, árpaszalmával, kukoricaszárral etették. Lucernát, répát nem termeltek. A kukorica közé tököket vetettek, de burgonyát csak házi fogyasztásra termeltek. Jelentős volt a baromfityenyésztés. A kereskedők helyben vásárolták fel a jószágokat. A szőlőtermesztés tudományát a közeli Félegyházáról vették át. Az 1874-es községgé alakulás arról tanúskodik, hogy a betelepülés és a földek föltörése néhány évtized alatt végbe ment.

Hasonló folyamat játszódott le a közeli Pálos pusztán is. A puszta alsó része Jászladányhoz, felső része pedig Jászkisérhez tartozott. A nagy távolság miatt először a kisériek határozták el a puszta felosztását, eladását. A tagosítás az 1870-es évek elején fejeződött be. A legelső betelepülők azok a jászladányi családok voltak, kiknek már korábban is volt valamilyen kapcsolatuk a pusztával. Ők ismerték a föltörésre legalkalmasabb területeket, letelepülésükhöz az anyaközség is segítséget nyújtott. 1877-ben Alsópálos puszta már 90 földbirtokos tulajdonában volt, melyek közül 24 család már ide települt.⁴⁷ Az 1879. évi birtokrészleti jegyzőkönyv teljes képet ad Pálospuszta lakottságáról és a földterület hasznosításáról. Eszerint Alsópáloson a szántó aránya 64,3 %, 46 lakóház épült.⁴⁸ A szegedi árvíz után indult meg a nagyobb arányú betelepülés az alsótanyai földekről, magukkal hozva a termelési kultúrát.

Felsőpálos puszta a jászkiséri közbirtokosság tulajdonában volt. A puszta hasznosítására vonatkozó legkorábbi adatok a jászkiséri tanácsi jegyzőkönyvekben és a közbirtokossági jegyzőkönyvekben találhatóak. Ezek alapján szinte hónapról hónapra nyomom követhető a puszta birtoklásának és hasznosításának minden problémája. A legeltetett állatok létszámára vonatkozóan két évből van adatunk:

1865-ben a kiséri jószág:⁴⁹

	Számos	Tavalyi
ménes	69	37
gulya	188	94

⁴⁵ Szűcs Judit 1997. 109.

⁴⁶ Balogh István 1980. 275.

⁴⁷ Az AFTH Bács-Kiskun megyei Földmérési Felügyelőségének iratai. Pálos adó-község betűsoros névjegyzéke 1877. Bács-Kiskun Megyei Levéltár (BKML) Kecskemét VI. 106.

⁴⁸ Szolnok Megyei Levéltár (SzML) Pálospusztai birtokosok jegyzőkönyve, Jászkisér 1879.

⁴⁹ SzML Jászkiséri közbirtokossági jegyzőkönyvek 1864. 305. 205.

ökör	193	6
Fogadott jószág:		
ménes	133	15
gulya	73	238
ökör	368	-

1875-ben 1085 számos és 255 tavalyi marhát írttak fel. A pusztaház körül és a majsai határszélen szántók is voltak, melyeket elsősorban majsai részeseknek adtak ki. 1861-ben a főbíró jelentette: "Pálos pusztán eddig hevert, s régebben a közigazgatás részére használt földeket a közigazdaság elhatározása folytán kukoricával beültetvén maholnap itt az ideje, hogy letöressék, ám a pusztán sem hely, sem kellő felügyelet nem lévén, az árverésen eladatik". 211 véka csöves termés és egy véka gyenge kukorica termett.⁵⁰ Részletes jelentés maradt fenn 1864-ből is. Találtak 72 vontató feles szénát. Ebből "próbát tévén egy vontatóból lett hét mázsa széna, gabonát pedig találtak 152 csomó vetett búzát, melyből a rész kiadatott takarásért 14 csomó, maradt 138 csomó, ezt megfelelvén maradt a városnak 69 csomó." Ezenkívül találtak 23 csomó vadbúzát, "melyből három csomót aratási részül kiadván maradt a városnak 20 csomó. Próbára három csomót elnyomtattak. A vetett rozból lett 6 és fél véka, melyből, minthogy a felesek adtak vetni való magot a nyomtató rész tizedét leszámítandó, a vadbúzából pedig próba nem vétetett, mivel az idő azt gátolta, azonban mint gazda becsüre csomóját egy vékájával számolta, mivel gazos."⁵¹ A későbbi terméseredményekről is vannak adatok.⁵²

	Rozs	Zab	Széna	Szalma
	véka		mázsa	
1872	112	215	545	-
1873	107	171	1582	120
1874	143	182	104	65
1877	193	25	-	-
1879	104	52	-	-

A nagy távolság miatt 1890-re Jászakisér is eladta pusztarészét. Az 1898-as birtokrészleti jegyzőkönyv szerint Felsőpáloson 59 ház épült fel, míg Alsópáloson 199 lakóház állt.⁵³

Csolyospusztá Kiskunfélegyházához tartozott. Az 1894 tavaszán Félegyházán láb-
ra kapó „parasztszocialista” mozgalmat ugyan megfékeztek, de a vidék más területein is történtek megmozdulások. Ennek következménye volt a még osztatlan földterületek, közlegelők (puszták) fölosztása. 1895 júniusában Móricgáton fölparcellázták a lacházi közbirtokosság 500 holdas pusztáját, 1895. szeptember 19-én osztották föl Csolyost, néhány nappal utána Harkát és Kötönyt. Az események krónikása a pusztaosztás felett így elmélkedett: "Most benépesül a pusztá, tanyák, kertek lesznek rajta, otthonjuk az

⁵⁰ Uo. 1861. 62.33.

⁵¹ Uo. 1864. 121. 110.

⁵² Uo. a megfelelő évnél

⁵³ BKML. VI. 186. Az AFTH Bács-Kiskun megyei Földmérési Felügyelőségének iratai. Pálospusztá birtokrészleti jegyzőkönyve 1898.

embereknek.”⁵⁴ A fölöstásról a Félégyházi Hírlap a következőt írta: “Folyó évi szeptember hó 19-én kezdtek meg a közpuszták felosztását Csólyoson. Már szerdán sokan mentek ki a távoli pusztára úgy, hogy csütörtökön kora reggel egész kocsitábor terült el az alsó csószház környékén. A ködös reggelen a kocsik között szerte járó emberáradat, a szabadon legelő lovak, a nyugtalankodó gulya, a búsuló pásztorok arra az időre emlékeztették a szemlélődőt, midőn őseink 152 évvel ezelőtt ma virágzó városunk, még akkor pusztá területét megszállották. A tábor mindegyre szaporodott. A szélrózsa minden irányából jöttek emberek, kik kocsin, kik gyalog. Egyik ősi jussát kivenni, a másik a földet vásárolni, a harmadik földet eladni jött. ... Az osztó mérnök személyesen mutatta ki minden az őt illető darab földet, melynek négy sarkára azután leverhette a mezsgyekarót. Így mentek dűlőről dűlőre. ... Szombaton az osztást befejezték. Alig ütötték le egyes birtokosok a mezsgyekarót, Kistelek, Majsza és Kömpöc községekből megjelentek a földvásárlók”⁵⁵ Csólyoson a betelepülés hamar végbement. Az 1910. évi népszámláláskor 1100 lakosa volt, már csaknem annyi, mint a korábban betelepült Pálopusztának.⁵⁶

A Csólyossal szomszédos Kömpöc pusztá az egri káptalan birtokában volt. Leginkább Félégyháza bérelte. 1801-ben a bérleti díj 3400 rh. forint volt, melynek fejében “... a kiarendált pusztát kaszálással, legeltetéssel és egyéb haszonvétellel – kivéven a szántást és vetést – tetszése szerént használhatja a város.”⁵⁷ A pásztorok és a jószágok ellátásáról is találunk kimutatást:⁵⁸

120 kenyér	18 forint
16 mázsa só	28 forint
180 icze kása	6 forint
90 font szalonna	13 forint
15 icze vaj	5 forint
15 sajt	3 forint
két göbolyös bére	60 forint
60 csomó dohány	3 forint
egy szamár kenyérhordásra	2 forint
egy bogrács	50 krajcár
egy csobolyó és kötél	1 forint 40 krajcár
4 zsák, 4 zacskó	1 forint
2 vályú, 2 dézsa, 2 veder	20 forint
kutak “conservatiója”	10 forint
minden héten a kocsinak bemenni	30 forint
pányva, kötél, nyereg	1 forint
egy csósz bére	30 forint
két ember	20 forint

⁵⁴ Fekete János 1981. 151.

⁵⁵ Iványosi-Szabó Tibor 1985. 286.

⁵⁶ A Magyar Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Magyar Statisztikai Közlemények (MSK.) Új sor. 42. Budapest, 1912. 557.

⁵⁷ BKML Kiskunfélegyházi Levéltár, Kiskunfélegyháza Tanácsülési jegyzőkönyvek V. 101. A. 1801. A 28. C.1. F.6. N.6.

⁵⁸ Uo. 1802. A.16. C.2. F.2. N.22.

A nagy érdeklődés miatt 1830-ban 1000 holdra növelték a kiosztásra kerülő kasszáló nagyságát, melyet sorsolással osztottak szét.⁵⁹ 1836-ban a kedvezőtlen időjárás miatt kevés széna termett, így a város a bérleti díjat visszafizette. A pusztában ekkor 34 gazdának 236 jószágga legelt, egyenként négy forintért.⁶⁰ Kömpöc bérleti díja ezután lecsökkent. A félegyházi birtokosok egyre inkább szántóföldeket szerettek volna bérelni. Az első betelepülők azonban mégsem Félegyházáról, hanem a közeli Pallavicini-uradalomból érkeztek az 1850-es évek elején, miután az uradalomban szétverték a dohánykertészségeket.⁶¹ A szabadságharcban résztvevő dohánykertészek egy 1849-ben létrehozott törvénytervezet alapján jogot formáltak bérleményeikre. Erre válaszul Pallavicini őrgrof a kertésztelepeket 1852. január elején szétverte. Az elűzött kertészek egy része a közeli Kömpöcre települt. Ők lettek e vidék később megerősödő dohánytermesztésének megalapítói. Életük kezdetben keserves volt. „Eleinte hantházakban vonták meg magukat. Őseik nyomán máig emlegetik az 1863. évi *lucaszelet*, mely nemcsak a vetéseket, hanem még a tarackot is gyökerestül elhordta. Ínséges éveik is bőven akadtak. A szélmalomban olykor a tarackot is megöröltették” – írta Bálint Sándor.⁶² A káptalan nem csak földet adott az idetelepülőknek haszonbérbe, hanem majorságot építve, maga is alkalmazott dohánykertészeket. A dohánytermesztésen kívül jószágartással is foglalkoztak. A pajták mellett istállókat, emeletes magtárat építettek. A haszonbérlők a legelőket bivalyokkal törték fel és lassan – sokan az uradalmi munka mellett – saját gazdaságot alapítottak, önálló gazdákká váltak. 1879-ben a pusztá 36 %-a már szántó volt, Büchlbauer Lajos nagybérllőnek szárazmalma volt.⁶³ Kömpöcöt 1920. február 22-én az egri káptalantól Kiskunmajsja vásárolta meg ötmillió koronáért.⁶⁴

Kiskunmajsja a redemptiókor megváltotta Ágasegyházát, Kígyóst és Jakabszállás negyed részét. Az 1745-ben felosztott földek már másfél emberöltő múlva sem tudták a szükségletet fedezni, ezért 1788-ban elhatározta a község, hogy új osztályt létesít. Az első felosztásban csak a jó termőterületeket osztották ki. Az egyes családok határait *senki földje* vette körül, mely igen alkalmas volt a nagyszámú baromtartásra. Így nagyobb szerephez a növénytermelés csak a múlt század derekán jutott. A lakosság létszámának gyorsütemű növekedésével a szántók egyre kevesebbnek bizonyultak. Kígyóson, Jakabszálláson és a *mérgesi sarokban* osztottak len-, illetve kölesföldeket. A századfordulóra alakult ki a mai arányokban Majsja területén a földművelés. Rozsot, búzát, árpát, zabot, kölest, kukoricát, káposztát, burgonyát, kendert, répát, lóherét, lucernát, bükkönnyt, takarmányrépát termeltek.⁶⁵ A gyapjúkereslet megélénkülésével fellendült a juhtenyésztés. Halas legeltetésre alkalmas pusztaságait is először majsjai juhászok legeltették. Betelepülésükkel megdöntötték a református Halas egyvallásúságát. A baromfitenyésztés is nagy jelentőségűvé vált. Az első települők jó-

⁵⁹ Uo. 1830. A.15. C.1. F.6. N. 50.

⁶⁰ Uo. 1836. Rsy. 416-419. L. 80. C. 7. Sz.2-3.

⁶¹ Juhász Antal 1989. 178.

⁶² Bálint Sándor 1976. 189.

⁶³ BKML. Kecskemét. Kömpöc pusztá birtokrészleti jegyzőkönyve 1879. VI. 106. Az Állami Földmérési Felügyelőségnek Bács-Bodrog és Délpest vármegyére vonatkozó iratai.

⁶⁴ A “Megállapodás” a Kiskunmajsjai Római Katolikus Plébánia Hivatal irattárában található.

⁶⁵ Takács István 1946. 255.

részt azért választották a két víz közötti, hosszan elnyúló földhátat, hogy vízi szárnyasokat nevelhessenek.

Az állattenyésztés a következőképpen fejlődött:⁶⁶

Év	Szarvasmarha	Ló	Sertés	Juh	Kecske	Szamar
1751	701	149	56	1112	-	-
1800	2629	537	160	13136	-	-
1854	1996	1019	-	9011	-	54
1895	4322	1967	8209	3936	34	43
1911	2893	1976	4695	4110	16	28

A majsaiak igen korán hozzáláttak a szőlőtelepítéshez is. A hatóság a homok megkötésére az erdőtelepítéseket szorgalmazta, de például az újonnan kapott birtokokon a redemptusok inkább szőlőt telepítettek.⁶⁷ A megszállás utáni évtizedekben a község legfőbb jövedelmi forrásai a csapszékek voltak. Így hamar megindultak a szőlőtelepítések. Elsőnek az Öregszőlőnek nevezett dűlőt telepítették be. A szőlőbe gyümölcsfákat is ültettek. Az igényeket azonban még nem tudták kielégíteni, budai, kecskeméti, szekszárdi, szigetvári borokat vettek értékesítésre, illetve a sajátjuk javítására.⁶⁸ Mivel a megművelhető földterület teljes mértékben föltörték, a lakosság rohamos szaporodásának következtében fokozódott az elszegényedés. A módosabb gazdák is korán munkára fogták gyermekeiket a terméketlen, sovány földön. "Majsaival még a világ végén is találkozni" – tartja a mondás, mivel sokan a *kupec-kodásban* találtak megélhetést. A szegény sorsú családok felnőtt tagjai azonban még a két világháború között is a környék nagygazdáinál találtak megélhetést, napszámos munkát.⁶⁹

A redemptiókor Szankot Kunszentmiklós, Móricgátat pedig Kiskunlacháza váltotta meg. A pusztabirtokokat a helységek lakossága közösen váltotta meg, így azok a közbirtokosság tulajdonába jutottak. Azonban már a redemptió utáni évtizedekben elkezdődött a puszták kiosztása és a legelők feltörése. A 19. század közepétől az állattartás már nem tudta eltartani az itt élő lakosságot, így a puszták java részét föltörték. A nagy távolságok miatt azonban nem tudott a puszták fölosztása előtt jelentősebb mezőgazdasági termelés kialakulni. A külterjes pusztai állattartást védelmező kunszentmiklói és lacházi közbirtokosság, valamint a már kint élő és a földművelés nagyobb terre terjesztését szorgalmazó lakosság gazdasági érdekkülönbségei a század utolsó harmadában már felvetették a puszták felosztásának gondolatát. Ehhez járult még a nagybarmok pásztorainak és a számbelileg megszorodott juhászoknak a súrlódása, melyben végső soron a legelőkért folyt a harc.⁷⁰ Szank fölosztására 1893-ban került sor.

A móricgáti pusztá felosztása később, 1896-ban történt meg. A közbirtokosság és a saját földhöz jutott új birtokosok közötti gazdasági érdekkülönbségeknél is fenyegetőbb volt az a társadalmi ellentét, mely a gazdák és a redemptióval nem rendel-

⁶⁶ Uo. 257.

⁶⁷ Zsidó Péter 1940. III. k. 10.

⁶⁸ Fodor Ferenc 1997. 229.

⁶⁹ Csík Antal-Kozma Huba-Nyerges Benjámin-Szabó Lajos 1993. 53.

⁷⁰ Forczek Zoltán-Janó Ákos 1977. 81.

kező, a földosztásból kimaradt szegény nép és a pásztorok között keletkezett. A legelőkről kiszorult, szabad pusztai élethez szokott pásztorok nem tudtak belenyugodni abba, hogy bérmunkások, napszámosok legyenek. Hasonlóan a halasi határban történekhez, a juhászok a kiosztott területeken tovább legeltettek, károkat okoztak. A nagy távolságok miatt a kunszentmiklósi gazdák megszerzett földjeiket hamar eladták. A környékbeli szegény nép, főként pásztorok, juhászok olcsón felvásárolták az eladóvá vált földeket. De jöttek a távolabbi szegedi tanyavilág már homoki földműveléssel foglalkozó szegényparasztjai is, kik magukkal hozták a szőlőültetés tudományát.⁷¹ A puszták fölosztása után szántóföldi művelésre Móricgát sokkal inkább megfelelőbbnek bizonyult, mint a volt szanki puszta. Mindkét területen a nagykiterjedésű, terméketlen homoktalajok erősen korlátozták a magasabb szintű földművelő kultúra kialakulását. A hasznavehetetlen területeket beerdősítették. Az erdők, valamint rendszertelenül, kisebb-nagyobb foltokban megtelepült akácok, nyárasok, jegenyések a pusztai jószágartást nem akadályozták, sőt megvédték a jószágokat az időjárás viszontagságaitól. A szántóföldeket azonban igyekeztek minél jobban növelni elsősorban az erdők és a legelők rovására. Erről tanúskodnak a következő statisztikai adatok is:⁷²

Művelési ágak kat. holdban	1895	1900	1930
Szántóföld	7236	8527	9358
Kert	47	103	46
Rét	2357	2444	1947
Szőlő, gyümölcs	121	666	622
Legelő	6019	4964	4229
Erdő	1854	1238	1119
Nádas	160	108	137
Nem termő	685	670	1261

A gazdálkodás fejlődése a második világháborúig

A tagosítások és a puszták fölosztása után az újonnan szerzett birtokukra kitelepülő családok hozzáláttak a terület termővé tételéhez. Ehhez a munkához új módszerek és eszközök kellettek. "Sehol annyi kis szerszámot és munkaalkalmatosságot nem láthat az ember, mint ezen a vidéken. Hegyes kis karók, ásók, széles és keskeny kapák, karaszolók és faápoló szerszámok, talicskák, targoncák és húzós kis kocsik, mind a közelharc fegyverei, melyeket kisemberek használnak, a nagy elemmel szemben" – írta Erdei Ferenc.⁷³ A kényszerűség és a paraszti találékonyság számos újítást honosított meg a homoki földművelésben. Ezek legnagyobb része a föld elegyengetéséhez kapcsolódik. A homokdomb elegyengetésének legegyszerűbb módja az volt, amikor ásóval megbontották vagy megszántották a buckát és a szelekre bízták a homok elhordását. Gyakoribb volt, és egyben a szegényebb emberek vállalkozása is, amikor deszkákat fektettek a földre és talicskákkal hordták el a homokot. A majsai szegényebb családok a környék módosabb gazdáinál sokszor hónapokig kubikoltak. A homokhordás könnyebbé tételét és gyorsítását számos találmány segítette. Ilyen volt

⁷¹ Bálint Sándor 1974.421.

⁷² Janó Ákos 1982. 60.

⁷³ Erdei Ferenc 1977. 192.

Szeged környékén a lócsös kocsiból átalakított homokhordó eszköz: a *bakity*. Ehhez már igaerő kellett, így legtöbbször csak saját gazdaságban alkalmazták. Nemcsak könnyítette a homokhordást, de mivel le lehetett róla billenteni a terhet, gyorsította is.⁷⁴

A múlt század utolsó harmadától terjedt el a földgyalu paraszti változatának is tekinthető *hegyhúzó* használata (1. kép). Félégyházán körülbelül az 1890-es évek elején kezdték használni. Két lóval, vagy négy ökörrrel húzták.⁷⁵ Ezért csak a megfelelő igaerővel rendelkező gazdaságokban volt használatos. Ügyesebb barkácsolók készítették a kovácsok segítségével. A szegedi és a kiskunhalasi határban is elterjedt volt. Kevés készült belőle. Egy-egy gazdaságban a munka végeztével fölöslegessé vált, így a legtöbbször kölcsönözték, vagy örökölték.⁷⁶



1. kép. Hegyhúzó (Janó Ákos felvétele)

Az elegyengetett és fölszántott homokterületet különösen a tavasi „búti szelektől” kellett megvédeni. A vetés után szalmával, ritkábban kukoricaszárral szórták be. A szalmát gyakran birkákkal, disznókkal vagy marhákkal járták meg, mert az állatok körmükkel a földbe taposták az elszórt anyagot. Ez az eljárás nemcsak a szélfúvástól védett, de némileg a trágyát is pótolta. A századfordulótól ismeretes a szalma földbe történő bedolgozására kialakult külön eszköz, a szalmahengerlő, amit *fogas-hengernek* vagy *birkanyomos hengernek* is neveztek (2. kép). Ez a közismert tömörítő henger homoki viszonyokhoz alakított változata. A hengerbe 10-15 centiméterre egymástól fa fogakat erősítettek. Általában két ló húzta. Volt, amelyiken ülés is volt. A szalmát a fogak nyomták bele a puha homokba. Az 1930-as években Kiskunmajsa

⁷⁴ Juhász Antal 1968. 103.

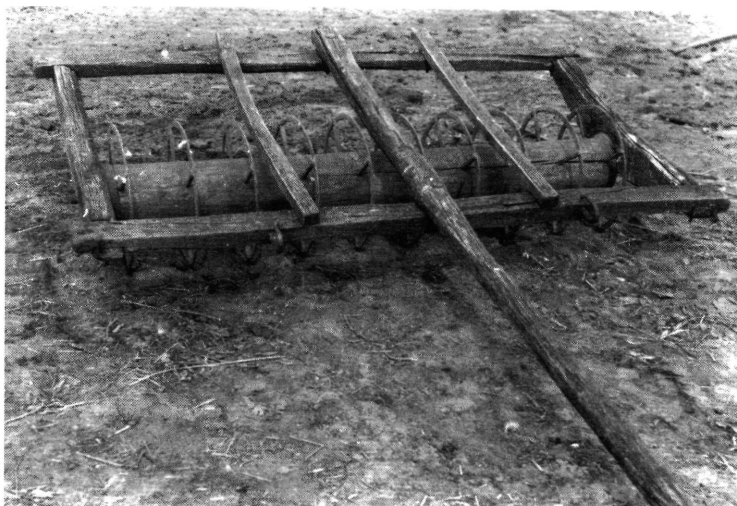
⁷⁵ Tálasi István 1977. 200.

⁷⁶ Nagy Dezső 1956. 99.

környékén a fogashengernek egy újabb változata terjedt el. Ez a *gyűrűshengernek* nevezett szerszám egy tengelyen forgó vas- vagy fahengerre erősített fémgyűrűkből állt. A hengerek fémgyűrűi a fogashengernél is jobban vágták bele a szalmát a földbe⁷⁷ (3. kép).



2. kép. Fogashenger (Janó Ákos felvétele)



3. kép. Gyűrűshenger (Janó Ákos felvétele)

⁷⁷ Sztrinkó István 1994. 69.

A századfordulóra a termelési és értékesítési feltételek megváltozásával lassú változásnak indult az addigi termelési szerkezet. „Még 1900-ban 100 szélmalom volt határunkban, ma fele van csak, a 15 vízimalmából már csak 9 maradt, azok közül is néhány paprikaórlással tartja fenn magát, s a még meglévők sem sokáig maradhatnak meg, nem bírják a versenyt. Éppen így vannak a tanyák közt a szélmalomok, egyik a másik után pusztul el.” Ez nem csak a malomipar technikai fejlődésének a következménye. A termelésben egyre nagyobb helyet kap a paprika- és a gyümölcstermesztés. „A paprikatermesztés fészke ősi időktől kezdve Röske volt, az ma is onnét lassanként áterjedt az Alsónyomásra. Onnét tovább vándorolt úgy, hogy ma már a homokon is termesztik s állítják, hogy a homokon termelt paprika feldolgozásra igen jó anyagot szolgáltat. Valamikor Szegeden nagykorú volt a dohánytermesztés, melyet a viszonyok sajátos alakulásánál fogva a paprika teljesen kiszorított” – írta Szűts Mihály.⁷⁸ Bálint Sándor szerint is „... a szegedi paprikatermelés ősfészke Alsóváros, illetőleg a belőle kirajzott Röske, Szentmihály-telek, továbbá a szegedi tanyavilág déli, alsóvárosiaktól megszállott része, főleg Feketeszél, Domaszék, Nagyszéksós, nyugatabbra folyton hanyatló, ritkuló előfordulással még Zákány, Mórahalom. Ezeknek a dorozsmai, halasi, majsai határba (Üllés, Bordány, Forráskút, Harka, Bócsa, Eresztő, Csólyos, Tázlár stb.) vándorolt ivadékaik között is akadnak, akik paprikatermeléssel szórványosan foglalkoznak...”⁷⁹ A termesztés sok munkával járt, de kis területet igényelt, így a szegényebb családoknak is megélhetést nyújtott. Ha nem volt alkalmas földterületük, fogtak részéből, “ötből kettőért” vagy harmadából. Aki kapott kukoricaföldet, annak fogni kellett paprikát is. Érdeke volt a gazdának is, hogy megbízható, hozzáértő bérlőt fogadjon. A szegényebb emberek egymásra licitáltak, hogy ki mit végez ingyen, csakhogy ő jusson a részhez. A palántálás, kapálás, szedés, fűzés, fölaggatás a részes feladata volt. A palántát a gazda adta. Az időjárástól függően, március 20-a után kezdték meg a vetést. A palántának az ágyat a kertben készítették el. Betrágyázták és fölásták, majd gereblyével a hantokat elsimitották és deszkával *letapiskolták*, hogy sima legyen. Erre szórták a magot. Volt, aki előre kicsíráztatta, hogy korábban keljen. A magot megnedvesítették, majd az ágyba, a dunna alá tették. Azon aludtak, így melegítették. Óvták a kiszáradástól. Mikor megduzzadt, arányosan elszórták és vékonyan lehomokozták. A késői hidegek ellen éjszakára pokrócokkal, terítővel fedték le. Galambtrágyát, tyúktrágyát zsákba tették és leáztatták egy hordóban. Ezzel a vízzel enyhén belocsolták, majd tiszta vízzel leöblítették a palántát, mert a trágyás víz *megégette* volna a leveleket. A palántát a gáztól kigyomlázták.

Azért, hogy a vetés után minél gyorsabban nőjön a palánta, melegágyat készítettek. A *trágyatalp* helyét egy ásónyom mélyen kiásták, melybe félérett lótrágyát terítették. Ezt belocsolták, letaposták és lehomokolták. Körbe deszkakeretet tettek, melyet a tehetősebb gazdák leüvegeztek. Az üvegtetőt reggeltől estig nyitva tartották. Később, amikor elmúltak a hidegek, éjszakára sem csukták le, hogy a palánta erősödjön. Ez a módszer Mórahalom környékén az 1940-es években terjedt el.

A paprikát barnás homoktalajba ültették. Tavasszal a földet megtrágyázták. A tehetősebb gazdák kisvasúton hozattak trágyát Szegedről. Legjobb az érett disznótrá-

⁷⁸ Szűts Mihály 1914. 130.

⁷⁹ Bálint Sándor 1962. 42.

gya volt. Szántás után a talajt elboronálták. Ültetés előtt a talajt simítóval, vagy hengerrel tömörítették. A simítót szélesebb deszkából készítették. Két ló húzta. Az ember a deszkára állt és a gyepelőben kapaszkodott. A henger bonyolultabb fa- és kovácsmunkát igényelt. Jobb munkát végzett és ha ülést is szereltek rá, nem kellett utána menni. A letömörített talaj nehezebben száradt ki.

Fagyosszentek után (május 12-14) kezdték a palántázást, ami eltartott Szent Antalig (június 13). Ültetés előtt a területet *fömlutalták*. Az *útalló* egyik oldalán a fogak 60 cm-re, a másikon 30 cm-re voltak. Az előbbi a sortávolságot, az utóbbi a tőtávolságot jelentette. *Körösztbe* is fömlutalták. Ez általában az idősebbek feladata volt. A palántálás előtt a vizet gödrökből, kutakból hordták a kádakba. Ha nagy volt a szárazság, az *útallónyom* kereszteződésénél a kapa fokával kis mélyedést ütöttek, hogy a palánta helyét be tudják locsolni. A palántát a gyerekek *hányták el* (azaz szórták a sorba) és az asszonyok ültették. Ügyesebb gyerekek két ültetőnek is elhányták. A férfiak locsoltak. Palántálásba kapós volt a munkaerő. Ilyenkor a napszámosok dupla bért kaptak. Ezért a legtöbb helyen összefogtak a szomszédok és közösen ültettek. Hetekig dolgoztak, a fúró is feltörte a kezüket, mire mindenhol végeztek. Néhány nap múlva a kiszáradt palánták helyét *befödözték*. A paprikát az ültetés után egy-két hét múlva megkapálták. Hátrafelé kapáltak. A harmincas évek vége felé jelentek meg az ekekapák. *Töltögetővasakat* készítették rá és mikor nagyobb volt a paprika, *fömlúzták*, hogy ne dőljön el a szár. Verseny volt a szomszédok között, hogy kinek tisztább a földje és szebb a paprikája. Ültetés után nem öntöztek, így a termés az időjárástól függött. A paprikaszedés a szénamunkák és a kukoricaszedés közötti időszakra esett. Az első szedés volt a legértékesebb. A teljesen megpirosodott csöveket *garabolyokba* szedték. Ha kellett, kinn a földön harmadolták. A részesnek járó részt a gazda vitte haza, miután a sajátját behordták. Gyepes részre *halhéba* öntözték — ahol a jószág nem járt —, hogy a véletlen levett *kormos* is bepirosodjon és *fonnyadjon* a *csumája*. Ezután következett a fűzés. A paprikamadzagot és a tüket a gazda adta. Általában asszonyok fűztek. Ahol több paprika volt napszámost fogadtak. Fűzér- vagy fonalszámra fűztek. A fonál a fűzérnek fele volt, mintegy két méter hosszú. A fűzéreket az eresz alatt lévő, falba vert szögekre vagy a paprikagóréban lévő rudakra aggatták. A góré t nád- vagy cseréptető borította. A rudakon szikkadt néhány napig, majd *összébbrakták*, hogy férjenek az újabb fűzések. Az aggatást a férfiak végezték. A vetőmagnak szánt csöveket az első szedés fűzésekor külön kosárba dobálták és külön fűzték fel. Az első szedést — az időjárástól függően — két-három hét múlva követte a második. Ezek a csövek már kisebbek és világosabbak voltak. Külön fűzték az elsőtől. Ha hosszú ős volt, harmadszorra is meg lehetett szedni. A csövek nagyságáról és színükről meg lehetett állapítani, hogy a fűzér hányadik szedésből való. Télen járták a tanyákat a *paprikakusfák*, *paprikabergovácok* — ahogy az alsótanyaiak nevezték a kereskedőket.

A szegedi kisbirtokokon a földből való megélhetést csak a termelés fokozott beltérjességével lehetett biztosítani. A paprika kitűnően megfelelt ennek a követelménynek. A termelés sok munkával és nagy kockázattal járt, de jó megélhetést biztosított a vállalkozó szellemű termelőknek.

A biztos megélhetést azonban a legtöbb család számára még ekkor is az állattenyésztés jelentette. A szántók nagy részét takarmánynövényekkel vetették be. A rozs, búza, árpa, zab, köles mellett kukoricát, burgonyát, takarmányrépát termeltek. Az önellátás mellett a legfontosabb a jószágok takarmányának megtermelése volt. Egy közepes nagyságúnak számító 10-20 holdas gazdaságban is volt legalább két ló, három-négy tehén, tíz-húsz birka, két-három anyadisznó szaporulatával és a baromfiállomány. A takarmány biztosítása szinte egész éves munkát jelentett. A két világháború között ezen a vidéken műtrágyát nem használtak. A gyenge homoktalajokon a termésátlagok nagyon alacsonyak voltak. Rossz időjárás esetén még az elvetett vetőmag mennyiségét sem tudták megtermelni. Azt tartották, "ha Szent György napkor a nyúl kilátszik a roszból, akkor rossz termés lesz". A technikai feltételek is elmaradtak voltak. A húzatos cséplőgépek az 1920-as évek végén jelentek meg, majd egy évtized múlva váltották fel őket a magánjáró gépek. A nagy gazdasági világválság alatt és után egyre több vállalkozó kedvű gazda vásárolt cséplőgarnitúrát. Az apróbb gazdasági szerszámok mellett (eke, ekeka, borona, magoló, szelelőrosta) ez volt az egyetlen komolyabb befektetés, melyben a jobb módú gazdák üzletet láttak. Sokan azonban belebuktak vállalkozásukba. Ha a kölcsönt nem tudták visszafizetni, a bank "kidoboltatta a lakókat a hajlékból". Az általánosan jellemző tendencia azonban a fejlődés, a gazdaságok megerősödése volt. Kiskunhalason az 1930-as években a kereskedők száma nyolcvanon felül volt, az iparosok száma pedig meghaladta a nyolcszázat. Az export ezekben az években fellendült. Évente 1700 vagon baromfit és gyümölcsöt, 200 vagon búzát és 400 vagon rozsot valamint 15 000 hektoliter bort szállítottak külföldre.⁸⁰ Túlnyomó részben a kisgazdaságok voltak a jellemzők. Jól mutatja ezt Kiskunhalas példája is.

A földbirtok megoszlása Kiskunhalason 1934-ben:⁸¹

	birtokos	%
10 holdon aluli	4002	71,1
10-25 holdas	963	17,1
25-50 holdas	373	6,6
50-100 holdas	152	2,6
100-500 holdas	129	2,3
500-1000 holdas	7	0,2
1000-3000 holdas	3	0,1

Sztriha Kálmán 1936-os adatai alapján hasonló képet kapunk a kiskundorozsmai állapotokról is.⁸²

	birtokos	%
5 kat. holdig	2707	66

⁸⁰ Janó Ákos 1965. 107.

⁸¹ Uo. 105.

⁸² Sztriha Kálmán 1937. 18.

5-10 holdas	1087	24
15-30 holdas	368	7
30-50 holdas	70	2,2
50-100 holdas	29	0,6
100 hold felett	9	0,2

A gazdaságok nagysága túlnyomórészt 5-15 hold között volt. A talajadottságoktól függően ekkora birtokon meg lehetett élni, ha nem volt túl nagy a család. Az 1930-as években kialakult gazdálkodási struktúrában a megélhetés mindenki számára biztosított volt. A nagyobb birtokkal rendelkezők kiadták földjeiket *részéből* vagy haszonbérbe, a kisebb gazdaságok pedig az önellátás mellett törekedtek minél több piacra való árut termelni. A halasi és a szegedi piacra a környező tanyavilágból ki gyalog, ki biciklivel, lovas kocsikkal, illetve az alsótanyai nép kisvasúton járt. Az árut garabolyokban hordták karon vagy vállra akasztva, biciklire kötözve. Akinek lova és löcsös kocsija volt, az legtöbbször a szomszéd áruját is elvitte. Ezt a segítséget ledolgozták, visszasegítették. E kisgazdaságok nagy része nehezen tudott fejlődni. Nem csoda, hogy még az 1960-as években is lehetett találkozni ökor- és bivalyfogatokkal. Sok helyen tehenekkel szántottak.

A lakosság túlnyomó része a mezőgazdaságból élt. Az 1941. évi népszámlálás adatai ekkor még csak néhány, az általunk vizsgált településre vonatkoznak.⁸³

Település	népesség száma	mezőgazdaságból él	%
Jászszentlászló	3174	2623	83
Kiskundorozsma	19671	13357	68
Kiskunfélegyháza	38930	23556	60
Kiskunmajsa	18282	14695	80
Öttömös	911	803	88
Pusztamérges	2150	1875	87
Szank	4660	4046	87
Tázlár	4156	3776	91

Ilyen adottságok mellett minden ügyeskedésre szükség volt ahhoz, hogy megjelenjen. A talajadottságok és a már korábban megszerzett termelési ismeretek birtokában próbálták megtalálni a mind jobb megélhetést biztosító gazdálkodási formát. Félegyháza környékén a nagy baromfityénysztő hagyománnyal rendelkező gazdaságok egyre nagyobb mértékben tértek át a libatényésztésre, majd a tömésre. A Dong-ér melletti hatalmas legelőkön — Petőfiszállás környékén — a szarvasmarha tenyésztés lendült fel. Tázlár, Bodoglár, Zsana buckás legelőin a juhtartás és a marhatartás volt a legfejlettebb.

Az egyes tájegységek különböző gazdasági fejlődését jól mutatják az 1926-ban készült kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtár adatai is.⁸⁴

⁸³ KSH Az 1941. évi népszámlálás. Budapest 1976. 186. KSH Az 1941 évi népszámlálás. Foglalkozási adatok községek szerint. Budapest 1975. 204.

⁸⁴ Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára, 570.,571.,672.,678.,684. Budapest 1926.

	Kiskun- dorozsma	Kiskun- félegyhza	Kiskunhalas	Kiskunmajsa	Kistelek
baromfi- és tojáskereskedők	-	134	1	-	-
borkereskedők	15	8	12	2	2
Cséplőgéptulaj- donosok	17	52	52	12	15
dohánytőzsdék	7	15	14	2	-
gabonakereskedő	7	23	4	-	8
Gyümölcskeres- kedők	-	22	2	-	-
kádár	4	10	10	1	4
kertész	-	-	1	-	-
kovács	37	52	39	40	13
libakereskedők	-	6	-	-	-
malmok	14	23	46	17	7
marhakereskedő	5	2	1	1	7
paprikakereskedő	5	1	-	-	-
sertéskereskedő	2	5	2	4	-
zöldségkereskedő	-	9	-	-	-

A baromfi-, tojás- és libakereskedők száma hűen igazolja a kiskunfélegyházi baromfitenyésztés hagyományait. A gabonatermesztés fontosságáról a malmok és a cséplőgépek száma tanúskodik. Az adatok alapján a két legfontosabb eladási céllal termelt növény a dohány és a szőlő volt. Legnagyobb értékesítési központjaik Kiskunfélegyháza és Kiskundorozsma voltak. A lakosság létszámához viszonyítva jelentős volt Kistelek marhakereskedelme is. Érdekes, hogy zöldségkereskedelemmel csak Kiskunfélegyházán foglalkoztak.

A második világháború egy, a körülményekhez viszonyítva fejlett és egyre erősödő mezőgazdaságot talált a sivár homokon. A nehezen megszerzett vagyonok napok alatt váltak semmivé a hadak sáskajárása után.

IRODALOM

BALÁZS Sándor

1976 Paradicsomtermesztés. Budapest

BÁLINT Sándor

1957 A szegedi paprika. Néprajzi és Nyelvjárási Tanulmányok. Szeged. 7-26.

1962 A szegedi paprika. Budapest

1963 A szegedi tanyavilág benépesedése helyeink tükrében. Néprajzi Dolgozatok 9. Szeged

1964 A szegedi táj dohánykultúrája. Néprajzi és Nyelvjárási Tanulmányok. Szeged. 7-22.

1974 Szegediek Bács-Kiskun homokján. Cumania II. Kecskemét.

1976 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete I. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75-2. Szeged

BALOGH István

1980 Egy tőkés tanyás gazdaság a XIX. század második felében. In: A magyar tanyarendszer múltja. Szerk. Pölöskei Ferenc-Szabad György. Budapest. 272-312

- BELÉNYESY Márta**
1948 Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez. A magyar táj és népismeret könyvtára 1.
- BELLON Tibor**
1995 Homokba fült tanyak? In: Tanulmányok Csólyospálos történetéből és népéletéből. Szerk. Fodor Ferenc. Csólyospálos 309-330.
- BÉL Mátyás**
1792 Notitiae Hungariae Novae Historico-geographicae. Pest. In.: Bács-Kiskun megye múltjából VI. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1982.
- BŐRCsök Vince**
1970 A Szeged-vidéki szőlő telepítésének szerszám- és eszközanyaga. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1970/1. Szeged. 101-117.
1971 Szatymaz és az őszibarack. Kézirat. Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattára. Lsz.: 322/71.
- CsÍK Antal-KozMA Huba-NYERGES Benjamin-SZABÓ Lajos**
1993 Kiskunmajsa története. Kiskunmajsa.
- ERDEI Ferenc**
1977 Futóhomok. Budapest.
- FEKETE János**
1981 A kiskunfélegyházi pusztakeresők és az alföldi parasztmozgalom. In.: Bács-Kiskun megye múltjából III. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. 71-153.
- FODOR Ferenc**
1942 A járság életrajza. Budapest.
- FODOR Ferenc (szerk.)**
1995 Csólyospálos. Tanulmányok Csólyospálos történetéből és népéletéből. Kiskunmajsa.
1997 XVIII. századi gazdasági számadások Kiskunmajsán. Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1995/96. Szerk. Lengyel András. Szeged. 227-233.
- FORCZEK Zoltán-JANÓ Ákos**
1977 Szank község története. Kecskemét.
- FÜR Lajos**
1983 Kertés tanyak a futóhomokon. Agrártörténeti tanulmányok 12. Budapest.
- GYÁRFÁS István**
1870-1885 A jász-kunok története I-IV. Kecskemét.
- HORNYIK János**
1860-1866 Kecskemét város története. I-IV. Kecskemét.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor**
1985 Olvasókönyv Kiskunfélegyháza történetéhez. Kecskemét.
- JANÓ Ákos**
1965 Kiskunhalas. Helytörténeti monográfia. Kiskunhalas.
1982 Fejezetek a szanki és a mőricgáti tanyásgazdálkodás múltjából. Kecskemét.
- JUHÁSZ Antal (szerk.)**
1992 Mórahalom. A település földje és népe. Mórahalom.
1998 Öttömös. A település földje és népe. Öttömös.
- JUHÁSZ Antal**
1968 A bakity. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1968. Szeged 99-108.
1976 A kisteleki tanyak települése és élete. In.: Tanulmányok Kistelek történetéből és népéletéből. Szerk. Juhász Antal. Kistelek.
1989 A szegedi táj tanyái. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982/83-2. Szeged.
- KORABINSZKI János**
1786 Geographis-Historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn. Pozsony. In.: Bács-Kiskun megye múltjából VI. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1982.
- KOVÁCS János**
1901 Szeged és népe. Szeged ethnographiája. Szeged.
- KÖVÉR Lajos-TÓTH Sándor László**
1995 Kiskundorozsma. Szeged.

- METZNER Károly
1932 Kiskunfélegyháza határtörténete. Különnyomat a Kiskunfélegyházi Állami Tanítóképző Intézet 1931/32. évi Értesítőjéből. Kiskunfélegyháza.
- MEZŐSI Károly
1974 Kiskunfélegyháza településtörténete és XVIII. századi társadalma. Cumania II. Ethnographia. Kecskemét. 331-364.
- NAGY CZIROK László
1954-55 Pásztorörvények és szabályok, ún. regulák a Kiskunságban I-II. Néprajzi Értesítő XXXVI. 259-272., XXXVII. 257-268.
1959 Pásztorélet a Kiskunságon. Budapest.
- NAGY Dezső
1956 A "hegyhúzó". Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1956. 91-101.
- NAGY SZEDER István
1924-1926 Kiskunhalas város története oklevéltárral. Kiskunhalas.
- NAGY, Ludovicus
1828 Notitiae politico-geographico statisticae incltyi regni Hungariae partiumque eidem aduexarum. Buda. In.: Bács-Kiskun megye múltjából VI. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1982.
- PAPP László
1940 A kiskunhalasi tanyatelepülés kialakulása. Néprajzi Értesítő XXXII. 285-307.
- REIZNER János
1899-1900 Szeged története I-III. Szeged.
- SZAPPANOS Jolán
1981 A nagy pusztán. Kecskemét.
- SZERELMHEGYI Tivadar
1882 Kis-Kun-Félegyháza város monographiája. Nagy-Kőrös.
- SZTRINKÓ István
1994 Paraszti tájálakitó tevékenység a Duna-Tisza közén. Studia Comitatus 23. Néprajzi Tanulmányok Ikvai Nándor emlékére I. Szerk. Novák László. Szentendre. 65-76.
- SZTRIHA Kálmán
1937 Kiskundorozsma története. Szeged.
- SZÜCS Judit
1997 "Eleven kis falu..." Jászszentlászló betelepüléséről, történetéről és társadalmáról. In.: Migráció és település a Duna-Tisza közén 2. Szerk. Juhász Antal. Szeged. 109-129.
- SZÜTS Mihály
1914 Szeged mezőgazdasága. Szeged.
- TAKÁCS István
1946 Kiskunmajsa gazdaságtörténete. Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve 1944-45. Szerk. Bartucz Lajos. Szeged. 251-267.
- TAKÁCS Lajos
1964 A dohánytermesztés Magyarországon. Budapest.
- TÁLASI István
1977 Kiskunság. Budapest.
- TOÓTH János
1861 Kis-Kun-Halás város története. Nagykovács.
- ZSIDÓ Péter
1936-40 Adatok Kiskunmajsa történetéhez I-IV. Kézirat. Kiskunmajsai Helytörténeti Gyűjtemény

The Peasant Economy in the Southern-Eastern Part of the Sand Ridge Region between the Rivers Danube and Tisza until World War Two

In the past decades Hungarian ethnology paid little attention to the history of the peasant economy in the sand ridge region between the rivers Danube and Tisza. Only a few sociological, sociographical and ecogeographical studies deal with peasantry.

The region examined by me became populated mainly in the late nineteenth century. This barely fertile land is a sand region.

Due to the phylloxera damages at the end of the nineteenth century, the sand areas' value grew and after the Peace Treaty of Trianon the sand ridge region's economy and culture started to boom. The world economic crisis brought the large-scale mechanisation to a halt.

The economy was based on animal husbandry and fodder plant cultivation. In addition, several farms had large enough vineyards to provide income and these were cultivated in the well-structured communities. Apple, plum, pear, cherry and peach trees were planted among the grapevines. Fruit growing became important especially in and around the villages of Zsombó and Szatymaz.

In the regions of the villages of Balotaszállás, Pusztamérgecs, Öttömös and Csólyospálos cabbage growing played a significant role in farming. The cabbages were sold or exchanged for maize in the villages of Mélykút or Jánoshalma.

In the villages of Kömpöc the tobacco growers who were sent away from the Pallavicini manor in 1852 established tobacco growing, which was adopted by the population of the nearby villages as well.

At the outskirts of the town of Kiskunfélegyháza the long-established poultry husbandry continued and due to the market gardeners' earlier activities in the town, growing horseradish became more and more prominent in and around Bugac.

Animal husbandry remained dominant in the areas previously belonging to the town of Kiskunhalas.

On the lands belonging to Szeged-Alsóváros the long-established growing of red paprika became increasingly important. It was realised that the harder sand soil is excellent for growing other vegetables as well.

Due to the looting and ravages of Soviet troops in World War Two, a major part of peasant farms were nearly entirely destroyed.

Társadalmi, térbeli és időbeli határok Kübekházán az 1850–1950-es évek házassági anyakönyvei alapján

VASS ERIKA
(Szekszárd, Wosinsky Mór Múzeum)

I. BEVEZETÉS

A kutatás célja és módszere

Életünk során születésünktől egészen halálunkig mind az egyén, mind a közösség szintjén számtalan alkalommal szembesülünk különböző határokkal. Ezek egy részét, mint például megyék határát táblák is jelzik. Ezzel szemben szemmel nem látható határok is átszövik az életünket. Míg a területi határokat térképen jelölik, ez utóbbiak a társadalmi normák által vannak rögzítve, és az adott társadalom tagjai ezek elfogadását viselkedésükkel, szokásaikkal bizonyítják.

A következőkben ezen határtípusok némelyikének alakulását mutatom be a kübekházi házassági anyakönyvek alapján. A helyszín kiválasztásánál az is közrejátszott, hogy a település 1921-től, a trianoni békeszerződést követő évtől a magyar–jugoszláv–román hármashatár magyar oldalán fekszik, s így az országhatár szerepével is foglalkozhattam.

A kübekházi anyakönyvek és a határ vizsgálata a Rábén (Jugoszlávia) Juhász Antal vezetésével végzett terepgyakorlat során merült fel bennem. Az ottani szállásunk ugyanis mindössze három háznyira volt a magyar - jugoszláv határtól, s látni lehetett mind a kübekházi, mind az óbébai (Románia) templom tornyát. Ott még talákoztam olyan rábائيakkal, akiknek nagyszülei kübekháziak voltak. Azon az úton éreztem meg először, hogy valaha ez a terület egy egységet alkotott. Ezt az érzésemet 1998-ban a hármashatár romániai oldalán Barna Gábor vezetésével végzett kutatás erősítette meg.

A kutatás megkezdésekor feltételeztem, hogy a házasság mint átmeneti rítus és az életút jelentős állomása magában rejtje az adott társadalom főbb jellemvonásait, rámutat az abban uralkodó normákra, értékekre. Ennek következtében a különböző időpontokban kötött házasságok összehasonlításától azt reméltem, hogy kimutathatók a normákban, vagyis a normák határainak eltolódásában történt változások. Célom az lett, hogy a kübekházi házassági anyakönyvek felhasználása által bemutassam az ehhez az életfordulóhoz kapcsolódó határokat. Ezek alatt a házasulandók életkorát, származási helyét, vallási, társadalmi helyzetét és a házasságkötés időpontját értem.

A házassági anyakönyvek mellett egy kübekházi család történetén keresztül érzékeltetem a különböző határok jelentését. Emellett az is kiderül, hogy a történelmi események, a politikai határok hogyan befolyásolták az egyéni sorsokat.

A kutatási céloimat kvantitatív és kvalitatív módszerrel próbáltam elérni. Az előbbi, vagyis az anyakönyvek feldolgozása biztosítja azt, hogy a falu egészéről valós képet adhatok. Az ehhez szükséges mintavételt 1853-mal kezdtem meg, házassági

anyakönyveket ugyanis ettől az évtől vezetnek a településen. Az anyakönyvek feldolgozásához 4 darab 10 éves periódust választottam, melyeken belül a Kükölközán kötött összes házasságkötést rögzítettem. E periódusok a következők: 1853-62, 1883-92, 1913-22, 1943-52. Azért e felosztás mellett döntöttem, mert egyrészt az így nyert adatokat reprezentatívnak tartom, másrészt pedig tartalmazzák azokat az időszakokat (pl. I. világháborút követő új határok, II. világháború utáni kitelepítések), amelyek kihatással lehetnek a házasságkötések térbeli és etnikai határaitra is. Az első két periódushoz az egyházi anyakönyveket, 1895-től, a polgári anyakönyvezés kezdetétől viszont az utóbbiakat használtam fel.

A kvalitatív módszertől többek között azt reméltem, hogy segítségével nem kell megelégednem a viszonylag szűkszavú anyakönyvi forrásokkal, hanem egy család több generációjának történetén keresztül értelmezni is tudom a házasságkötés személyes motivációit és az azokat előidéző életstratégiákat, melyek a társadalmi határok megőrzésével vagy átlépésével a szintentartást vagy a felemelkedést szolgálják.

A határ szó jelentése

Kutatásom eredményeinek ismertetése előtt szükségesnek tartom a határ szó definiálását.

Számomra e szó többértelműségére Ottlik Géza *Iskola a határon*¹ című regénye mutatott rá, de különböző jelentéseivel különféle helyzetekben magam is minden nap szembesülök, elég itt csak az újságokra, rádióra gondolni. Az utóbbi időben sokan és sokféleképpen próbálták meghatározni a határ szót. Jelen esetben csupán két, az anyakönyvi elemzéshez nélkülözhetetlen szempont alapján teszem: az egyik a határ kiterjedése, a másik a tárgyi és szimbolikus megjelenítése.

Ahogy az a Magyar Értelmező Kéziszótár² első három pontja is sugallja, a határ valamilyen választóvonalként, végpontként fogható fel. Ennek értelmében a határok bináris struktúra³ szerint különítik el a jelenségeket, melyek vagy az egyik vagy a másik oldalán helyezkedhetnek el a határnak. "... boundaries endowed with the capacity to divide people and whole populations into different geographical, political and economic spheres, boundaries with a *power to impose difference*."⁴ Ám létezik a határoknak egy másfajta felfogása is, mely szerint a határ "köztes tér"⁵, átmeneti rész. Ezt a kettősséget az angol nyelv külön szavakkal jelzi: "While a boundary is a line, the border (or the borderland) should be understood as a zone."⁶

Ezen a ponton szükséges megemlíteni, hogy határ alatt nem csupán az országokat elválasztó részt értem, hanem szimbolikus határokat is. Ennek bemutatására különösen alkalmas Victor Turner elmélete. Ő ugyanis Arnold Van Gennep álláspontjából

¹ Ottlik G. 1983.

² Juhász J. - Szőke I. - O. Nagy G. - Kovalovszky M. (szerk.) 1987, 523-524.

³ Stallybrass, P. – White, A. 1997, 158.

⁴ Thomassen, B. 1996, 37.

⁵ Jeggle, U. 1994, 7.

⁶ Thomassen, B. 1996, 37.

indult ki, miszerint az egyes ember társadalomban betöltött státusának bármiféle változásához átmeneti rítusok (*rites de passage*) kapcsolódnak. Az átmeneti rítusok három szakasza közül a középső a liminális vagy határszakasz. Ennek megnevezése a latin "limen" ('küszöb') szóból származik, amely mutatja a valódi vagy szimbolikus küszöbök nagy fontosságát a rítusok középső szakaszában. A rítus résztvevője köztes állapotba kerül, olyan szimbolikus területen kel át, amelyben az egyénnek nincs teljes értékű státusa, az előbbivel már nem, az újjal pedig még nem rendelkezik. A liminális állapot feladata az egyén felkészítése a *communitas*-ból való részesedésre.⁷

Az átmeneti rítusok feldolgozása túlnőtt volna az anyakönyvek elemzésén. Ám Bálint Sándor alábbi javaslata most is időszerű. Ő így írt a kübekházi gyűjtésekről: „Kálmány szőregi káplán korában alig végzett itt kutatásokat. Nyilván az újonnan települt, vegyesajkú falut még nem tartotta érettnek a gyűjtésre. Juhász Kálmán történeti műveiben csak rövid utalások találhatók a falu népéletére. A szakszerű néprajzi számbavétel, különösen a magyar – német kölcsönhatások felmérése még a jövő feladata.”⁸

Fontos iránya lehetne az elkövetkezendő kutatásnak a kulturális határok vizsgálata. Annak a kulturális készletnek ugyanis, ami bármely időben egy adott népességhez kapcsolódik, túlnyomó része megtalálható a népesség határain túl is.⁹ Éppen ezért ilyen esetekben érdemes lemondani az éles kultúrhatárok kereséséről, s átmeneti sávokat, kontaktzónákat megragadni. Paládi-Kovács Attila felfogása szerint „a kontaktzóna két egymással határos nyelvterület, népterület vagy kulturális terület érintkező övezete, ahol a nyelvi, népi, kulturális kölcsönhatások különösen erősek.”¹⁰

A következőkben néhány példán keresztül szemléltetem a különböző határok összefonódását. A határ szóról először számomra a határon belüliek integritását védő és a határon kívüliekkel történő kicserélődést akadályozó¹¹ politikai határok jutnak eszembe: a térképek a vonalakkal, melyek földrajzilag egységes területeket – illetve azonos kultúrához tartozó embereket – is könnyűszerrel kettévágnak. Ám ha például Szabadkára utazunk, a térképen egy vékony vonallal jelölt határon akár több órát is várakozhatunk, és megtapasztalhatjuk a köztes térnek, jelen esetben a „senki földjének” rejtjelmeit. A határok mellett tehát mindig vannak átjárási lehetőségek is (pl. határátkelőhelyek). Ez a köztes tér olyan átmeneti rész, amely a határok által jön létre, s egyidejűleg híd és lezárt tér.¹² A határ lényegét jól mutatja a küszöb is: elválaszt, de egyidejűleg összeköt. Olyan határ, ami a halottak számára is érvényes. A házközöségbe újonnan felvetteknek – vonatkozik ez a menyasszonyra is – vagy bekerülteknek szintén bizonyos küszöbvel kapcsolatos rítusokat kell végrehajtaniuk, hogy a ház mikrokozmoszát ne zavarják gyanon.¹³

Bármennyire is aggasztja azonban az embereket a határok megléte, hiányuk is ellenszenvet vált ki, s a régi határok lebontásával egyidejűleg új határokat alakítanak

⁷ Turner, V. 1997, 674-676.

⁸ Bálint S. 1976, 191

⁹ Paládi – Kovács A. 1984, 61. Vilkuna, K. 1975, 753.

¹⁰ Paládi – Kovács A. 1984, 63.

¹¹ Jeggle, U. 1994, 14.

¹² Jeggle, U. 1994, 7.

¹³ Jeggle, U. 1994, 5.

ki. Így pl. Németországban az országhatárok megszűnése után is érzékelhető az emberek gondolkozásában az egykori NDK és NSZK lakosok közötti határ.¹⁴ Ugyanez történt a közép-európai országokkal is. Míg korábban Európa „nyugati” és „keleti” országai között a szembenállás alapját az képezte, hogy szovjet vagy amerikai befolyás érvényesült az országban, addig manapság a (csupán) gazdaságilag egységes Európai Unió osztja részekre a kontinentst.¹⁵

Ugyanez a mentalitás érezhető a II. világháború után Kükékházáról Németországba kitelepítettek esetében is. Míg Magyarországon sváboknak nevezték őket, addig Németországban magyar megnevezéssel illették őket. Eszerint nem tekintették egyenlőnek a kükékháziakat a helybeliekkel, bár őseik egykor szintén Németországban éltek.

Ezt Utz Jeggle így fogalmazza meg: „létezik valamiféle antropológiai állandó, amely az identitás megszilárdítása során megköveteli a másoktól való elhatárolódást”,¹⁶ vagyis identitásunk megőrzése érdekében minden esetben határok mögé húzódunk. Jeggle szerint az egységesnek tűnő paraszti közösségben százával léteznek határok. „Amit mi etnográfusok szokásoknak nevezünk, az az előírásoknak egy hatalmas rendszere, amely mindenki számára világossá teszi, mi az, amit megtehet és mi az, amit el kell kerülnie.”¹⁷

Gondolkodásunkban különféle határok vannak jelen, melyek átfedik egymást, s egy-egy személy tudatában a központilag meghúzott, tényleges határoktól eltérően a legkülönbözőbb módon alkotnak egységet. Íme néhány példa a fejünkben létrejövő mentális térképekre¹⁸. A Jugoszláviához tartozó Rábén még sokan emlegetik kükékházi származású nagyszüleiket, s ezért a család szempontjából a két falu egy egységet alkot. Ugyanígy a kükékháziak mindennapjainak is részét képezi a határ túloldalán levő Óbéba a déli harangszó által, ami az időbeli eltolódás miatt ott egy órával hamarabb van. Az 50-es években a kükékházi gyerekek számára természetesen tűnt a határ megléte, és innenső oldalán még az egykori katonai bunker is játéktérületnek számított. Gondot csak akkor jelentett számukra, ha a felügyeletükre bízott libák vagy disznók átmentek a szomszédos országokba.

A jelenlegi kükékházi vezetők törekvése is kifejezi a terület egykori egységét. Eszerint néhány év óta az elmúlt év kivételével (akkor bombázta a NATO Jugoszláviát) pünkösdkor két napra megnyitják a hármashatárt. Ez az esemény egyben lehetőséget nyújt a határmenti falvak lakosainak, hogy megismerjék egymás életkörülményeit, összehasonlítsák a mai helyzetet azzal, amit szüleiktől, nagyszüleiktől hallottak. Így emlékezett erre vissza Halmosi Péter: „... *Keglovichra azért mentem el, mer ott anyám unokatestvére élt, és kíváncsi voltam, hogy hogy néz ki az a rész ottan. És a temetőbe kimentem, minden ilyen helynél a temetőbe mentem ki. Hát, mit mondjak, Keglovichon a temető 80%-a német nevezetű. 10 % magyar, 10 % román.*”

2000. március 15-én a falu vendége a Páneurópai Unió elnökeként Habsburg Ot-

¹⁴ Jeggle, U. 1994, 11-12.

¹⁵ Thomassen, 1996, 38.

¹⁶ Jeggle, U. 1994, 3.

¹⁷ Jeggle, U. 1994, 4.

¹⁸ Cséfalvay Z. 1990.

tó volt, aki a II. világháború után elüldözött németek és magyarok emlékére a templomban állított emlékmű felszentelésén vett részt. A látogatásról szóló újságcikk kiemelte, hogy Habsburg Ottó „meggyőződése, hogy Magyarország az elsők között kerül be az Európai Unióba, »e békés nagyhatalom« keretei közé. – Az Unió bővítése után Kübekháza, tekintettel elhelyezkedésére, jelentős szerephez fog jutni – fejtette ki.”¹⁹ Ez is egy példa arra, hogy a periférián levő települések kihasználva ezt a különleges helyzetüket, miként kerülhetnek centrális helyre, régiókat összekötő szerepkörbe.

Itt utalnék Hadas Miklós kutatására,²⁰ aki egy tanulmányában a magyar–szlovák–ukrán hármashatár régióját összehasonlító szociológiai vizsgálat tárgyává tette, és a határok szerepét a lakosok életmódján keresztül mutatta be.

A Magyarországon élők közül sokan *jugóknak* szólítják a Jugoszláviában élőket, bár van, aki tudja, hogy magyarok is élnek ott. Ám számukra a politikai határok az elsődlegesek, s ha Franciaországban franciák, Németországban németek laknak, akkor szerintük Jugoszláviában „jugók”. Ezzel el is érkeztünk az etnikai határokhoz. Utz Jeggle Lucien Febvre-re hivatkozva így ír erről: „... a francia forradalom óta a lineáris *frontière* nem más, mint a föld felszínére vetített körvonala egy teljes mértékben öntudatos nemzetnek, amely tisztességét, méltóságát, minden erejét és hatalmát arra fordítja, hogy egy természetes módon homogén terület védelmét biztosítsa, tehát gyakorlatilag minden külső hatalmat megakadályozzon határai megsértésében.”²¹ A nemzeti alapon való megkülönböztetés azonban nem járhat sikerrel, amit jól mutatnak az országhatárokon kívül rekedt kisebbségek, és a fennmaradásukhoz fűződő konfliktusok. Máris láthatóvá válik, hogy a különböző határtípusok, jelen esetben a politikai és a nemzeti határok nem azonosak, nem fedik pontosan egymást, de az emberek tudatukban mégis egyetlen térképet készítenek ezekből, így próbálván meg kialakítani saját világukat.

A *határ* szónak az anyakönyvekben is felbukkanó típusai a következők: területi, társadalmi, időbeli, etnikai és vallási. Ezeket a II. részben fogom ismertetni.

E jelentések között az összefüggést számomra az elválasztó funkció biztosítja. Ez természetesen többnyire nem jelenti a határok által elválasztott egységek közötti átjárhatatlanságot, de meglétük tény, s értelmezésükkel közelebb kerülhetünk a határokkal szabdaltnak világot megismeréséhez. Határokat húzni annyi, mint egy helyet kijelölni, láthatóvá tenni a különbségeket, s így rögzíteni azokat.²²

Az anyakönyvek felhasználásának kutatástörténete

Az anyakönyvek vezetését 1563-ban a Tridenti Zsinaton írták elő a római katolikus egyházközségek számára. Az első magyarországi adat az 1611-es nagyszombati zsinatról származik, de szélesebb körű elterjedése csak a 17. század második felében

¹⁹ F. Cs. 2000. III. 16. 4.

²⁰ Hadas M. 1994.

²¹ Jeggle, U. 1994, 9-10.

²² Jeggle, U. 1994, 5.

bontakozott ki.²³

Az 1844-ben telepített Kübekházán 1853. november 11-től vezetik az anyakönyveket. Ezt megelőzően Kübekháza a szomszédos Óbébához tartozott.²⁴

Az anyakönyvnek mint történeti és néprajzi forrásnak az adja a jelentőségét, hogy a legtöbb településen ez az első rendszeres és hivatalos forrás, melynek segítségével a település egész életét lehet láttatni.²⁵ E források ugyanis az adóösszeírásokkal szemben nem alkalmaztak társadalmi határokat, vagyis többnyire minden lakos adatai szerepeltek bennük.²⁶

Az anyakönyvek vizsgálata eleinte csak arra terjedt ki, hogy az évenkénti házasságkötések, születések és halálozások számának egybevetéséből a népesedési viszonyokra vonatkozó következtetéseket vontak le. Ezeket nem-nominatív, vagyis nem-nevesített módszereknek nevezzük.²⁷ A kübekházi anyakönyvek ilyen típusú vizsgálatát már Juhász Kálmán elvégezte²⁸, s így írt az anyakönyvekről: "Ezek nemcsak a családkutatáshoz nyújtanak anyagot, hanem különleges, fontos kútfői a népiség, népmozgalmak, betegségek, népi erkölcsök és szokások, művelődéstörténeti apróságok, társadalmi viszonyok, első sorban pedig a község történetének."²⁹

Az anyakönyvek történeti demográfiai célú felhasználásával Dávid Zoltán több város (Hajdúdorog³⁰, Sarkad³¹, Hajdúhadház³², Hajdúszoboszló³³) népesedéstörténetét vizsgálta. Hasonló vizsgálatot Kováts Zoltán végzett többek között Berettyóújfalu³⁴, Debrecen³⁵ és Mátészalka³⁶ esetében.

A nem-nominatív módszer mellett később az anyakönyvek feldolgozásának munkaigényesebb módja alakult ki: a családrekonstrukciós módszer. Ennek az a lényege, hogy az anyakönyvekből családonként gyűjtik ki az adatokat.³⁷ A felállított családsor révén teljes és hiteles folyamatot lehet bemutatni³⁸, amivel a népesedési viszonyokban bekövetkező változások gyökerének megragadása válik lehetővé.³⁹ A néprajz szempontjából pedig az is előnye ennek a módszernek, hogy olyan messzire lehet visszamenni vele az időben, amire a ma élő leszármazottak nem is emlékeznek. Ezt a módszert Michel Fleury és Louis Henry dolgozták ki,⁴⁰ a módszer első magyar-

²³ Kováts Z. - Cs. Tóth P. 1962, 52.

²⁴ Juhász K. 1944, 25-27.

²⁵ Szabó I. 1977, 65.

²⁶ Kováts Z. 1973, 33.

²⁷ Andorka R. 1988, 14.

²⁸ Juhász K. 1944, 54.

²⁹ Juhász K. 1944, 27.

³⁰ Dávid Z. 1970, 41-78.

³¹ Dávid Z. 1971, 277-297.

³² Dávid Z. 1972, 73-111.

³³ Dávid Z. 1975, 187-254.

³⁴ Kováts Z. 1981, 141-197.

³⁵ Kováts Z. 1982, II. 15-69.

³⁶ Kováts Z. 1992, 243-274.

³⁷ Andorka R. 1988, 13.

³⁸ Szabó I. 1977, 67.

³⁹ Kováts Z. - Cs. Tóth P. 1962, 48.

⁴⁰ Fleury, M. - Henry, L. 1965.

országi alkalmazását pedig Kováts Zoltán és Cs. Tóth Péter végezte el Csurgón.⁴¹ E módszerrel kapcsolatban Andorka Rudolf⁴² és B. Lukács Ágnes⁴³ munkáit fontos még megemlíteni.

Az anyakönyvek különböző szempontú felhasználásához szükséges módszerek egyeztetése céljából 1977-ben Kunszentmártonban rendeztek konferenciát, melynek anyagát kiadták⁴⁴, s ebből sok hasznos módszertani információt nyerhet az anyakönyveket vizsgáló olvasó.

A házassági anyakönyvek felhasználásának egyik fő területe az esküvők időbeli határainak kutatása, mellyel részletesen Kós Károly⁴⁵, Kakuk Mátyás⁴⁶, Nagy Varga Vera⁴⁷, illetve Faragó Tamás⁴⁸ foglalkozott.

A házassági anyakönyvek kutatásának másik fontos területe a térbeli határok alakulása, amit Örsi Julianna⁴⁹, Nagy Varga Vera és Kocsis Gyula⁵⁰ vizsgáltak. Tanulmányaikban a lokális exogámia és endogámia elemzésével etnikai, gazdasági és kulturális kapcsolatokat mutatattak ki, illetve a térbeli, vallási és társadalmi határok összefüggéseit.

Örsi Julianna Karcagról szóló monográfiája⁵¹ és Kocsis Gyula két tanulmánya⁵² hívta fel a figyelmemet arra, hogy az anyakönyvekből nyert adatokat egyéb forrásokkal is ki kell egészíteni, mert így a tényeket nagyobb összefüggésrendszerben lehet láttatni, és az anyakönyvek szereplőinek valamelyest megelevenedhet az élete. Emellett pedig figyelemmel kísérhetők a gazdasági, társadalmi határok átlépésére tett törekvések és a mobilitási kísérletek.

Arthur E. Imhof *Elveszített világok* című könyve megerősítette a kübekházi anyakönyvekkel kapcsolatos koncepciómat. Imhof a hesseni Leimbachban élt Johannes Hooss (1670-1755) köré építi fel a mindennapi élet világát, és mutatja be az értelmet adó világképet, az egyéni életen túlmutató, nemzedékeken túlnyúló központokat.⁵³ Emellett Marta Botíkova *Vegyesházasságok Pozsony környékén* című tanulmánya jelentett számomra segítséget, melyben a kulturális határok és a társadalmi határok megőrzésére vagy átlépésére tett kísérletek kapcsolatáról írt egy család történetén keresztül.⁵⁴

⁴¹ Kováts Z. - Cs. Tóth P. 1962, 48-89.

⁴² Andorka R. 1970, 73-85; 1981, 94-110.

⁴³ B. Lukács Á. 1975, 648-654; 1980, 242-252.

⁴⁴ Barna G. - Szabó L. (szerk.) 1977.

⁴⁵ Kós K. 1980, 472-486.

⁴⁶ Kakuk M. 1983, 55-79.

⁴⁷ Nagy Varga V. 1987, 99-121.

⁴⁸ Faragó T. 1992, 307-312; 1994, 239-256.

⁴⁹ Örsi J. 1977, 73-84; 1978, 88-107; 1983, 31-54; 1985, 77-84; 1989, 417-467.

⁵⁰ Kocsis Gy. - Nagy Varga V. 1993, 77-91.

⁵¹ Örsi J. 1990.

⁵² Kocsis Gy. 1987, 143-185; 1995, 8-53.

⁵³ Imhof, A. E. 1992, 11.

⁵⁴ Botíkova, M. 1994, 118-127.

Kübekháza rövid története

Kübekháza Csongrád megye déli csücskében, az ún. torontáli háromszögben, a magyar–jugoszláv–román hármashatár magyar oldalán fekvő falu.

A mai Kübekháza határában hajdan négy helység állt: Baromlak, Béb (Kisbéb), Buzsák (Budzsák, nevét egy dülő őrzi) és Százegyház.

A török hódítás alatt a vidék elnéptelenedett és pusztasággá vált. A 18. században a mai Kübekháza területével szomszédos Óbébára románokat telepítettek (később magyarokat és németeket is helyeztek ide), Rábéra, Majdánba, illetve a már említett Kisbébára pedig Szeged vidéki magyar dohánytermelőket.

Kübekháza alapítását 1843 őszén határozta el a kincstár, a dohányültetvényes bérlők telepítése pedig 1844 tavaszán ment végbe.⁵⁵ A kübekháziak szerződésének végén található egy kézzel írott bejegyzés, amely a leendő lakosokkal szemben támasztott anyagi kritériumokat, vagyoni határokat tartalmazza: „... kik végképeni letelepedésükkor a szükséges marhákkal nem bírnának, vagy tetemes adóságokkal terheltenének, a kertészek sorába tetlegesen befogadni nem fognak.”⁵⁶

A község nevét Karl Friedrich Freiherr Kübeck von Kübau után kapta, aki az udvari kamarának volt elnöke akkor, mikor a helységet telepítették, bár a község alapításában közvetlen tevékenységet nem fejtett ki.⁵⁷

1843-44-ben Kübekházán kívül még 19 kisebb-nagyobb dohánytermelő települést hoztak létre e vidéken.⁵⁸ A bánáti részen, a Marostól délre csak katolikus kertészségek létesültek, vagyis mind a magyarok, mind a németek katolikusok voltak.⁵⁹ Ez az adat egyben a telepítés etnikai és vallási határait is utal, vagyis a nem katolikusok és nem magyarok, illetve nem németek kirekesztését célzó intézkedésként is felfogható.

A kertészségek közül Kübekháza volt a legnagyobb területű (3287 hold)⁶⁰, de még ez is kicsinek bizonyult az egyre nagyobb méreteket öltő gazdálkodáshoz⁶¹. Az ekés művelés és a szántóföldi növénytermesztés meghonosításával „a török kiűzésétől eltelt 130 év alatt a Bánság egy elvadult, elmocsarasodott és elnéptelenedett tájból egy jól termő, virágzó és változatos mezőgazdasággal rendelkező, etnikailag színes vidék lett.”⁶²

Kübekházát mérnöki rendezés alakította ki, melynek során a templomot a leendő település közepére tervezték meg.⁶³ Ez is azt az egykori szemléletet tükrözi, miszerint a letelepedés a világalapítással azonos. Éppen ezért a leendő falu megteremtésénél ügyeltek arra, hogy annak közepén álljon a szakrális építmény, a templom: miként a világmindenség egyetlen központból fejlődött ki, úgy jön létre egyetlen keresztező-

⁵⁵ Juhász Kálmán, 1944, 6-13.

⁵⁶ Dáczer K. 1998, 165.

⁵⁷ Juhász Kálmán, 1944, 15-16.

⁵⁸ Dáczer K. 1998, 174.

⁵⁹ Dáczer K. 1998, 179-180.

⁶⁰ Dáczer K. 1998, 191.

⁶¹ Dáczer K. 1998, 193.

⁶² Kovách G. 1998, 295.

⁶³ Juhász Kálmán, 1944, 13.

dés, vagyis a templom körül a falu.⁶⁴ Ez nyújt ugyanis szilárd pontot a hívő embernek, s ez teszi lehetővé a tájékozódást a kaotikus homogenitásban, saját világának megalapítását.⁶⁵ Ezt erősítette meg az is, hogy a templomnak kijelölt helyen és a temetőnek fenntartott telken fakereszteket állítottak fel. Ezek egyben azt is jelképezték, hogy a községbe római katolikusokat telepítettek.⁶⁶

Az első telepesek kizárólag magyarok voltak, többnyire szegedi gyökérzetűek. A németység 1851-ben kezdett betelepülni a bánáti Kisteremiáról (*Albrechtsflor*), Nagyteremiáról (*Marienfeld*) és Csanádról.⁶⁷ (Juhász Kálmán a halotti és a házassági anyakönyvek alapján közli a telepesek származási helyét.⁶⁸ 1853-ban mintegy 40-50 német család lakott itt, 1856-ra pedig kb. 80-ra emelkedett a számuk. Miként a magyar telepesek, úgy a németek is kivétel nélkül római katolikusok voltak.⁶⁹ A lakosság számarányának megfelelően a községi bíró magyar ajkú, a törvénybíró pedig rendszerint német volt.⁷⁰

1853-ban épült fel az iskola, ami egyben imaházul is szolgált. Ebben az évben alapították a plébániát is, amivel egy időben Rábé és Kisbéb Kübekházához kerültek mint leányegyházak.⁷¹ A templom építésének befejezésére 1880. június 9-ig kellett várni, védőszentje pedig Szent István király lett.

Kübekházára 1918-ban szerbek vonultak be, és a trianoni határok kijelölése következtében Jugoszláviához csatolták. Csak 1921. augusztus 19-én került vissza Magyarországhoz, 8 másik községhez hasonlóan. Ezt követően „Csanád-Arad-Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye”-hez csatolták. Amióta 1924-ben Óbóbát Jugoszlávia Romániának adta át, két határ vonul el Kübekháza mellett.⁷²

Az új országhatárok következtében Kübekháza perifériális helyzetbe került. Ezt a határt azonban az emberek többnyire ideiglenesnek érezték, s a tudatukban megjelenő mentális térképek továbbra is a korábbi viszonyokat és megye neveket őrizték meg. A mi esetünkben erre utal a két világháború között megjelenő Torontáli Híradó c. folyóirat, illetve a Torontáliak Egyesülete, amelybe kübekháziak is bekapcsolódtak. Az egyesület célja az volt, hogy a tagok között az együvértartozás érzetét és a Torontál vármegyéhez fűződő emlékeket ápolja.⁷³

A Magyarország megyei kézikönyve c. sorozatban Kübekházáról a következő található: “A határmenti helyzet az etnikai összetételben is érzékelhető. 1930-ban a lakosság 62,3 %-a magyar, 35,2 %-a német, 2,1 %-a román és 0,2 %-a cigány volt.”⁷⁴ Az első mondatnál azonban nem tudok egyet érteni, mert Kübekháza mai helyzetét veszi figyelembe, míg ez az etnikai összetétel a múlt században alakult ki. Jól érzé-

⁶⁴ Eliade, M. 1996, 39-41.

⁶⁵ Eliade, M. 1996, 17-18.

⁶⁶ Juhász Kálmán, 1944, 13.

⁶⁷ Bálint S. 1976, 190-191.

⁶⁸ Juhász K. 1944, 14-15.

⁶⁹ Juhász K. 1944, 15.

⁷⁰ Juhász K. 1944, 25.

⁷¹ Juhász K. 1944, 27.

⁷² Juhász K. 1944, 25.

⁷³ Juhász K. 1944, 25-26.

⁷⁴ Mészáros R. (szerk.)1997, 490.

kelhető ez a különbség a Borovszky Samu könyvében⁷⁵ található térkép és egy mai térkép összehasonlítása által. A fenti etnikai összetétel tehát pontosan arra mutat, hogy a török kiűzése utáni betelepítések következtében a múlt században Torontál vármegyében és a Bánság egészében hasonló arányok voltak.

A két világháború között különböző egyesületek léteztek Kübekházán, mint pl. Kübekházi Gazdakör, Kübekházi Vadvédő és Vadásztársulat, Kübekházi Önkéntes Tűzoltóegylet, Jézus Szíve Társulat (*Herz Jesu Verein*). A német lakosok a Magyarországi Német Népművelődési Egyletnek (*Ungarlaendischer Deutscher Volksbild-ungsverein*), az 1940-es bécsi döntés után pedig többnyire a *Volksbundnak* voltak a tagjai.⁷⁶

A II. világháború után a magyarországi németekre nagy megpróbáltatás várt: a háborús bűnökben kollektíven őket tették felelőssé. Ennek következtében 1946-1948 között mintegy 170000 magyarországi németet telepítettek ki.⁷⁷ Ez a kübekháziakat is érintette: míg 1941-ben a 2007 főből 500 vallotta magát németnek, addig 1949-ben mindössze 2.⁷⁸ Ebben persze az is közrejátszhatott, hogy az itt maradt németek már nem merték németnek vallani magukat, amire a Hinkl család történeténél fogok utalni.

A lakosok száma 1870-től (1705 fő) 1941-ig (2007 fő) emelkedett, majd 1990-ig 550 fővel csökkent. Ebben eleinte a kitelepítések, majd a természetes fogyás és az elvándorlás játszottak közre, melynek oka a település perifériális helyzete, illetve az iparosodás miatti városba költözés volt. Ez tehát a határmentiség egyik hátrányos következménye. Az utóbbi években azonban a vándorlás mérlege megfordult, és egyre többen választják lakóhelyül a város helyett a falut, illetve ennek következményeként az ingázást.⁷⁹

II. A KÜBEKHÁZI HÁZASSÁGI ANYAKÖNYVEK ÖSSZESÍTETT ADATAINAK ELEMZÉSE

Etnikai határok a házaspárok között

A házasságkötések vizsgálatánál a célkitűzéseim között szerepelt az etnikai határok megállapítása is. Úgy gondoltam, hogy az anyakönyvekben szereplő nevek segítségével lesznek a házasulandó felek nemzetiségének megállapításában, ez azonban nem így történt. Míután az 1853-62 között még használatban levő latin nyelvet (pl. Andreas Bálint, Martinus Bauer) a magyar váltotta fel, egységesen magyarul írták be a neveket az anyakönyvbe, sőt egyes papok néhol magyar helyesírást is alkalmaztak (pl. Oppelsz Jakob). Mindez azt mutatja, hogy a nevek írásának módja is részét képezte az identitás tudatos, hatalmi alapon történő alakításának.

⁷⁵ Borovszky S. (szerk.) é.n.

⁷⁶ Juhász K. 1944, 44-45.

⁷⁷ Tilkovszky L. 1994, 139.

⁷⁸ Blazovich L. 1995, 70.

⁷⁹ Mészáros R. (szerk.) 1997, 490-491.

Mindez azonban azt jelenti, hogy a nevek alapján többnyire ugyan el lehet dönteni, hogy milyen származású az illető, de azt nem, hogy házasságkötéskor milyen nemzetiségűnek vallotta magát.

Felmerült bennem az a gondolat is, hogy esetleg hasonló sors adatott a kübekházi németeknek, mint a fegyvernieknek.⁸⁰ A kutatásom során azonban bebizonyosodott, hogy Kübekháza esetében nem volt ilyen gyors asszimiláció, hiszen a német telepések közeli területről származtak, értették egymás nyelvét, így nem is volt szükségük közvetítő nyelvre.

Az anyakönyvekben szereplő Szirovicza, Pópity típusú, valószínűleg délszláv eredetű nevekről sem lehet egyértelműen kimondani, hogy viselőik milyen nemzetiségűek voltak. Ezekről Bálint Sándor mint szegedi gyökérzetű családokról szolt⁸¹, tehát ezek esetében korábbi asszimilációról lehet szó.

E példák alapján is érezhető, hogy az etnikai hovatartozás eldöntésére nem elegendők az anyakönyvek. A népszámlálások egyénekre vonatkozó íveit nem sikerült fellelnem, maradtak tehát a népszámlálások összesített adatai, amelyek ugyan nem névre szólnak, de mindenesetre igazolták, hogy századunkra teljes asszimiláció nem történt. Ezen adatok alapján a következő volt a nemzetiségek aránya.⁸²

ÉV	népes-ség	magyar	német	román	cigány	szerb	horvát	szlovák	egyéb
1880	1701	1047	540	13	0	0	0	0	101
1890	1898	1195	664	30	9	0	0	0	0
1900	1699	1059	599	37	4	0	0	0	0
1910	1817	1156	619	33	9	0	0	0	0
1920	1821	1216	581	7	17	0	0	0	0
1930	1984	1405	563	1	12	0	0	0	3
1941	2007	1488	500	1	16	0	0	0	2
1949	1913	1905	2	0	6	0	0	0	0
1960	1809	1793	4	0	12	0	0	0	0
1970	1677
1980	1617	1606	1	0	9	0	0	1	0
1990	1455	1450	2	0	0	1	1	1	0

Szegeden a püspöki levéltárban végül találtam néhány iratot, melyek segítettek a magyarok és németek közötti viszony megismerésében. E dokumentumok 1896-ból és 1897-ből származnak, és állandó súrlódásokról szólnak, melyeknek tárgya az istentiszteletek és a tanítás nyelve. Így írnak erről a német nyelvet kérelmezők: „Kübekháza községében a magyar és német nyelvű lakosság között az iskolába való

⁸⁰ Ezt a Jász-Nagykun-Szolnok megyében fekvő települést 1846-ban, vagyis Kübekházával majdnem egy időben alapították, és magyar lakosai mellett szintén másodlagos német telepítésű falnak számított (a telepések 18. századi eredetű bácskai német falvakból jöttek). Mivel e németek különböző helyekről, egymás német nyelvjárását nem vagy alig értették, s így gyorsabban asszimilálódtak a magyarságba, hiszen közvetítő nyelvként a magyar nyelvet kellett használniuk. Barna G. 1985, 85-86.

⁸¹ Bálint S. 1976, 190.

⁸² Blazovich L. (szerk.) 1995, 70.

tanítási nyelv, valamint a templomban tartandó istentisztelet nyelvi kérdése tárgyában a béke megbomlott és majdnem 50 éves békés együttélés után most azt kell megélnünk, hogy otthonunkban a keresztény katolikus vallás tanaival ellentétben anyanyelvünkben magyar anyanyelvű hitsorsok által megtámadva legyünk.”⁸³

Nézzük először a miséket! 1867-ben az istentiszteletek nyelvét a hívek számarányához viszonyítva úgy határozták meg, hogy – advent első vasárnapját véve kezdetnek – két vasárnap magyar, a harmadikon pedig német az istentisztelet nyelve.⁸⁴ Ám a németek több német nyelvű misét akartak, a magyarok pedig csak magyar nyelvűt. A magyarok a német nyelvű misék ellen azzal az indokkal tiltakoztak, hogy a németek *teljesen és tökéletesen* beszélnek magyarul, a kübekházi lelkész viszont a nyelvtudásnak ezt a szintjét cáfolta a püspöknek 1896. február 24-én írott levelében.⁸⁵ Az 1851-ben Temesvár-Józsefvárosban született⁸⁶ Herzog Ferenc beszámol arról is, hogy évek óta magyarul tanítja a hittant az iskolában, s hogy „... harmincz esztendő múlva – arról biztosítom Méltóságodat – majd a németek maguk fogják azt kérelmezni, a mit most a magyarok, mert akkor majd belátják, hogy már nem tudnak németül se írni se olvasni – a mivel minden alapot vesztek –, és a csendes, minden veszedelemtől ment magyarosodás végbement.”⁸⁷ A levél mindezek ellenére azt kéri, hogy maradjanak meg a német nyelvű misék, mert másképp a hithagyás veszélye következne be.

Egy 1889-ből származó levélben találtam rá az alábbi vizzályra, mely „... majdnem a tettelegességig haladt...” „Folyó év Dec. 8-án a kübekházi szent egyházban az Isteni szolgálatot a kettős ünnep alkalmával, minthogy a Püspöki rendeletben a vasárnap németül volt előírva, de Boldogasszony fogantatása ünnepe magyarul, s így az illető lelkész nagyobnak tartván az ünnepet s magyarul énekeltetett. Erre Lengli Jakab kübekházi al bíró vezénylete alatt... még aznap egy röktöni gyűlést hívtak össze... azon erőszakos követelésökkel léptek föl, hogy az Isteni tiszteletnek 1/3 részét oly képpen engedjük át nekik, hogy az abban eső bármily nagy ünnep németül tartassék.”⁸⁸

Az iskolai oktatás nyelve sem járt kevesebb konfliktussal, hiszen éppen ez alapozhatta meg a 30 évvel későbbi állapotot is. Juhász Kálmán könyvében olvasható, hogy az iskolában 1882-ig egy tanerő volt, aki egy tanteremben 4 osztályt tanított, méghozzá két nyelven. 1882-től kettő, 1892-től pedig 4 tanerős lett az iskola. 1902-től, vagyis az iskola államosításától kezdve magyar tannyelvű állami elemi népiskola lett. (Ez is mutatja az akkori hatalom hivatalos nyelvre nevelési célját.) A minisztérium ide vonatkozó rendelete így szól: “A tanítókat vallásukra nézve a lakosság vallási megoszlásának arányában fogom kinevezni és gondom lesz rá, hogy németül tudó tanítók neveztesse ki. A német írásnak és olvasásnak a 3. osztálytól kezdve felfelé vagyis mikorra a tanulók a magyar nyelvben kellő jártasságot szereztek, a német anyanyelvű tanulók részére mint rendkívüli tantárgynak oktatását megengedem.”⁸⁹

⁸³ Szeged – Csanádi Egyházmegye Levéltára, Kübekháza iratai (a továbbiakban Sz. Cs. E. L.)133. sz.

⁸⁴ Juhász K. 1944, 28. ill. Sz. Cs. E. L 88. sz.

⁸⁵ Sz. Cs. E. L 128. sz.

⁸⁶ Schematismus ... 1896, 265.

⁸⁷ Sz. Cs. E. L 128. sz.

⁸⁸ Sz. Cs. E. L 108. sz.

⁸⁹ Juhász K. 1944, 32.

A fenti adatok mögé enged látni az a németek által a püspökhöz intézett levél, melynek végén 82 kérelmező aláírása látható. Eszerint a németek már 1897-ben sérelmezték a német nyelv szerepének visszaszorulását és kérelmezték, hogy a tanórák fele német nyelvű legyen.⁹⁰ Sajnos a válaszlevél nem maradt fenn. Egy 1923-ban kelt levélben a helyi plébános azzal a kéréssel fordult a püspökhöz, hogy az általa tanított hittanórák továbbra is egy nyelven, magyarul folyhassanak, mert „pedagógiai abszurdumnak”⁹¹ tartotta, hogy akiket három – négy éven keresztül magyarul tanított, 5. és 6. osztályban németül tanítsa. A külön német órák tartását pedig fizikai megterhelésnek érezte.

1938-ban – feltételezhetően az akkori politikai irányzatnak megfelelően – megtörtént az osztatlan német tagozat megszervezése, így ismét összevont osztályok lettek (az első és fél második, a fél második és harmadik stb.), a német tagozat pedig teljesen osztatlan.⁹²

A fentiekből érezhető, hogy az istentisztelet és a tanítás nyelve különösen a múlt század végén mind a magyaroknak, mind a németeknek igen fontos kérdés volt, ami arra enged következtetni, hogy éles határ lehetett közöttük. Ebben véleményem szerint nem csak a nyelvi különbségek játszottak szerepet, hiszen az iskolában a németek is megtanultak magyarul, a magyar gyerekek pedig pl. játék közben sajátíthatták el a német nyelvet. Egymás nyelvének elsajátításával kapcsolatban érdemes azt is megjegyezni, hogy a kommunikáció igénye mellett gazdasági érdekek (pl. munkavállalás német gazdánál vagy Szegeden) is ösztönözték ezt. A térség másfél évszázadra visszanyúló többnyelvűsége tehát lehetőséget jelentett, ami összehozta az embereket.⁹³

Önmagában a nyelvnél sokkal jelentősebbnek tartom a nagyobb egységet képező kulturális határokat, a hagyományok tiszteletét, bár biztosan voltak kölcsönhatások közöttük. Emellett fontosnak érzem az anyagi különbségeket is. Az 1896-ban kelt levél szerint az 1216 magyarral szemben a lakosság 1/3-át kitevő németeké (649 fő) volt a földek fele,⁹⁴ és saját bevallásuk szerint ők viselték a községnek nagyobb felét.⁹⁵ Juhász Kálmán 1944-ben hasonlóan vélekedett erről: “Számra nézve a magyarok vannak túlsúlyban, de ezt a túlsúlyt ellensúlyozza a németajkúak kedvezőbb gazdasági helyzete. A németek vagyona legalább háromszor akkora, mint a magyaroké.”⁹⁶ Mivel a házasságok egyik döntő tényezője a vagyon volt, ez is kizárta a magyarok és németek többsége közötti házasságot.

Nem célom a két nemzetiség egymásról alkotott sztereotípiáinak vizsgálata, néhány példát mégis ismertetek, hiszen ezek is azt bizonyítják, hogy élt a másiktól való megkülönböztetés igénye. Herzog Ferenc *gazdagság által felfiwalkodott göggel*⁹⁷ vádolta a németeket. Habár Juhász Kálmán számára a németek és magyarok egyaránt

⁹⁰ Sz. Cs. E. L 133. sz.

⁹¹ Sz. Cs. E. L 140. sz.

⁹² Juhász K. 1944, 37-38.

⁹³ Neumann, V. 1997,

⁹⁴ Sz. Cs. E. L 128. sz.

⁹⁵ Sz. Cs. E. L 133. sz.

⁹⁶ Juhász K. 1944, 56.

⁹⁷ Sz. Cs. E. L 116. sz.

jószándékúak voltak, és az igazi különbség szerinte a magyar és német őslakosok és a romlást hozó újonnan betelepültek között jött létre⁹⁸, mégis egyetért azon véleménynyel, mely szerint a magyarok *jámborok*, és a németek *kapzsi józanságával* szemben vidámabbak.⁹⁹ A Hinkl család leszármazottaival készült interjúk közben is elhangzott pár megjegyzés, de korukból adódóan itt a hangsúly a kitelepített németek és a kitelepítők között volt.

E rövid kitérő után visszatérek a vegyes házasságokhoz. A fenti tények ismeretében mégis úgy gondoltam, hogy megnézem az anyakönyvi bejegyzésekben levő vezetékneveket, hogy vajon ott mennyire tapintható ki az elhatárolódás. Így tehát olyan házasságokat kerestem, amelyekben az egyik fél egyértelműen magyar, a másik pedig német vezetéknevű volt. Ennek során a következő eredményt kaptam: 1853-1862 között a 116 házasságból mindössze egyet kötött német vezetéknevű legény és magyar lány 1855. I. 17-én. A vőlegény azonban nem bánáti sváb volt, hanem szabolcsi születésű, vallására nézve pedig református. Fontos adat még vele kapcsolatban, hogy iparos volt, vagyis társadalmi állását tekintve különbözött a földművesektől. Sajnos arra az anyakönyv nem ad választ, hogy a menyasszony apja mivel foglalkozott, s így csak feltételezni lehet, hogy a vallásilag és talán etnikailag is vegyesnek számító házasság rétegendogámiának számított.

1883-1892 között a 211 házasságból négy lehetett vegyes. Ezek közül egy esetben rétegendogámiának számít a házasság, hiszen egy német vezetéknevű cipész egy magyar szabó lányát vette el. A társadalmi állásukra az is utal, hogy az egyik tanú közszégi tanító volt. A négy esetből egy volt exogám, amikor a kiszombori Schmidt András vette el a kübekházi Farkas Máriát.

1913-1922 között a 195 házasságból már nyolc tekinthető vegyesnek, ami azt is jelezheti, hogy részben beigazolódott Herzog Ferenc jóslata, s többek között az iskolai oktatás hatására csökkent a magyarok és németek közötti határ. A férfiak közül négy iparos, egy csendőr, egy pedig makói földbirtokos volt, s bár nem tudni, hogy a lányok szülei mivel foglalkoztak, de ezekben az esetekben vagy rétegendogámiáról van szó vagy pedig arról, hogy egy ilyen jellegű házasság a társadalmi felemelkedés útját jelenthette a felek számára.

A vezetéknevek vizsgálatával hasonló eredményre jutottam, mint Juhász Kálmán, aki közvetlenül figyelhette meg a kübekházi szokásokat. Ő ugyanis ezt írta: „... vegyesházasságok a régibb évtizedekben... nem voltak szokásban. Ezek elvétve csak az újabb évtizedekben fordultak elő. A legutóbbi években a bécsi döntés és az ezzel kapcsolatos német népi szervezkedés óta ismét szünetelnek.”¹⁰⁰

1943-1952 között 169 esetből hétben történt magyar és német vezetéknevű felek között házasság, de ebből csak egy esett a kitelepítések előttre. Ezt a házasságot Hinkl Jakab és Farkas Magdolna kötötték, akiknek a történetéről később még lesz szó. Ebből viszont tudom, hogy egyrészt Hinkl Jakab első felesége magyar volt, másrészt Farkas Magdolna jól beszélt németül, hiszen anyja német volt. Ehhez még az is hozzájárul, hogy egy német nyelvű újsághirdetés útján ismerték meg egymást. Így tehát a

⁹⁸ Juhász K. 1944, 53.

⁹⁹ Juhász K. 1944, 50.

¹⁰⁰ Juhász K. 1944, 50.

házasfelek múltja, társadalmi háttere következtében az etnikai határok már korábban feloldódtak.

Mivel a többi házasság 1946 és 1952 között kötött, ezeknél is megkérdőjelezhető az etnikai határok szerepe, hiszen tudjuk, hogy azoknak a többségét, akik németnek vallották magukat, kitelepítették. Aki valamilyen oknál fogva mégis Magyarországon maradt – és korábban nem asszimilálódott –, nem vállalhatta nyíltan származását. A meghurcoltatások miatt tehát megszűnt az éles különállás.

Térbeli határok az anyakönyvek alapján: a lokális endogámia és exogámia

Az anyakönyvek bejegyzései lehetőséget adtak a házasulandó felek származásának pontos meghatározására. Emellett arra is fény derült, hogy az országhatár megváltozása milyen hatást gyakorolt a település kapcsolatrendszerére.

Vizsgálatom során Örsi Julianna meghatározását használtam a lokális exogámiáról és endogámiáról.¹⁰¹

Az anyakönyvi bejegyzésekből kitűnt, hogy az exogám házasságok többségében a férfiak származnak más településről, s a nők a kübekházi születésűek.¹⁰²

A következőkben a négy periódus adatainak elemzését mutatom be.

1. 1853-ig, az első intervallum kezdetéig még csak 9 év telt el a község telepítésétől, ezért ekkor tiszta endogámiára – amikor a völegény és a menyasszony is helybeli születésű és helybeli lakóhelyű – nem volt példa. Azoknak a házasságkötéseknek az aránya, ahol a házasulandó felek helybeli lakosok voltak, de más településen születtek, elérte a 49%-ot. Ezek a házasságok tehát a lakóhelyi endogámia és születési exogámia csoportjába sorolhatók. Itt kell utalnom arra a tényre, amit már korábban említettem. A betelepülés a környező területekről történt, az első telepesek többnyire Torontál, illetve Csanád és Csongrád vármegyék közelebb eső településeiről jöttek. Ez egyrészt azt jelzi, hogy az újonnan létrejött település azonos nemzetiségű lakóit nem választotta el egymástól kulturális határ, s így nem okozott nehézséget az együttélés. Másrészt a lakosok megtarthatták a már meglévő kapcsolataikat, melyek elősegítették a környező települések lakosaival kialakított házasságok létrejöttét.

Az exogám házasságok aránya 51% volt, aminek egyik oka abban rejlett, hogy a kis lélekszám miatt a párválasztási lehetőség korlátozott volt. 1857-ben ugyanis 1357 fő lakott Kübekházán¹⁰³, illetve a lakosság egyharmadát kitevő németek és a magyarok nem kötöttek egymással házasságot. Mivel a térség legtöbb falva szintén kis lélekszámú volt, illetve azokban is több etnikum élt egymás mellett (németek, szerbek,

¹⁰¹ Lakóhely szerinti vagy tiszta exogámia az, amikor a két fél házasságkötésük előtt más – más településen él. Előfordulnak azonban olyan esetek is, amikor ugyan a felek különböző településen születtek, de az egyik fél (vagy szülei) pl. munkavállalás céljából később elköltözött, s lakóhelyén választott párt magának. E házasságok tehát születés alapján exogámnak, de lakóhely szerint endogámnak tekinthetők. Örsi J. 1983, 40-41.

¹⁰² Ez azt az egyházi előíráson alapuló szokást mutatja, miszerint a házasságot a lány lakóhelyén kellett megkötni. Huszár E. 1931, 270.

¹⁰³ Blazovich L. (szerk.) 1995, 70.

románok, bolgárok), az azokban élő magyaroknak és németeknek szintén érdekükben állt a más falvakban, így Kübekházán élő azonos nemzetiségűekkel fenntartott házassági kapcsolat.

A kübekháziak e korszakban 21 településen találtak párt maguknak. Ebből 9 település neve csak egy-egy esetben fordul elő (Deszk, Ferencszállás, Kiszombor, Magyar Czerna–Magyarcsernye, Marienfeld–Nagyteremia, Mokrin, Nagyszentmiklós, Tértvár, Újhely), ami azt jelzi, hogy a kapcsolat csak egy-egy családot érintett. A legszorosabb kapcsolat a következő településekkel alakult ki: Szőreg (7), Majdán (6), Pusztakeresztúr (6), Rábé (6), Kisbéb (5), Oroszlámos (5).

A társközségeket térképre vetítve megállapítható, hogy azok összefüggésben állnak a közigazgatási (Torontál vármegye) és a természeti határokkal. Ez utóbbit nyugaton a Tisza, északon pedig a Maros képezi.

Mivel az endogámia aránya az etnikum egyik meghatározó eleme¹⁰⁴, a lokális exogámia és endogámia kapcsolatát megpróbáltam az etnikai oldal felől is megközelíteni, és szemléltetésképpen Kübekháza társközségeit a térképen aszerint jelöltem, hogy a házasságokat magyar vagy német felek kötötték. A térkép segítségével láthatóvá vált, hogy a magyarok és a németek más-más társközségekkel tartottak fenn kapcsolatot. Az egyetlen közös falu a szomszédos Óbéba volt, ahol a lakosság többsége görög-keleti vallású román volt, s akik mellett kis számban magyarok és németek is éltek.¹⁰⁵

A társközségek kiválasztásában szerepet játszott a távolság is. Mivel magyarok lakta községekből több helyezkedett el 10 km-es körzeten belül, a magyaroknak nagyobb lehetőségük volt a közelben párt találni. A németek által lakott falvak többsége ezzel szemben távolabb helyezkedett el, s ez lehetett az oka annak, hogy a magyarokkal szemben a kübekházi németek nagy része a falun belül választott párt magának. A fennmaradó 6 főből 2 szülőhelyéről, Nagyszentmiklósról és Marienfeldből hozott magának feleséget, ami arra mutat rá, hogy a szülőhelyükhöz való kötődés erősebbnek bizonyult még a lakóhelyükhöz való kötődésnél. (A magyarok körében is megfigyelhető egy ilyen tendencia: 1 esetben Kiszomborral, 3 esetben Pusztakeresztúrral, kettőben pedig Szőreggel). Másik két esetben – bár lakóhelyük más-más település volt – azonos helyen, Csanádon született mindkét fél, s így ezek is a szülőfaluhoz fűződő erős kapcsolatra vezethetők vissza.¹⁰⁶

Ha a fentiek alapján a nemzetiségek közötti határok figyelembevételével egy-egy falunak nem a falut, hanem a környező térséget vesszük, akkor e házasságok inkább endogámnak tekinthetők. Kübekháza ugyanis olyan Torontál vármegyei településekkel alakított ki házassági kapcsolatot, melyek magyar lakosai a kübekháziakhoz hasonlóan a *szögédi nemzet*¹⁰⁷ tagjai voltak, német lakosai pedig azonos telepítés révén kerültek a Bánságba. Az 51%-os lokális exogámiát gyengíti még Kübekházának a 2 filiájával való szoros házassági kapcsolata is. Kisbébával és Rábéval ugyanis 11 há-

¹⁰⁴ Örsi J. 1983, 31.

¹⁰⁵ 1890-ben a 3088 főből 1982 volt román, 813 magyar és 255 német. Jekelfalussy J (szerk.) 1892, 316.

¹⁰⁶ Az egyik ilyen település, Újszentiván németisége szintén Ócsanádról jött ide a múlt század derekán.

Bálint S. 1976, 247.

¹⁰⁷ Bálint S. 1976.

zasságot kötöttek kübekháziak, amikhez ismerkedési lehetőségül az egyházi szertartások szolgálhattak.

2. A következő periódusban, 1883-1892 között már megjelentek a szülőhely szerint endogám házasságok, de arányuk mindössze 18%-ot tett ki. Kübekháza házasodási körzete azonban a nagy nyitottság ellenére is egységesnek mondható. A társközségek száma 34-re nőtt, de amíg a távolabbiakkal csak egy-egy házasság jött létre (ezek az előző időszakhoz hasonlóan a németekhez köthetők), addig a közelebbieik szerepe megnőtt. Erre utal az is, hogy a legjelentősebb a magyarok számára Ószentiván (12) vált, a németek számára pedig a szintén 1844-ben telepített Keglevicháza (9), melyek 1853-62 között még nem szerepeltek. A Kübekháza és Ószentiván közötti szoros kapcsolat az ószentiváni anyakönyvekben is fellelhető: 1876-1900 között ugyanis Kübekháza 14 házassággal Szőreg és Tervár után a harmadik legjelentősebb társközsége volt Ószentivánnak. Kübekháza számára Ószentiván mellett a szomszédos Rábé (11) és Majdán (8), Keglevicháza mellett pedig Újszentiván (5) töltöttek be még fontos szerepet.

Mindezek azt mutatják, hogy a régi, térben távolabbi kapcsolatok meglazultak, s velük szemben közelebbi lehetőségek értékelődtek fel. Változás ennek megfelelően annyiban történt, hogy a kibocsátó településekkel (pl. Marienfeld, Nagyszentmiklós) megszűntek az olyan típusú házasságok, melyekben mindkét fél azonos helyen született, s csak ezután költözött egyikőjük családja Kübekházára. Ilyen jellegű házasságkötésre mindössze egy keglevicházi és egy ószentiváni esetet találtam. Ezek a szülőhely szerint endogám házasságok megjelenéséhez hasonlóan azt támasztják alá, hogy elkezdődött egy összetartó közösség kialakulása.

Mindezek mellett még egy fontos változásra figyeltem fel: a távolság, a természeti és közigazgatási határok ellenére 5 házasság született szegedi lakosokkal. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a nagyváros, az ipar szerepe nagyobb lett ebben a korszakban, és ez vonzóvá vált a faluban lakók számára. Ezt az támasztja alá, hogy mindegyik esetben iparosok, hivatalnokok nevei szerepeltek az anyakönyvekben. Szegedhez hasonlóan más városok is megjelentek a társtelepülések között, így Törökkanizsa, Lugos, Nagyikinda.

3. 1913-1922 között a szülőhely szerint endogám házasságok 37,4%-ot tettek ki, ami ugyan nem sok, de az előző periódusokhoz képest lassú növekedést mutat. Ez a szám összefüggésben állhat a lakosok számának növekedésével¹⁰⁸, de egyben a közösség kapcsolatrendszerének tartósságát is mutatja.

A szülőhely szerint exogám, de lakóhely szerint endogám házasságok aránya 20%-ot tett ki, a tisztán exogámoké pedig 42,6%-ot. A társközségek összetétele a trianoni határok létrejöttéig lényegesen nem módosult. A 29 településből ugyanis az újak egyrészt a háború alatt jelentek meg és a házasságok katonákhoz fűződtek (pl. Homokkomárom) másrészt többnyire iparosokhoz, csendőrökhöz (pl. Nagylak) és egy tanítóhoz (Győrszabadi, ma Vámoszabadi).

A többi község megegyezik az előzőekben említettekkel, ami a kapcsolatrendszer összeforrottságát bizonyítja. A korábbiakkal szemben Kisbéba már nem szerepel

¹⁰⁸ 1920-ban 1821 fő lakott itt. Blazovich L. 1995, 70.

a társközségek között, mert 1891-ben Kübekházához csatolták.¹⁰⁹

Szeged szerepe az iparosodás mértékének növekedése következtében még fontosabb lett. A házasságra lépők között pl. borbély, hivataloszolga, villamoskalauz fordult elő.

A fentiekben ismertetett adatokban változást az I. világháborút követő országhatárok hoztak, melyek útját állták a korábbi szoros kapcsolattartásnak a szomszédos falvak többségével. A térképmelléletek összehasonlításából is jól látható, hogy a társközségek jó része Jugoszláviához, illetve Romániához került. Emiatt a házasodni szándékozóknek új házasodási kört kellett kialakítaniuk. Az ezt követő házassági stratégiákat a Hinkl család példáján keresztül a III. részben fogom ismertetni.

4. A megváltozott viszonyokat az 1943-52 közötti időszakon keresztül mutatom be. A korábban egységes térséget szétszabdalo országhatárok ellenére találtam olyan házasságokat, amelyekben az egyik fél szülőhelye már nem tartozott Magyarországhoz (pl. 9 esetben Óbéba, háromszor Valkány és Oroszlámos, illetve Csóka, Keglevicháza, Rábé, Óbesenyő). Ezek az adatok tehát azt bizonyítják, hogy az országhatárok nem minden esetben jelentettek akadályt. Hasonló eset a Hinkl családban is történt.

A megváltozott országhatárra válaszként megnőtt a Szegedhez tartozó külterületek (pl. Alsóközpont, Csengele, Szatymaz) és néhány Csongrád megyei falu jelentősége.

Ahogy az már Kübekháza történeténél is említettem, 1946-ban kitelepítették a kübekházi németeket. Ez egyrészt az etnikai határok megszűnését eredményezte, másrészt azt, hogy a németek helyére az ország más vidékeiről érkeztek lakosok (ld. 4. sz. melléklet). Ezzel azonban ismét két részre oszlott a falu társadalma, s ez a szembenállás egészen napjainkig észrevehető a lakosok véleményében. Emiatt sok olyan házasság volt, melyben egyik fél sem Kübekházán született, hanem csak itt telepedett meg. Ezekkel szemben mindössze három olyan házasságot találtam, melyek a falu korábbi egységét támasztják alá azzal, hogy mindkét fél kübekházi születésű volt, s csak a munkahely miatt költöztek el a völegények két esetben Szegedre, egy esetben pedig Pécsre.

Mindezek érthetővé teszik a lokális endogámia alacsony számát, ami mindössze 17,75%-ot tett ki.

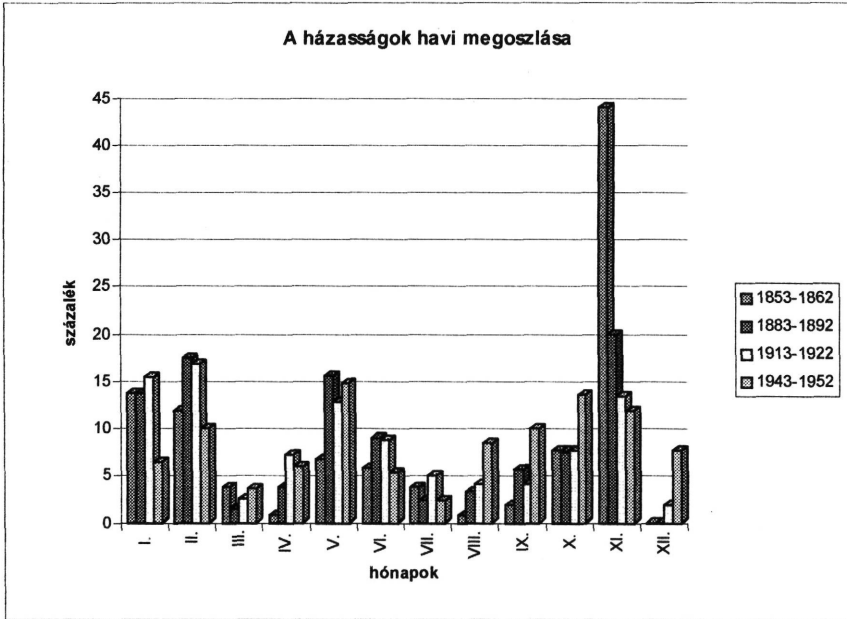
A házasságok térbeli határaival kapcsolatban összegzésként megállapítható, hogy amíg a 19. század második felében a lokális exogámiát nagy mértékben befolyásolták a térbeli, közigazgatási és etnikai határok, addig a 20. század első felétől megindult egy ezzel ellentétes irányú folyamat, melyben nagy szerepet játszott a magyar–román–jugoszláv hármashatár létrejötte is.

¹⁰⁹ Borovszky S (szerk.) é.n. 71.

Az anyakönyvekben fellelhető időbeli határok

A házasságkötések idényhullámszáma

Ha napjaink házasságkötéseinek havi megoszlására gondolunk, anyakönyvek felhasználása nélkül is tudjuk, hogy a május–augusztus közötti időszak a legnépszerűbb. A múlt század gyakorlata azonban eltért ettől. A következőkben az anyakönyvek segítségével az 1853-1952 közötti négy periódus adatait mutatom be, melyet az alábbi táblázat is érzékletesen szemléltet.



A táblázat adataiból kitűnik, hogy különösen a 19. században nagy ingadozások voltak az egyes hónapok között, melyek egyben azt is jelzik, hogy a házasságkötéseknek időbeli korlátai, határai is voltak. Ezek okai közül kettőt emelek ki: az egyházi előírások szabályozó szerepe az egyik, amely tiltotta a böjti napokon,¹¹⁰ vagyis nagyböjt és advent idején kötendő házasságokat. A másik ok pedig az, hogy a falusi lakosság többsége az évszak változásait követő mezőgazdasági munkából élt, ami meghatározta az időbeosztásukat.

A táblázatból három házasságkötési időszak bontakozik ki: *farsangi*, *zöldfarsangi* (húsvét és pünkösd között) és *kisfarsangi* (október–november). Ezek mind az egyházi, mind a gazdasági évnél házasságkötésre alkalmas időszakai, hiszen sem egyházi korlátozás, sem fontos mezőgazdasági munkák (pl. vetés, aratás, szüret) nem esnek ekkorra. Az anyakönyvekből kitűnt, hogy egy-egy periódus elején és végén kötötték a legtöbb házasságot, ezzel is élesebbé téve a határokat. Ennek oka egyrészt

¹¹⁰ Kakuk M. 1983, 58.

valószínűleg az, hogy a lehetséges időpont elérkeztét már várták a jegyesek, másrészt pedig pl. farsang végére megismerkedtek újabb párok, akik nem akartak hosszabb ideig várakozni.

1853-1862 között e három periódus közül az őszi volt a legjelentősebb, amit az mutat, hogy az esküvők 44%-át egyetlen hónap alatt, novemberben kötötték, októberben pedig 7,7%-át. Ennek többek között az volt az oka, hogy ekkorra befejeződtek az őszi munkák, ekkor volt hízott disznó és bor. A helyi szokásrend tehát ezt az időszakot tartotta elsődlegesnek. Mivel az ószentiváni házassági anyakönyvek vizsgálatakor a hónapok kedveltségét illetően hasonló eredményre jutottam, feltételezem, hogy a térség más településein is hasonló arány állhatott fenn. Ezt támasztja alá Kós Károly azon megjegyzése is, miszerint "... a bánsági svábok sem kedvelik a májust, viszont - a téllal szemben - előnyben részesítik az őszt..."¹¹¹

A későbbi időben azonban az éles határokat kiváltó okok jelentőségének csökkenésével a hónapok közötti nagy különbségek kiegyenlítődték, s így ez az arány is megváltozott: az 1943 és 1952 között a házasságoknak csupán 24,4%-a esett e két hónapra.

1853-1862 között a vízkereszttől nagybőjtig tartó farsangot (január, február és március eleje) a házasulók 29,3%-a választotta az esküvőhöz. Ebben valószínűleg az is közrejátszhatott, hogy farsang idején sok mulatságot rendeztek, melyek lehetőséget adtak a fiataloknak az ismerkedésre. Ez az időszak a következő évtizedekben is megőrizte szerepét (1913-1922 között 32,3%-ot ért el), s jelentősebb csökkenés csak az utolsó periódusban történt, amikor mindössze 16,5%-ot tettek ki a farsangi lakodalmak.

A zöldfarsang idején kötött házasságok aránya az első periódusban még igen alacsony volt, összesen 12,5%. Később azonban népszerűbbé vált – 1943-1952 között 20,1% volt –, amit azzal indokoltak, hogy május a kezdet ideje. Emellett a lakodalmat már az udvaron felállított sátorban is meg lehetett tartani, és nem kellett a lakást igénybe venni.

E három szakasz közti időben a katolikus egyház tiltásainak hatására nem vagy csak ritkán tartottak lakodalmat: márciusban és áprilisban a hamvazószerdától nagypéntekig tartó nagybőjt, decemberben pedig a karácsonyt megelőző, négy hétig tartó advent miatt. Ezeket az előírásokat a 19. században minden házasságnál figyelembe vették. Az általam vizsgált időszakok alatt az első decemberi házasságot 1917-ben, az I. világháború alatt kötötték. Ezt 1922-ig még három hasonló eset követte, 1943-1952 között pedig 13. Ezen házasságok egy részének is van magyarázata: két esetben özvegy, hét esetben pedig elvált volt az egyik, illetve mindkét fél. Az özvegyek ugyanis már nem rendeztek nagy mulatságot, illetve egyes esetekben, például ha kisgyermek maradt árván, szükség volt az elhunyt családtag mielőbbi pótlására.

A válások megjelenése rávilágít a házasulandó felek vallásról és házasságról alkotott szemléletének megváltozására is: eszerint a házasság szentségének elnyerése már nem egyszeri, hanem ismételhető esemény. A válás társadalmi megítélését pedig az jelzi, hogy általában az özvegyek által használt időben kötöttek házasságot az el-

¹¹¹ Kós K. 1980, 476.

vált személyek.

A márciusi és áprilisi esküvők a múlt században még hamvazószerda előtt vagy húsvét után kötöttek, a házasulandó felek tehát betartották a házasságkötések időzítésére vonatkozó hagyományos normákat. 1913-1922 és 1943-1952 között már összesen nyolc nagybőjt alatti házasság jött létre, melyek közül kettő özvegyekhez kapcsolódik, három elvált személyekhez. A nagybőjti tilalmat az első házasságukat kötő párok közül a vizsgált periódusok alatt mindössze 1918-ban, a háború alatt szegte meg egy káplár, illetve egy vártüzér, egy esetben pedig csak polgári házasságot kötöttek a felek, egyházit nem. Az utóbbi véleményem szerint szintén a vallásosság gyengülését mutatja.

Bár a nyári időszakra nem esett egyházi tilalom, mégis kevés lakodalmat rendeztek, mert a házasságkötés ideje szoros kapcsolatban áll az emberek munka-, illetve szabadidejével, jelen esetben az aratással és kapálással. Ennek megfelelően 1853-1862 között júliusban és augusztusban az összes házasságnak mindössze 4,7%-a kötött meg. Ráadásul ezek között sok özvegy szerepelt, illetve iparos, az utolsó tíz évben pedig gyári munkások is, akiknek szabadidejét kevésbé befolyásolták a mezőgazdasági munkák. Mivel azonban a vizsgált időszak egésze alatt a mezőgazdasági munka volt a meghatározó kereseti lehetőség, e két hónap aránya 1943-1952 között is csak 10,8% volt.

Jelentősebb változás ezt követően kezdődött el (tévesztés, iparosítás miatt szegedi munkahelyek), aminek következtében napjainkban éppen a nyár a legkedveltebb időpontja a házasságkötéseknek.

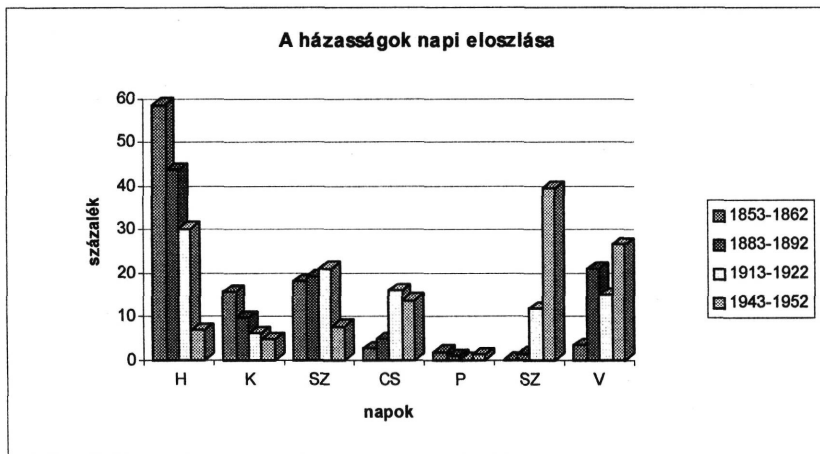
A fentiek alapján megállapítható, hogy a házasságkötések időpontja és az egyházi, illetve gazdasági év határai között szoros összefüggés van, ami a helyi szokásokba is beilleszkedett. Ezek azonban felette állnak a nemzetiségek közötti határoknak, s így mind a magyarok, mind a németek ezekhez igazodtak, vagyis hasonló mértékben használták ki a hónapokat. A 20. századra a házasságkötések idejét meghatározó szempontok közül a vallás háttérbe szorult, amit a nagybőjti és adventi házasságok megjelenése mutat.

Míg a 19. század közepén Kűbekháza adatai megfeleltek a Faragó Tamás által meghatározott tradicionális kétsúcsú görbének¹¹², addig a 20. században felzárkózott ezek mellé a nyár eleje is. Bár a vizsgált időszak végén is fennállt még ezeknek a dominanciája, de a vallásosság gyengülése és az iparosodás lassú megindulása már előrevetítette a hónapok közötti éles határok megszűnését, s az elkövetkezendő változást. Ez a tendencia persze nemcsak Kűbekházaán figyelhető meg, hanem az ország más vidékein is, amit Hernádi Miklós adatai is igazolnak.¹¹³

¹¹² Faragó T. 1992, 311.

¹¹³ Hernádi M. 1985, 89-92.

A házasságkötések napja



Az anyakönyveket kutatva az is érdekelt, hogy vajon a házasságkötések napját meghatározták-e valamilyen szempontok. A vizsgálat során arra a következtetésre jutottam, hogy léteztek ilyen tényezők, mégpedig igen jelentősek. Alapját ennek is az egyházi szabályok jelentették. Szeredy József 1883-ban kiadott *Egyházjog* című könyve szerint "az esketés ne bőjti napon... menjen végbe." A vásár- és ünnepnapok „... ájtatossággal és jó cselekvényekkel töltsenek, ... a hívek azon az u. n. szolgálai munkától tartózkodván, a közös isteni tiszteleten szorgalmasan megjelenjenek. A tisztos és ártatlan multságok nincsenek megtiltva... De tiltva van minden lármás és botrányt okozó multság.”¹¹⁴ Ennek betartása persze a helyi paptól is függött, s feltételezem, hogy személye a későbbi időkben befolyással volt a házasság napjának kiválasztásában.

Ezen okok miatt 1853-1862 között vasárnap mindössze négy esküvőt tartottak – az összes házasság 3,4%-át –, melyek közül ráadásul kettőt özvegyek kötöttek, ami valószínűleg elkerülte a nagy vigasságot.

A vasárnap megtartása egyben a szombati lakodalmak mellőzésével járt, hiszen a nagy multság a másnapi misék elhanyagolását eredményezte volna. Mivel emellett régebben a szombat a szegedi tájon bőjti napnak számított¹¹⁵, egyetlen lakodalmat sem rendeztek e napon.

E két nap mellett ekkor a csütörtök és a péntek sem játszott meghatározó szerepet. Csütörtökön csupán egy özvegy magyar pár, illetve két német pár lépett házasságra. A pénteket részben megtisztelt, részben szerencsétlen napnak tartották. Pénteken halt meg Jézus Krisztus. E napon nem volt jó semmi új munkába, vállalkozásba kezdeni, így házasságra lépni sem. Sőt ezen a napon a legény nem járt lányhoz, még a

¹¹⁴ Szeredy József, 1883, 1339. Idézi Kakuk M. 1983, 58.

¹¹⁵ Bálint S. 1980, 317.

mátkájához sem.¹¹⁶ Pénteki napon emiatt mindössze két házasságot kötöttek, még hozzá mindkettőt 1853. XI. 11-én, vagyis a plébánia alapításának napján¹¹⁷.

1853-1862 között a vasárnapot követő nap, a hétfő volt a házasságkötések legnépszerűbb napja. Ehhez a naphoz a házasságok 58,7%-a fűződik. Népszerűségében szerepet játszott, hogy az emberek úgy gondolták: "Szerencsés dolog hétfőn nagyobb munkába kezdeni (házépítés, aratás, hordás, cséplés), gügyűnek lányt keresni, házasodni, lakodalmazni."¹¹⁸

A hétfőt a szerda 18,1%-kal és a kedd 15,5%-kal követte. Az előbbi szintén közkedvelt napja volt a lakodalmaknak a szögedi nemzet tagjai között.¹¹⁹ Ezt az is elősegíthette, hogy a hétfői esküvő után maradt még egy nap pihenésre, előkészületekre.¹²⁰ A keddről viszont általában rossz véleménnyel voltak az emberek: "A kedd nem szerencsés nap. Öregek szerint nem jó tehát valamit kezdeni, így építkezésbe fogni, lányt kérni, lányhoz járni, lakodalmat ülni... Újkigyóson járja: olyan, mint a keddi menyasszony, azaz nem sokat ér, nem hívják semminek sem... Padén éppen-séggel kedden szokás esküdni, hogy az új pár élete kedves legyen."¹²¹

Bár a kedd kübekházi megítéléséről nem tudunk, de megállapítható, hogy a keddi nap 1853-1922 között a csütörtökkel együtt inkább a németekhez kapcsolható, míg a szerda a magyarokhoz. Habár hétfőn magyarok és németek egyaránt kötöttek házasságot, de a magyarok aránya kedvezőbb volt. Ezt bizonyítják az alábbi adatok is: 1853-1862 között az első házasságukat ülő magyar párok közül 67,7% választotta ezt a napot, míg a németek közül csak 42,1%. 1883-1892 között is hasonló volt az arány: a magyaroknál 56,7%, a németek körében pedig 30,5%.

Az özvegyekről az mondható el, hogy a havi megoszálással szemben itt nem volt jelentős elhatárolódás az első házasságukat kötő pároktól. Többnyire tehát ugyanolyan gyakorisággal használták fel a napokat, mint a nem özvegy párok. Ez alól legfeljebb az 1883-1892 közötti vasárnapok képeznek kivételt, amikor 10 esetben özvegyek esküdtek.

A napok kiválasztásánál a házasulandó felek társadalmi helyzetét is szerettem volna tanulmányozni. E vizsgálat azonban nem lehetett teljes körű, mert az anyakönyvek nem tüntetik fel a szülők vagyoni állapotát, így tehát nem tudtam megkülönböztetni a módos és a kevés vagyonnal rendelkező személyeket. A földműves és különböző iparos kategóriák pedig vegyesen fordultak elő a napok tekintetében.

1883-1892 között annyi változás történt, hogy az előző periódushoz képest megnőtt a vasárnapok szerepe. Míg e nap a magyarok körében inkább az özvegyekhez kötődik, addig a németeknél az első házasságukat kötőkhöz: ezen párok 42,4%-a döntött ugyanis úgy, hogy e napon esküszik meg.

Az 1913-1922 közötti idővel kapcsolatban fontos megemlíteni a szombatot,

¹¹⁶ Bálint S. 1980, 316.

¹¹⁷ Juhász K. 1944, 27.

¹¹⁸ Bálint S. 1980, 314.

¹¹⁹ Bálint S. 1980, 315.

¹²⁰ Kakuk M. 1983, 62.

¹²¹ Bálint S. 1980, 315.

aminek aránya a korábbi 3,2%-ról 11,8%-ra emelkedett. A következő periódusban már a legkedveltebb nap volt (39,6%), s népszerűsége napjainkig tart. A kübekházi mellett többek között kunszentmártoni¹²² és jászdózsai¹²³ adatok is azt mutatják, hogy a század első felétől nőtt meg a szombati esküvők száma. A változás oka tehát általános jelenségben keresendő. Bár ezen a napon iparosok és földművesek egyaránt házasodtak, mégis azt feltételezem, hogy városi hatásra kell gondolnunk.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a 19. században az esküvők napjának kiválasztásakor igyekeztek figyelembe venni a szent és a profán idő közötti határt, s a házasságokat főleg hétköznapra tették. Ekkor ugyanis még a legtöbben mezőgazdaságból éltek, amikor a munkaidőt nem szabályozta állami törvény, csak egyházi. Ezzel szemben a 20. század közepére már fontos tényezővé vált az elsődlegesen nem mezőgazdaságból élők számára a kötelezően előírt munkaidő, aminek következtében az utolsó munkanap, a szombat kedveltsége megnőtt, a vasárnap pedig alkalmat nyújtott a pihenésre.

A házasulók korhatára

Az alábbi táblázatok a házasulandó felek életkorát, vagyis a házasságkötéshez szükséges *korhatárt* mutatják be.

1853-1862

A férfiak életkora	A nők életkora						
	17 éven aluli	17-19 éves	20-24 éves	25-29 éves	30-39 éves	40-49 éves	50 éves és idősebb
20 éven aluli		10	1				
20-24 éves	4 db	49	9				
25-29 éves		4	8	4			
30-39 éves		3	9	1	4	2	
40-49 éves						1	
50-59 éves				1	1	2	2
60 éves és idősebb							1

¹²² Kakuk M. 1983, 61.

¹²³ Barna G. 1973, 159.

1853-62 között a házasságok 42,2%-át 17-19 éves nők és 20-24 év közötti férfiak kötötték. A nők esetében a 116 házasságból mindössze egyszer szerepelt a 15 éves kor, háromszor pedig a 16. A levéltárban fennmaradt az 1856. VI. 3-án 15 évesen férjhez ment Rosina Marschall édesanyjának kérvénye, melyben férje öt hónappal korábbi halálára, az árván maradt gyermekekre és a vezető nélkül maradt gazdaságra hivatkozva lánya számára korengedéllyel történő házasságot kért.¹²⁴ Ez is azt mutatja, hogy a házasságkötéseknél előforduló általános életkor alsó határának a 17. év tekinthető.

1883-1892

A férfiak életkora	A nők életkora						
	17 éven aluli	17-19 éves	20-24 éves	25-29 éves	30-39 éves	40-49 éves	50 éves és idősebb
20 éven aluli	-	2	-	-	-	-	-
20-24 éves	7	90	36	1	-	-	-
25-29 éves	3	16	12	5	2	-	-
30-39 éves	-	3	4	5	5	1	1
40-49 éves	-	-	-	1	6	6	-
50-59 éves	-	-	-	-	2	1	1
60 éves és idősebb	-	-	-	-	-	-	1

1913-1922

A férfiak életkora	A nők életkora						
	17 éven aluli	17-19 éves	20-24 éves	25-29 éves	30-39 éves	40-49 éves	50 éves és idősebb
20 éven aluli	-	9	-	-	-	-	-
20-24 éves	2	31	40	-	-	-	-
25-29 éves	2	31	37	9	1	-	-
30-39 éves	-	-	11	8	2	-	-
40-49 éves	-	-	1	-	3	-	-
50-59 éves	-	-	1	-	-	1	2
60 éves és idősebb	-	-	-	-	-	-	4

¹²⁴ Sz. Cs. E. L. 42. sz.

1943-1952

A férfiak életkora	A nők életkora						
	17 éven aluli	17-19 éves	20-24 éves	25-29 éves	30-39 éves	40-49 éves	50 éves és idősebb
20 éven aluli	2	2	1	-	-	-	-
20-24 éves	5	27	30	3	-	-	-
25-29 éves	2	14	29	6	4	-	-
30-39 éves	-	6	8	6	10	-	-
40-49 éves	-	-	-	1	6	4	-
50-59 éves	-	-	-	1	-	1	1
60 éves és idősebb	-	-	-	-	-	-	-

Jelentősebb változás e tekintetben 1883-1892 között nem történt, ám 1913-1922 között a 17-19. életévükben férjhezmentek aránya a korábbi 56,9%-ról 36,4%-ra esett, a 20-24 éveseké pedig 23,3%-ról 46,2%-ra nőtt. A házasságkötések idejének ilyen nagyságú kitolódása összekapcsolható egyrészt a férfiak életkorának növekedésével, másrészt ez is a születésszabályozás egyik módja lehetett, mert így valamelyest lecsökkent a termékenységi idő. Erre azért lehetett szükség, mert a betegségek nagy része gyógyítható lett, s így a korábbiakhoz képest több gyermek maradt életben.

1913-1922 között a 25-29 éves nők aránya is megnőtt, méghozzá 5,1%-ról 8,7%-ra. Bár önmagában ez nem nagy különbség, de a 20. század elejére az özvegy nőkkel szemben előtérbe kerültek a 25-29 éves hajadonok. Ebben nagy szerepe volt az I. világháborúnak is, e házasságok ugyanis 1918-1920 között kötöttek, vagyis amikor a katonák hazatértek a frontról.

Az 1943-1952 közötti adatok szintén a korhatár kitolódását mutatják: 17-19 évesen a nőknek csak 29%-a, 20-24 évesen pedig 40,2%-a ment férjhez. A 25-29 évesek aránya 9,9% volt.

A nőkhöz hasonlóan a férfiaknál is a felső korhatár lassú kitolódása figyelhető meg, amit több tényező is befolyásolt. Ezek közül kiemelendő a házasságjogi és a honvédelmi törvény, melyek a kötelező katonai szolgálat teljesítése céljából általában a 24. éven aluli házasságokat tiltották.¹²⁵ Ezt bizonyítja az a szokás is, miszerint az anyakönyvekbe beírták, hogy rendelkezik-e a vőlegény a katonaságtól elbocsájtó levéllel vagy kivételes nőülési engedélyt szerzett. Amint majd látni fogjuk, sok kübezházi legény nem várta meg a 24. év betöltését. Ebben szintén a kialakult szokásrend játszhat fontos szerepet, amely érvényesülését a szülők biztosították.¹²⁶

Amíg eleinte a 20-24. életév volt a legnépszerűbb – 1853-1862 között 53,4%,

¹²⁵ Örsi J. 1978, 103.

¹²⁶ Örsi J. 1978, 104.

1883-1892 között pedig 63,5% —, addig 1913-1922 között már csak 37,4%-ot ért el ez az arány. Eközben a 25 évesnél idősebb korokban nősülő férfiak között az özvegyekkel szemben megnőtt a legények száma. Az 1913-1922 közötti adatok pedig már egyértelműen a legények szerepéről tanúskodnak: 97,5%-uk volt ugyanis nőtlen.

A 30-39 éveseknél is hasonló tendencia érvényesült. 1853-1862 és 1883-1892 között is a férfiak 73,7%-a özvegy volt. A 20. században azonban a nőtlen férfiak kerültek túlsúlyba: 1913-1922 között 52,4% volt az arányuk, 1943-52 között pedig 100%. A felső korhatár illetően való növekedése minden bizonnyal a hadkötelezettséggel, hadifogsággal és a családalapításhoz szükséges anyagi javak biztosításával áll összefüggésben.

A házasságra lépők életkorának növekedése mellett az is megfigyelhető, hogy fokozatosan megnőtt a felek közti korkülönbség. Ez eleinte még csak a férfiak második házasságkötésénél fordult elő, amiben szerepet játszhatott az is, hogy az első feleség korai halála után a gyermekek magas halálozási aránya miatt ismét újraindításra volt szükség, aki képes volt gyermeket szülni. Később azonban az első házasságkötésnél is megjelent a nagy korkülönbség, hiszen a férfiak csak a katonaság végeztével gondolhattak a nősülésre.

Vallási határok

Az etnikai, térbeli, időbeli határok után fontos megemlíteni a vallási határokat, hiszen ezek is jelentős választóvonalakat képeztek az elmúlt évszázadok alatt, elég itt csak a vallásháborúkra gondolni.

A vallás 19. századbeli szerepét mutatja az is, hogy Kübekháza telepítésekor kimondták: kizárólag római katolikus magyar lakosok nyernek engedélyt a letelepedésre. Idővel németek is költöztek a faluba¹²⁷, a nemzetiségi kritérium ezzel megszűnt, de ők is római katolikusok voltak. A falu tehát vallásilag továbbra is endogám maradt, de amint azt az alábbi táblázat mutatja, később más vallású lakosai is lettek. Ennek ellenére mindig a római katolikusoké maradt a vezető szerep a környékbeli településekhez hasonlóan, eltekintve a többségében román lakosú, s így görög-keleti vallású Óbétától.

Mivel Kübekházán római katolikus templom van, csak azokkal a házasságokkal találkoztam a kutatás 19. századra vonatkozó részében, amelyekben mindkét fél római katolikus vallású volt, illetve ahol a nem római katolikus fél reverzálist adott. Ám az olyan házasságok, amelyekben a római katolikus felek mondtak le vallásukról, nem kerültek be az általam vizsgált múlt századi anyakönyvekbe. Így lehet az, hogy a táblázatban ugyan vannak nem római katolikus vallásúak, de az említett csoport házasságairól nem tudok adatokkal szolgálni. Az első két periódusban mindössze egy vegyesházasságot találtam, de erről bővebben már az etnikai határoknál szóltam. Itt csak annyit említek meg, hogy valószínűleg a vallási és etnikai exogámia rétegendogámiát takar.

Vallásilag vegyes házasságra a 19. században már csak azért is nehéz lett volna adatot találni, mert a térség magyar és német lakosai római katolikusok voltak, görög-keleti vallású románokkal és szerbekkel pedig több más tényező miatt sem kötöttek házasságot.

¹²⁷ Borovszky S. (szerk.) é.n. 71.

Ettől jelentősen eltérnek a 20. századi polgári anyakönyvek, melyek minden Kübekházán kötött házasságról szólnak (persze ettől még a polgári házasságot is tartthatták a nem katolikus fél lakóhelyén). Emiatt 1916. XI. 5-én ráakadtam egy olyan házasságra, melyben mind a két fél görög-keleti vallású, román nemzetiségű volt. A férj óbébai származású volt, a feleség pedig óbébai születésű, de kübekházi lakos.

A vallási határok meggyengülése 1943-1950 között vált érezhetővé (1951-től nem tüntették fel a házaspár vallását). Az urbanizáció erősödésére és a vallásosság gyengülésére már az időbeli határoknál is utaltam, de itt is ez tapasztalható. A nyolc év alatt 14 házasságban voltak különböző vallásúak a házastársak. A római katolikus vallás mellett református, evangélikus, baptista, görög-katolikus és görög-keleti vallást gyakorló felek fordultak elő. Az utóbbira egy példa akadt, ami egyben etnikai szempontból is vegyesházasságot jelent, hiszen a férj, Titi Gyula óbébai származású volt. Itt tehát megerősítést nyert az a megállapítás, miszerint a 20. század közepére csökkent az etnikai határ jelentősége.

Az utolsó időszak nagy mértékű vallási exogámiájának természetesen a németek kitelepipítése is oka volt, hiszen 1946-ban nem volt vallási kritériuma a megtelepedésnek, és így a németek helyére betelepülők között gyakori volt a nem katolikus vallású lakos.

A fent vázolt tendenciát figyelhetjük meg a táblázat adatainál is. A római katolikusok mellett más vallású lakosok 1930-tól jelentek meg nagyobb arányban, vagyis amikor már kevésbé számított a vallási hovatartozás.

A népesség vallás szerint (1880-1949)¹²⁸

Év	A népesség száma	RÓMAI KATOLIKUS	GÖRÖG KATOLIKUS	REFORMÁTUS	EVANGÉLIKUS	GÖRÖG KELETI	IZRAELITA	BAPTISTA
1880	1701	1682 (98,88%)	-	-	-	13 (0,76%)	6 (0,35%)	-
1890	1927	1888 (97,98%)	1 (0,05%)	-	1 (0,05%)	29 (1,50%)	8 (0,42%)	-
1900	1699	1658 (97,59%)	1 (0,06%)	-	-	36 (2,12%)	4 (0,24%)	-
1910	1817	1777 (97,80%)	6 (0,33%)	-	-	29 (1,60%)	5 (0,28%)	-
1920	1821	1807 (99,23%)	3 (0,16%)	3 (0,16%)	-	4 (0,22%)	4 (0,22%)	-
1930	1984	1938 (97,68%)	5 (0,25%)	16 (0,81%)	13 (0,66%)	3 (0,15%)	1 (0,05%)	-
1941	2007	1943 (96,81%)	5 (0,25%)	43 (2,14%)	8 (0,40%)	2 (0,10%)	-	6 (0,30%)
1949	1913	1805 (94,35%)	6 (0,31)	75 (3,92%)	20 (1,05%)	3 (0,16%)	1 (0,05%)	3 (0,16%)

¹²⁸ Kepecs J. (szerk.) 1997, 318-319.

Rétegendogámia és -exogámia

A cím a társadalmi határookra utal, melyek különös jelentőséggel bírtak hosszú időn át.

„Az individuum, aki a születése pillanatában nagyon nehéz határt lép át, bekerül egy határok nélkülinek tűnő világbirodalomba, amely azonban az emberré válás folyamatában határok olyan labirintusának bizonyul, amely minden kultúrában szükségszerű az emberi létezés szabályainak elsajátítása során.”¹²⁹

A falu kódexének, társadalmi előírásainak megfelel egy térbeli rend: így pl. a megköthető házasságok körét a birtokolt földterület rajzolta körül. De gondolhatunk itt a templomi ülésrendre is, amiben szintén felismerhető a társadalmi rend, s így ez a hely a hagyomány és a tulajdon alapján áll. Azaz a szokások szimbolikus rendje a valóságos társadalmi hely megjelenítője, amelyet ily módon alapoznak meg, és amely a hagyomány érvényességén keresztül válik legitimmé.¹³⁰ A térbeli rend tehát a társadalmi rend kifejezője, ami pedig a közösség által elfogadott értékrend megtestesülése, s így a térbeli határok a szimbolikus elhatárolódás tényleges megnyilvánulásai.¹³¹

A határok meghúzása nemcsak stabilizáló, hanem dinamizáló tényező is lehet: a társadalmi határok kihívást is jelentenek, hiszen az alacsonyabb társadalmi rétegek célja sok esetben egy magasabb rétegbe való jutás, vagyis a határ átlépése – és nem megszűnése. Ennek egyik lehetséges módját az előnyös házasságkötések képezik. A határok megnyitása azonban a másik fél, vagyis az eredetileg magasabb társadalmi réteghez tartozó számára veszélyforrást is jelent. Emiatt aggódnak a szülők, hogy az általuk megszerzett vagyon gondatlan kezekbe kerülve elúszik, ha gyermekük nem megfelelő vagyoni háttérű párt választ magának.¹³²

Ezt támasztja alá Borovszky Samu Torontál vármegyéről szóló munkája is. „A szerelemből való házasságok a németeknél, valamint általában más fajbéli földművelőknél is ritkák. A házasuló férfi többnyire saját vagyoni viszonyaira való figyelemmel és más anyagi tekintetek mérlegelésével választás menyasszonyt. Legtöbb esetben nem a fiatalok ízlése irányítja a választás dolgát, hanem a szülők számító esze, különösen a jobb módúaknál akkor, ha a fiú átveszi a gazdaságot s kénytelen lesz a szülőket, meg a többi gyermeket anyagilag kielégíteni. Viszont a leányos apa is megfelelő ellenértékű vagyont keres leendő vejénél. Ily házasságokat rendszeresen ismerősök, rokonok ajánlására kötnek.”¹³³

Hasonló törekvések lehettek Kübekházán is, melyre konkrét példával a III. részben fogok szolgálni. Az anyakönyvek adatainak kijegyzetelése közben azonban azzal kellett szembesülnöm, hogy a társadalmi határokat ezen forrás alapján nem tudom kielégítő módon ismertetni. A legtöbb esetben ugyanis a vőlegény foglalkozásához mindössze annyit írtak, hogy közrendű. Jobb esetben némely pap már megkülönböztette az iparosokat és a földműveseket, de ebből még mindig nem derült ki az adott

¹²⁹ Jeggle, U. 1994, 3.

¹³⁰ Jeggle, U. 1994, 4-5.

¹³¹ Jeggle, U. 1994, 8.

¹³² Jeggle, U. 1994, 4.

¹³³ Borovszky S. é.n. 153.

személy anyagi háttere, nem is beszélve arról, hogy a lány apjának foglalkozását csak 1883-1891 között jelölték. Özvegyek esetében csak az elhunyt házastársat említették meg, a szülőket már nem. Az anyakönyveknek ezt a hiányosságát adóösszeírások felhasználásával szerettem volna kiküszöbölni, de itt a kutatásom *határaiba* kellett ütközni. Az országhatárok meghúzása után ugyanis a kübekházi iratok nem kerültek Magyarországra.

Ezek miatt csak az iparosok házasságairól tudok röviden szólni, habár nem tudni, hogy egy-egy iparos rendelkezett-e földdel vagy csupán a szakmájából élt meg.

1853-1862 között az anyakönyv adatai szerint hét iparos (3 asztalos, 2 molnár, 2 kovács) kötött házasságot. A hétből három eset volt exogám. Ez egyben azt is jelenti, hogy a lokális szempontból exogám házasságoknak csupán 5%-a fűződik iparoshoz. Itt tehát eltérés tapasztalható Kocsis Gyula és Nagy Varga Vera ceglédi adataitól¹³⁴ és csongrádi gyűjtésemtől, melyek szerint a lokális és vallási exogámiában egyaránt az iparosoké volt a vezető szerep. Hogy ez jelen esetben nem így zajlott, persze közrejátszhatott az is, hogy Kübekháza csupán falu.

1883-1892 között viszont megnőtt az iparosok és tisztviselők aránya a lokális exogámián alapuló házasságokban. Az általuk kötött 21 házasságból 17 volt exogám, ami a kapcsolat nyitottságára utal. Megállapítható, hogy azoknak a településeknek a többsége, melyek csupán egyszer szerepelnek az anyakönyvben, illetve a városi házasságkötések nagy része iparoshoz fűződik.

Az iparosok házasságai közül mindössze háromról tudtam megállapítani, hogy a lány apja is iparos volt, így ezek rétegendogámiának tekinthetők. A többi esetben – már ahol közölték – közrendűek voltak a menyasszony szülei.

Két vőlegényről az adatok alapján kiderült, hogy testvérek voltak és mindketten apjuk foglalkozását, az asztalos mesterséget folytatták. Egy vőlegény szintén apja mesterségét vitte tovább, s így ő is borbély lett. Egy esetben fordult még elő iparos apával rendelkező vőlegény, de ő nem apja ács szakmáját tanulta meg, hanem géplakatos lett, ami előrelépésnek számított az iparosságon belül. Ezek az adatok az iparosréteg azon társadalmi törekvéseit igazolják, miszerint a fiúgyermekek közül legalább az egyik apja mesterségét folytatta, a többiek pedig általában valamilyen más mesterséget választottak.

A többi esetben a szülők földművelésből éltek, ami arra enged következtetni, hogy iparos szakma tanulása a társadalmi felemelkedés egyik módja lehetett a gyermekek számára. Több fiúgyermek esetén így lehetett elkerülni a nagy értéknek számító föld felaprózódását.

A fentiek alapján megállapítható, hogy az iparosok nagy része földműves családból származó feleséget választott magának, s maga is hasonló családi háttérrel rendelkezett. Itt tehát nem tapasztalható rétegendogámia, a föld továbbra is meghatározó érték maradt, ahogyan az majd a III. részben is látható lesz.

A szülők adatainál pontosabban vezették a tanúk foglalkozási adatait, melyekből az iparosok kapcsolatainak irányára lehet következtetni. Ezekből kiténik, hogy földművesek mellett igen gyakran a vőlegényhez hasonlóan az egyik vagy mindkét tanú iparos volt.

¹³⁴ Kocsis Gy. – Nagy Varga V. 1993, 87.

1913-1922 és 1943-52 között egyre több szegedi iparos és gyári munkás szerepel az anyakönyvekben, ami a foglalkozási szerkezet és a társadalmi rétegződés megváltozására utal. Ez a földművelés második munkaidőbe szorulását jelenti.

Családrekonstrukciós módszert igényelt volna a rokonházasságok vizsgálata. Egy levéltári adat szerint a 24 éves Joseph Britttich és a 17 éves Rosalia Lengl 1922-ben a polgári házasság megkötése után azzal a kéréssel fordultak a püspökhöz, hogy a közöttük fennálló másodfokú konszangviniális rokonság ellenére engedélyezze az egyházi esküvőt.¹³⁵ Bár nem lehet tudni, hogy korábban mennyire volt gyakori a rokonházasság, de a dátum arra enged következtetni, hogy e házasság létrejöttében szerepe lehetett a trianoni határok meghúzásának is, hiszen ennek következtében a németek legtöbb társközsége Romániához került. Emiatt lecsökkent a megfelelő egzisztenciával rendelkező személyek köre, s így a vagyon védelme, együtt maradása céljából a rokonházasság lehetősége kínálkozott megoldásul.

III. A HATÁROK SZEREPE A HINKL CSALÁD TÖRTÉNETÉBEN

A II. részben a kübekházi házassági anyakönyv adatai alapján bemutattam a falu egészére vonatkozó tapasztalataimat. Ebben a részben viszont megpróbálom a Hinkl család példáján keresztül a számok mögé nézni és így megtudni, hogy mit is jelentettek a különböző határok az anyakönyvekben szereplő egyének mindennapi életében. A rokonsági rendszer ugyanis olyan rendszer, „amely természeti - gazdasági - társadalmi környezetével együttműködő funkcionális egész, ugyanakkor a társadalmi - történeti fejlődésnek megfelelően környezetével interakcióban dinamikusan változik.”¹³⁶

A család történetét megpróbáltam úgy összeállítani, hogy a fent ismertetett határok minél jobban kifejezésre jussanak (a családban mindenki római katolikus vallású, ezért erre nem fogok külön kitérni). Arra törekedtem, hogy minél több idézetet hagyjak meg a családtagokkal folytatott beszélgetésekből, hiszen ők nagyon érzékletesen mondták el az eseményeket. Úgy érzem, hogy az idézetek a különböző határokat nagyon árnyaltan mutatják be, és ezért csak ritkán fűzök magyarázatot az elhangzotakhoz, legfeljebb egy-egy fontosnak vélt részletet emeltem ki a szövegből.

Segítségemre volt továbbá az Emma Hinkl és Herbert Hinkl által készített családfa. A család gyökereinek tudatos felkutatása egyben azt is mutatja, hogy a ma Németországban élő leszármazottaknak értékkel bír a múlt. Ugyanezt éreztem a Magyarországon élő leszármazottakkal készített interjúk során is, hiszen ők tudatosan olvastak utána a II. világháborút követő kitelepítések eseményeinek, illetve saját elhatározásból tanultak meg németül.

Bár a családfa a 18. századtól napjainkig követi nyomon a leszármazottakat, én célomnak a család 20. századi történetének, illetve azon keresztül a házasság motivációinak bemutatását tartom. Ezen belül is fontosnak érzem az I. világháború után kialakult országhatárok, a kitelepítések, majd az 1945 után a keleti és nyugati világ közötti határok szerepének ismertetését.

¹³⁵ Sz. Cs. E. L. 214. sz.

¹³⁶ Faragó T. 1983, 233.

A család eredete

A családfa szerint az ősök Hessenből származtak, s a 18. század telepítési hullámának részeseiként Csanádon telepedtek le. A családfán ősapaként szereplő Eckehard Hinkl 1787-ben született e településen, majd 22 évesen vette el a 19 éves Anna Maria Eschert. A családfa szerint 9 fiuk és 3 lányuk született, de azt nem tudni, hogy pontosan hányan érték meg a felnőtt kort. Az elsőszülött Antonius biztosan nem, hiszen 1828-ban ismét ezt a nevet kapta az újszülött. A másodikként 1812-ben született Johannes Hinkl viszont 71 évet élt, s így az 1819-ben született Peter Hinkl előtt már biztosított volt a család fiúági fennmaradása.

Ez is közrejátszhatott abban, hogy Peter a múlt század közepén ismét útnak indult, és Kübekházát választotta új otthonául. A költözés története nem maradt fenn közvetlenül az emlékezetben, a ma élők mindezt csak az anyakönyvekből tudják.

A letelepedés pontos dátuma nem ismert, de amíg egyik gyermeke, Antal még 1855-ben Csanádon született, addig a kübekházi halotti anyakönyv 1856. XII. 12-i bejegyzései között megtaláltam 4 éves Carolus nevű fia halálának adatát. Ezek szerint Peter Hinkl és családja 1855 végén vagy 1856-ban települt át Csanádról Kübekházára.

Peter egyébként 21 évesen, azaz 1840 farsangján vette feleségül a szintén 21 éves Margit Frankot, akitől 7 gyermeke született.

Johann Hinkl (1879–1957)

A ma élők emlékezete csak Peter Hinkl unokájáig, Johann Hinklig nyúlik vissza, aki 1879-ben született Kübekházán. Nevét keresztaipjáról, Johann Kochról kapta. Első feleségét, a Teremi Maren (*Máriafölde, Marienfeld*) 1881-ben született Magdalena Hügelt 1902-ben, 23 évesen vette el. Az esküvő a menyasszony szülőhelyén zajlott. Magdalena 4 fiúgyermekkel ajándékozta meg férjét. „... úgy alakult a dolog, hogy a nagyapámnak volt 18 hold földje, ennek a Johann Hinklnek, aki 1879-ben született. Tudvalevő [kiemelés tőlem], hogy ezek a svábok rendkívül szorgalmas emberek voltak, akik nagyon sokat dolgoztak. Teremiáról nősült, és egy kis háza volt neki, és nagyon keményen dolgozott. 1903-ba, 6-ba, 9-be és 12-be születtek a fiai... A végeredmény az volt, hogy mindegyik fia kapott 20 hold földet, az én apám, az volt a legfiatalabb, 16 hold földet kapott meg egy kis házat kapott, mer annyi föld már nem volt. Tehát gyakorlatilag mindegyiknek annyi földet adott, mint amennyivel elindult. De ő olyan keményen dógóztatta a fiait, hogy mondhatni úgy, mint Zinger a varrógépet. Most ez egy szállóige a családi berkekben... Ilyen mentalitás volt. Dolgozni kellett.” (H. P.)

Négy fia közül kettő kübekházi lányt vett el, kettő pedig az akkor már Romániához tartozó Óbébáról hozott magának feleséget. A legkisebb fiú, Péter nősülését azonban édesanyja már nem érthette meg, 1941 februárjában ugyanis elhunyt. Sírját a kübekházi temetőben az itt maradt rokonok gondozzák.

Johann Hinkl ezt követően ismét megnősült, és a perjámosi származású Anna Martint vette el. A házasság időpontja és körülményei nem ismertek, ezzel kapcsolatban csak a következő történet maradt fenn: „...akit aztán végül is dédnagyapám

elvött, azt úgy vötte el, hogy mivel beteg volt ez a nagymama, ő ajánlotta, hogy kit vögyön el, sok volt a föld mög nagy család, a háztartás, nagy állatudvarral, mindön, és elvötte azt, akit az előző felesége ajánlott.” (V. Z-né)

Életük további folyásába azonban beleszólt a háború és az azt követő kitelepítés. A többi kübekházi némettel együtt nekik is el kellett hagyniuk otthonukat, s mindazt az értéket, amit addig összegyűjtöttek. *„Mer meg vót, hogy 20 kilót vihetnek magukkal csomagot, sőt olyan is volt, aki beteg volt, ágyastul rakták föl a vagonba. Csak mönjön innen. Aztán volt olyan, hogy egy-kettő odaadta a magyar szomszédnak, hogy őrizd meg, ha énelem történik valami, akkó lögyön a tied... igyekeztek odaadni jó szomszédnak vagy olyan rokonnak, akit nem telepítettek ki, mert vegyesházasságba lett, tehát magyar-német, és azok nem kerültek sorra kitelepítésre. Ez különösen jellemző volt akkor a magyarokra, hogy mikor a németeket 46-ba kitelepítették, hogy még el se hagyták a házukat, akkó mentek mán, azt nézték, hogy mi az, amit elvisznek. De azok az emberek, akiknek volt tartásuk, azok akkor sem felejtették el, hogy ez a szomszédom volt. És még ott laktak, és már elvitte azt a szép lovat az istállóbu a magyar... a lumpen elemek... A házakat a község kiutalta. Aki sok családos, meg aki bennfentes volt, jól feküdt pártvonalon. Mert általában a németeknek a zöme, nem 100 %, csak többsége szép, nagy házakba lakott. Általában a főutcában. És ezek jó út mellett voltak, jó megközelíthetőség, hát ezekre a házakra fájt másnak is a foga.” (H.P.)*

A Hinkl család három gyermekével és azok családjával az Ulmtól 18 km-re fekvő Arneggben telepedett le. A házak építésénél látszik, hogy a család egységének megőrzésére törekedtek: Jakob és Anton ikerházat építettek, Johannék pedig 5-6 házzal arrébb telepedtek le. A szülők Antonéknál az emeleten laktak.

Johann Hinkl és felesége soha többé nem látták a szülőföldjüket, a politikai határok, a nyugati és keleti blokk közötti ellentét megakadályozta őket ebben. Johann Hinklnek – a kitelepítés közben történt adminisztratív hiba folytán Hinkelnek – 1957-ben úgy kellett meghalnia, hogy Magyarországon maradt gyermekével és unokáival, dédunokáival nem találkozhatott. Felesége viszont még megérhette, hogy férje dédunokája, Vass Zoltánné 1972-ben bemutassa férjét a család Németországban élő részének. *„Tehát ott úgy volt, hogy ha elmöntünk, hogy akkor máma most nálunk ebédölsz, holnap minálunk, tehát sorba köllött mönni, és őhöz is külön möntünk, nem úgy, hogy együtt azzal a családdal, akivel együtt lakott.” (V. Z-né)* Ez egyben azt is mutatja, hogy a politikai enyhülés után a kapcsolattartás fontos alkalmi az életfordulók lettek.

Jakob Hinkl (1903–1975)

A legidősebb fiú, Jakob az egyetlen a Hinkl családban, aki nem német lányt vett feleségül. Ő ugyanis 26 évesen, 1929-ben egy kübekházi jó módú magyar lánnyal, a 18 éves Farkas Jolánnal kötött házasságot.

Ebben közrejátszhatott az országhatár korábban már említett módosulása, hiszen ennek következtében elcsatolták a németek lakta falvak többségét, és így lecsökkent a szóba jöhető feleség jelöltek száma. A meghatározó a szülők számára tehát elsődlege-

sen nem a nemzetiség volt, hanem a vagyon. Farkas Jolán „...olyan háznál nőtt föl, ahol sok föld volt [a kiemelt részek a házasságkötés korábban bemutatott határaitra utalnak]... ismerték a családot, tudták, hogy nagyon sokat dolgozott a földbe, tehát az várható volt, hogy ő maga mög fogja állni a munkában a helyit... amellet az mondták, hogy nagyon szép lány volt a nagyanyám.” (V. Z-né)

Bár a házasulandó felek egy utca két végén laktak, a kommandálásig nem ismerték egymást. Ez az adat is mutatja a magyarok és németek falun belüli különállását, ami a vegyesházasságok létrejöttével oldódott. A családba bekerülve viszont továbbra is a német nyelv maradt használatban.

A házasság azonban válással végződött. Farkas Jolán számára ugyanis ez a házasság az otthonról, apjától való menekülést jelentette. „Az apjával végülis egész életére összeveszt, úgyhogy ők nem is találkoztak, úgy elmönt. Túl nagy törvényűek voltak mindketten ahhoz, hogy léjebb adjon a gögjéből, léereszködjön.” (V. Z-né) Farkas Jolán később Békés megyébe költözött, újra férjhez ment, és három gyermeket szült.

A válás után Jakob Hinkl „...egyedül maradt, nagyanyám úgy hagyta ott... és hát meg kéne mán nősulni, a földek, család és háztartás, és újsághirdetésre ismerkődtek mög. (Magdalena Farkas, aki csak névrokona volt az első feleségnek, egyházaskéri származású volt.) De nem volt fiatal. 38 éves volt, vénlány... nem akármilyen természetű volt őneki se, úgyhogy szögény nagyapám kifogta mind a két nővel, mer ő mög olyan jószágos természetű volt” (V. Z-né)

Az első házasságból egy gyermek született, Elza Hinkl, akinek keresztapja a nagybátyja, Johann Hinkl lett. Szülei válása után apjával maradt, édesanyjával csak évek múlva találkozott. (Ebből látszik, hogy a válás is éles korlátot jelent a szétesett család számára.) Apja újabb nőülése után mostohaanyja csúnyán bánt vele. „...és akkor az a Farkas nagyapám elmönt, és elhozta anyámat. És nagyapám (Hinkl) testvérei mög azok feleségei is azt mondták, hogy jobb lönne anyámnak, ha nem ümellette maradna. És akkor beleegyvezött, hogy ott lögyön. De akkor ők még egy faluban laktak. Akkor még nem választódott el olyan élesen.” (V. Z-né)

A háborút követően Jakob Hinklnek és családjának – akkor már volt egy fia, Herbert a második feleségétől – is el kellett hagynia Magyarországot.

Mivel Elzát anyai nagyszülei nevelték, „... az örökbefogadáskor a nevét átírták Farkasra, mert a családi név ez volt, és Elza helyett Erzsébetet, mint egy teljesen magyar nevet adtak, a nagyszülők így akarták.” (V. Z-né) Farkas Erzsébet 1949-ben ment férjhez a 32 éves Szücs Józsefhez. Férje a II. világháború után több mint három évig orosz hadifogságban volt, ami hozzájárult a nőülési kor kitolódásához. Később kuláknak kiáltották ki, majd Budapesten kapott munkát, s csak kéthetente járhatott haza. Falujába csak a tsz megalakulása után tudott hazamenni dolgozni.

Jakob Hinkl 1962-ben jöhetett először Magyarországra, ekkor láthatta először a már 12, illetve 10 éves unokáit. „...amíg ott volt, többször könnybe lábadt a szöme. Űlt a hokedlin, vagy ha beszélgettünk, sírt. Amiatt is, ami a múlt volt, ahogy az élet mögviselte. Itt maradt mindönük, mög az egyik gyeröke itt maradt, és annak a fölnevelésibe nem tudott résztvönni, mög a mi mögszületésünkör se tudott ott lönni, holott nem az volt az akadály, hogy nem élnek. Éltek, csak hát egy világ választott el bennünket egymástól.” (V. Z-né)

Legközelebb 1966-ban látogatott haza a feleségével. Az akkor 16 éves lány unokájának selyem damaszt ágyneműt hoztak ajándékba a régi szokásoknak megfelelően. Ezzel egyben az is kifejeződött, hogy Katalin elérte azt a kort, amikor a stafírungnak készen kellett lennie, gondoljunk csak vissza arra, hogy a férjhezmenetel alsó korhatára a 17. év volt.

Szűcs Katalin 18 évesen, az érettségi után – ez tehát újabb korhatár, átmeneti rítus – jutott ki nagyapjához Németországba. Így emlékszik vissza a találkozásra: „... hajnalba érkeztem oda, és mivel nem túl sokat aludtam a vonaton, elaludtam. Mígnem arra ébredtem, hogy körülöttem beszélgetnek. Nevetgélés, sustorgás. Fölnézök, kelök, hát az összes rokonom, akikkel addig még soha életemben nem találkoztam, ott vótak, és várták, hogy mikó ébredök föl, és ez itt az Elza lánya! Akkor találkoztunk először, de azt a szeretetöt mög összetartozást, amit abban a pillanatban éreztem, mintha száz éve ismerném őket. És a felivel nem tudtam beszélni! Mert a lányok nem beszéltek, csak németül.” (V. Z-né)

A kommunikáció tehát nyelvi határokba ütközött, hiszen a kint élők közül csak azok beszéltek magyarul, akik felnőttként kerültek ki, Szűcs Katalint pedig édesanya – bár szerette volna – nem tudta német nyelvet tanuló osztályba íratni, s így az akkor kötelezőnek számító orosz mellett franciát kellett tanulnia. Az utazás után Szűcs Katalin szeretett volna megtanulni németül, de hamarosan férjhez ment, megszületett első gyermeke, Judit. Ezután egy évig járt ugyan esti nyelvtanfolyamra, de munkahelye, a háztartás vezetése, majd fia, Botond megszületése mellett nem tudta ezt folytatni. „...de ez bennem van, hogy a nagyapám is emlegette ezt neköm mindig, hogy tanuljak mög. És hát ő möghalt anélkül, hogy mögérte volna, hogy én mögtanultam németül. És még a Botond születése után lőtt a jogosítvány, akkó möntem a műszaki tisztire, akkó azt mondtam, hogyha ennek a végire érök, elmögyök németöt tanulni. És így is lőtt, és 30 évesen iratkoztam be. Hát heti egyszöribe bírtam eljánni, munkahely, család mög egyebek, de azt böcsülettel csináltam, és 39 vótam, amikor középfokúztam. Mikor szabadabbak löttek a határok, jöttek is rokonok, vagy mi möntünk német nyelvterületre, akkor már kezdtem használni, úgyhogy most mán tudok az összes rokonnal beszélni.” (V. Z-né)

Saját nehézségei is közrejátszottak abban, hogy lánya, Judit már általános iskolás korában a kötelező orosz nyelv mellett elkezdett németül tanulni: „...egyrészt látom, hogy szükség van a nyelvre, mög látva a saját életömet, sorsomat, hogy hát a saját vérrokonaival nem tud kommunikálni az embör, az egy nonszensz.” (V. Z-né)

Habár a 60-as évektől megszorodtak a találkozási lehetőségek, de akadályok később is merültek fel. 1970-ben Jakob Hinkl az unokája, Szűcs Katalin esküvőjére szeretett volna hazalátogatni. Időközben azonban meghalt az öccse, Péter, s így esküvő helyett temetésre jött el. A kettőt együtt nem valósíthatta meg. A következő évben ismét szeretett volna hazalátogatni, de ekkor nem kapott beutazási engedélyt. „... és Kübekházáról eredt az, hogy mögadják azt az engedélyt. Még akkor is működött, besügónak nevezhetöm, mög mi is tudtuk, hogy ki volt az, aki nagyon sok embörnek vót jóakarója...És mondjam azt, hogy sirt a levele, amiben mögírta, hogy nem tudnak jönni, mert őt nem engedik ide be. És őt roppantul mögviselte, mert hát az élete első szakaszát, jelentős szakaszát itt élte lē, itt születött. Itt vót a gyökere neki. És ettől még

ennyi idővel utána is elszakítja valaki, és a légynek sem ártott életibe... és mögkísérölte a következő évben. Akkó vót a szüleimnek a 25 éves házassági évfordulója. Akkó nem nagyon vót róla beszélve, hogy né lögyön, aki betartson... és akkó találkozott a dédunokájával, a Judittal. (V. Z-né)

A családi összetartozás fontos kifejezője a keresztszülők megválasztása. Szűcs Katalinnak Halmosi Péterék, vagyis Jakob Hinkl itthon maradt öccsék lettek a keresztszülői. Juditnak az édesapja barátja, azaz komája lett a keresztapja, Botondnak pedig Jakob Hinkl fia, Herbert. 1974-ben, amikor Jakob Hinkl utoljára Magyarországon járt, unokája, Katalin már várandós volt, és nagyapján keresztül kérte meg a nagybátyját, hogy legyen születendő gyermeke keresztapja. Herbert Hinkl és felesége szívesen elvállalták a felkérést, és 1975 húsvétján megkeresztelték Botondot.

Ekkor Jakob Hinkl már nagyon beteg volt, s dédunokája keresztelője után 10 nappal hunyt el. *„Azt várta még, hogy Herbert hazajöjjön, hogy a dédunokája köröztőlőjéről halljon.... És hát úgy mönt el végröndölet nélkül, hogy utánam Elza mög Herbert örököl mindönt. És erről papír nem volt, és ezt Herbert papír nélkül végigvitte. Sömmít sē hajtott a maga hasznára.”* (V. Z-né) A temetésére azonban a magyarországi lánya, unokái nem tudtak kimenni, mert nem kaptak kiutazási engedélyt, azt mondták rájuk, hogy kémkedni akarnak. Emiatt saját apja, illetve nagyapjuk halála miatt csak táviratban tudták kifejezni részvétüket az arneggi rokonoknak. *„És borzasztó volt az egészet hallgatni... szörnyű volt, amit ott műveltek velünk.”* (V. Z-né)

A két család, különösen Herbert Hinkl és Szűcs Katalin azóta is tartják a kapcsolatot. Jakob Hinkl után Kübekházán a kárpótlások következtében 27 hold föld maradt. Habár a Szegeden élő leszármazottak közül senki sem foglalkozik földműveléssel, mégis földre váltották be a kárpótlási jegyeket (a megszerzett földet haszonbérbe adták a tsz-nek), mert őseik számára a föld volt a legnagyobb érték, és ezáltal is kifejezhetik kübekházi kötődésüket.

Johann Hinkl (1906–1965)

Johann Hinkl második gyermeke 26 évesen nősült. Habár akkor már országhatár választotta el Kübekházát Óbébától, a kapcsolattartás lehetőségét az jelentette, hogy a családnak földjei voltak az óbébai határban. *„... az I. világháborútól 48 vagy 49-ig napkeltétől napnyugtáig lehetett átmenni, és azt a termést, amit ott termelt, át lehetett hozni. De azért a kiskapuk [vagyis az átmenet lehetőségei] megvoltak, hogy ha a román határőr azt mondta: mán lement a nap, azt most gyün, akkó megkapták a nagydarab szalonnát, akkor már nem volt olyan nagy probléma, hogy lement a nap.”* (H. P.)

Igy volt tehát mód arra, hogy német lányt vegyen feleségül Johann Hinkl, vagyis Hanzí bácsi. Az 1932-ben kötött házasságról csak annyi maradt fenn, hogy a lány jó módú családból származott, tehát a vagyoni megkötés itt is érvényesült. Magdalena Mallinger a családban később a Lēncsi tanti, illetve Kodl nevet kapta (a német Godl jelentése 'keresztanya'). Ennek az elnevezésnek az az oka, hogy Johannéknak nem lett gyermekük, őket viszont sokszor hívták keresztszülőknek (pl. Farkas Erzsébet keresztszülői is ők lettek). *„Németországban ő volt a központ, oda járt a többi*

unokatestvéröm is, mög mi is ott gyűltünk össze, szóval ő volt az összetartója a családnak. Végtelen kedves, aranyos, jó kedélyű, realisan látta az életöt. Mindönki a Kodlhoz tért be mondanivalójával, és hát ez volt a családjá neki, akik nem vérszerinti rokonai voltak.” (V. Z-né)

Johann Hinkl 1965-ben hunyt el. Feleségéről idős korában Anton Hinkl lányai gondoskodtak, mintha csak saját anyjuk lett volna. Temetésére 1997-ben a magyarországi rokonok közül is mentek ki, hiszen a közöttük levő országhatárok ellenére leveleztek egymással, s ha kimentek Arneggbe, mindig felkeresték őt is.

Anton Hinkl (1909–1962)

A harmadik fiú 1936 júniusában 27 évesen nősült meg. Az ő felesége, Maria Schüssler is óbébai származású volt, de Magdalena Mallingerrel ellentétben korán árvaságra jutott és nem rendelkezett vagyonnal. Amiért mégis létrejött ez a házasság, az Maria Schüssler dolgos természete volt, ami reményt adhatott a családnak, hogy az addig megszerzett javak gyarapodni fognak. Az akkori párválasztás szokásait mutatja, hogy férjét csak azután ismerte meg, hogy a leendő anyósa megkérte őt a fia számára. Ezt követően került sor a hivatalos lánykérésre, majd négy hét múlva az esküvőre.

A házasságból két lány született, Emma és Irene. Mindketten még Kübekházán születtek, de négy, illetve hét éves korukban elkerültek innen. Ennek ellenére az idősebb testvér, Irene megérti a magyar beszédet, de válaszolni nem tud rá.

Anton Hinkl 1962-ben hunyt el, felesége viszont ma is él. Kérésre Vass Zoltánné tavaly még tudott vele beszélni a család történetéről.

Gyermekeik Arneggben élnek, német férjet választottak maguknak, de ők is többször ellátogattak Magyarországra. A legutóbbi családi összejövetel éppen Emma fiának, Martin Murrnak a tavaly tartott esküvőjéhez kapcsolódik. Ezen a Vass család és a Halmosi család képviseltette magát, illetve Szűcs Józsefné, született Farkas (Hinkl) Erzsébet.

Peter Hinkl / Halmosi Péter (1912–1970)

A legkisebb fiú testvéreivel ellentétben nem a mezőgazdaságban helyezkedett el. Fia így beszélt erről: *„Az én apám katonának Gyulára ment, és a távirászkhoz került, és ott megtanult morzézni. Most hogy mi legyen, hogy nő gazdálkodjon, hiszen van ott a három, hát a régi tradíciók is ezek voltak általánosságban, hogy ha sok család van, akkor sokféle aprózódik a föld. És akkor apám menjen rendőrnek. A családi tanács így eldöntötte. Tudott morzézni, és így könnyebben tudott állást kapni. [Emiatt nevét 1936-ban magyarosítania kellett, s így lett Halmosi Péter.] Apám itt dolgozott Szegeden a városházán mint távirász 44-ig, és 44-be, mikor ment a kormány, október 9-én [a szovjet csapatok elől], akkor ők is menekültek. Velem együtt, meg anyámmal.”*

Az anya, Emma Frank 21 évesen, 1941 augusztusában kötött házasságot Péter Hinkllel. Gazdag kübekházi család egyetlen gyermeke volt, így itt ismét a vagyoni szerepét figyelhetjük meg.

A II. világháború azonban Emmaékat sem kímélte. A már említett menekülés következtében Németországba jutott el fiával, férjétől még Szombathelynél el kellett válnia. ... „Német családhoz voltunk hogy úgy mondjam betelepítve... és apámmal csak 45 őszén találkoztunk. Apám fogságba került, és mi meg anyámmal 9 hónapig voltunk kint Németországban. Én nem emlékszöm, csak amit anyám elmondott. Dolgozott ott egy parasztgazdánál. El voltunk szállásolva, főzött, mosott, háztartásban csinálta. És annyit hadd tegyek hozzá, hogy ott elég komoly ellenzék volt, mer ezeket a népi németeket, ilyenek voltak a szudéta németek, a sziléziai németek, Erdélybe a szászok, a volgai németek Oroszországban, ezeket nem tisztának nézték, azt mondták rá, hogy zigeuner folk, cigánynép. És akkor anyám egy kicsit temperamentumos aszszony, aztán mondta a gazdának, hogy ha tē elgyünnél oda hozzánk, akkó hanyatt esnél, mert nem ekkora trehányáságot találnál ott, mint ami itt van. Ahogy kiléptek az ajtón, 3-4 m-re ott volt a trágyadomb. Szóval nagyon jellemző volt az itteni svábokra, hogy olyan precízek, akkurátusak voltak, hogy az már szinte észveszejtő. Erről a precíziségről csak annyit hadd mondjak, hogy a sváboknál általában a búcsú volt a nagy ünnep. Kübekházán Szent Istvánkor volt a magyaroknak a búcsú, és a németeknek pedig Erzsébet és Katalin közt volt a Kirchweih. Erre kimeszelték a házat, a fal alját pedig elhúzták. Ha nagyanyámnak nem tetszett, akár 3-4-szer megismételte.”

A Németországból és a hadifogságból való hazatérésekkel azonban nem fejeződtek be a megpróbáltatások. Ekkor vette ugyanis kezdetét a németek kitelepítése. „Volt egy 41-es összeírás, hogy ki minek vallja magát. A 41-es összeírásban lehetett vallani magát német anyanyelvűnek, német nemzetiségűnek; magyar anyanyelvű német nemzetiségű, és magyar-magyar. És anyám német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallotta magát. De belépett, beléptették a Volksbundba. Elég pejoratív értelmű csengése jött ki neki, a németeknek a 80-90 %-a ennek a Volksbundnak a tagja volt, és mikor a kitelepítésre sor került, azt nézték, hogy ki volt a Volksbundnak a tagja. Anyám is tagja volt, hát akkor egyértelmű volt, hogy 46 május 13-ával ő is kitelepítésre kerül velem együtt. Hát akkor összeírták, hogy ki a német, és ezeket ki kell telepíteni. És anyámnak a neve, függetlenül attól, hogy Halmosi Péterné, Frank Emma, és német, akkor rajta a listán apjával, anyjával, apósával, anyósával, sógorával. És ezeknek össze kellett menni, hogy ekkor ennyi cuccal meg kell jelenni. És elvittek bennünket lovaskocsival Újszentivánra.

Apám meg visszajött a fogságból, akkor lejelentkezett, és igazolták mint rendőrt... Hogy nem követött el valami olyan cselekményt, ami miatt köztisztviselő nem lehet, és Budapesten szolgált. A dolog pikantériája, hogy épp az Andrássy út 60-ban. És a főnökének mondta, hogy a feleségét meg a fiát ki akarják telepíteni. Rajta volt a kitelepítési listán. És aztán apám kapott egy papírt, hogy valamilyen jogszabály alapján házastársakat szétválasztani nem lehet... Szóval eléggé nehezen ment, úgyhogy nem tudta saját apját kihozni, apósát, anyósát se. Csak a feleségét és a fiát... Anyámtól tudom, hogy a Frank nagyszülők mög a Hinkl nagyszülők nem akartak elmönni, a koruknál fogva, meg nem hitték, hogy nem jöhetnek vissza. Úgy gondolták, hogy majd visszajönnek.”

Ám ez nem így történt. Ők a férj névváltoztatása és foglalkozása következtében itt maradtak, de Farkas Erzsébet, Jakob Hinkl lánya kivételével minden rokonuktól

elszakadtak, országhatárok, vasfüggöny állta útját a találkozásnak. Az itt maradtak számára nagy traumát jelentettek a történetek, s ezért az addig használt német nyelv helyét a magyar foglalta el a családi érintkezéseknél is.

Halmosi Pétert 1946. november elsejével B listázták, úgyhogy visszatért egy időre a földműveléshez.

A politikai határok enyhülésére, a találkozásra 1957 januárjáig kellett várni. Ekkor Emma Frank édesanyja jött haza látogatóba. ... „*Úgy jöhetett, hogy 56-ba volt itt a forradalom, és a magyar kormánynak érdeke volt, hogy a konszolidáltságot biztosítsa. És a Nemzetközi Vöröskereszt azt mondta, hogy na jó, de mi a biztosíték a konszolidáltságra? Nem lehet beutazni se, meg minden. Dehogynem, lehet, jöjjenek el turisták. És akkor nagyanyám befizetett egy ilyen turistaútra, mivel ő a Vöröskeresztnél volt, és 2 hétig kifizette Budapesten a szállodai helyet, és ő meg onnan lejött Szegedre tíz napig. És emlékszöm, ott aludtunk a nappaliban, apám mönt ki, hálóingbe, kinyitja az ajtót, ránéz, aztán visszarohan, aztán azt mondja: Te Emmi, itt van anyád! Nem is akart hinni a szöminek. Nem is tudtunk róla, hogy jön. Csak kapott az alkalmon, és sē levél, sēmmi. Meg az vót még, hogy 56 júniusában megszületett az öcsém. Hát azt akkó biztos, hogy ez is közrejátszott, ott van 2 gyerök, 10 éve nem láttad, több mint 10 éve... így találkoztam nagyanyámmal... Aztán utána találkoztam a nagyapámmal is, az is itt volt. Ő kétszer volt itten, azon gondolkodom, hogy 58-ba meg 60-ba vót itten. De a Vöröskereszt segítségével jöttek, még akkor ki kellett a szállodai helyet fizetni meg minden egyéb mást.*”

Magyar részről Emma Frank édesapjának temetéséig kellett várni, hogy megtörjön a jég. „63. január végén halt meg a nagyapám. És addig anyám számtalan alkalommal próbálta beadni az útlevelekérelmet, félévente lehetett beadni. Egy évbe kétször beadta, azt mindig visszautasították. Osztályidegen. Na és akkor anyám már a postánál dolgozott, az útlevél kérelomhöz köllött a munkahelyi igazolás abban az időben. Az egy hivatal volt, munkahelyi javaslatok mások. Én fogalmaztam meg a táviratot, az volt szó szerint, hogy remény van arra, hogy érkezem, várjatok, Emma. Tehát nagy valószínűsége volt, hogy anyám megkapja az útlevelet. 63-ban sokan kegyelemben is részesültek. Ez tudott dolog volt. Na és akkor így jutott ki, és anyám kiérkezett Würzburgba, és aznap volt a temetése nagyapámnak.” (vagyis már nem találkozhattak)

Ifjabb Halmosi Péter Szücs Katalinhoz hasonlóan tanulmányai befejezése után, 1965-ben járt először Németországban. „... pont abban az évben végeztem Pécsen az iskolában, a Felsőfokú Gépészeti Technikumba jártam. Most ez a Pollack Mihály Főiskola. Akkor voltam 22 éves. Előzőleg tudni kell, hogy apám 64 karácsonyán volt kint Németországba. Ő akkor volt kint először. És akkor találkozott az egyik bátyjával először. Mer a Katinak a nagyapjával 62-be találkozott, mikor az jött ide látogatóba, az volt apámnak a legidősebb bátyja. És a másik bátyjával vagy 20 éve nem találkoztak... Én egyedül mentem ki 65-be, kint voltam 3 hetet. Ezután mentem el dolgozni a gumigyárba, és megkérdezték, hogy mér kezdek később. Mer külföldön voltam. És melyik országban? NSZK-ban. Dolgoztam két hónapot, elmentem katonának, aztán egy szórakozóhelyen a személyzetissel találkoztam, és akkor tudtam meg, hogy azt mondták: vigyázni kell ezzel a Halmosival, mert lehet, hogy ez egy kém. Mert kint volt Németországban.”

Mivel 1970-ben Emma Frank özvegy lett, majd 1975-ben nyugdíjba ment, öz-

vegy édesanyjával évente találkoztak. Egyik évben édesanyja jött Magyarországra, a másik évben pedig ő ment ki (akkor még nem lehetett évente nyugati országba utazni). Később az együttlét megkönnyítése érdekében – hiszen Emma Frank édesanyja 1899-ben született, ápolásra szorult és csak ez az egy gyermeke volt – letelepedési engedélyt kértek az édesanya számára Magyarországon, s így ő itt halt meg.

IV. ÖSSZEGZÉS

A fentiekben kübekházi házassági anyakönyvek és egy család történetének segítségével az 1850-1950-es évek házasságkötéseit befolyásoló tényezőket és azok határait mutattam be.

A házassági anyakönyvekben felfedezhető határok közül fontos megemlíteni a térbelieket, mert ezek kifejezői a kübekháziak kapcsolatrendszerének. Bár a falu önmagában mindvégig exogámnak tekinthető, de a társközségekkel azonos gyökérzetűnek. Ezek a falvak a magyarok esetében a szegedi nemzet tagjai, a németek tekintetében pedig lakosaik azonos telepítés által kerültek a Bánságba. Mint kiderült, a térbeli határok szoros kapcsolatban állnak a közigazgatási, természeti határokkal. Az I. világháború után a társközségek többségének elcsatolásával a párválasztás iránya módosult, előtérbe kerültek a szegedi tanyák, Csongrád megyei falvak, de az országhatárok megléte ellenére kübekházi lakosok továbbra is kötődtek határon túli településről származó személyekkel házasságot.

A 19. században fontos tényezőjét képezték a házasságoknak az etnikai határok, de az 1910-es évekre csökkent a szerepük. Ebben a nyelvi határok gyengülése mellett a vagyoni tényezők voltak meghatározók, amit Halmosi Péter így fejezett ki: „... *a van szeretett házasodni a vannel.*” A németek 1946-ban történt kitelepítésével azonban az etnikai határok megszűntek.

Az időbeli határoknak több típusát is bemutattam a dolgozatomban. Megállapítható, hogy a házasságkötés időpontja egyrészt szoros kapcsolatban állt a mezei munkákkal. Az esküvő hónapja és napja a szabadidő alakulását is jelzi, vagyis azt, hogy a mezőgazdasági munka és az ipar nyújtotta kereseti lehetőségek hogyan viszonyultak egymáshoz. A másik fontos összefüggés az egyházi előírásokkal mutatható ki, ám az 1940-es években megjelenő nagybőjti és adventi házasságok a vallási szempontok háttérbe szorítását mutatják. Ez a tendencia a vallási határoknál is érzékelhető volt. Amíg a 19. században vallási exogámiára legfeljebb társadalmi okok (pl. iparosok) esetében került sor, addig az 1940-es évekre megnőtt a vegyes házasságok aránya.

Amint arra már utaltam, a társadalmi határok lényeges szempontot jelentettek, és az etnikai, vallási, lokális határok is ennek függvényében módosultak.

Mindezek alapján elmondható, hogy a házasságkötések fontos adatokkal szolgálnak a társadalmi normák tekintetében, hiszen a „... házasság intézménye... Bár formailag egyének közötti aktusként valósul meg, a valóságban inkább egyének csoportjai közötti megegyezés eredménye.”¹³⁷

Kutatásom során bebizonyosodott, hogy a határok – bár elválasztó, szabályozó

¹³⁷ Faragó T. 1983, 223.

szerepük fontos – átmeneti részekkel is rendelkeznek, s így nem képeznek átjárhatatlan akadályt. A különböző típusú határokról pedig elmondható, hogy átfedések, összefüggések vannak közöttük.

Ezeket az összefüggéseket, a térségre jellemző házasságkötési stratégia sokszínűségét a Hinkl család példáján keresztül is megfigyelhettük. A négy fiútestvér családalapításai rámutattak, hogy a házasság kritériumai között fontos helyet foglalt el a vagyon, ami az etnikai és országhatároknál is fontosabb volt. A társadalmi határ feloldására a munkabírás nyújtott lehetőséget. Ez a tulajdonság viszont biztosította a család által megszerzett vagyon további gyarapodását, ami feltétele volt a faluban betöltött presztizs megőrzésének, a család által korábban kialakított társadalmi határok megóvásának.

A két óbébai házasság is azt mutatja, hogy az országhatár a 20-30-as években az emberek tudatában megjelenő térképen még inkább csak adminisztratív korlátot szabott a kapcsolattartásnak, a gyakorlatban azonban átjárható volt. Feltételezhető, hogy hosszú távon, a következő generáció kapcsolatrendszerében már nagyobb törést jelentett volna, de a II. világháborút követő kitelepítések miatt ez nem bizonyítható.

A kitelepítésekkel politikai határ állt a család tagjai közé, ami csak hosszú idő múlva vált átjárhatóvá. A család összetartozásának alkalmai az életfordulók lettek, hiszen keresztszülői kapocs alakult ki a Németországban és Magyarországon élő rokonok között, illetve esküvők, temetések alkalmával találkoznak egymással a családtagok. A család egységének tudatos erősítésére olyan példákat láthattunk, mint a nyelvtanulás, családfa készítése.

Am mindezek ellenére a Hinkl család nagy részének 1946-ban el kellett hagynia szülőföldjét, s a családot elvászoló határok mélyen beleivódtak mindnyájuk tudatába.

Befejezésül álljon itt Tömörkény István 1916-ban A valóságos nóta címmel írt novellájának egy részlete. „... Svábok ülnek az ablak mellett való asztalnál. Van köztük katona, meg asszonyok és öreg emberek, akik látogatóba jöttek az őrkatonához. Felnőtt lányok is vannak ezen hadi szomszédolók között, abban a ruhadivatban, amit évszázadok előtt magukkal hoztak a hazájukból, s ami rajtuk máig sem változott... Azután danolni kezdenek a sváb katonák. Szintén úgy dalolnak, mint a magyarok, egyhangon, s nem rendezkednek be világosabb meg sötétebb hangra. Néhány régi nóta, amit talán még az egykori hazából hoztak, s ami megmaradt köztük tiszteletreméltó emlék gyanánt... Azután újabb nóták is jönnek: Alle Madel jukken, meg miegyéb, de minden csak csendesen, hogy valahogy az asztalon túl ne hallatsszon. Akkor egy öreg, megöszültni nem tudó vörös sváb egy kicsit fölemeli a könyöklőből a kezeszárát az asztaltól, a kezeszárán fölnyújtja a kezefejéből a mutatóujját, és azt mondja: – Haszátznak rentületlenül...

A Szózat szól. Mindenki mondja. De csak csendesen, hogy a másik asztalt ne zavarják. Csak a végén emelkednek a hangok, mert ott már nem is lehet, hogy ne emelkedjenek. Valóságosan erő kell ahhoz, hogy az ilyesmit könnyeborulás nélkül megállja az ember. A dal végével azt mondja az öreg sváb:

– Esz asz etyetlen falósákos nóta manapsák.”¹³⁸

¹³⁸ Tömörkény I. 1960, 106.

IRODALOM

ANDORKA Rudolf

1970 Születésszabályozás az Ormánságban a XVIII. század vége óta. Demográfia. 73-85.

1988 A családrekonstrukciós vizsgálat módszerei. A Központi Statisztikai Hivatal Népeség-tudományi Kutató Intézetének Történeti Demográfiai Füzetei

BABBIE, Earl

1996 A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Budapest

BÁLINT Sándor

1976 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete I. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75 - 2. Szeged

1980 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete III. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79 - 2. Szeged

BARNA Gábor

1973 A jászódózsai lakodalom. In: SZABÓ László (szerk.) Jászdózsa és a palócság. 153-196. Szolnok

1985 Német telepesek az egykori Északkelet – Magyarországon. In: SZABADFALVI József – VIGA Gyula (szerk.) Interetnikus kapcsolatok Északkelet – Magyarországon. II. Kiegészítő kötet. 85-88. Miskolc

BARNA Gábor - SZABÓ László (szerk.)

1977 Az anyakönyvek, mint a történelmi kutatások forrásai. Múzeumi levelek 35-36. Szolnok

BLAZOVICH László (szerk.)

1995 Magyarország történeti statisztikai helynévtára 5. Csongrád megye. Budapest

BOROVSKY Samu (szerk.)

é.n. Torontál vármegye. Budapest

BOTÍKOVA, Marta

1994 Vegyesházasságok Pozsony környékén. Regio 5/1. 118-127.

B. LUKÁCS Ágnes

1975 A XIX. századi anyakönyvek reprezentatív felvétele. Statisztikai Szemle 53. 648-654.

1980 Az anyakönyvek minősége és az anyakönyvezés hiányosságai az 1821-1830-as években. Demográfia XXIII. 242-252.

CSÉFALVAY Zoltán

1990 Térképek a fejünkben. Budapest

DÁCZER Károly

1998 Kamarai dohánykertészségek települése a Dél – Alföldön (1843-44). Szeged

DÁVID Zoltán

1970 Hajdúdorog népesedéstörténete. In: KOMORÓCZY György (szerk.) Hajdúdorog története. 41-78. Gyula

1971 Sarkad népesedéstörténete. In: KOMORÓCZY György (szerk.) Tanulmányok Sarkad múltjából. 277-297. Sarkad

1972 Hajdúhadház népesedéstörténete. In: KOMORÓCZY György (szerk.) Hajdúhadház múltja és jelene. 73-111. Gyula

1975 Hajdúszoboszló népesedéstörténete. In: DANKÓ Imre (szerk.) Hajdúszoboszló monográfiája. 187-254. Hajdúszoboszló

ELIADE, Mircea

1996 A szent és a profán. Budapest

FARAGÓ Tamás

1983 Háztartás, család, rokonság. Jegyzetek a legújabb család- és rokonságkutatási eredmények alapján. Ethnographia XCIV. 216-254.

1992 Hagyományok elmúlása. A szokások és értékrendek változásának vizsgálata a házassági szezonálitáson keresztül. In: BÁRDOS István - BEKE Margit (szerk.) Egyházak a változó világban. 307-312. Tatabánya

- 1994 Házassági szezonális Magyarország a 18-20. században. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve 32. 239-256. Miskolc
- F. Cs.
2000 Habsburg Ottó Kübekházán. Délmagyarország 90/63. 4.
- FLEURY, Michel - HENRY, Louis
1965 Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien. Paris
- HADAS Miklós
1994 Határtérség és modernizáció. Regio 5/2. 31-44.
- HERNÁDI Miklós
1985 Ünneplő társadalom. Budapest
- HUSZÁR Elemér
1931 Házasságkötés formája. In: BANGHA Béla (szerk.) Katolikus Lexikon II. 270-271. Budapest
- IMHOF, Arthur E.
1992 Elveszített világok. Budapest
- JEGGLE, Utz
1994 Határ és identitás. Regio 5/2. 3-18.
- JEKELFALUSSY József (szerk.)
1892 A magyar korona országainak helynévtára. Budapest
- JUHÁSZ József-SZÓKE István-O. NAGY Gábor - KOVALOVSZKY Miklós (szerk.)
1987 Magyar Értelmező Kéziszótár I. Budapest
- JUHÁSZ Kálmán
1944 A 100 éves Kübekháza (1844-1944). Szeged
- KAKUK Mátyás
1977 A legrégebb kunszentmártoni anyakönyv (1718-1729) vizsgálatának tanulságai. In: BARNÁ Gábor - SZABÓ László (szerk.) Az anyakönyvek, mint a történelmi kutatások forrásai. Múzeumi levelek 35-36. 19-56. Szolnok
1983 A házasságkötés időpontja Kunszentmártonban a XVIII-XIX. században. In: NOVÁK László - UJVÁRY Zoltán (szerk.) Lakodalom. 55-79. Debrecen
- KEPECS József (szerk.)
1997 Magyarország településeinek vallási adatai (1880 - 1949) I. Budapest
- KOCSIS Gyula
1987 Egy mezővárosi család gazdasági - társadalmi törekvései Cegléden (1730 - 1930). In: IKVAI Nándor (szerk.) Életmódkutatások Pest megyéből. Studia comitatensia 18. 143 - 185. Szentendre
1995 Egy mezővárosi gazdálkodó család hat nemzedékének sikeres és sikertelen mobilitási kísérletei. In: Alkalmazkodás, ellenállás, mobilitás. Ceglédi Füzetek 30. 8-53. Cegléd
- KOCSIS Gyula - NAGY VARGA Vera
1993 A ceglédi reformátusok exogám házassági kapcsolatrendszere (18-19. század). In: Történeti és néprajzi tanulmányok Ceglédről. Ceglédi Füzetek 28. 77-91. Cegléd
- KÓS Károly
1980 Munka, életmód és hagyomány egy rituselem változása tükrében. In: Eszköz, munka, néphagyomány. 472-486. Bukarest
- KOVÁCH Géza
1998 A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése (1716-1848). Szeged
- KOVÁTS Zoltán
1973 A népesség. In: RÁCZ István (szerk.) Hajdúnánás története. 33-86. Hajdúnánás
1981 A népesség története. In: VARGA Gyula (szerk.) Berettyóújfalu története. 141-197. Berettyóújfalu
1982 A népesedési viszonyok. In: RÁNKI György (szerk.) Debrecen története. II. 15-69. Debrecen
1992 Mátészalka a XVIII. századtól napjainkig. In: UJVÁRY Zoltán (szerk.) Mátészalka története. 243-274. Debrecen

- KOVÁTS Zoltán - CS. TÓTH Péter
 1962 Csongói jobbágy-családok demográfiai viszonyai (1720-1950). In: EMBER Győző - DÁVID Zoltán (szerk.) Történeti Statisztikai Évkönyv 1961-1962. 48-89.
- MÉSZÁROS Rezső (szerk.)
 1997 Csongrád megye kézikönyve. Magyarország megyei kézikönyvei 5. Szekszárd
- NAGY VARGA Vera
 1987 Ceglédi reformátusok házassági kapcsolatai (1723-1810). In: IKVAI Nándor (szerk.) Élelmódkutatások Pest megyéből. Studia comitatensia 18. 99-121. Szentendre
- NEUMANN, Victor
 1997 Multikulturális identitás a régiók Európájában – a Bánát példája. Regio 7/3-4. 3-18.
- OTTLIK Géza
 1983 Iskola a határon. Budapest
- ÖRSI Julianna
 1977 Házasságkötések vizsgálata az anyakönyvek alapján. In: BARNA Gábor - SZABÓ László (szerk.) Az anyakönyvek, mint a történelmi kutatások forrásai. Múzeumi levelek 35-36. 73-84. Szolnok
 1978 Házassági kapcsolatok szerepe az etnikai jegyek meghatározásában. In: BAKÓ Ferenc (szerk.) Mátraderecske. Néprajzi tanulmányok. 88-107. Eger
 1983 Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII-XX. században. In: NOVÁK László - UJVÁRY Zoltán (szerk.) Lakodalom. 31-54. Debrecen
 1985 Exogám házasságok mint az asszimilálódás mutatói. In: SZABADFALVI József - VIGA Gyula (szerk.) Interetnikus kapcsolatok Északkelet - Magyarországon II. Kiegészítő kötet. 77-84. Miskolc
 1989 Házassági kapcsolatrendszer a palócoknál. In: BAKÓ Ferenc (szerk.) Palócok. II. 417-467. Eger
 1990 Karcag társadalomszervezete a 18-20. században. Budapest
- PALÁDI – KOVÁCS Attila
 1984 Kulturális határok és kontaktzónák Észak – Magyarországon. In: KUNT Ernő – SZABADFALVI József – VIGA Gyula (szerk.) Interetnikus kapcsolatok Északkelet – Magyarországon. 61-73. Miskolc
 Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis.
 1896 Temesvár
- STALLYBRASS, Peter – WHITE Allon
 1997 Bevezetés a határátlépés politikájához és poétikájához. In: ZENTAI Violetta (szerk.) Politikai antropológia. 148-166. Budapest
- SZABÓ István
 1977 Az anyakönyv, mint történelmi forrás. In: BARNA Gábor - SZABÓ László (szerk.) Az anyakönyvek, mint a történelmi kutatások forrásai. Múzeumi levelek 35-36. 57-71. Szolnok
- SZEREDY József
 1883 Egyházjog. Pécs
- THOMASSEN, Björn
 1996 Border studies in Europe: symbolic and political boundaries, anthropological perspectives. Eurpea 37-48.
- TILKOVSKY Loránt
 1994 Nemzetiség és magyarság. Budapest
- TÖMÖRKÉNY István
 1960 A valóságos nóta. In: A kraszniki csata. 105-106. Budapest
- TURNER, Victor
 1997 Átmenetek, határok és szegénység: a communitas vallási szimbólumai. In: BOHANNAN, Paul – GLAZER, Mark (szerk.) Méréföldkövek a
- VILKUNA, Kustaa
 1975 Nyelvhatár, etnikai határ, kulturális határ. Magyar Tudomány XX. 752-760.

Social, Space and Time Boundaries in Kübekháza Based on the Examination of the Marriage Registers between 1850 and 1950

From the examination of the marriage registers in the village of Kübekháza, which lies on the Hungarian side of the Hungarian-Yugoslavian-Romanian triple border region, and also from following the saga of the Hinkl family, in my study I introduced the boundaries that influenced marriages between 1850 and 1950.

The space boundaries represent the connection network of the residents of Kübekháza. Although the village itself was always exogamic, it had the same roots as its fellow communities. The space boundaries are closely connected with the administrative and natural borders. After World War One reannexing the majority of the fellow communities changed the main direction of finding partners. In the 1920s and 1930s the state borders only set administrative boundaries for people to keep contact with one another, although in practice these boundaries could be crossed. In the last century ethnic boundaries played an important factor but their significance decreased by the first decade of the twentieth century. This was a result of the weakening of language boundaries as well as financial factors. However, with the removal of ethnic Germans into Germany in 1946 these ethnic boundaries disappeared.

The month and the date of the weddings show the changes in leisure time, i.e. the correlation of opportunities that agricultural work and industry offered. Religious teachings were also essential. However, the weddings taking place at Lent and Advent from the 1940s illustrate the withdrawal of religiosity. This tendency was felt also at religious borders. While in the nineteenth century exogamy was only due to maybe social reasons (e.g. industrial workers), the number of mixed marriages grew by the 1940s.

Social boundaries meant a significant factor and ethnic, religious and local boundaries also changed depending on that.

Marriages therefore provide us with important data as for social norms since a marriage – although formally realised as an act between individuals – is rather a result of a consensus between groups of individuals.

During my research it was proven that boundaries - despite their important dividing and regulative roles – have transitional parts and therefore do not form an impenetrable obstacle. Further, the different types of boundaries overlap and correlate.

These correlations can be observed through the example of the Hinkl family. Among the criteria of a marriage, the social boundary played a key role, which could be removed by the job opportunities. This ensured that the wealth the family possessed continued to grow and their prestige in the village was maintained.

The forced removal posed a political boundary for the family members and this boundary was lifted only after a long time. Turning points in life became opportunities for family occasions and the relatives in Germany and Hungary established godparental relationships with each other.

However, despite all this, in 1946 the majority of the Hinkl family had to leave their homeland and the boundaries separating the family became deeply entrenched in their minds.



1. sz. melléklet. Kübekháza házassági kapcsolatai 1853–1862 között



2. sz. melléklet. Kübekháza házassági kapcsolatai 1883–1892 között



3. sz. melléklet. Kübekháza házassági kapcsolatai 1913–1922 között



4. sz. melléklet. Kübekháza házassági kapcsolatai 1943–1952 között



1. Szűcs Józsefné Farkas (Hinkl) Erzsébet látogatása 1959-ben Arneggben.
Felső sor: Irene Hinkl, 3 szomszéd, Farkas (Hinkl) Erzsébet, Johann Hinkl, Jakob Hinkl, Herbert Hinkl, Anton Hinkl. Alsó sor: Magdalena Mallinger, Anna Martin, Maria Schüsler, Farkas Magdolna



2. Johann Hinkl és felesége, Anna Martin az 1950-es években Németországban



3. Jakob Hinkl lovaskocsijának táblája



4. Jakob Hinkl és első felesége, Farkas Jolán házassági fényképe

„Mi nem tudunk élni a hagyma nélkül”

Adatok a Makó és környéki hagymásvilág rendszerváltozás utáni társadalomrajzához

MEDGYESI KONSTANTIN
(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Paraszt-polgárosodás vagy proletarizálódás

A „paraszt-polgárosodás” koncepciója – amely a tanulmány fontos elméleti kiindulópontja – a makói származású Erdei Ferenc szellemi alkotása. Az ifjú Erdei a makói parasztság – benne a hagymások¹ – életét feltérképezve állapította meg, a parasztság gondjait a már megindult polgárosodás orvosolhatja. Példaként említi a hagymakertészek gazdasági stratégiáját, hiszen – mint a harmincas években írott Makó társadalomrajza című tanulmányában fejtegeti – „Makón minden élelmes és vállalkozó földmunkás hagymakertész, s ezzel már ki is mozdult a paraszt-zsellér magatudatlan világából.”² A „félíg polgárosodott” parasztgazdával szemben, akit Erdei kissé lenéz, mert az nem vállalja a paraszti sorsot és hagyományokat, ugyanakkor mégis sokat megőriz abból, a hagymakertészt igazi parasztpolgárnak fogadja el: „A kisbirtokos hagymakertész más ember és más szerep [...] Nincs ősi telek, mely kötné a vállalkozását és elhatározásait. [...] Nem konzervatív. Mind termelési technikában, mind pedig a civilizálódás egyéb területein rögtön reagál minden újításra. Individualista. Sorsa egyéni küzdelem és vállalkozás folytán emelkedett fel a zsellér szintről, nem tud kollektív fegyelem vagy szolidaritás alapjaira helyezkedni. Tekintélyt nem ismer mást csak a közvetlenül látott teljesítményt. Igazán jól csak a szabadság eszme világában érzi magát.”³

Erdei korai munkáiban (Futóhomok, Magyar falu, Parasztok) egyértelműen a paraszt-polgárosodás mellett tesz hitet. A Magyar faluban írja, ha a parasztság polgárosodása lehetetlen, akkor ennek következménye a parasztság pusztulása és a falu elnéptelenedése.⁴ A Parasztokban arról beszél, a parasztsors olyan próbája az embernek és a társadalomnak, amit nem lehet az örökkévalóságig elviselni. A jövő útját mégsem abban látja, hogy a parasztnak „nemparasztkká” kell válniuk, hanem a nyugati és az északi modell alapján egy olyasfajta polgárosodást tart követendőnek,

¹ „A fiatal Erdei a makói hagymakertészek példájában találta meg a farmer típusú gazdálkodás lehetséges útját. A szárszói találkozó előtt írt nagyhatású műveiben az értekeiben individualizálódott, gazdálkodásában specializálódott és érdekeit politikai területen is érvényesíteni tudó parasztpolgár típusát jelölte meg kívánatos modellként.” - írja Kovách Imre 1988-ban megjelent könyvében (Kovách Imre: Termelők és Mezőgazdasági kistermelők a magyar társadalomban. Társadalomtudományi Intézet, Budapest 1988. 143.)

² Erdei Ferenc 1982. 46.

³ Uo. 46-47.

⁴ Erdei Ferenc 1974. 36.

ahol a parasztmúltat folytatják, és a polgárosodás nem annak megtagadása, hanem a „belőle való kifejlődés”. „Egyszerűen túlfejlődnek a paraszt állomásokon és útban vannak magasabb szintű társadalmi formák felé. Ez nem meghasonlás, nem beteg elerőtlenedés, hanem nagyon is biztató fejlődés. Nem akarnak ők sem parasztok maradni már, de valamivé nagyon is szeretnének fölemelkedni.” – írja.⁵

1943-ban a szárszói konferencián azonban eltér addigi felfogásától. Már előadása elején leszögezi: „A történelmi materializmus, szóval a szocializmus társadalomtudománya az egyetlen nagyszabású szociológiai irány, amely történelmi szemléletű, tehát konkrét történeti társadalomalakulásokat kísér, és mindent a fejlődés összefüggésében magyaráz.”⁶ Fenntartja véleményét, miszerint a paraszttársadalom „legjellegzetesebb vonása a polgárosodás”, de erről a folyamatról immáron mint átmeneti jelenségről szól, s kijelenti, hogy „ebben a fejlődésben kétségtelenül a munkásság képviseli a nagyobb erőt.”⁷ Ezáltal Erdei – ahogy Szelényi Iván szociológus fogalmaz – a polgárosodás első teoretikusából a proletarizálódás elméletének híve lett. A politikus legyőzte a szociológust. A történelem fintora, hogy közéleti szereplőként szerepet vállal a parasztság proletársorsba kényszerítésében, a kollektivizálásban.

A proletarizálódási elmélet a szovjet típusú mezőgazdaság hivatalos álláspontja. A nézet jellemzője, hogy a családi termelést átmeneti jelenségnek tartja, fejlődési útként jelöli ki a parasztság számára a munkásosztályba való integrálódást. E gondolkodás szellemében írta „A falusi társadalom szerkezetének átalakulása” című cikkét Vágvölgyi András. A szerző a tanulmányban kifejti, hogy a szocializmus időszakában „fellazultak az osztályok és rétegek közötti korlátok, eltűntek a válaszfalak, mozgásba jött a társadalom. Nagymértékben elősegítette a társadalom fejlődését az iparosítás mellett a mezőgazdaság szocialista átszervezése.”⁸ Vágvölgyi amikor a parasztságról szól, az átmenetiséget hangsúlyozza. Úgy véli, az átrétegződésnek egy sajátos módja valósult meg, ami által egy átmeneti réteg alakult ki, amely szerinte nem nevezhető sem paraszti, sem munkásrétegnek. E réteg jellemzőjének tekinti, hogy különböző fokú hasonlóságot mutat a munkásosztály vagy a parasztság jellemzőivel. Szelényi Iván szerint a proletarizálódási elmélet érvényességének végső próbáját a történelemtől várhatjuk, nem szükséges ugyanis a kommunista osztály nélküli társadalom jövőjében hinni ahhoz, hogy valaki a proletarizálódási elméletet elfogadja.

A hetvenes évek elején, 1971 októberében Márkus István Gernelyapátin végzett terepmunkát. A mélyinterjúk szövegéből közölt válogatást abban a cikkben, amely 1973-ban jelent meg. (Az utóparasztság arcképéhez) Márkus felfigyelt arra, hogy munkás családok is részt vesznek - a háztáji gazdálkodás keretében - a mezőgazdasági árutermelésben.

„Körülbelül ötszáz ember jár be manapság ipari, vasúti és egyéb munkára. Nos, az ember, ha éjszakás a gyárban, a vasútnál, reggelre jön meg. Az asszonya, kérem, ott várja az állomáson, öt kilométerre a községtől, kerékpárral; az asszony viszi a két

⁵ Erdei Ferenc 1973. 164.

⁶ Erdei Ferenc 1983. 188.

⁷ Uo. 206-209.

⁸ Vágvölgyi András 1976. 269-277.

kapát, az állomásról egyenesen kapálni megy a férfi is. Estefelé valamit talán alszik, este megint utazik be a munkahelyére. Ez van.”⁹ – olvasható egy helyi pedagógus nyilatkozata Márkus István szociográfiájában, amely a paraszt-munkás elmélet klaszszikus dokumentuma. A paraszt-munkás elmélet üzenete a következő: a falusi és a városi népesség között kialakult egy olyan társadalmi csoport, Márkus e réteget nevezi utóparasztáknak, mely tartós, nem átmeneti jelenség, s jellemzője, hogy az utóparasztok a szegényparasztok köréből kerülnek ki.¹⁰

„Öntudata és kedélye miatt vonzó ember, szórakoztató társaság, lelkesítő példa és idegesítő jelenség: ahol jelen van, nem lehet nem figyelni rá, nem igazodni hozzá. Mindenről van véleménye, csinálja amit gondol és önti magából helyzetet érzékletessé tevő szólásokat”¹¹ – ekképpen mutatja be Juhász Pál Medve Alfonzot. Juhász szerint Medve Alfonz tipikus parasztpolgár, akiben az ősök felelősségtudata él. Medve annak a rétegnek a gyermeke, „amelynek tagjai valaha a falusi önkormányzat, a legelőtársulat, az egyház ügyeit intézték s tudták, hogy alkalmasságukat egyéni sikerességükkel kell újra és újra bizonyítaniok. Hiszen nem úrnak születtek és nem is a bizonyítvány révén nyert tisztség biztosítja közösségi szerepeiket.”¹² Juhász szerint a koalíciós időkben, 1945 és 1948 között e réteg, a parasztpolgárság uralta a falusi közéletet. (Hozzáteszi természetesen, hogy mindez csak ott történhetett meg, ahol nem roppantották össze a helyi társadalmat.) 1948 után azonban megtörték a parasztpolgárság erejét. 1959-61-ben viszont már a hatalomnak is számolnia kellett ezzel a csoporttal, sok helyen a tsz-vezetésbe is bevonták őket, hogy ezáltal csábítsák a szövetkezetbe a többi gazdát. Így lett tsz-elnök Medve Alfonz is, s tette nyereségessé a szövetkezetet – holott előtte mindig veszteséges volt a tsz, majd elítélése és börtönbe zárása nyitánya a gazdasági reform elleni fordulatnak.

Juhász – visszanyúlva Erdei paraszt-polgárosodás koncepciójához – vallja, az agrárnépesség magatartását nem lehet úgy azonosítani, hogy ők proletárok vagy utóparasztok lennének, hanem inkább arról van szó, hogy ez a réteg a maga gazdaságát „vállalkozásként” működteti, profit növelésére törekszik, s ebből következően polgárosodik. Magyarán ezek az emberek parasztpolgárok. Ez a vélekedés „a félbeszakadt polgárosodás” elméletének kiindulópontja.

Kovács Imre elfogadja Juhász teóriáját „a parasztpolgári léthelyzet tömegessé válásáról, amelynek alapja a vidéki társadalomban élők tartós berendezkedése az első és második gazdaságban történő egyidejű részvételre.”¹³ Kovács szerint a volt közép- és gazdagparaszt családokból származó mezőgazdasági kistermelők egy része a kistermelésből befolyó jövedelmeket is felhasználva tudta megtartani szülei társadalmi státusát. A szociológus ezt a státuskontinuitást tekinti polgárosodásnak.

Szelényi Iván nem lát feltétlen ellentmondást Márkus István és Juhász Pál tézise között: az utóparaszt osztály/új munkásosztály időben egybeeshet a vállalkozói osz-

⁹ Márkus István 1973.

¹⁰ Márkus István 1980.

¹¹ Juhász Pál 1983/b.

¹² Uo. 3-4.

¹³ Kovács Imre 154.

tály újramegjelenésével, a polgárosodással¹⁴ – vallja. Véleménye szerint azonban a családi háttér polgárosodásra gyakorolt hatását az életút módosítja. Mivel az anyagi vagyoni öröklődése korlátozott, ezért inkább a „vállalkozási szellem” megőrzését vagy átadását tekinti kulcsfontosságúnak, és hajlik arra, hogy a vállalkozás weberi „kulturális” magyarázatát alkalmazza: „az értékek és eszmék – különösen az autonómia és a kockázatvállalás, a bürokratikus rendnek való alávetettség elfogadásával szemben tanúsított ellenállás értékei és eszméi – döntő szerepet játszhatnak abban, hogy kiből is válik vállalkozó, s ki marad meg bérmunkásnak.”¹⁵

A jelen tanulmányban azt kívánom vizsgálni, hogy kik alkotják ma a Makó és környéki hagymástársadalmat, a hagymához valamiként kötődő, a növénytermeléséből, feldolgozásából jövedelmet szerző emberek/családok csoportját. Honnan jönnek – családi háttér, milyen életutat futottak be, milyen jellegű gazdasági stratégiát követnek, milyen vállalkozói erőforrásokra támaszkodhatnak, illetve hogy milyen „kulturális tőkével” rendelkeznek.

A vizsgálat módszere az interjú. A kutatás során 1999-ben 47 személyt szólaltattam meg. Az interjúk elkészítésekor iránytűként szolgált számomra Kovács Katalin és Váradai Mónika Szereplők és kapcsolatrendszerek egy alföldi mezőváros agrárgazdaságában című tanulmányának egy mondata: „A régi struktúra lebontása és az új kialakulása átmeneti szakaszokat feltételező, összefonódó folyamatok, amelyek szereplői nem annyira személyükben, mint az agrárgazdasági átalakulás során elnyert pozíciók, kapcsolódási pontjaik, valamint elsajátított új tudás- és viselkedéskészletük tekintetében változnak.”¹⁶

A makói hagyma társadalomformáló szerepe¹⁷

„A város társadalmát alakította ki hazánkban a hagyma kultúráját, s a hagyma lett a város nevének hordozója ország-világ előtt.”¹⁸ (Erdei Ferenc)

A makói hagymakultúrát a város szegényparasztosága fejlesztette ki. Az egykori zsellérekéből lettek a hagymások. Kezdetben csak a házikertekben termesztettek hagymát, később került ki a hagymatermesztés a veteményes földekre. 1818-as források szerint a hagymatermelők 91%-a zsellér, 9%-a jobbágy.

1861-ben kiosztották a belső legelőket, 2370 házas zsellér ezáltal 2-2 kisholdnyi földhöz jutott. E döntés következtében a hagymatermesztés mennyiségileg megnövekedett, a vetésterület nyolc-tízszeresére emelkedett. A zsellér családok egyharmadának – a hagymának köszönhetően – sikerült kisparaszti szintre emelkednie.

¹⁴ Szelényi Iván 1992. 80.

¹⁵ Uo. 83. p.

¹⁶ Kovács Katalin - Váradai Mónika: 1995. 131.

¹⁷ Tóth Ferenc: A makói hagyma. Makó monográfiája 2. Makó 1998.; Erdei Ferenc: Makó város történeti pályája. In: Makó az első felszabadult város. Makó Városi Tanács-Kossuth Könyvkiadó, 1969; Erdei Ferenc: Város és vidék. Hasonmás kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977. 272-277.; A makói hagyma múltja, jelene és jövője. Hagyma Terméktanács, 1997

¹⁸ Erdei Ferenc: Város és vidék. 272.

Az 1880-as esztendőben megépült a Makót Szegeddel összekötő híd, ami által megnyílt a nagyobb mennyiségű export lehetősége. Mindez egy helyi hagymakereskedő csoport kialakulását tette lehetővé. 1836-ban a városban a hagymaárusítók felekezeti megoszlása a következő volt: 32,8% római katolikus, 9,7 % görög katolikus, 51% református, 1,1 % evangélikus, 5,4 % izraelita.¹⁹ 1852-1855-re ez az arány így változott: 8% római katolikus, 16% görög katolikus, 76 % református.²⁰ 1886-ban a 40 bejegyzett hagymakereskedő közül még csak 8 volt zsidó. A következő két évtizedben a zsidó kereskedők száma a többszörösére nőtt.

Az 1933-ban megalakult Hagymakiviteli Egyesüléshez a hagymakereskedők 96%-a csatlakozott. Az egyesülésben tömörült kereskedők listáján, amelyen a vallási hovatartozást is megjelölték, 79 nevet találunk. A listán két református kereskedő van, a többi izraelita vallású.²¹ A makói zsidó családoknak kb. 70%-a volt érdekelt a hagymaügyben.²²

A 20. század első évtizedében Makón 5000-6000 kat. holdon termelték a hagymát. Létrejött egy több mint 2000 kisparaszt és közel 1000 földtelen, hagymában dolgozó családot magában foglaló hagymakertész réteg. E csoport tevékenységének köszönhetően 2-3000 vagon hagyma került a külföldi piacokra. A trianoni békeszerződés nagy veszteséget okozott a makói hagymások számára is, hiszen a Maroson túli területek elcsatolása miatt csökkent a termőterület.

A világgazdasági válság a hagymapiac gyors összeomlását idézte elő, ami jelentős munkanélküliséget okozott a városban. A makói hagyma válságának oka a túltermelés volt. Ekkorra már 6000-7000 holdon termelték ugyanis a növényt. A két világháború közötti időszak legnagyobb problémájának tekinthető, hogy rendkívül magas volt a hagymaföldek haszonbérlete. Sok hagymakertész ezért más vidékeken bérelt olcsóbb földeket.

Makón nem alakult ki nagybirtok, így a háború után csak a környező falvak elkobzott birtokai jöhettek számításba a földosztáskor. (Püspöklelén a püspöki uradalomból 1000, a földeáki Návay-birtokból 600 holdat osztottak ki.) A hagymásoknak azonban továbbra is legfontosabb törekvése maradt a földszerzés. Ennek következtében a makói ingatlanok értéke is megnőtt, olyannyira, hogy Makó az ország legdrágább városa lett. A koalíciós időkben soha nem remélt konjunktúra következett be a hagymatermelésben. Naponta 50-60, hagymát szállító vagon gördült ki a makói vasútállomásra.

Később, már a fordulat éve után a túltermelésre hivatkozva vezették be a hagymatermelésében is a tervgazdálkodást. 1951-ben keresett lett a hagyma a világpiacon, a kormányzat erre kötelezővé tette a szerződéses termelést. A kollektivizálás után a hagymatermelés jelentősége csökkent. A termelészövetkezetek inkább a gabonatermeléssel foglalkoztak, a „tsz-hagymát” gépesítve termelték.

„Szerencsére nem olyan katasztrófális még a makói hagyma helyzete, ahogyan azt sokan fennen hirdetik, de nagyon komoly a helyzet, és minden erőnket össze kell

¹⁹ Tóth Ferenc 1998. 396.

²⁰ Uo. 400.

²¹ Uo. 460-462.

²² Hajdú József 1998. 103.

szedni, hogy megfordítsuk a sorsát. Még elismert márka a piacon a makói hagyma, és még nincs más az országban, ami felválthatná, de élesedik a verseny és nehezedik a helyzet: túlságosan drágán termelünk, túl sok emberi munkát használunk fel /.../”²³ E szavak és mondatok ma, 2000-ben is gyakran elhangzanak, elhangozhatnak. Az előbbi szöveget azonban közel három évtizeddel ezelőtt vetette papírra Erdei Ferenc.

Az elmúlt 30 évben talán inkább rosszabb lett a makói hagyma pozíciója. Nem lehet ugyanis már arról beszélni, hogy nincs vetélytársa a makói hagymának, mert van. A szolnoki tájkörzetben²⁴ egyre nagyobb volumenben termelnek hagymát. 1997-es adatok szerint a vöröshagyma-termelésből a makói körzet 40%-ban részesül, a szolnokiak pedig 30%-ban.²⁵ Füleki László, a makói székhelyű Hagyma Terméktanács titkára szerint a '97 óta eltelt időben a szolnoki tájkörzet termelési mutatói folyamatosan nőnek, valószínűleg a szolnokiak már utolérték a makóiakat a vöröshagyma termelésében.²⁶

A rendszerváltás után a Makó és környéki termelőszövetkezetek nagy része megmaradt, illetve gazdasági társasággá alakult. A tsz-ek a korábbinál kisebb területen, de folytatták a közös termelést. Makón – 1997-es adat – a szántóterület 59%-át társas vállalkozások és 41%-át egyéni gazdálkodók használják²⁷. A makói kistérségben a magán földhasználat esetén a gazdaságok átlagmérete 5,05 hektár. A termelésben a gabonafélék az uralkodók. A zöldségtermesztés a magángazdaságokban jelentős, bár csökkenő tendenciát mutat. Kivétel a vöröshagyma, amelynek vetésterülete 1995-ben 1000 hektárral, 40%-kal, és a fokhagyma, amelynek területe 600-700 hektárral emelkedett az előző évhez képest. A szántóföldi zöldségfélék közül a hagymafélék foglalják el a terület 60%-át.

A makóiak és a környékbeli falvak lakosai az ipari foglalkoztatottság hanyatlása és a tsz-munkahelyek megszűnése miatt a 90-es években egyre nagyobb arányban fordultak a hagymatermelés felé. A kárpótlás után megszorodott magángazdaságok legtöbbje szintén a hagymát választotta főprofilul, bízva a hagymában rejlő – korábban megismert – jövedelemteremtő képességben.

A termelők belátják, hogy az együttműködés és az információ hiánya saját termelésüket és értékesítési áraikat is kedvezőtlenül befolyásolja, de „kollektíven” nem tesznek ellene. Az elaprózódó birtokok sok-sok problémát vetnek fel, elsősorban a hagyma, de más termények esetén is. A sok, kis mennyiségben megtermelt áru minősége heterogén; a minőségi egyenetlenség, és a tételenkénti kis mennyiség a piaci árat negatívan befolyásolja; új fajták bevezetése nehézkes, mert a termelők ragaszkodnak a hagyományos, de kis nyereséget hozó makói fajtához; a kis területeken a vetésforgó betartása nem lehetséges; a feldolgozó kapacitás nem elégséges volta miatt feldolgozatlanul, tehát azonnal kell értékesíteni a megtermelt hagyma nagy részét.²⁸

²³ Erdei Ferenc 276. p.

²⁴ A hagymatermelésben Magyarországon 3 termelési tájkörzet alakult ki: A makói, a szolnoki és a győri.

²⁵ Füleki László: 20.

²⁶ Makón a hagyományos dughagymás hagymatermelés a jellemző, Szolnokon és Győrben dughagymás hagymát nem termelnek, csak magról vetett hagymát.

²⁷ Az adatokat Makó és Térsége Komplex Területfejlesztési Konceptiójából merítettük. (Készítette JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, Dr. Mészáros Rezső egyetemi tanár; Szeged, 1997. december)

²⁸ A tendenciák bemutatása a Makó és Térsége Fejlesztési Programja (egyeztetési anyag, 1998. március)

Füleki László, aki a Makó és Térsége Fejlesztési Programjának mezőgazdasági részét készítette elő, a következőképpen értékeli a dokumentumban a termelők és a felvásárlók közötti kapcsolatot: „Jelenleg egyedül a termelő vállal kockázatot a termelés során. A felvásárló és az exportőr, ha kedvezőtlen a piaci helyzet, nem vásárol, veszteséges üzletet nem csinál. Az értékesítés zömében szerződések nélkül zajlik. A nagy tételben betakarított terményt a termelő kénytelen bizonyos időintervallum alatt értékesíteni. Ilyen körülmények között természetes, hogy az árak alakulásába a termelő(k) ritkán képesek érdemben beavatkozni.” Füleki úgy véli, hogy mind a fokhagymánál, mind a vöröshagymánál az árakat negatívan befolyásolják a kis mennyiséggel megjelenő kereskedők, akik között sok a „piaczavaró”. A Hagyma Terméktanács titkára a termelő és értékesítő szövetkezetek kialakításában, vagyis az integrátorok színre lépésében látja a jövő útját. Az integráció fontos előnyének tartja, hogy ezáltal tervezhetővé válik a mennyiség, ellenőrizhető a minőség; megoszlanak a költségek a termeltető és a termelő között; így könnyebben hitelhez juthatnak a felek; továbbá meggyorsul az információáramlás, a szakismeretek áramlása. Elismeri ugyanakkor, vannak komoly, az integráció ellen ható tényezők: bizalmatlanság; történelmi gyökerű ellenérzések a közös vállalkozásokkal szemben; rosszul felfogott önérdék („egyedül jobban boldogulok”); nincs, aki érdemben kezdeményezzen egy ilyesfajta együttműködést.

Hagymatermelői gazdasági stratégiák

B. Antal (Ferencszállás) 1963-tól a ferencszállási Új Élet Termelőszövetkezetben dolgozott gépszerelőként. 1978-ban elvégezte a gépipari technikumot, gépjavító technikus oklevelet szerzett, majd ágazatvezető lett a kiszombori tsz-nél. Mivel ki kellett szolgálnia a tsz-ben az agronómusokat, ezért egyre többet foglalkozott növénytermeléssel is. A háztájiban fél hold fokhagyma termeléssel kezdett, utána ez a terület egy holdra nőtt.

– Szüleimtől ragadt rám a fokhagyma- és a vöröshagyma termesztésének „tudománya”. Édesapám annak idején azt mondta, fiam, van úgy, hogy a fokhagyma négy év alatt nem hoz semmit, de az 5. évben behozza az árát. Nem szabad abba hagyni! Sok növényvel próbálkoztam már, de csak úgy vagyok vele, suszter térjen vissza a kaptafájához, mi csak a hagymát szoktuk meg. Ezt csinálgatjuk, mert mást nem tudunk.

1990 márciusáig dolgozott a tsz-nél. Akkor már nem látott perspektívát a szövetkezetben. A kárpótláson keresztül összevásárolt 10 hektár földet.

– Úgy éreztem, felcombosodtam, összegyűjtöttem annyi erőt és tudást, hogy 10 hektár földdel meg tudjak birkózni. A '90-es év az még egy elfogadható esztendőnek volt mondható, de aztán jöttek a bajok, s teljesen padlóra kerültem. Semmi tőkém nem volt, amikor kivettem a földet. Borzalmasan nehéz idők következtek; ha tudom, hogy mivel jár ez a kezdeti önállóság, akkor talán bele sem vágok. Jöttek az aszályok, gépem az öntözéshez nem állt rendelkezésre. Hitelt vettem fel, hogy meg tudjak venni

alapján.

egy Rábát, meg ahhoz egy csomó munkagépet. Nem jött be a pritamin paprika, nem jött be a búza, nem jött be a hagyma, irdatlanul el voltam keseredve. Azután 96-97-ben már egy kicsit jobb időszak volt, már lett egy kis nyereségem is. A 98-as évet is jól zártam, tudtam venni egy traktort. Ennek persze most iszom meg a levét.

Jelenleg 1,2 hektáron természet tavaszi fokhagymát, úgyszintén ekkora területen őszi fokhagymát, a vöröshagymát pedig 0,6 hektáron. Búzát a vetésforgó miatt tart, van neki még burgonyája és paprikája, amit egy régi tsz-es kapcsolaton keresztül értékesít Szegedre a Paprika Rt-nek.

– '96-ban 180 mázsa vöröshagymát hordtam ki a szemétkébe, nem kellett a kutyának se. A fokhagyma termelése borzalmasan élőmunka igényes, hiszen hidegben el kell rakni, irdatlan melegbe kell felszedni, és rengeteg baj van vele: vegyszerezés, kaparás, szedés, csomózás, darabolás. Valamikor 20 forint volt a napszámos órábéré, most meg 300 forint; és még annak is ki vagyunk téve, hogy ha megfognak bennünket, akkor feketemunkáért megbüntetnek. Erre alapozva – miután gépész végzettségem van – próbáltam gépesíteni. Csináltam egy három soros hagymarakó gépet. Egy hold hagymát kényelmesen el tudunk rakni egy nap öten. Mivel nem tetszett eléggé ez a gép, ezért készítettem egy másikat, ami négy soros, s ehhez már csak a vezető kell, meg még egy ember. Most nem tudtam rámenni a belvíz miatt, kézzel kellett elrakatnom a tavaszi hagymát, így ez nekem közel 70 ezer forintba került. A géppel 15 ezer forintból elraknám egyébként.

Anyai ágon a nagyszülei nem foglalkoztak hagymázással. Kupeczek voltak, nagyapja anyai ágon lovakkal kereskedett, a nagyanyja pedig disznókkal. Édesapja és édesanyja a makóiakhoz jöttek hagymázni – a makói hagymakertészekről sokat tanultak. A szülők saját földön is gazdálkodtak, s eljártak napszamba is.

– A paraszti élet egy szakma. Hát annyi irodalmam van, annyit kell olvasni, hogy mit, miért kell csinálni. Figyelni kell, hogy a permetezés és főleg a növényvédelem megfelelően menjen. Olvasok szakirodalmat a növénytermeléshez, mert anélkül nem lehet megélni.

T. Gyula (Makó) mint főmérnök B. Antal főnöke volt a kiszombori Új Élet Tsz-nél. Azelőtt az apátfalvi Aranykalász Termelőszövetkezet műszaki vezetőjeként dolgozott. Mezőtúri származású, felesége makói, így került a városba. Apja és nagyapja is asztalos volt. Szeretett volna egyetemen tanulni, de nem vették fel, mivel apja részt vett az 56-os eseményekben - a helyi munkástanács elnökeként. Végül a mezőtúri főiskolán szerzett diplomát.

1991-ben lett munkanélküli. A kiszombori tsz-ből – amint mondja – ő az első, akit kitétek. „Úgy gondolták, hogy gépész nélkül is lehet dolgozni.”²⁹

– A hagyma átszővi az életemet. A munkanélküliségből lényegében a hagymatermeléssel emeltem ki magam. Még a lányom pénzét is elkértem, hogy tudjak venni egy traktort, s akkor elkezdtem gyártani a magam gépeit. Egyik kollegám csinált egy hagymavetőgépet, aki később abbahagyta a fejlesztéseket, de a technikát sokan lemásolták. Többek között én is, az ő jóváhagyásával és segítségével, de nem ellopva az elgondolásait. Eddig 1 hold megmunkálásához - elrakásához 14-15 ember kellett. Ez

²⁹ A rendszerváltozást követően az addigi mezőgazdasági dolgozók 17,4%-a örizte meg a munkáját. (Andor Mihály- Kuczsi Tibor- Swain Nigel 1996/3-4. sz. 129.)

a gép ezt a számot 4-5 főre csökkentette le. A gép legújabb változatához pedig már csak egy segítő személyzet kell. Öt-hat év múlva a fokhagymatermelésnek a 70-80%-a gépesítve lesz.

Igény szerint készítik el a gépeket egy lakatos-esztergályos brigáddal együtt. 360 ezer forintba kerül egy gép ára. 1998-ban 5 darabot adtak el, 1999 tavaszán már 6 eladott gépnél tartottak. Szolnokra is vittek belőle, s már rendeltek gépet Ausztriából is.

Régebben, a háztáji keretében 4-5 kisláncot (1 kislánc=100 négyszögöl) művelt. Most 4 hektáron gazdálkodik. 2,5 hektáron őszi fokhagymát, 1,5 hektáron tavaszt termeszt. Tagja a Hagymakuratóriumnak, amely az évente megrendezésre kerülő Hagymafesztivál szervezője. T. Gyula ugyanakkor nem csak hagymatermeléssel foglalkozik, van egy boltja, ahol szántóföldi öntözéssel kapcsolatos berendezéseket árulnak. A boltot a felesége üzemelteti, ő besegít.

V. János nyugdíjas. Amikor az aktív pályáját befejezte, akkor költözött ki Maroslelére.³⁰ A fiával együtt - aki központi fűtés szerelő végzettséggel rendelkezik, s pillanatnyilag munkanélküli - 53 hektáron gazdálkodik. (Búza, kukorica, napraforgó) Jelenleg nem termeszt hagymát, attól függetlenül, hogy 7 évig volt a Hagymatermelési Rendszer vezetője³¹, és 20 évig foglalkozott hagymával. Mivel nem tud kézi munkaerőt szerezni, ami a fokhagymánál megkerülhetetlen, ezért abbahagyta a fokhagymázást. Próbálkozott idegen munkaerő foglalkoztatásával, de feljelentették fekete-munka miatt, megbüntették, s inkább feladta a hagymatermelést.

Elképzelése szerint 10 hektáron visszatérne a fokhagyma termelésre, mert egyre inkább lehet gépesíteni e növény *rakását* és *szedését* is. Mintagazdaságot szeretne kialakítani, amelyhez pályázati pénzt is igénybe akar venni. A kisgazdaságok számára szolgálna ez mintául, már egyeztetett az Agrárkamarával és a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium Megyei Hivatalával. A mintagazdaság kiépítése 14 millió forint értékű beruházást igényelne.

- A mezőgazdaságban dolgozók jórészenek nincs meg se a szükséges szakmai, se a gazdasági ismerete. A mintagazdaságot a régi tangazdaságok mintájára szeretném létrehozni. Olyan legyen, hogy a közigazdasági és számszaki dolgokat se kelljen véka alá rejteni. Az a célom, hogy meg tudják nézni a gazdák, miként kell megcsinálni egy talajmunkát, ez mennyi ráfordítást és élömüket követel meg.

V. János apai nagyanyja *csapatvezető napszámosként* dolgozott a makói hagymaföldeken. Édesapja szabó volt, de foglalkoztak mezőgazdasági kistermeléssel is. A családfő rendszeresen ment aratni, kukoricát törni, mert ott kapott kukoricát, s ebből lehetett a disznókat hizlalni. Apai nagynénje az egykori birtokos család leszármazottjának, Návay Ivánnak a felesége volt.

- Tisztelem a keresztapámat, hogy a családomat így fogadta el, hiszen mi szegények voltunk. A keresztapám javasolta nekem, foglalkozzam mezőgazdasággal, hátha

³⁰ A maroslelei föld az, amelyik leginkább alkalmas a fokhagymatermelésre, ezért a falu népe főleg ennek a növénynek a termesztésével foglalkozik, ezáltal Maroslele külön színtöltja a makói hagymakörzetnek.

³¹ A Makói Hagymatermelési Rendszer 1973 és 1989 között működött. 1989-ben a Hagymatermelési Rendszer jogutódjaként alakult meg Hagyma Egyesülés, amely 1992-ben vette fel a Hagyma Termékta-
nács nevet.

még valamikor szükségem lesz rá. Hát megérezte – fejtegeti V. János.

A férfi a keresztanyján keresztül kapott kárpótlási jegyekből a 90-es évek elején földet vásárolt.

– Hogy érdemes vagy nem érdemes? Ha az embernek van egy szakmai hitvallása, akkor megcsinálja. Persze máshová is be lehetne fektetni, ha nem lenne terhelt az ember ezzel a szakmai múlttal.

Gödöllön végzett állattenyésztési szakon 1959-ben. Focizni vitték Zombára a helyi tsz csapatához, ahol „az igazgató tiszta focibolond volt, megmondta, hogy neki kell 2-3 focista”, így került V. János is oda. Egy nagyon jó gazda mellé osztották be, aki 3 hét után feltette neki a kérdést: „most akkor futballozni akarsz vagy akarsz csinálni a szakmát?” Egy évig folytatja e kettős tevékenységet, a focit és a mezőgazdaságot. Utána hazakerült Makóra, az Állami Gazdaságok Igazgatóságára főelőadónak, 6 évig dolgozott ott.

– Nem voltam párttag, így amikor leépítésre került sor, akkor először kerültem lapátra.

Egy évig a Növényvédő Állomáson főmérnök, majd a Gabona Kutató Intézethez kerül, innen nevezik ki a Zöldért termelési osztályvezetőjének. Ezt követően lett a Makói Hagymatermelési Rendszer vezetője.

– Akkor volt a spiccen a termelési rendszer, amikor én voltam a vezető. Végül mégse úgy sikerült, ahogy szeretnénk volna, így nekem onnan menni kellett. Például, ha jött valaki, és nem valamelyik tsz-elnököt kereste, hanem engem, akkor az nem tetszett az elvtársaknak. Magyarul megfúrtak – magyarázza az egykori főhagymás.

Á. Béla (Maroslele) 14 éve házasodott össze feleségével, azóta a házaspár folyamatosan foglalkozik hagymatermeléssel. Csak fokhagymájuk van, 1 hold tavaszi, s fél hold őszi. Béla, aki mezőgazdasági gépszerezőként végzett a makói szakmunkásképzőben, a MOL egyik kft-jének, a Petrolszervíz Kft-nek az alkalmazottja. 1994 óta tagja a maroslelei képviselőtestületnek. Szülei nyugdíjasok, de még mindig raknak hagymát.

– Maroslelei gyerekként ebben nőttem fel. Akár apai, akár anyai ágon mindenki foglalkozott hagymával, tsz-ben dolgoztak, illetve háztájiban. A mindennapi élethez, a megélhetéshez nekünk nem fontos a hagyma, de ami most itt a fejünk fölött van, ez a ház, az a hagymának köszönhető. A mi előre menetelünket a hagyma határozta meg.

Bérli a földet, amin hagymatermesztést folytat, mert más növényt nem akar termelni, és a vetésforgó miatt mindig más területen kell gazdálkodni. A faluban az elsők között volt, akinek már rendelkezésére állt a hagymakihúzó. A gépi rakású fokhagymával szemben azonban szkeptikus.

– Hagyma átvevőként is dolgozok, s mint átvevő egyből tudom, hogy melyik gépi rakású, mert az rosszabb minőségű. Az egyik barátom géppel rakja az őszt, én a saját fél holdamat az ő 1 holdjáért nem adtam volna oda. Annyi különbség volt a kettő között minőségben.

A rakáshoz és a szedéshez van napszámosa, 3-4 személy. Nem tart tőle, hogy a napszámosok miatt megbüntetik.

– Ugyanakkor az az igazság, azért nem akarom kibővíteni a termelést – amihez több napszámost kellene dolgoztatni, mert benne van az emberben, hogy kijöhetnek

ellenőrizni. Mondjuk, inkább a román munkásokat figyelik jobban. A helyi napszámósokkal kapcsolatban nincs igazán ilyen veszély.

Egyszer megjárta, mert máshonnan hozatott napszámósokat; nem tudta, mire képesek, gyengén végezték a munkájukat, s rossz lett a hagyma. Azóta csak falubeliekkel dolgoztat. Meg amennyire csak tehetik, inkább a családban fognak össze.

– Apámékkal, öcsémekkel, apósomékkal, sógoromékkal dolgozunk együtt. Összefogva kalákában mindenkiét rakjuk.

E. István is maroslelei. 8 holdon gazdálkodik, 2 holdon búzát, 2 holdon kukoricát, 1 holdon őszi fokhagymát, s úgyszintén 1 holdon tavaszi fokhagymát termel. További 2 holdon a szegedi Paprika Rt számára tart paprikát. 6 hold saját föld, 2 hold pedig a helyi Rákóczi Tsz-től bérlemény. A helyi felvásárlóknak adják el a hagymát, nem piacoznak.

– Mindent úgy dolgoztatunk fel másokkal. Kicsi a család. Mindenkinek van munkahelye. A falun belül vannak – 4-5 asszony, akik járnak hozzánk. 2-3 hétre ide beülnek és csinálják a feldolgozást.

E. István berendezéskarbantartó-lakatos, a MOL Rt-nél dolgozik, vállalkozóként.

– Ez azt jelenti, hogy nekem van egy gazdám, aki felvállalja a MOL Rt-től a munkát, mi ezt tőle megkapjuk, és a MOL-nak elvégezzük. Kötetlen a munkaidő, a munka függvénye. Ahogy kijön.

A felesége az önkormányzatnál hivatalsegéd. Kiegészítő jövedelmet jelent a számukra a gazdálkodás és a hagyma.

– Nem biztos, hogy mindig a pénz a fontos. Talán a hagyomány a meghatározóbb, hogy a szülők is ezt csinálták. Az a helyzet, hogy mi nem tudunk élni a hagyma nélkül. Meg ha már megvan a föld, meg ha már be van állva ez a rendszer. Megvan a gépünk, kisméreg, rotáló, kihúzó, szárító, permetező, kút van a földön – hogy szárazság esetén lehessen öntözni. Az ember sajnálja abbahagyni. Ha nem volna hagyma, nem biztos, hogy észrevenné a család. Nem azt mondom, hogy nagyon jól keresünk, nagyon keményen meg kell dolgozni a pénzért, de talán az átlagnál egy kicsit jobban élünk.

G. Sándor nagyapja és dédapja is Makón működött mint kovács. Hagymával nem foglalkoztak, de mint mesteremberek mindig a mezőgazdaságot szolgálták ki. Talán innen *G. Sándor* kötődése a gépek iránt. 1964-ben gépipari technikumot végzett. Egy ismerőse javasolta, menjen egyetemre, elfogadta. A Gödöllői Agrártudományi Egyetem gépészmérnöki szakán diplomázott, majd 1971-ben közgazdasági oklevelet szerzett. A Mezőhegyesi Állami Gazdaságban helyezkedett el, 5 évig dolgozott ott.

– Én a gépész-kovács ős el se tudtam volna képzelni, hogy a mezőgazdaságban fogok majd tevékenykedni.

A következő munkahely a makói Lenin Tsz. Fontos tisztségeket töltött be a szövetkezeti hierarchiában: főmérnök, műszaki főágazat-vezető, elnökhelyettes. Úgy lett tsz-elnökhelyettes, hogy született egy rendelet, miszerint csak az lehet elnökhelyettes, akinek van két diplomája. A tsz-ben akkor csak két ember volt, aki két diplomával is bírt: ő és az elnök.

– 1976-ban beléptem a pártba. Úgy kezdődött, hogy megkérdezték: "Elvtárs, akar maga elnökhelyettes lenni?" Micsoda?! Három nap gondolkodási időt kértem. Engem már 1970-ben be akartak léptetni a pártba, de akkor annak megmondtam, hogy ugyan már. A lényeg az, hogy megdumáltuk az asszonnyal, s azt mondtam, hogy jól van, belépek.

– Amíg tsz-vezető voltam, addig az agronómusnak csönd volt. Mert azok állandóan csak aggódtak, mint most ezekben a tévés szappanoperákban a szereplők. Nem csináltak semmit.

1988. január 15-én elment a Lenin Tsz-ből. A makói vízmű szennyvíz-gépkezelőjeként helyezkedett el.

– Akkor én már olyan másfél éve éreztem, hogy a szakma – a gépész szakma közgazdaságilag halódik. Olyan országos szakmai kapcsolataim voltak, hogy ezáltal láthattam, valami baj van. Éreztem, nincs a szakmámnak kifutása. Másrészt 1987 decemberében volt egy elnökválasztás a tsz-ben, nem én győztem. Nem önként jelentkeztem, a tagság jelölt. A választás után az elnök, aki előtte és utána is elnök volt, sőt a mai napig az, egyszerűen elzavart. Mit mondott az elnök elvtárs, amikor megtudta, hogy a szennyvíz-gépházban dolgozok: pont jó helyen van, oda tartozik. Így beszélt...

Saját elmondása szerint ő – a gépész igazságérzetével – nem fért bele az „azóta is létező tsz-es szocialista kommunista nomenklatúrába”.

– Nagy megdöbbenést váltott ki belőlem, hogy egy olyan helyen, ahol nem kellett egy szuper szellemi tevékenységet folytatni, hiszen a szennyvízház gépkezelőjeként nyomkodtam a gombokat, meg vezettem a gépnaplót, többet keresek, mint vezető mezgazdasági szakemberként.

1989 óta magángazdálkodó, főállásban azonban továbbra is a szennyvíztisztító gépkezelője. 25 hektáron gazdálkodik. 1948-ban elvették a nagyapja kovács műhelyét, a kárpótláson emiatt kapott kárpótlási jegyeket földvásárlásra fordította. Az elvtársának is van földje, és még bérelnék is. 5 hektár őszi fokhagymája, 2 hektár tavaszija van, 2-3 hektáron vöröshagymát termeszt. Ő, az élettársa, és az élettársa családtagjai vesznek részt a gazdálkodásban. G. Sándor mezőgazdasági vállalkozó, a többiek őstermelők. Sok alkalmi munkást foglalkoztat. Két éve viszont gépesítette a termelést, így egyre kevésbé szorul rá a napszámosok munkájára. Bárkinék eladja a terméket, aki megveszi. Mindegy neki, hogy románnak vagy felvásárlónak adja el a hagymát, s elviszi akár piacra is. Szerinte a mostani makói kereskedők nem kereskedők, mert a kereskedőknek – véleménye szerint – feladatuk lenne, hogy szervezzék a termelést, s akik most kereskedőként vállalnak szerepet, azok a termelés integrálására nem fordítanak figyelmet. Nincsen különösebb terve a mezőgazdaságban. 53 évesen most akarja elkezdeni a Számviteli Főiskolát levelezőn. A 70-es években szerzett közgazdasági tudását szeretné így felfrissíteni.

F. József maroslelei lakos összesen 14-15 holdon gazdálkodik. Ebből csak 3 hold a saját föld, a többi bérlemény. A hagyma termelése a következő területen történik: 3,5 hold fokhagyma, 6 hold vöröshagyma. Eredeti végzettsége lakatos. A szakmájában azonban már több évtizede nem dolgozik, 15 éve a mezőgazdaság a főtevékenysége. Mint kistermelő először dinnyézéssel foglalkozott, 8 éve tért át a hagyma-

termelésre.

– Beszűkült a piac a dinnyénél. Nem kedvezett az időjárás sem, mert akkoriban éppen olyan száraz idők jártak. Nem lett jó a termés. Rájöttem, hogy ugyanannyi munkával és területen, mint amit a dinnyére ráfordítottam, lényegesen több pénz lehetne a konyhára hozni a hagymával.

A fokhagyma rakásakor és szedésekor 3-4 napszámot fogad fel. Azt tervezi, hogy áttér a vöröshagyma-termelésre, s fokhagymát valószínűleg nem is fog rakni.

– A fokhagymatermelésben a sok kézi munka, a napszamosok bére és a tápanyag-utánpótlás elviszi a haszon 70%-át. Nekem marad 30%. Ha viszont vöröshagymát termelek, akkor nem kell annyi kézi munkaerőt kifizetnem, és nem kell annyi tápanyagot se befordítani, mert a vöröshagyma igénytelenebb. Most van 6 hold vöröshagymám. Olyan fajtát termelek, hogy hamarabb beérik, mint a hagyományos makói vöröshagyma, tehát hamarabb lehetek a piacon vele. Márpedig a piacnak az a törvénye, hogy aki hamarabb ott van, az több haszonnal tudja értékesíteni.

Ha kell, elviszi az árut a szegedi vagy a pesti piacokra is. A benzin drágasága miatt viszont manapság már meggondolja, hogy mikor éri meg a fuvar. Többnyire ezért a helyi kereskedőknek adja el a portékát. Úgy véli, a kereskedők a termelők kárára hangolják össze az árakat.

F. József – noha azt mondja, nincsenek túl nagy tervei – állandóan valamiféle újításba fog, újabb és újabb technikákkal kísérletezik, mezőgazdasági szakirodalmat olvas, külön figyelmet fordít a növényvédelemre; egy igazi falusi parasztpolgár.³²

M. Ferenc (Maroslele) a Tisza Volánánál dolgozik, buszsofőrként. A hagymarakásnál szükségük van napszamosokra, mert ő is dolgozik, meg most már a fiának is van állása. Egy hektáron termelnek fokhagymát és paprikát.

– Majdhogynem dupla területet kellene vállalnunk, hogy úgy kijöjünk, mint ez előtt egy pár évvel. 1987-ben még csak fél hold volt, és akkor befizettem a kocsira, és a másik részből még éltünk is, a következő évben befizettem a másik részt, és úgyszintén éltünk. Most nem tudnék új autót venni több holdnyi hagyma árából sem.

A házaló román felvásárlóknak is eladja a hagymát. Többnyire azonban a helyi kereskedőknek adja le a terményt. Egyszer-kétszer ment el piacozni.

– Azt hittem, hogy ezzel megfogom az Isten lábát, csak éppen leszakadt a lábfeje és visszaestem.

T. János mindennap bejár Marosleléről Makóra. Makón az egyik bolt hentese. 1 hold őszi fokhagymája és 1 hold tavaszija van. A földet minden évben a helyi tsz-tól bérlí.

– A hagymából próbálja az ember kiegészíteni a jövedelmét. A henteskedésből nem tudom eltartani a családot, két gyerekem van, az egyik 9 éves, a másik pedig 5 esztendő. Borvidéken bort termelnek. Szerencsére nekünk itt van ez a hagyma, így ebből tudunk egy kis pluszt szerezni.

A munkahelyi elfoglaltsága miatt egy-két nap alatt el kell raknia a hagymát. Ezt csak napszamosokkal tudja megoldani. 8-10-15 napszámot dolgoztat ilyenkor.

³² A függelékben közlöm a F. Józseffel készített interjú szövegét.

– Ismerősökön keresztül szerzem a napszámosokat. Akiről tudom, hogy jár nap-számba, ahhoz elmegyek. Összegyűjtöm az embereket, hogy körülbelül az a létszám legyen meg, amivel el bírom rakni a területet. Inkább magasabb díjat fizetek, csak hogy jöjjenek, mert ugye ott a bolt. S fontos, hogy el legyen rakva a hagyma egy-két nap alatt.

Természetesen szülei és nagyszülei is termeltek hagymát, „mint Lelén szinte mindenki”. Szülei segítségére most is számíthat. A szövetkezettől a szülei révén tud földet bérelni.

– A szülőktől tanultam meg, hogy miként kell elrakni a hagymát, hogy miként kell tárolni. Hogy nem lehet melegpáras helyen, mert az bepenészedik, meg ilyenek. Sok-sok kis „titok”. Ezeket anyuéktól lestem el. Elsajátítottam, mert ebben nőtem fel.

K. Zsigmond, M. Pál és S. Vince (Makó) együttműködéséből majd valamikor egy új típusú mezőgazdasági szövetkezet is kibontakozhat.

– Korai még erről beszélni, de erre mennek a dolgok, főként az értékesítés szempontjából – válaszolja felvetésemre M. Pál, aki amellet, hogy magángazdálkodóként részt vesz a hagymatermelésben, a makói Rákóczi Szövetkezet főagronó-musa. Nem makói születésű, Szarvasról jött a városba, családjában korábban senki nem volt érdekelt a mezőgazdaságban. Miután Debrecenben agrármérnöki oklevelet szerzett, a tsz-hierarchiában helyezkedett el. A K. Zsigmonddal és S. Vincével közös gazdálkodásban ő felelős a szakmai kérdésekért, például a növényvédelemért.

Hármasban – mintegy 5 éve – 40 hektáron vöröshagymát termelnek. Közös a tárolás, közös a rakás, a növényvédelem, a szedés a géppel, s a gépi vegyszerezés is közös.

– Elszámolunk egymás között, nem szívességi alapon megy. Most termelési együttműködés van csak – mondja S. Vince.

S. Vincének van egy kft-je, ezen keresztül történik az értékesítés, illetve a szaporítóanyag és a vetőmag beszerzése. S. Vince családjával 1980-ban költözött Makóra. („Előtte nem foglalkoztam hagymával, se hírét, se hamvát nem hallottam.”) Az értékesítést és a vetőmag beszerzését egy holland üzleti kapcsolaton keresztül működteti. Ez a kapcsolat még a tsz-időkre nyúlik vissza. („Tsz-vonalon dolgoztam világszerte. Mindig vezető állásban voltam.”)

M. Pál és S. Vince szomszédok, K. Zsigmond egy véletlen folytán került be ebbe a „szövetkezésbe”. A középparaszti származású K. Zsigmond, akinek már ősei is foglalkoztak hagymatermeléssel, a rendszerváltozás után visszacapott földet vitte be az együttműködésbe. Ő hőkezelet, tárolja a megtermelt hagymát. Egyébként elektrotechnikusként dolgozik. Húsz éve maszekol, előtte a Zöldértnél volt műszaki vezető. A hatékonyabb gazdálkodás érdekében most vág bele egy 10 millió forintos beruházásba. 600 négyzetméteres tárolót épít, ahol 4 állandó munkást tud majd alkalmazni. Az FVM-től 2,5 millió forintos vissza nem térítendő támogatást kapott, a megyei területfejlesztési tanács pedig 363 ezer forintos segítséget ígért e célra, de később – különböző bürokratikus okok miatt – érvénytelenítették a pályázatát.

O. Imre és felesége (Makó), akik már nyugdíjasok, meg fiuk, *Zsolt* 7 hektáron vöröshagymát, 1,5 hektáron pedig fokhagymát tartanak. Mindig bérelt területen gazdálkodnak, általában magánszemélyektől szoktak földet bérelni, nem szövetkezettől.

Ők szántják, ők készítik elő a vetőmagot, saját gépeikkel vetnek. A fokhagyma és a vöröshagyma is gépesített. A rakásnál nem is kell kézi munkaerő.

A tsz-időkben a háztáji mellé is béreltek kisebb-nagyobb területet. O. Imre és felesége tsz-munkások voltak. A férfi gépkocsivezetőként, felesége pedig mezőgazdasági fizikai munkásként dolgozott. Mindketten szegényparaszti származásúak. 1980 óta kistermelők („maszekok”). O. Imréné 1973-ban otthagyta a tsz-t, s a sörgyárban helyezkedett el.

– A tsz akkor jó volt, mert bármilyen kevés pénzt is, de adtak valami fizetést. – mondja az asszony.

A vöröshagyma zsákba szedésénél van szükségük napszámosokra. Ilyenkor olyan vállalkozóhoz fordulnak, aki legálisan dolgoztat bérmunkásokat.

– Különböző falvakból, főként Békés megyéből jönnek ide busszal cigányok. Szóval idejön ez a 100 ember és 4 nap alatt felszedik zsákba a hagymát – meséli Zsolt.

Kérdésemre, miszerint hogy történik e munka megszervezése, így válaszol:

– Telefonálok a vajdának, aki mint vállalkozó foglalkozik ezzel a tevékenységgel, az összeszedi a cigányokat, amennyit mondok neki, annyit hoz. Másnap odajön egy busznyi cigány, te kiosztod a zsákokat. Veszekszel velük, szidjátok egymást, hisz a cigánnyal hogy boldogulsz másképp. Én veszekszek a vajdájukkal, ő meg velük. Ha panaszom van a munka minőségével kapcsolatban, akkor a vajdának mondom, a vajda mellett van még vagy három ilyen alvezér, s azok utasítják a többieket. Kiabálni is kell, meg amit akarsz. Mi a vajdának fizetünk, az meg fizeti a munkásait. Még számlát is ad a vajda. Ez teljesen hivatalos.

O. Imre arról beszél, azon kívül, hogy a vajdának szólnak, még milyen fegyelmezési eszköz van a kezükben: „Ha látod, hogy valamelyik nem jól dolgozik, akkor oda mégy hozzá, és mondd neki, hogy Te most kiállsz, felállsz és kiülsz az árokparterra, ott megvárod az estét. Utána persze már jól dolgozik. Ezek olyanok, mint a vándorcigányok, vándorolnak az országban.”

– Amit csak bírnak, lopnak. Amit csak meg bír fogni, azt elviszi. Főleg a zsákokat szokták lopni. Olyan is előfordul, hogy a zsákot hagymástól viszi el, beteszi a buszba. A vajda ezekre csak azt mondja, hogy ugyan mi az az egy zsák hagyma – tájékoztat egy elmondása szerint gyakori konfliktushelyzetről Zsolt. Majd így folytatja: „Mesélte a buszsofőr, aki viszont nem cigány, hogy megálltak egy boltnál, bement a 100 cigány, ellopták az egész boltot. A boltos kihívta a rendőröket, utána a vajda talán kifizette azt, amit hirtelen megállapítottak.”

– A rendszerváltás előtt megéltünk mondjuk 5 hektárból, most meg már ehhez 25 hektár kell – értékeli az elmúlt években bekövetkezett változásoknak a családra gyakorolt hatását O. Imre.

Sz. Tamás (Makó) egyetemi hallgató szüleivel termesztett fokhagymát, mintegy 4-6 kisláncon. Édesanyja betegsége miatt 1999-ben már nem foglalkoztak mezőgazdasági kistermeléssel.

Az elkészített hagymát a helyi kereskedőknek adták el. A rosszabb minőségű árut a makói piacra vitték ki, ahol az illegális román felvásárlók a gyengébb hagymát

is megveszik.³³

– Betesszük a zsákokat a kocsiba, kigurulunk vele a piacra, el se érünk a piac utcájához, mert már hamarabb leállítanak a román felvásárlók. Szépen kinyitjuk nekik a kocsi hátulját, nézik, hogy kell-e nekik. Mondunk egy árat, ilyenkor nagy hümmögések szoktak lenni, meg alkudozások. Utána elkezdik nyomkodni. A gazdák erre a nyomogatásra nagyon allergiások szoktak lenni. Ugyanakkor nem csak románok vannak ezen az illegális piacon. A parkőrök elnézik a szabálytalanságot, mert nagy részük úgyszintén benne van az üzletben. Láttam nem egyet, amelyik a későbbiekben mint felvásárló is megjelenik ott. A gazda magasabb árat mond, a felvásárló a magas árat mondó gazdát klikkbe verődve egyszerűen kerülik. Kikerülnek, s egy jó pár órai állás után rákényszeríthetik a gazdát, hogy lényegesen olcsóbban adja oda nekik a terményt. Általában 10 fölött van az illegális felvásárlók száma. Már egészen hajnalban beáll oda kocsival 20-30 gazda. Némelyik gazda csökönyös, ha nem kapja meg a kért árat vagy ahhoz hasonló összeget, akkor visszapakol a kocsiba és hazamegy, s visszajön egy másik nap – válaszolja fel Tamás, hogy miként történik az illegális hagymafelvásárlás a makói piacon.

B. Lajos és felesége, V. István és Á. Pál nyugdíjas maroslelei kistermelők. Mindannyian megélték a kollektivizálást. „Féltünk a tsz-től” – mondja V. István. Visszatekintve azonban mindannyian inkább pozitívan értékelik a tsz-világot, és benne a háztáji lehetőségét. „Ha kicsit is kerestünk, de kaptunk valamit” – vallja B. Lajosné. Mind a négyen a mai napig részt vállalnak a hagymamunkában. Balázsék a lányával és annak családjával együtt 1 hektáron gazdálkodnak, V. István unokájának segít be, Á. Pálnak még most is van egy 2 kislánccos kis területe, aki a következőképpen magyarázza, hogy miért hagymázik még mindig: „Szeretek kint lenni. Álomban is szántok és vetek.”

A hagymakereskedők- és felvásárlók vállalkozói erőforrásai

F. Attila (29 éves, Makó) a családi vállalkozásként működő betéti társaság ügyvezetője. A cég 1995 óta foglalkozik hagymakereskedelemmel. A család akkor hagyta abba a hagymatermelést, amikor elkezdték a kereskedést. Előtte 5 évig termelték a hagymát. A betéti társaság beltagja Attila bátyja, Norbert, kültag az édesapa és az édesanya. Korábban általában egy hektárnyi területen foglalkoztak hagymatermeléssel. Miután elkezdték a felvásárlást, már nem jutott idő a termelésre. A felvásárlás és a lebonyolítás egybeesik, a kettő együtt nem megy.

– Azért tértünk át a kereskedelemre, mert azt sejtettük, hogy több pénz van benne. Nem is tévedtünk. Habár itt nagyobb a kockázat – persze a termelésnél is nagy, hiszen az időjárás nem lehet előre látni –, de nekünk bejött a felvásárlás. Itt az a kockázat, hogy ha elvisznek egy 2 millió forint értékű kamiont és nem fizetnek, akkor

³³ A makói piac környékén, ahol az illegális felvásárlás történik, ilyen szövegű táblákat helyeztek el: "Figyelem! Közterületen, fizető parkolóban a kereskedelmi tevékenység hatóságilag tilos. E területen a hagyma adás-vétele szabálysértéssel büntethető!"

padlót fog a vállalkozás. A termelőknek az értékesítés szempontjából kisebb a kockázat, mert sok felvásárló van, valaki ügyis megveszi a hagymát.

Úgy indították a felvásárlást, hogy a saját hagymájukat már nem a felvásárlónak adták el, hanem maguk kerestek vele. Úgy gondolták, lehet ezt a tevékenységet szélesebb keretek között is folytatni. Közvetítőkön keresztül adják tovább a hagymát, nem folytatnak önálló külkereskedelmet. Önmaguk vállalkozását a kicsi kategóriába sorolják. („Ez egy kis családi vállalkozás.”)

Közös termeltetésben, integrációban nem gondolkodnak, noha mint Attila mondja „teljesen tisztában vagyunk ezzel az integráció témával, de az igazság az, hogy a fokhagymánál ez nem igazán megvalósítható. Mi ha kiírtunk egy árat, azt ki is fizettük. Feleslegesnek tartom a garantált ár intézményét. Ha úgy adódik, hogy nem lehet eladni a terméket, a garantált ártól függetlenül, úgysem fogják felvásárolni.”

F. Norbert egyetért testvéreivel: „Sok a felvásárló. Ha az egyik aláígér az árnak, akkor hiába szerződött, azt mondja a termelő, hogy oda viszem, ahol többet adnak érte.”

– Nekünk az a módszerünk, hogy kiírjuk az árat, a termelő eljön, megnézi, elhozza az árut, mi pedig ahogy átadta, abban a pillanatban fizetünk neki. A fokhagyma ára olyan, mint a tőzsde, úgyhogy hiába szerződünk – érvel Attila.

Ami a városból kimegy fokhagyma, annak a 8 %-a rajtuk keresztül hagyja el Makót. Nincs hitelük, nem is terveznek kölcsönfelvételt. Nem is pályáznak. Nem terveznek jelentősebb beruházást sem. Nincs állandó alkalmazott. Fuvarozással is foglalkoznak. Azért vettek egy teherautót, hogy a hagymát tudják szállítani. Ez 50 %-ban veszi igénybe a masinát, fennmaradó 50%-ban vállalnak szállítást, kiegészítő jelleggel. Norbert folytatja a fuvarozást. („A fuvarozásban még kezdők vagyunk.”)

Attila a főiskola és a katonaság után egyből itt kezdett el dolgozni. Kertskeméten a Kertészeti Főiskolán diplomázott. Norbert műszerésznek tanult. Dolgozott is műszerészként, majd miután jött a családi vállalkozás, azóta ő is főállásban itt tevékenykedik.

A nagyszülők is foglalkoztak hagymatermeléssel. Szülők is háztájiztak, de nem főállásban foglalkoztak a mezőgazdasággal. Az édesapjuk kárpitos, édesanyjuk a Zöldértnél dolgozott. A napi ügyeket Attila és Norbert intézi. Nem akarnak különösebben növekedni: „Ez lenne a logikus, de nincs bennünk ilyen ambíció, mert úgy vagyunk vele, hogy ezen a szinten elég jól elvagyunk. Szóval lassan, de biztosan. Minden évben egy kicsit menjünk előre, ez a cél” – hangsúlyozza Norbert.

S. Ferenc (Makó) úgyszintén családi vállalkozást működtet. A betéti társaság vöröshagyma, fokhagyma és zöldségfélék felvásárlásával, forgalmazásával foglalkozik. Gyümölcseket is kereskednek, de csak keleti exportra.

A vállalkozás részeként 12 hektáron gazdálkodnak. Gabonát csak a vetésforgó miatt tartanak, 3-4 hektár vöröshagymájuk és 1,5-2 hektár fokhagymájuk van. Termeltetéssel, tehát integrációval is foglalkoznak, mintegy 30 hektáron. (Az integrált területen paprika, vörös- és fokhagyma van.)

– Most még csak próbálkozunk vele. Még nem tudjuk, mi lesz a vége.

Magot nem biztosítanak, garantált ár nincs, csak arra adnak ígéretet a termelőknek, hogy felvásárolják a terményt. 18 családdal van szerződésük, többnyire azokkal,

akik az utóbbi 6-7 évben hozzájuk viszik a hagymát. A bt. csak az értékesítést akarja integrálni.

Korábban együtt dolgoztak M-ékkel, de összevesztek. „Mindenki jobban tudta, mint a másik.” Ekkor, 1992-ben alapították a bt-t családi alapon.

– Önmagunknak teremtettünk munkát, hogy ne legyünk munkanélküliek – mutatja be a vállalkozás alapításának hátterét S. Ferencné.

Vöröshagymából tavaly 15 kamion ment ki a vállalkozáson keresztül, két évvel ezelőtt viszont 70-80. Fokhagymából 14-15 kamionos forgalmat tudnak felmutatni.³⁴ Van nekik egy 1200 négyzetméteres bérelt telepük, ott történik az árukészítés. A felvásárlás azonban ott zajlik, ahol a lakásuk van.

S. Ferenc édesapja is kereskedőként tevékenykedett. A kommunizmus beköszöntével be kellett fejeznie a kereskedést. Az állami szférában nem kívánt munkát vállalni, így azután hagymatermeléssel foglalkozik, természetesen a tsz-be sem lépett be.

A most 51 esztendőS S. Ferenc végzettsége gépésztechnikus. Művezetőként dolgozott a Gabonaforgalmi Vállalatnál, majd úgyszintén művezetőként a Zöldértnél. 1986-ban átment felvásárlónak a Rákóczi Szakszövetkezetbe. Sertés és zöldség felvásárlással foglalkozott. Ekkor M. József a főnöke, mint elnökhelyettes. Innen az ismeretség M-ékkel. Miután a Rákóczi Szövetkezet megszűnteti a felvásárlást, M-ékkel együtt „maszakként” folytatják, míg össze nem vesznek. Utána kezdik ezt a családi vállalkozást, amely azóta működik.

– A felvásárlási volumenünk folyamatosan nő. Mivel én is termelek, ezért jobban átérzem a termelő problémáját – fejtegeti S. Ferenc

Állandó alkalmazottjuk nincs, idénymunka idején 7-8 embert is foglalkoztatnak – tsz-ből kimaradt asszonyokat, akik túl vannak az ötvenen, s a tsz-ben már nem alkalmazzák őket, de nyugdíjat még nem kapnak – a vöröshagyma osztályozásánál a válogató gépnél.

Sz. János egy maroslelei hagymaforgalmazó betéti társaság tulajdonosa és ügyvezetője. Tavaly 30 kamiont forgalmaztak, csak fokhagymával kereskednek. Egy veszprémi kft közvetítésével Ausztriába, Franciaországba, Csehországba, Szlovákiába, Horvátországba szállítanak hagymát.

Sz. János családjában visszamenőleg senki nem foglalkozott mezőgazdasági termeléssel. Eredeti szakmája géplakatos, levelezőn szerzett belkereskedelmi végzettséget. 1970-ben a Csanádpalotai Áfésznél kezdte a hagymafelvásárlást. Később ezt a tevékenységet a Szigetcsépi Tsz-nél, majd a Bács megyei Zöldértnél folytatja. Maroslelén a 80-as évek végén a helyi szövetkezet keretein belül végezte a felvásárlást. 1990 óta maszek.

Úgy gondolja, a ráérzés és a tárgyalókészség a leginkább fontos személyiségjegy, amivel egy jó hagymakereskedőnek rendelkeznie kell. 1990 és 1998 között önkormányzati képviselő lakhelyén, Maroslelén. A Pénzügyi Bizottság elnökeként dolgozott a testületben. 1998 őszén azonban a marosleliek nem választották az önkormányzati testület tagjává. A falu úthálózatának javítását tartja legnagyobb képviselői sikerének. Elmondása szerint még nem gondolkodott azon, azzal, hogy képviselő volt,

³⁴ Vöröshagymából egy kamionba 22-23 tonna fér, fokhagymából 20-22 tonna.

mint vállalkozó nyert vagy veszített. Mindenesetre már tudja: 2002-ben ismét megméretteti magát a választáson.

– Nagyfokú irigység jellemzi a falut, többek között ezért nem választottak most meg. Ellenem hatott az is, hogy 1998-ban a Hagymafesztiválon Makón a Hagymaért Alapítvány fődíját én nyertem el az általam kiállított termékkel.

A vállalkozó közeljövőben egy feldolgozó üzemet szeretne felépíteni. Ehhez szükség van körülbelül 50 millió forintra. Az a terve, hogy ezt a beruházást egy svéd befektető segítségével viszi véghez. Ha elkészül a feldolgozó, valószínűleg 10 embert tudna foglalkoztatni.

Arról beszél Sz. János, hogy nincs különösebb egyeztetés a helyi felvásárlók között: „Ha úgy tetszik, egymást megszívadjuk. Riválisok vagyunk. Nem számíthatunk egymásra. Ha hiányzik 10 mázsa ahhoz, hogy tele legyen a kamion, akkor nem adnak, és örülnek a másik bajának. Úgy vannak velem, hogy dögöljön meg a szomszéd tehenem.”

A termelőkkel való kapcsolatot élettársa, Marika intézi. Ő osztja a zsákokat, időpontot egyeztet, átveszi az árut. Sz. János a szervezést és a pénzügyeket intézi. A tél holtidőszak a számukra, ezért akarják a telepet – ahol most a felvásárlás történik – részben tűzépé alakítani, s tűzifát és szemet árulnának.

– Nem úgy élünk, mint a többi ember. Mi akkor dolgozunk a legkeményebben, amikor mások nyaralni mennek. Testileg-lelkileg nagyon el tudunk fáradni. – mondja Marika, az élettárs.

– Jól megélünk azért a hagymakereskedésből – fogalmaz tömören Sz. János.

S. János 1975-ben került Maroslelére, előtte Nagymágocson lakott. A faluba kerülését követően kezdett hagymatermeléssel foglalkozni. Először kis területen próbálkozott, mert még nem ismerte a hagymatermelés fortélyait. Most mivel már gépesítve van a termelése, ezért egy relatíve nagy területen, 2 holdon tudnak hagymát tartani.

Gépész végzettségű. Műszaki vezető volt a tsz-nél, később kislánya halála után idegösszeomlást kapott, s a tsz-irodában dolgozott, a gépesítéssel és a biztonsággal kapcsolatos teendőket koordinálta. Akkoriban a hagyma – a háztáji keretében – csak kereset-kiegészítő szerepet játszott a család életében.

– Most meg a megélhetésünket szolgálja. 1992-93-ban 4-5 hónapig munkanélküli voltam. Közben elvégeztem egy növényvédelmi tanfolyamot. Ezt azért csináltam, hogy utána el tudjam indítani a gazdaboltot. A gazdaboltban kapható minden, ami a mezőgazdaságban és a háztartásban szükséges lehet. Takarmány, háztartási cikkek, növényvédő szerek, műtrágya. Mivel nincs nagy raktár, ezért egy speciális tápot forgalmazok.

Felesége pedagógus. Nincs állandó alkalmazottja a boltban. A hagymafelvásárlást – M-ék megbízásából – 1995 óta végzi. Évi 15-20 kamion megy el az ő közvetítésével.

– Nincs semmilyen együttműködés a felvásárlók között a faluban.

S. János most is tagja a falu önkormányzati képviselőtestületének, a mezőgazdasági bizottságban képviseli a leleieket. Sz. János ellenlábasaként keményen fogalmaz: „Sz. úr igencsak terrorizálja azt, aki ötöle mint felvásárlótól elvándorol. Arról nem is szólva, hogy Sz. János szabálytalanul szerezte meg a telepet – arra egy deka építési

engedélye nincs, s arra használta ki a képviselőségét, hogy ne feszegessék ezt az ügyet.” (Sz. János szerint S. János csak vádaskodik, mert kisebbségi érzése van vele szemben.)

M. József 1977-től dolgozott agronómusként a makói Rákóczi Szakszövetkezetben, 1980-ban elnökhelyettesnek választották. A rendszerváltás időszakában az Óceán Kft. alkalmazottjaként felvásárlással foglalkozik. 1991-ben S. Ferencsel együtt kezd magánvállalkozásba. Mint már szó volt róla az üzletfelek nem tudtak megfelelően kijönni egymással, így szakítás lett a vége. Ezután alapították meg M-ék a maguk kft-jét. M. József a cég pénzügyeit felügyeli, a kereskedést inkább felesége, M. Józsefné B. Andrea intézi.³⁵ A férfi csendes, halkszavú ember, az asszony az, aki a külvilág számára megjeleníti a vállalkozást. Sokan nem kedvelik „Andréát” – mindenki csak így emlegeti M. Józsefnét, határozott, ellenfelei szerint arrogáns stílusáért. B. Andrea 1991-ig egy általános iskolában dolgozott mint tanár. Úgy került kapcsolatba a hagymakereskedelemmel, hogy férjének, aki akkor a Rákóczi Szövetkezet elnökhelyettese volt, kellett segítenie, ő tolmáskodott egy-egy tárgyalás alkalmával. S miután ezek a feladatok egyre gyakoribbakká váltak, csöppent bele a felvásárlásba és a kereskedelembe.

M-ék vállalkozása szállítja a Magyarországról kimenő fokhagyma export 25 %-át. 10 állandó alkalmazottjuk van. Már a cégnél dolgozik a legnagyobb fiú, András, aki a cég külső – a környező településeken lévő telepeinek felügyelője.

J. Sándor (Makó-Szeged) az 1992-ben alapított Mezőker Kft. egyik tulajdonosa és ügyvezetője. 1998 szeptemberében hozta létre a Mezőker, a makói Kossuth Tsz és a Pitvarosi Tsz a Makói Hagyma Kft-t. Ezzel párhuzamosan megvásárolták Makón a régi Zöldért-telepet. Itt történik a vöröshagyma feldolgozása, szárítása. A térségben termelt vöröshagyma 80%-át a Hagyma Kft. dolgozza fel. Az értékesítést a Mezőker végzi. Saját területen, 170 hektáron a kft. is termel vöröshagymát. Nem foglalkoznak viszont fokhagymával, mert „nem lehet belőle jól kijönni, nagyon drága.”

J. Sándor Szegeden az Élelmiszeripari Főiskolán végzett. 1982-ben került Makóra a szárítóüzem indításakor üzemvezetőnek. Később a Csongrád megyei Zöldért igazgatója. 1994-től a Mezőket Kft. ügyvezetője.

D. Károly vállalkozóként a Hagyma Kft-nek dolgozik. Az ő feladata, hogy a telepen betárolt hagymát szárításra előfeldolgozzák.

– A vöröshagyma esetében elkezdődik a munka júliusban és kisebb-rövidebb megszakításokkal addig tart, míg a hagyma el nem fogy. A szárító igényeinek megfelelő mennyiséget kell napra készen megtisztítani. Ezt annyi ember végzi, amennyi éppen szükséges. Alkalmanként 400-500 ember is dolgozik itt nekem naponta.

Munkásai többnyire roma származásúak. Egyéni vállalkozóként foglalkoztatja a hagymapucolókat.

– Nem dicsőség ezekkel az emberekkel együtt dolgozni... Nagyon nehéz velük, hiszen ez egy hulladék munkaerő, ami máshol már nem kell, máshol már nem jó. Ezek az emberek a társadalom legalsó rétegéhez tartoznak. Sokan közülük írástudatlanok. A hagymatisztítás az egy elég piszkos munka, nem is végzi el mindenki. Mindemellett nagyon ügyes kéz szükséges hozzá. Ezek az asszonyok, akik a pucolást vég-

³⁵ A B. Andreával készült beszélgetés szövegét a függelékben közlöm.

zik, napi 8 óra alatt – ha jó minőségű a hagyma – 2-3 mázsát is megcsinálnak. Néme-lyiknek a kezét sem lehet látni, annyira gyorsan fordítja ki a hagymát a héjból.

D. Károly a rendszerváltozás előtt az apátfalvi Aranykalász Tsz főagronómu-saként dolgozott. Tíz éve vállalkozó. Neki is vannak alvállalkozói, akik 20-30-40-50 embert képesek mozgatni.

– Az alvállalkozók megkapják a hagymát, írunk bizonylatot, elviszik és feldol-goztatják a munkásaikkal. 8-10 éve működök együtt ezekkel az alvállalkozókkal. Nagyrészt a bizalomra épül ez, hiszen fontos, hogy ne tűnjön el a hagyma.

F. Ernő maroslelei vendéglátós. Két üzlete volt, de az egyiket eladta, így most csak egy van, a falatozó. Hagymafelvásárlással is foglalkozik, a makói Műsi-Mix megbízásából. Helyet biztosít a felvásárlás számára. Felesége, mint mezőgazdasági vállalkozó – korábban az asszony is a falatozóban dolgozott – azért indított vállalko-zást, mert F. Ernő a kárpótláson keresztül kapott vissza földet, amit meg kell művelni. 40 hektár az összerület, amelyen gazdálkodnak (búza, árpa, zab, kukorica), másfél hektáron termelnek hagymát.

– Családon belül oldjuk meg a hagymamunkát. Néha szokott jönni egy-két segí-tő, gondolok itt a rakásra és a szedésre, de a többi munka a családon belül történik. Jön az anyós, a feleségem nővére és a húga, a keresztanya.

F. Ernő kisparaszti származású. Nagyszülei és szülei is a mezőgazdaságból éltek – a család Békés megyei illetőségű. Először 1966-ban kerül Lelére, néhány évig lakott a faluban, utána elköltözött, s 1983-ban jött vissza, akkor nyitotta a vendéglőt. A hagymát már a 60-as években is – majd miután visszajött a faluba, a 80-as években is – természetett, bérelt földön 1 holdon.

– Nálam állandóan alkalmazottak dolgoztak a vendéglátó üzletemben, így volt szabad időm. Ezt használtam fel arra, hogy a hagymatermelést intézzem, megszerve-zem. Ez így van a mai napig. Én az üzletben az árubeszerzéssel foglalkozom.

Több falubeli vállalkozóhoz hasonlóan ő is tagja a maroslelei önkormányzati testületnek.

– Nem hinném, hogy nagyon összefüggne a politikai és a gazdasági pozíció a fa-luban. Azért akartam képviselő lenni, mert egy-két dolog szúrta a szemem a pénzgaz-dálkodás vonatkozásában. Például nagyon nehezteltem a gáztulajdon-részvények eladását.

Most vannak egy komoly beruházás közepén. Terménytárolót építenek. Ehhez 1,7 millió forintot, mint vissza nem térítendő támogatást kaptak az FVM-től.

– Fejlesztjük ezt a mezőgazdasági vonalat. Pillanatnyilag úgy látom, hogy elég-gé le van sülyedve ez az ágazat, de hosszabb távon nagyobb jövője van ennek, mint az én vendéglátó ipari vállalkozásomnak. Tisztább. A vendéglátásban a szakma 80%-ban feketemunkát használ. Aki erre nem szánja rá magát, az annyit nem tud szakítani, s ezáltal lemarad a versenyben. A mezőgazdaságból becsületesebben lehet megélni. Ez az oka részben annak is, hogy eladtam a másik üzletet. Venni kívánunk még föl-det. Még több hagymát szeretnénk termelni, kétszer vagy háromszor nagyobb terüle-ten.

D. István nagykereskedő Romániába, Jugoszláviába, Boszniába, Macedóniába, Szlovéniába, Horvátországba, Olaszországba, Franciaországba, Csehországba, Szlo-

vákiába, Ausztriába, Svájcba és Lengyelországba szállít fokhagymát.

– Főleg az olasz piacot szeretem, ismerem az ottani összes fokhagymást. Ott már olyan személyes kapcsolatok vannak, hogy az üzleti utat egy 5-6 napos kirándulással köthetem össze. Nagyon kérte a partner, hogy legalább 5-6 napig maradjak, hogy körbe tudjunk nézni a tengerparton.

Amikor arról faggatom, hogy mi a titka a sikeres vállalkozásnak, így beszél:

– Nem adom fel. Ha egyszer leráznak, akkor hívom két hét múlva a partnert, ha akkor se akar üzletet kötni, akkor ismét visszahívom két hét múlva. Nem szabad feladni, nem lehet önérzeteskedni. Marha sokat kell küzdeni a pénzért. Egyrészt be kell kerülnöd a piacra, másrészt bent is kell maradnod. Kevés csak piacot találni, találni kell egy megfelelő partnert is. Idegek kellene hozzá. Ki kell szolgálni a vevőt. A vevő fenekét azért kell kinyújni, mert ő vevő, a termelőt pedig azért, mert ő termelő. Azonnal fizetek a termelőnek, mikor leadta a hagymát. Ezt fontosnak tartom, mert szerintem csak így lehet minőséget követelni. Nem ritka, hogy egy nap kifizetek 10 millió forintot.

Hét évvel ezelőtt vette meg D. István az Afit egykori telepét. Cége fuvarozással is foglalkozik. Párhuzamosan meg a kettő, a hagymakereskedelem és a szállítás.

– Ütőképes autóparkot sikerült létrehozni. 2,5 év a kamionok átlagéletkora. Úgy vélem, stabilan állunk a fuvarpiacon is. A hagyma rapszodikusabb. A hagyma meg tudja magát úgy rázni, hogy a termelőnek és a forgalmazóknak is csodát tud csinálni.

D. István is gondolkodik azon, hogy belekezd a termeltetésbe, az integrációba.

– Ezért van a cégnek 200 hektár földje. Probléma, hogy nincs szerződéses fejelem. Őrült nagy kockázatot vesz az a nyakába, aki ilyenbe belemegy. Biztosan neki-megyünk majd, de még nem tudom, mikor. A külföldi partnerek is érdeklődnek egy ilyen megoldás iránt.

Nagyszülei csak mezőgazdasággal foglalkoztak. Kistermelők voltak. D. István autószerelőként dolgozott 1975-ig, ekkor az apátfalvi Áfész felvásárlót keresett, s a sok jelentkező közül őt választották ki a feladatra.

– Egy év alatt sikerült belerázódní, előtte abszolút süket voltam hozzá. Van egy pesti barátom, aki azt mondja, a hagymaipar olyan, mit a kábítószer: könnyen rászoksz, utána meg nehéz abbahagyni. Teljesen más életmód ez, amit mi, hagymakereskedők élünk, mint az átlagos élet. Nincs hétvége, borzasztó nagy összevisszaság van az életünkben. Amióta magánkereskedő vagyok, több a jövedelmem, de nem engedhetek meg magamnak annyit, mint régen. Régebben megtehettem azt, hogy kimentem Berlinbe csak azért, hogy ott igyak egy finom sört. Most már nagyon meg kell gondolnom, hogy miként osztom be az időmet. Az előrelépés iránti igény állandóan jelen van bennem. Nem azért, mert én nagyobb akarok lenni, hanem azért, mert ezt a piac követeli meg.

Benkő Antal a Hagyma TermékTanács elnöke, a Benkő és Társai Kft. szaknácscsádója – az ügyvezetésről 1999. január 1-ei hatállyal mondott le, s átadta a napi ügyek vitelét fiának, Zsoltnak. Először azt kérdeztem tőle, hogy neki mint vállalkozónak a presztizs szempontjából mit jelent az, hogy ő a Hagyma TermékTanács elnöke.

– Igen, erről nem nagyon szoktam beszélni, de végső soron akkor, amikor ezt csinálom, olyan hátsó gondolat is van bennem, hogy ez a tisztség komoly presztizst

jelent. Másrészt a Hagyma Terméktanácsnak egyik fontos feladata, hogy a termelőnek információkat szolgáltatson. Ezeket az információkat én személy szerint is, meg a vállalkozásomhoz is szükségesnek tartom. S mint elnök első kézből tájékozódhatok.

Benkő maroslelei származású, a nagyszülei középparasztokként foglalkoztak fokhagymatermeléssel. Tanyai gazdaként nem saját tulajdonú földön, hanem a püspöki uradalomtól bérelt 40-50 holdas területen gazdálkodtak. A szülei már nem kötődtek annyira a mezőgazdasághoz. Az édesapja tanácselnök volt Maroslélén.

– Az utóbbi időben, főleg amióta vállalkozó vagyok, azóta úgy nosztalgiazom és visszaemlékezem, hogy gyerekkoromban, amikor kimentem a tanyára, akkor mi volt, meg hogy volt. Amit meséltek nekem a nagyszüleim, azok az emlékek felelevenednek.

A szocializmus időszakában makói termelőszövetkezetekben dolgozott. Tsz-gyakornok volt a József Attila Tsz.-nél. '66-ban végzett, brigádvezető lett, majd üzemszervező.

– Nem nagyon szerettek minket, fiatal agronómusokat a 60-as években, mert a jó gazdákból lett tsz-elnökök észrevették bennünk a konkurenciát. A jövőt jelentette a fiatal agrárszakemberek megjelenése, ők meg inkább az elmúlást jelképezték. Igazán-diből nem is voltunk elismerve, se anyagilag, se erkölcsileg. Küzdöttünk a létünkért, a magasabb beosztásért és a több fizetésért.³⁶

78 januártól hagymás-ágazatvezető a Lenin Tsz.-ben. 80-tól 91-ig – ekkor kezdte a vállalkozást – pedig ott elnökhelyettes.

– A rendszerváltás után rá kellett jönni, hogy a termelőszövetkezetek nem a jövő gazdaságai, s el kellett gondolkodni valami váltáson. Engem személy szerint motivált egy olyan dolog, hogyha én tudtam vezetni egy 8000 hektáros gazdaságot, ahol 1000 ember kapott kenyeret, akkor tudok én egy kisebbet, a sajátomat is irányítani. A 90-es évek elején látszott, hogy leépülnek a szövetkezetek, privatizáltak egy csomó földet, csökkent a terület, az állattenyésztést vissza kellett fogni. Az élettér szűkült. Egyre inkább lehetett érezni, hogy ilyen mennyiségű szakembergárdára nincs szükség. Ha valahol sokan vannak, akkor két alapvető megoldás van: vagy elküldenek valakit vagy önként elmegy. Én nem akartam egy ilyen kenyérharcba belemenni. Hogy azáltal, hogy én vagyok a kedvezőbb pozícióban, mert a második ember vagyok a szövetkezetben, és én likvidálok embereket. Ezt nem vállaltam fel, erkölcstelen dolognak tartottam volna. Nem voltam soha megijedve, hogy felvállaljak kemény döntéseket, de inkább eljöttem magánvállalkozónak. Úgy gondoltam, ez a tisztességesebb. Aki a gyávább, maradjon az. Aki bátrabb, az próbálja meg a maga útját járni. Nyolc év távlatából látom, jó döntés volt.

Az egykori Lenin Tsz egy teljesen lezüllött telepéből alakították ki a Benkő és Társai Kft telephelyét.

– Érdemes volna videófelvételen megnézni, hogy milyen volt ez a telep akkor, és milyen most. Engem éltet, hogy valamit sikerült kihozni ebből. A napi ügyeket már átadtam a fiamnak, az unokám, aki 4 éves és nagyon szeret itt játszani, fogja majd folytatni. Itt önálló hagymaüzem lesz addigra, szárító, s az akkori kornak megfelelő

³⁶ A fiatal agronómusok és a régi gazdák közötti feszültségről: Juhász Pál: Az agrárértelmiség szerepe és a mezőgazdasági szövetkezetek. Medvetánc, 1983/I. 198-204.

feldolgozó üzem – tervezget a terméktanács-elnök, vállalkozó.

Hagymás életutak

A hagymaértelmiségi

Sz. Ferenc 1951-ben az Agrártudományi Egyetem Kertészeti Karán szerzett diplomát.

– Nem sok kedvem volt ahhoz, hogy engem kihelyezzenek valamelyik tsz-be. Mindenáron kutatni szerettem volna. Engem a kutatás és a nemesítés érdekelt. Nem a termelés és a politika.

Az 50-es években azonban nem feltétlenül a hallgató döntötte el, hogy az egyetem után hol helyezkedik el. Az ifjú agrárszakemberek esetében a minisztérium mondta ki, hogy hova mehet az illető. Sz. Ferencnek nem engedélyezték, hogy az akkor mezőhegyesi székhelyű hagymakutatónál vállaljon munkát. Mentő ötletként jutott eszébe, hogy elmegy pedagógia szakos kiegészítő képzésre, hogy ezáltal nyerjen egy kis időt, hátha addig rendeződik az ügye, s mégis engedik mint kutatót dolgozni. Egy évig pedagógiát tanult, de azt követően sem kezdhetette meg kutatói pályafutását. Mivel semmiképpen sem kívánt volna elszakadni a hagymakutatótól, így egyszerű fizikai munkásként helyezkedett el az állomáson. A következő év január 1-étől azonban segédkutatói állást kapott. Utána folyamatosan emelkedett a hivatali ranglétrán. 1960-ban tudományos munkatársi, 1974-ben osztályvezetői kinevezést kap. 1977-től a kutatóállomás igazgatója.

– Soha nem voltam párttag. Nagy szerencsémre. Próbáltak beszervezni, de valamilyen formában mindig sikerült kibekkelnem a dolgot. Annak tudom be, hogy sikerült kimaradnom, mert itt a végeken nem vállalkozott senki arra, hogy idejőjön egy ilyen kutatóállomáshoz. Nagy fizetés nem volt. Itt csak megszállott emberek voltak. Nem vacakoltak velem. Én meg meghúztam magam. Teltek az évek emelkedtem a ranglétrán, a számárlétrán. Mikor Bruder János, a kutatóállomás addigi vezetője átment Szegedre, akkor én lettem az utóda.

– Erdei Ferenc gyakran kijárt ide, beszélgettünk, vitatkoztunk, persze csak úgy barátilag. Az ő segítségével épült fel az új kutatóállomás, akkor 20 millió forintba került. Az épület beosztása – a raktárak, a laboratóriumok – úgy készült el, ahogy én azt elképzeltem. Nyaranként megközelítette a munkások száma a százat. Most van két kutató és egy fizikai dolgozó. Egyre inkább arra van rákényszerítve az állomás, hogy tartsa el magát, mert a minisztériumtól kapott pénz nagyon kevés.

Sz. Ferenc sok más szakemberhez hasonlóan az integrációt tartja a jövő útjának: „Amíg a kereskedelem és termelés nem lesz egy kézben – hogy termelő és kereskedő együtt sirjon, együtt nevéssen, mint ahogyan ez régen megvolt; addig baj van. A makói hagymának a halála is bekövetkezhet.”

Úgy véli, nem az a fontos, hogy mennyit termelnek a hagymából, hanem hogy mennyit tudnak abból eladni. A makói hagyma fajta megtartása – mint mondja –, a minőség mellett tör lándzsát. Szerinte a makói fajtából kellene olyat előállítani, ami

kurrens külföldön.

– A speciálisan makói hagymára mint hungaricumra szükség van. Ehhez össze kellene fogni a makóiaknak, és egységes frontot alakítani. Önkéntes alapon szövetkezve. Így megoldani az értékesítést és a feldolgozást is, makói márka-védjeggyel.

A hagymatechnokrata

– Aki olyat beszél, hogy a Hagyma Termékτανács egyetlen makói mezőgazdasági szövetkezet befolyása alatt áll, az azt se tudja, hogyan működik a szervezet. – hártítja el a vádat Füleki László, a tanács titkára, majd így folytatja: „Az elnökségben egyenlő arányban vannak jelen a termelők, a felvásárlók és a feldolgozók. Úgyszintén arányosan képviselteti magát a testületben a három termelési tájörzet: Győr, Szolnok és Makó. Ebben a helyzetben, miként tudna egy makói tsz, bármilyen erős is az, abszolút befolyást gyakorolni a termékτανács munkájára?!”

Füleki nagyszülei kereskedők voltak. A dédnagyszülők viszont makói kisparasztok, akik foglalkoztak hagymatermeléssel is. A Hagyma Termékτανács titkára Makón született 1941-ben. Itt végezte az általános- és középiskoláit. A középiskolát követően termelészövetkezetben dolgozott két évet, Maroslelén a Petőfi-ben és a makói József Attila Tsz-ben. Gödöllőn járt egyetemre. Gyakornok a József Attila Tsz-ben. Utána még agrárkémiai és növényvédelmi szakmérnöki képeσítést szerzett. A Zöldért-nél, majd a Növényvédő Állomáson dolgozott, utóbbi helyen 11 évig. Ezt követően Szeged város növényvédelmi főfelügyelője. Innen nevezik ki a Csongrád Megyei Tanács mezőgazdasági osztályára osztályvezető-helyettesnek. 1989 augusztus 1-től a Makói Hagyma Egyesülés – a Hagyma Termékτανács jogelődje – igazgatója.

– A nulláról kellett nekem ezt a szervezetet felépítenem.

1992 január 1-től működik az egyesülés termékτανácsként. A titkár az elnökségi ülések közötti időszakban irányítja a tanácsot, illetve az ott született döntéseket végrehajtja.

– Meg kell találni a közös metszéspontokat. A cél: a fogyasztó igényét ki kell elégíteni. Ezt az igényt pedig ki tudja közvetíteni, ha nem a kereskedő. Már a feldolgozó is csak a második sorban van, míg a termelő a harmadikban. – ismerteti álláspontját a titkár, aki később hozzát teszi: „alapvetően mégis termelőpárti vagyok.”

A Kádár-korszak tsz-elnöke

– Hiányzik a tudatos talajművelés, hiányzik a tudatos növényvédelem, tönkrementek a hatalmas öntözőberendezések, mindent elloptak, amit csak el lehetett, begazosodtak a csatornák – jellemzi a 90-es évek mezőgazdaságát B. János (75 éves), aki a 60-as és 70-es években több tsz-ben is vezető posztokat töltött be.

– A mai világban nem volnék képes 30 mázsa vöröshagymát eladni. A kapcsolatok odalettek. Régebben úgy volt ez, hogy odatelefonáltam a megfelelő helyre és már ment is a hagyma. Egy paprikás krumpliba való vöröshagyma nem maradt ki soha – nosztalgiazik elmúlt szép időkről.

Nagyapja 12 holdas gazda, apja kéményseprő volt. B. János 6 éves kora óta járt

a hagymaföldre, anyja területet vállalt a Návay-birtokon, s így vitte őt is. 1947-ben állt a saját lábára – ekkor nősült meg, s saját kis földjén kezdett gazdálkodni, többek között hagymát termelni.

– Mindig az volt a vágyunk, hogy a magunk urai legyünk, hogy senkihez ne legyünk kötve.

A későbbiekben mégis feladta függetlenségét, belépett a termelőszövetkezetbe. 1953-ban tsz-vezetői munkakört vállalt. 1960-tól 1967-ig a makói Lenin Tsz elnökhelyettese, utána a Kossuth Tsz elnökévé választják. 1971-ben öngyilkos lett az Úttörő Tsz elnöke.

– Azt mondták a pártbizottságon, hogy a Kossuth-ban már megoldottad a problémát, most próbáld meg ezt az Úttörőben.

1979-ig volt az Úttörő elnöke. Ez idő alatt 3 alkalommal nyerték el a kiváló tsz címet. Noha – mondja nem kis keserőséggel – ezt ma már nem fogadják el értékmérőnek.

A párthoz, és közvetve a rendszerhez fűződő kapcsolatáról így beszél:

– A Leninben dolgoztam már, amikor volt ott néhány párttag, aki se a gazdálkodáshoz nem értett, meg úgy általában semmihez nem volt semmi érzékük. És ezek mint párttagok adták ott nekünk az utasításokat. Már akkor is akadt néhány ismerősöm a helyi pártvezetésnél, beszélgettem velük erről, hogy ezek a mi párttagjaink miket beszélnek. Azt mondták az ismerőseim, hogy hagyjam rá, beszéljenek azok, amit akarnak, hanem inkább szervezzek be a pártba néhány értelmeset, hogy emezek kevesebben legyenek. „Meg te is lépjél be, hogy mink legyünk többen.” – javasolták. Így kerültem be a pártba.

– Engem soha nem tudtak kikezdeni, pedig akartak sokszor, mert nekem az utolsó szögről is megvan a mai napig a papírom – tájékoztató óvatosságáról.

1979-ben azonban mégis „kifogtak rajta”. Ekkor került összetűzésbe egy megyei pártvezetővel, aki számtalan belső ellenőrzést rendelt el a tsz-nél.

– Nem győztük adni a dokumentációkat a vizsgálatokhoz, szóval ment a halász módszer, a kifárasztás.

Ez olyannyira sikerült, hogy szívinfarktust kapott, s lemondott a tsz-elnökségről. Utána a maga 4 kislancán, ahol szőlőt tartott, kezd ismét dolgozni. Saját bevallása szerint ez gyógyítja meg. A rendszerváltozás után kiveszi a földet a szövetkezetből, amin fokhagymát, gyökeret és búzát termelt. 1999-ben egészségügyi okokból már nem tud gazdálkodni.

– Ide jutott a nagy szerelmem. Ez lett a vége – mondja.

A falugazdász

Sz. Ernő főmérnöként a József Attila Tsz-ben a hagyma gépesítésén dolgozott. Utána az Úttörő Tsz-nél ő a hagymaüzem-vezető, 150 hektáron termesztettek vöröshagymát és annak a feldolgozásával foglalkoztak. 1992-ben abbahagyta a szövetkezeti munkát, egy-két évig mint magángazdálkodó tevékenykedett. 2-3 hektáros nagyságrendben termelt fok- és vöröshagymát, majd 1994-től falugazdász. Óföldrőn, Földvárán és Maroslelén 2450 őstermelő, 150-200 egyéni vállalkozó tartozik a felügye-

lete alá.

– A mezőgazdaságból akkor sem lehetett megélni, nem éreztem biztosítottnak a jövőt. Az információk közelébe akartam jutni. Ez talán a hátsó gondolat, amiért falugazdász akartam lenni. A másik szempont – ami most szlogenként tűnne, ha mondanám - hogy segíteni akartam a parasztságnak.

– Mi, falugazdászok az információ birtokában vagyunk, ezáltal hamarabb tudjuk, hogy mi várható, s így könnyebben rá tudunk kapni egy-egy lehetőségre. Ez az információs előny csak egy hetet jelent, hiszen amilyen gyorsan lehet, közlöm a gazdákkal a híreket, de ez az egy hét is sokat számíthat. Ha a saját gazdaságomat nézem, akkor ezek az információk mellett nem mehetek el, meg miért is mennék el. Nem elvtelenül, de kihasználom.

16-17 hektáron gazdálkodik – napraforgó, gyökér, búza, zab, kukorica van a földjén. Az utóbbi években már nem foglalkozik hagymatermeléssel.

– Nem jut időm a hagymára, mert a hagyma munkaigényes, és ez már nem fér bele az időmbe.

Edit és Feri, napszámosok a falu szélén

K. Ferenc és felesége, K. Edit 5 éve laknak Maroslelén. Akkor vették meg a falu szélén álló lepusztult állapotban lévő házat. A lakás belső falain nem volt vakolat sem. Azóta folyamatosan csinosítják az épületet, a ház bepucolása már kívül-belül megtörtént.

Az anyagi kényszer vitte rá őket arra, hogy napszámmal foglalkozzanak. Ferenc kocsin dolgozott a söriparnál, gépkocsit vezetett, illetve rakodott is, Edit régebben libát tépett Apátfalván a tsz-nél.

Nyolc általánost végeztek mindketten. Edit szeretett volna továbbtanulni, el is kezdte a szakmunkásképzőben a kereskedelmit, de nem tudta befejezni, mert édesanyja akkor maradt özvegyen, és mivel a négy testvér közül ő a legidősebb, így kénytelen volt elhelyezkedni. Feri viszont az általánost követően már nem akart az iskolapadban ülni.

– A 8 általánost elvégeztem, utána megmondom őszintén, nem volt kedvem tanulni. De még ma sem bántam meg, hogy nem tanultam, mert így jobban embernek érzem magam, mint aki tanul vagy tanult. Amit rám bíznak, mindent megcsinállok.

A férfi Sz. János cégénél dolgozik félállásban. Felsőprögeti az udvart, s amikor munka adódik, például az áruátvételnél, akkor ő ott van, s besegít a hagyma pakolásában.

Nemcsak a napszámban foglalkoznak a hagymázással. Maguknak is raknak hagymát, általában 10 láncot, a földet bérlik.

– Eleinte mentünk, ahová hívtak, most már vannak állandó helyeink. Kiválogattuk magunknak azokat a gazdákat, akik számunkra a legmegfelelőbbek, és akiknek szintén mi vagyunk a megfelelőek. Szempont a számunkra, hogy nem kezelnek le bennünket, teljes emberként elfogadnak. Akadnak ám olyanok, akik magas lóról beszélgetnek velünk, a napszámosokkal – mondja Edit.

Ferinek nem tetszik, hogy „vannak, akik csak akkor köszönnek nagyokat, ami-

kor közeleg a szezon, máskor meg ránk se néznek, úgy mennek el mellettünk, csak bámulnak előre. Nagyon sokan lenéznek a napszámosokat.” Edit azonban nem tartja véletlennek, hogy ez így van.

– Általában a napszámosok fele olyan, hogy amit keresnek a nap folyamán, azt elisszák este a kocsmában. Csak a mára gondolnak – vélekedik az asszony.

Ferenc a gerincével le van százalékolva. Fél tőle, hogy súlyosbodik a kemény munka miatt az állapota, de mint mondja: „Muszáj csinálni, mert hatodmagammal vagyok. Négy gyereket nevelünk.”

A legidősebb 15 éves, van egy 13 és egy 9 esztendős gyerek, meg a másfél éves kicsi. A 13 éves középiskolába szeretne menni, az a vágya, hogy gyerekorvos legyen.

– Lehet, hogy az összes „hagymapénz” arra megy el, hogy ő tanuljon, de próbáljuk majd támogatni – mondják egybehangzóan.

Függelék (interjúk)

F. József, maroslelei gazdálkodó

– *A szüleim Kiszomboron laktak. Béreltek földet, s fizetés-kiegészítésképpen foglalkoztak hagymázással.*

– Mi volt a főállásuk?

– *Apukám mentősofőr, anyám háztartásbeli volt.*

– Ön részt vett a hagymamunkálatokban akkoriban?

– *Mint a gyerek, úgy segédkezett otthon az ember. De igazán akkor ismerkedtem meg a hagymával, amikor saját magam kezdtem gazdálkodni.*

– Maroslelére mikor költöztek?

– *1973 novemberében, akkor még én nem foglalkoztam a fokhagymával, inkább csak a zöldségfélékkel. Utána az apósom révén lett lehetőségem a tsz-ben dinnyetermesztésre. Durván 7-8 éve csinálom én aktívabban a hagymát.*

– Mekkora területen termeszt most hagymát?

– *Kezdem 2,5 holdon, de volt már 4-5 hold is, fele részben tavaszi, fele részben őszi. Most akarok áttérni a vöröshagymára.*

– Azt mondják, a vöröshagymát manapság már csak nagyon kicsi haszonnal tudják a magángazdálkodók megtermelni?

– *A piacot kell figyelembe venni. Nekem az a meglátásom, mióta egyéni kézbe kerültek a földek, lényegesen nagyobb területen termesztenek fokhagymát, mert aki munkanélküli lett, az inkább a maga kisebbfajta földjén fokhagymával kezd foglalkozni. Így túltermelés mutatkozik. Az is oka ennek a túltermelésnek, hogy egyre jobban teret nyer a fokhagymánál is a gépesítés, a gépi rakás. Nem is beszélve arról, hogy mivel sokan kicsi területen gazdálkodnak, ezért nem tudják betartani a vetésforgót, így egyre gyakoribbak lesznek a fertőzések a fokhagymában. Érzésem szerint ez nagyban veszélyezteti a fokhagymát. A minőség nem lesz olyan, mint kellene. A növényvédőszerre túl sokat kell költeni a fokhagyma esetén. Nem vagyok én ellene a gépesítésnek. Sőt, magam is minél inkább arra törekszem, hogy gépesítve legyen a terme-*

lés. A fokhagymánál viszont nem vagyok híve a gépesítésnek, mert a hagyma megkívánja, hogy az üstöke menjen jól a földbe. Az őszi fokhagyma még „elmegey” a gépi rakás esetén, ezt aláírom, de a tavaszinál megvan az a hátrány, hogy sokára szárad fel a talaj, és ha géppel megyünk rá, akkor a masina nagyon mély nyomot hagy. Emiatt minden negyedik vagy ötödik sorban megsérül a hagyma.

– Tanult mezőgazdasági technikát?

– Nem, ez amit itt most elmondtam, csak az én elgondolásom.

– Említette, hogy 7-8 éve foglalkozik aktívabban a hagymatermeléssel.

– De nekem a mezőgazdaság a főtevékenységem már olyan 15 éve.

– A hagyma előtt termelte a dinnyét?

– Igen, meg gyökeret is. A gyökeret és a dinnyét általában az abc-áruházaknak adtuk el.

– Az eredeti szakmája lakatos. Mint lakatos hol dolgozott?

– 1967-ben végeztem, a Lenin Tsz-ben kezdtem dolgozni, majd a Medicorhoz mentem, ezt követően dolgoztam még 5 évet az algyői olajcégnél. Utána jött a dinnyézés.

– Miért váltott dinnyéről hagymára?

– Beszűkült a piac a dinnyénél. Nem kedvezett az időjárás sem, mert akkoriban éppen száraz idők jártak. Nem lett jó a termés. Rájöttem, hogy ugyanannyi munkával és területen, mint amit a dinnyére ráfordítottam, lényegesen több pénzt lehetne a konyhára hozni a hagymával.

– Bejött ez az elképzelés?

– Tulajdonképpen be. Én mindig a magam elképzeléseit, a szakkönyvek segítségével megpróbáltam úgy végrehajtani, hogy közben könnyítsek a munkán, tehát hogy újítsak. Például itt van a fokhagymának a szétbontása, ami megkönnyíti a feldolgozást. Az ötletet egy kiszombori ismerősömtől hallottam. Tudtam, úgy nyomja szét valamivel a hagymát, nem kell hogy kaparja. Gondoltam magamban, ha valaki szétnyomja, akkor én is megcsinálom. Addig agyaltam, hogy kieszeltem a megoldást. Ha a feleségemmel hozzáfogok roppantani, akkor mi így ketten a 14-15 holdnyi területen termelt hagymát 10 nap alatt feldolgozzuk, egyébként ez a munka, a szétbontás és a megkaparás beletelne – e módszer nélkül – 40-50 napba is. Első évben mindenki csak nézte, hogy mi lesz ebből a roppantásból, utána meg jöttek tanácsot kérni. Sok kézi munkát lehet ezzel megspórolni.

– Megéri a hagymázás?

– Épp ezt akartam belőle kihozni, hogy eltart bennünket ezen az életszínvonalon, amit eddig elértünk.

– Milyen az életszínvonaluk?

– Olyan közepes, gyenge közepes. A költségek annyira megdrágultak, hogy nem lehet úgy félretenni, mint 10 esztendővel ezelőtt. Akkor tudtam tenni félre egy kis pénzt, pedig akkor még csak 1/3-nyi területen gazdálkodtam. Ezt a házat is ezekből a félretett pénzből vettük meg. 15 évig kellett gyűjtögetni. Sajnos az átvételi árak nem követik a költségeink emelkedését. Mikor először adtam le a fokhagymámat 8 évvel ezelőtt, akkor volt 120 forint kilója, most meg 140-160 körül van. És kérdezem én, mekkora volt eközben az infláció? A napszám ára is nagyon felment, a fokhagyma

ugye nem tudja nélkülözni a kézimunkaerőt. 80-100 forintért kaptam napszámost 7-8 éve, most meg legjobb esetben is fizetünk 250-300 forintot.

– Mennyi napszámost szokott foglalkoztatni?

– Folyamatosan természetesen nem dolgoztatok munkást, csak amikor szezon van. Rakáskor és szedéskor 3-4 napszámost igyekszek szerezni.

– Milyen véleményen van a helyi kereskedőkről és felvásárlókról?

– Hát nekem az a véleményem, hogy azok szépen kialakítják egymás között az árakat. Múltkor jött ide a faluba egy másik vidékről egy kerekedő, volt neki export-engedélye, meg minden, ami kell. Szóval idejött, ráigért az árakra – ez nekünk, termelőknek jó volt –, de nemsokára ezzel a személlyel is kialakult a kapcsolat, mi csak azt tapasztaltuk, hogy megint egyformák az árak.

– A faluban melyik kereskedőhöz viszi a hagymát? Van állandó felvásárlója?

– Vegyesen szoktam. Viszem én Szügyihöz is, de Shulczhoz is, de elviszem éppen szabadpiacra is.

– Hová?

– Amíg nem volt ilyen drága az üzemanyag, addig felvittem Pestre is. Most viszont már olyan drága a szállítási költség, például itt van az úthasználat, hogy ma már úgy látom, nem gazdaságos felvinni. Amennyivel Pesten többért el lehet adni, kb. olyan 20 forinttal kilónként, az rá megy a benzinre. Szegeden meg alig tér el az ár az ittenitől. A szabadpiacon annyiban vagyok előnyben, hogy én megpróbálok rá menni a minőségre, azáltal hogy kézzel duggatom a fokhagymát, meg azzal hogy a szakirodalom által legjobbnak tartott műtrágyát használom. Igaz, hogy drágább, mint a hagyományos, szinte kétszer-háromszor kerül többbe, de a régiiek esetén nagyon lassú a felbomlási idő, így nem hat úgy, mint ahogy kellene.

– Már kétszer is említette, hogy a szakirodalom segítségével gazdálkodik. Mi alapján tájékozódik?

– Inkább könyvekből, szakkönyvekből. Ezeket a kiadványokat általában ott vásárolok, ahol a műtrágyákat. Abban a boltban árulnak ilyen ismertetőket is.

– Úgy látom, maga olyan típusú gazdálkodó, aki igen sokat töpreng azon, hogy miként tud hatékonyabban termelni.

– A saját hasznomat próbálok ezzel megszerezni. Szépen megfogtam az életnek a dolgos oldalát, ezért megpróbálok könnyíteni a munkámon. Meg figyelem persze a piacot, meg annak a lehetőségeit. Vannak kis hézagok az életben, s ha az ember ezeket meglátja, akkor kevesebb munkával jobban lehet keresni. Ezért is akarok áttérni a vöröshagymára, mert szerintem ott van most egy kis hézag. A fokhagymatermelésben a sok kézi munka, a napszámosok bére és a tápanyag-utánpótlás elviszi a haszon 70%-át. Nekem marad 30%. Ha viszont vöröshagymát termelek, akkor nem kell annyi kézi munkaerőt kifizetnem, és nem kell annyi tápanyagot se befördíteni a földbe, mert a vöröshagyma igénytelenebb. Most van 6 hold vöröshagymám. Olyan fajtát termelek, hogy hamarabb beérik, mint a hagyományos makói vöröshagyma, tehát hamarabb lehetek a piacon vele. Márpedig a piacnak az a törvénye, hogy aki hamarabb ott van, az több haszonnal tudja értékesíteni. Igaz, hogy több száz hektáron termelik Makón és környékén a vöröshagymát, de én gyorsabb vagyok, hiszen az én hagymám már májusban bejön, nem úgy, mint a többi, amelyik csak júniusban vagy júliusban.

- A helyi szövetkezettel együttműködik?
- *Magánszemélyektől és a helyi önkormányzattól bérltem a földet. A szövetkezettel csak olyan formában van kapcsolatom, hogy a vezetőktől néha tanácsot kérek, ha valamivel nem vagyok tisztában. Gépre nincs szükségem a tsz-től, mert nekem is vannak gépeim, amivel meg tudom művelni a földet.*
- A Hagyma Terméktanácsnak tagja?
- *Nem. Voltam már a gyűléseiken. Nem látom, hogy igazándiból ez a tanács mit tudna nyújtani a termelőknek. Elméletileg szóban biztosítják a segítséget, de azután a többi ránk bizzák. Amikor bent voltam, és a termelők felvetették, hogy mi van az értékesítéssel, akkor az volt a válasz, hogy ez már nem az ő asztaluk. Az már az átvevőre tartozik. Akkor meg tulajdonképpen minek van a Hagyma Terméktanács? Mi a szerepe? Talán annyi haszna lehet, hogy a kutatóállomásnak próbálnak támogatókat szerezni. A kistermelőkkel kapcsolatos hozzáállásukat nem tartom teljesen megfelelőnek. Se információt nem kapunk, se olcsó műtrágyát, se vetőmagot.*
- Állami támogatást vagy hitelt szokott igénybe venni?
- *Nem, soha, még hitelem se volt. Óztkodtam a hitelfelvételtől. Semmi szín alatt sem szeretnék belemenni egy ilyen ügybe, mert olyan bizonytalan az értékesítés, hogy nem szabad hitelt felvenni.*
- Állatot tart?
- *Tavaly 17 disznót adtam le. Az idén már tizenegyet leadtam. Baromfi van 60-80 darab, ez viszont csak saját használatra szolgál.*
- Egy évben átlagosan mennyi a forgalma?
- *Tavaly 1 millió 600 ezer forint volt a forgalmam. Ha nincs ez a probléma a gyökérrel, meg nem megy tönkre 150 mázsa vöröshagymám, akkor 6-800 ezerrel több lett volna a bevétel.*
- Mi a következő nagy terve?
- *Túl nagy terveim azért nincsenek. A fiamnak szeretnék segíteni, ha elkezdi majd az életet. Nem nagyon akarja, pedig már 25 éves. Meg hát jó lenne venni egy fiatalabb autót vagy egy kis teherautót, amivel mehetnék piacozni. Most van ez a 15 éves Mercim. Három éve hajtom, nem panaszkodhatok rá. Mondjuk, elég sokat zabál.*

M. Józsefné B. Andrea, hagymakereskedő

- *Az élet és a véletlen hozta, hogy én belesöpöpentem a hagymázásba. Meg a nyelvtudásom. Kezdetben csak fordítottam a Rákóczi Szövetkezetben. Utána valahogy itt ragadtam, és elkezdtük magánvállalkozásban a hagymakereskedelmet. Megtetszett, de hozzá kell tennem, hogy diákként is közgazdasági egyetemre szerettem volna menni, külkereskedő akartam lenni, de nem vettek fel. A 70-es években a pedagógus pályára, a tanárképző főiskolára könnyebb volt bekerülni, így lettem tanár.*
- Hol végzett?
- *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán matematika-művelődésszervezés szakon. Miután végeztem, nem kaptam tanári állást, csak napközist, akkor elvégeztem Sárospatakon a tanítóképzőt. Tanító lettem, azután amikor tanár kellett, akkor tanár*

lettem. A Bajza József Általános Iskola az egyetlen munkahelyem volt. Máshol nem dolgoztam.

– Miben különbözik alapvetően a mostani munkája a pedagógusként megszokott feladatoktól?

– Bizonyos szempontból szabadabb vagyok most. Egyébként pedig természetesen keményebb ez a munka, de a pedagógiával összehasonlítani roppant nehéz. Az iskolában nehezen tűrtem a kööttségeket, az ottani szabályokat, amik sokszor ésszerűtlenek, nem normálisak voltak. Nehezen viseltem el a vezetőséget, az igazgatókat. No itt most van önállóság, azt csinálók, ami jólesik. Az iskolában zavart a felelőtlenség. A kollegák és a gyerekek felelőtlensége. Itt ilyen gond nem lehet, mert itt mi vagyunk mindennél a felelősök.

– Akkor az autonómiára való törekvés fontos szerepet játszik abban, hogy Önök vállalkozók lettek.

– Így van. A függetlenség és az önállóság fontos értékek számomra.

– A függetlenség és az ebből következő teljes felelősség azonban rengeteg stresszel jár. Miként dolgozza fel ezt az élethelyzetet?

– Soha, sehol nem tudjuk ezt feldolgozni. Állandó feszültség alatt élést jelent ez az életforma. Az a jellemző erre a kereskedelemre – habár lehet, hogy csúnyán hangzik – van amikor a szar is jó, és van amikor a jó is szar. Kitalálni, hogy mikor és hol van a határ, mikor és mennyi pénzért milyen minőségű árut adnak el, ezt soha nem lehet tudni. Óránként változhat egy-egy terméknek a piaci helyzete. Aki leginkább közelíti meg a valóságot, az talpon marad, aki meg nem, az elúszik.

– Milyen nyelven beszél?

– Németül jól, angolul és olaszul pedig értek. Az utóbbiaknál csak tolmáccsal szoktam dolgozni.

– Ön akkor kapcsolódott be a hagymakereskedelembé, amikor a férje segítségével tolmáccskodott.

– A férjem akkoriban a Rákóczi elnökhelyettese volt, s ráosztották a kereskedelem intézését. Volt állat- és növénykereskedelem. Majd a szövetkezet elnöke azt mondta, a zöldség forgalmazása veszteséges, nem finanszírozzák tovább. Mi ezzel nem értettünk egyet, vitakoztunk ezzel a vélekedéssel. Utána megpróbáltuk egyedül.

– Mikor indították a magánvállalkozást?

– Kétszer kezdtük, egyszer 1991-ben – ekkor hagytam ott az iskolát – egy vegyes tulajdonú bt-vel, amely több tulajdonosú volt. Két év alatt kisült, hogy ez így nem megy. Nem tudtunk megegyezni egymás között. Mi akkor önként és dalolva kiléptünk, és alakítottuk meg a saját vállalkozásunkat 1993-ban, ami azóta is működik.

– Makó és környékén Önök a legerősebb hagymakereskedők?

– Nem tudom, mert nincsenek pontos információim. Azt mondhatjuk, hogy az egyik legerősebbek vagyunk. A szegedi T. Károllyal együtt az ország fokhagyma-exportjának felét mi adjuk. Tavalý 766 vagon ment ki vámárnyilatkozattal az országból, ennek a felét ő és mi csináljuk. Azért tudok erről így nyilatkozni, mert összedolgozunk. Egy piacra közösen szállítunk. Évekkel ezelőtt összefogtunk, éppen azért, hogy az árakat tudjuk szabályozni. Ekkora volumennél nem lehet máshogy, a többi 72 így hozzánk igazodik.

- Milyen piacra dolgoznak?
- *Egész Európában mindenhova. Kivétel Ukrajna és Spanyolország.*
- Hogyan szerzik a piacot?
- *Egyrészt saját jogon, másrészt pedig vannak Magyarországon nagy zöldségke-
reskedő exportcégek, akiken keresztül dolgozunk. Például úgy írunk alá egy szerző-
dést, hogy a külker cég, T. úr és mi egyszerre, tehát ebben is együttműködünk T. Ká-
rollyal.*
- A fokhagymán kívül mivel kereskednek még?
- *Vöröshagymával is, meg petrezselyemmel, gyökérrel, dughagymával. Most
építünk egy hűtőházat, s utána fogunk zöldpaprikával és pritaminpaprikával is foglal-
kozni, de a hűtőház is alapvetően a fokhagymának készül, csak fel lehet használni
majd másra is. Van egy EU-szabvány, miszerint csak 50%-os csíra állapotig engedik
be a fokhagymát. Bizony a magyar őszi augusztus 20-án 50%-os, a magyar tavaszi
pedig október 15-én éri el ezt a százalékot. Ami tehát nem lesz lehűtve, annak akkor
ott a vége. Utána azt csinál vele a magyar, amit akar.*
- Az Önök telepét és vállalkozását miként fogja érinteni az EU-csatlakozás?
- Jól.
- Tehát az Önök vállalkozásának jó lesz?
- *Nem nekem lesz csak jó, hanem az összes makói parasztnak. Nagy a fokhagy-
ma felhasználás az EU-ban, 200 ezer tonnát termel Spanyolország, 110 ezret Fran-
ciaország, s 20 ezer tonnát Magyarország. A húszezerből jelenleg van egy kétezres
kvótánk. Mire az Unió tagja leszünk, addigra ez a kvóta jelentősen meg fog nőni.
Bevinni most is bevizethetjük, csak olyan vám sújtja, hogy nem gazdaságos emiatt a
kivitel. Tavaly szeptember 23-ra betelt a kvótánk. Az őszivel betelt a kvóta, és ezzel a
tavaszt is sújtja az összes vám. Amikor betelik a kvóta, azon a napon, abban az órában,
akkor megy le a fokhagyma ára. Ezért is szeretnénk elérni, hogy emeljék a kvótát.*
- A szülők, nagyszülők foglalkoztak-e hagymával?
- *Nem makóiak vagyunk, így nem. Az anyám mezőkovácsházi, a nagyapám volt
ott a jegyző. Az apám édesapja Csanádpalotán gazdatisztként szolgált. En úgy kerül-
tem kapcsolatba a mezőgazdasággal, hogy hozzámentem feleségül az agrármérnök
férjemhez. Mint minden fiatal pár, mi is boldogulni akartunk, és hozzákezdtünk fok-
hagymát, vöröshagymát, köménymagot termesztani. Volt 10 anyakocánk, 100 hizónk.
Ennek van már 30 éve. Mint gyerek soha nem foglalkoztam mezőgazdasággal. Az
anyám tanár, az apám pedig állatorvos. Ahogy lett egy agronómus férjem, belevitt az
élet a mezőgazdaságba.*
- A gyerekeik ezzel akarnak foglalkozni?
- *A legnagyobb fiam, András igen, a középső, Balázs hallani se akar róla, a leg-
kisebb, Dániel még kérdőjel, ő róla még nem tudjuk, hogy mit akar. András már itt
dolgozik. Bizonyos területek az övé, ő a külső telepeknek a felügyelője, meg az áru
behordása is András feladata. Minden környékbeli faluban van egy telephelyünk.*
- Mitől sikeres a vállalkozásuk?
- *Az üzleti életben kell egy jó kapcsolatteremtő képesség. Fontos, hogy a közös
hangot az ember bárkivel megtalálja. Egy külföldi kereskedő, aki tud németül, de nem
német – amint később elmondta – azért választott minket partnernek, és nem más,*

pedig járt mindenhol, már értem ezalatt a jelentősebbeket, mert nagyon jól tudott velem kontaktusba kerülni. Fel kell tudni venni azt a stílust, ahogy kint a kereskedők beszélnek. A kommunikáció egy vadidegennel 5 perc alatt, ez a titka az egésznek. Meg van még egy: kell egy termelői háttér.

– Milyen a kapcsolatuk a termelőkkel?

– Kétféle kapcsolat van. Vannak, akik nekünk termelnek az integráció keretében. Meg vannak, akik beesnek a kapun a termékükkel.

– Foglalkoznak termeltetéssel is?

– Csinálunk mi egy nagy kísérletet. Honosítani próbálunk Európa-szerte közkedvelt fajtákat, és ennek honosítani próbáljuk a gépi technikáját. Ettől a hagyományos, „mindent kézzel, négykézláb mászva” című dologtól szeretnénk teljesen megszabadulni. A kézimunkaerőt igénylő termelés olyan árfekvést idéz elő, ami nem versenyképes. Meg kell találnunk azokat a fajtákat, amik nem 150-200 kilót teremnek egy kisláncon. Mi erre a kísérletre rengeteget áldozunk.

– Ön szerint van jövője ennek a kifejezésnek, hogy makói hagyma?

– Hogyne lenne. Vannak lehetőségeink. Nézze, beengednek havi 5 tonna kínai fokhagymát az EU-ba, tehát egy évben az 60 ezer tonna. Tehát ez az, amit ők nem termelnek meg, amit máshonnan hoznak. Ha mi tagok leszünk, akkor a kínai kárára megkapja a lehetőséget a magyar hagyma. Ez is azt mutatja, hogy nagy kihívás előtt állunk.

– A működésük során igénybe veszik a Hagyma Terméktanács segítségét?

– Én csak jót tudok mondani róluk. Fordulhatok hozzájuk bármivel, bármilyen keservemmel. Azt kell hogy mondjam e téma kapcsán, ha nincs összehangolva az ár, bármennyire is furcsán hangzik, akkor csak a paraszt jár rosszul, mert az összehangolás nélküli áringadozásnak a termelő issza meg a levét, nem a kereskedő.

IRODALOM

ANDOR Mihály - KUCZI Tibor – SWAIN Nigel

1996 Közép-európai falvak 1990 után. Szociológiai Szemle 3-4.

ERDEI Ferenc

1969 Makó város történeti pályája. In: Makó, az első felszabadult város. Makó-Budapest

1973 Parasztkok. (Hasonmás kiadás) Budapest

1974 Magyar falu. (Hasonmás kiadás) Budapest

1977 Város és vidéke. (Hasonmás kiadás) Budapest

1982 Makó társadalomrajza. A Makói Múzeum Füzetei 27. Makó

1983 A magyar társadalom. In: Szárszó 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete. Főszerkesztő Pintér István. Budapest

FÜLEKI László

1997 Magyarországi hagymatermesztés és piacfejlődés. In: A makói hagyma múltja, jelene és jövője. Makó

HAJDÚ József

1998 A hagymakereskedő makói zsidóságról. In: Tanulmányok. Tóth Ferenc köszöntése. Szerk. Halmágyi Pál. A Makói Múzeum Füzetei 90. Makó

HARCSA István – KOVÁCH Imre – SZELENYI Iván

1999 A poszt szocialista átalakulási válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban. Szociológiai Szemle 3.

JUHÁSZ Pál

1983/a Az agrárértelmiség szerepe és a mezőgazdasági szövetkezetek. Medvetánc 1.

1983/b Medve Alfonz és a magyar gazdasági "csoda". In: Ne sápadj! Filmszociográfia Medve Alfonz domaházi parasztpolgárról. A MAFILM Társulás Stúdió kiadványa. Budapest

KOVÁCH Imre

1988 Termelők és vállalkozók. Mezőgazdasági kistermelők a magyar társadalomban. Társadalomtudományi Intézet. Budapest

KOVÁCS Katalin – VÁRADI Mónika Mária

1995 Szereplők és kapcsolatrendszerek egy alföldi mezőváros agrárgazdaságában. Szociológiai Szemle 4.

KULCSÁR Viktor (szerk.)

1976 A változó falu. Budapest

A makói hagyma múltja, jelene és jövője.

1997 Hagyma Terméktanács. Makó

Makó és Térsége Komplex Területfejlesztési Konceptiója.

1997 (Készítette a JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, Dr. Mészáros Rezső egyetemi tanár vezetésével. Szeged, 1997. december)

Makó és Térsége Fejlesztési Programja.

1998 (Egyeztetési anyag, március)

MÁRKUS István

1973 Az utóparasztság arcképéhez. Szociológia 2.

1980 Az ismeretlen főszereplő: a szegényparasztság. Valóság XXIII. 4.

SZELÉNYI Iván

1990 Új osztály, állam, politika. Budapest

1992 Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon. Budapest

TÓTH Ferenc

1998 A makói hagyma. Makó monográfiája 2. Makó

“We cannot live without onion”

Data to the Sociography of the World Based on Onion in and around of Makó after the 1989 Political Transition

The concepts of the onion and the region of Makó are inseparable from each other. As one of my interviewees put it: “In a wine region they produce wine. Fortunately, for us we have the onion that provides us with a bit of extra income.” When one examines the micro and macro communities of Makó, he will inevitably observe the onion’s effect on shaping the society. This present study’s starting point is the concept of the rise of peasantry into the middle class, the concept of which was created by Ferenc Erdei from Makó. When drawing the map of Makó’s peasant society and within that the onion producers’ society, the young Erdei concluded that the problems of peasantry can be remedied by the emerging rise to the middle class. In view of the peasantry’s rise to the middle class, I have examined who make up today’s onion producers’ society in and around Makó i.e. the group of people/families who in one way or another have connections with the onion, who have income from either growing the plant or processing it. I have studied where they come from, what their family background is, what life they have led, what type of economic strategy they follow, what business resources they can count on and what “cultural capital” they have. During my research in 1999 I interviewed 47 people. With the help of these interviews I have highlighted the farmers’ struggles, the business resources of the traders and with the tools of sociography I portray the life of the onion producers.

Egy apátfalvi hajósvállalkozó család életútja

MÓD LÁSZLÓ

(Szentés, Koszta József Múzeum)

„Kora tavasszal, alighogy a városi emberről a bunda lekívánczott, ők már napégette legények. Barnára sült hátuk olajosan csillan meg a forró nyárban méltóságteljesen úszó bárkák kormányosi emelvényein, zöld füzesek, sárga napraforgó tányérok közt, és amikor a folyó szürkén csúszik a fellegekkel borított őszi ég alatt, amikor sötétedő novemberi délutánokon már a hó is lassan szitálni kezd, még mindig hallatszik a Maros partján a vontatókötelek csobbanása és a hosszan elnyújtott kiáltás: hujjá-ó-ó!”¹ E szavakkal jellemezte Aldobonyi Nagy Miklós 1940-ben a marosi homokbárkásokat, akik a két világháború között jelentős mennyiségű homokot szállítottak Szegedre. E foglalkozás sajátos életformát teremtett, amely – valljuk meg őszintén – már sok szempontból különbözött a korábbi hajósok életvitelétől. Aldobonyi rövid írásában kissé romantikus képet fest a hajósokról, ugyanakkor számos értékes adattal szolgál e mesterség mindennapjairól, egyúttal felhívja a figyelmet a téma feldolgozatlanságára. Az azóta eltelt 60 év alatt sajnálatos módon nem született alapos, teljességre törekvő elemzés, amely a marosi homokszállítók életmódjának bemutatására törekedett volna. Juhász Antal a deszki hajóvontatók munkáját ismertető tanulmányában ugyan számos helyen érinti a helybeli szerbeket felfogadó hajósgazdákat, de természetesen csak annyiban, amennyiben ez témájához szorosan kapcsolódik.² Jómagam az Apátfalva monográfiát előkészítő kutatások során akadtam rá a marosi homokkitermelésben és -szállításban résztvevő vállalkozói rétegre, akiknek biztos megélhetést nyújtott e foglalkozás. Apátfalván és a szomszédos Magyarcsanakon még sikerült két olyan idős embert találnom, akik fiatalkorukban aktív részesei voltak a vízi szállításnak. A rendelkezésre álló anyag azonban nem tette lehetővé, hogy az apátfalvi hajósok életmódjáról általános képet rajzoljak, ezért célszerűnek tűnt egy helybeli családi vállalkozás életútjának bemutatása. Az 1930-as és az 1940-es években egy hajón dolgozó adatközlőkkel készített interjúk mellett a család egyik tagjának levelezését is felhasználtam, amely betekintést nyújt e sajátos életforma mindennapjaiba.

A vízi közlekedés és teherszállítás múltja a Maroson

A 19. század második felében meginduló nagyarányú vasútépítkezések előtt a vízi utak, a folyókon zajló közlekedés és teherszállítás kulcsszerepet játszott a Kárpát-medence különböző természeti adottságokkal rendelkező tájegységei között lebonyolódó árucserre-kapcsolatokban. Egészen századunkig az ország, és különösen az Al-

¹ Aldobonyi Nagy Miklós 1940. 335.

² Juhász Antal 1984. 783-816.

föld közúthálózata rendkívül elmaradottnak és fejletlennek számított. A nagyobb esőzések hatására a földutak hónapokig járhatatlanok voltak.

A Maros már a középkorban is az erdélyi és az alföldi területek közötti kereskedelem egyik fő útvonalának számított. E nagy múltú sószállító útvonalra már a Gelért-legendában is találunk utalást, ami hűen bizonyítja a folyónak a két tájegység gazdasági kapcsolataiban betöltött több évszázados szerepét.³ A középkorban a sószállító hajók birtoklása királyi jog volt, de a 13. századtól számos egyház mellett magánosok is részesültek ebben a kiváltságban.⁴ A török kiűzése után 1698-ban indult meg újra a sószállítás, melynek kiindulópontja Marosújvár volt, ahol nagy mennyiségű kősót termeltek ki, és innen szállították kincstári hajókon az alföldi országrészek felé. A két fő elosztópont ekkor ismét Arad és Szeged volt, de kisebb mennyiséget Makón is tároltak. A hajók a kincstári előírásnak megfelelően 12 láb hosszúak, 3 láb szélesek és 4 láb mélyek voltak. A járműveket Marosportón, illetve Aradon készítették. A sószállító hajókat Marosportóig 400-500, Zámig 500-600, Aradig 1000, Szegedig pedig 1500 zenter (1 zenter=1 bécsi mázsa=50 kg) sóval lehetett terhelni.⁵ A kincstári hajókon dolgozó személyzet a munkáját meghatározott szabályok szerint végezte. A hajósoknak tavasszal, a sószállítás kezdetekor az *Aradi Só Transzport Tisztségnek parancsolatjára* kellett a városban megjelenniük. A személyzet kötelességei között nem szerepelt a szállított áru ki- illetve bepakolása, de ha részt vettek a rakodásban, akkor kősónként (1 kősó = 37,8 kg) 1 krajcárt kaptak. A hajósok fizetése 12 krajcárnál kevesebb sohasem lehetett, a pénz felét pedig szükség esetén már Aradon is felvehették. Mentesültek a katonai szolgálat, a forspont, a porció és a falusi bíraskodás alól is. Házaikat pedig fekete táblára festett hajó jelölte azért, hogy családjukat ne háborgassák a hivatalnokok. A hajósok számára az aratás idején szabadidőt is biztosítottak.⁶

A Maros felső szakaszán kitermelt fát is vízi úton szállították az e természeti kincsben szűkölködő alföldi területekre, ahol fontos fafeldolgozó központok (Arad, Szeged) alakultak ki a folyó hátán leúsztatott faanyagra alapozva.⁷ A marosi faszállításra vonatkozó adatok 1516-ban bukkannak fel elsőként az írásos forrásokban: II. Lajos ugyanis ekkor megtiltotta a folyón Szeged felé tutajozó szegedi polgárok adóztatását.⁸ A középkorban a só és a fa mellett a Makra-hegység szőlőiben termelt bort is a folyón vitték Szegedre.⁹ A Maroson felfelé főképp gabonát szállítottak. A gyulaféhvári várba évenként 5-6 uszályhajó vitt az ott állomásozó katonaság részére szöve-

³ „.....(Ajtony) a Maroson folyó sószállításnak is ura volt, sőt állított ennek a folyónak a kikötőibe adószedőket és öröket, és mindent adó alá vetett.” *Scriptores rerum Hungaricum tempore ducum regumque stirpis Sradianae gestarum I. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. 1937. 498-490.*

⁴ II. András Tamás bánnak 6 sószállító hajót adományozott mindazon kiváltságjogokkal együtt, amelyekben az egresi és a bizerei egyház hajói is részesültek, azaz évente háromszor fordulhattak a Maroson, és bármelyik bányából vásárolhattak sót. Györfly György 1963. 854., 840.

⁵ Eperjessy Kálmán 1993. 8.

⁶ Az Arad és Szeged közt a Maroson közlekedő sószállító hajók hajósainak kötelmei. 1790. Csongrád Megyei Levéltár. Nyomtatványok gyűjteménye

⁷ Márton György 1914. 290.

⁸ Reizner János 1900. 95.

⁹ Petrovics István 1983. 394.

tet, vásznat, puskaport és salétromot.¹⁰

A Csanád megyéről készült első katonai felvétel (1782-85) térképszelvényeit kiegészítő országleírás is kiemeli a marosi közlekedési útvonal jelentőségét. A folyón szállított gabona és só fő elosztó központja ekkor Makó volt.¹¹ A 18-19. század fordulóján a Maroson Szegedre évente 300 sóhajó és 200 fedett hajó érkezett. Az 1865-ös Szegeden készült hajóforgalmi adatok szerint a Maroson 117949 hajó fordult meg, melyeknek hordképessége 44 millió 416250 mázsa volt.¹² 1858-ban a Duna-gőzhajózási Társaság állandó hajójárat létesítésével próbálkozott Szeged és Arad között. Az utasszállító gőzösök Szegedről minden szerdán és szombaton, Aradról pedig kedden és pénteken indultak.¹³ Gaál Jenő a Csanád vármegyéről írt monográfiájában is megemlékezik a két város között létesült gőzhajójáratról: „Kísérletképpen e város és Szeged között gőzhajó is járt rajta, azonban a szeszélyes folyónak nemcsak medre nincs tisztán tartva, hanem erősen iszapolván zátonyokat is rögtönöz, továbbá számos vízimalom is van forgalomban rajta, és végül vize gyakran szerfelett megapad, mindez okoknál fogva a gőzhajózást nem lehet rendszere-síteni...”¹⁴

Az Aradi Kereskedelmi és Ipari Kamara éves jelentései is beszámolnak a Maroson folyó áruszállításról, a vízi út állapotáról és hajózhatóságáról. Az évkönyvek (1872-1912) adatai szerint a folyón a zavartalan hajózás és tutajozás főként a márciustól augusztusig terjedő időszakra korlátozódott. A többi hónapban olyan alacsony volt a vízállás, hogy a vízi közlekedés és teherszállítás szinte teljesen szünetelt. Az 1904-es évről például a következő bejegyzés szerepel a kamarai jelentésben: „A hajózási viszonyok a múlt évben teljesen abnormálisak voltak. A nagy szárazság, az előző tél hónélküli volta annyira megapasztotta folyóink víztartalmát, mint évtizedek óta nem. Már a fakereskedésről szóló fejezetben irtuk, hogy a Maroson teljesen szünetelt a tutajozás, mert egyáltalán nem volt víz a mederben”¹⁵

Az 1870-es évektől az 1910-es évekig terjedő időszakban a Maroson a folyó felső szakaszain (Berzova, Kapriora) bányászott terméskövet, mészkövet, kavicsot, valamint az Arad, Hunyad, Krassó-Szörény és Temes megyei erdőkből kitermelt faanyagot szállították tutajokon, illetve 200-250 mázsa teherbírású hajókon az alföldi területek felé. Aradtól a torkolatig húzódó folyószakaszon kedvező vízállás esetén 2000 métermáza teherbírású fedett hajók is közlekedtek, amelyek főként búzát és kukoricát vittek.¹⁶ 1897-ben gabonát Pécskáról, Székesútról, Szemlacról, Nagylacról, Apátfalváról, Németcsanádról, Makóról és Leléről szállítottak Szegedre.¹⁷ Az 1890-es

¹⁰ Eperjessy Kálmán 1993. 9.

¹¹ Eperjessy Kálmán 1971. 9.

¹² Lugosi József 1991. 341.

¹³ Lugosi József 1991. 339-340.

¹⁴ Gaál Jenő 1892. 35.

¹⁵ Az Aradi Kereskedelmi és Iparikamara jelentése a kerületét képező-Arad, Békés, Csanád, és Hunyad megyék, továbbá Arad királyi városnak általános gazdasági, kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól (a továbbiakban: Ar. Ker. Ip. Kam. jel.) 1905. 82.

¹⁶ Az Ar. Ker. Ip. Kam. jel. 1888. 243.

¹⁷ Az Ar. Ker. Ip. Kam. jel. 1898. 116.

években a kamarai jelentések szerint a folyón 1889-ben 4,35 millió köbláb ($1 \text{ m}^3 = 31, 66695$ bécsi köbláb) fát és 80 ezer köbméter tűzifát, 1891-ben 5 millió köbláb nyers faanyagot és 90 ezer köbméter ölfát, 1893-ban hajókon 51 ezer, tutajokon 72 ezer köbméter tűzifát, valamint 108 ezer darab, vagyis 216 ezer köbméter szálfát, 1894-ben pedig 20250 öl tűzifát és 4 millió köbláb, azaz 126316 köbméter lágyszálfát szállítottak.¹⁸

A fentiek alapján nyugodtan leszögezhetjük, hogy a Maroson a 19. század végén jelentős áruszállítás folyt annak ellenére, hogy a folyó ingadozó vízjárása és szeszélyessége megnehezítette, és gyakran lehetetlenné tette a hajózást és a tutajozást. Márton György a Maros alföldi szakaszáról 1914-ben írt tanulmányában a következő módon mutatja be, hogy a folyó előbb említett jellemvonásai miképp befolyásolják a vízi közlekedést és teherszállítást: „Kis vízállás mellett csakis a tutajozás, de az is csak folytonos elővigyázattal lehetséges, mert a folyó sodra folyton egyik partról a másikra csap át, s a vigyázatlan tutajozó könnyen zátonyra juthat. Különösen veszélyesek azok a pontok, ahol a folyó szétterül. Ilyen helyen sokszor a mederből kiemelkedő zátonyok a folyót két-három ágra is osztják, s ily módon a vízmennyiség is megoszlik... a teherhajók (csakis azok közlekednek rajta) csupán úgy haladhatnak nyugodtan előre, ha a hajó orránál folytonosan méri egy ember a víz mélységét, s a hajót a mélyebb helyek felé kormányozza.” Márton György szerint a folyó mindaddig nem lesz hajózható, ameddig „medréről a felhalmozott zátonyképző törmelékkel el nem távolítják, a szétterpesztett folyórészleteket meg nem szűkítik, s ily módon a medret egyenletes mélységűvé nem teszik.”¹⁹

A Maros az Alföld leggyorsabb vízjárású folyójának számít, mivel a vízgyűjtő terület közetviszonyainak köszönhetően a csapadék gyorsan zúdul le. Ezzel magyarázható, hogy a többi alföldi folyóhoz képest esése, sebessége aránylag nagy, medrét pedig óriási energiával alakítja. A mederfenék, a zátonyok és a víz sodorvonalának elhelyezkedése szinte minden nagyobb áradás után változik.²⁰

Apátfalva számára a Maroson való közlekedést és teherszállítást megkönnyítette, hogy a falu határában, a Maros-parton az 1880-as évek végén kikötő- és rakodóhely létesült. Az apátfalvi kikötő a *Szilvásoktól* számítva 300 folyóméter hosszúságban terült el, a rakodásra pedig 1500 négyzetméternyi terület állt rendelkezésre. A vízi járművek a kikötőben nyolc napig ingyen tartózkodhattak. A kikötési díjakat naponta az egyik falusi esküdt szedte be, a helypénz pedig a községi pénztárat gazdagította.²¹

A trianoni békeszerződés következtében a Maros határfolyóvá vált, és a rajta zajló vízi teherszállítás jelentősége nagymértékben lecsökkent. A román állam ugyanis olyan magas vámot vetett ki a folyón leúsztatott fenyőfára, hogy 1925-re a tutajozás teljesen megszűnt.²² A vízi teherszállítás a Nagylaktól a torkolatig terjedő folyószá-

¹⁸ Az Ar. Ker. Ip. Kam. jel. 1890. 204., 1892. 256., 1893. 278., 1894. 215., 1895. 204.

¹⁹ Márton György 1914. 289.

²⁰ Márton György 1914. 287.

²¹ Csongrád Megyei Levéltár Makói Fiókleveltára (a továbbiakban: CsML. MF.) V. 253.b. Apátfalva. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek. 1887/21

²² A Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a kerület X. évi közgazdasági viszonyairól. 1925. 59.

kaszra korlátozódott. Az 1930-as és az 1940-es években főleg gabonát, illetve a folyóból kitermelt homokot szállították a Maroson Szegedre.

A vízi közlekedést és teherszállítást a Maros államhatárrá válásával szigorú rendszabályok nehezítették. Az idős apátfalviak elmondása szerint az is előfordult, hogy a román katonák rálöttek a folyó közepén átmerészkedő halászokra.

A II. világháború után tovább csökkent a marosi áruszállítás jelentősége. Ma-napság a folyó apátfalvi szakaszán a vízi közlekedés és teherszállítás teljesen szünetel, inkább csak a helyi halászok ladikjaival találkozhatunk ezen az egykor oly nagy jelentőségű vízi úton.

A Marczika család és a vízi élet

A Marczika család története mindig is szorosan összefonódott a Marossal, amely a folyó partján fekvő település lakosságának évszázadokon keresztül fontos megélhetési forrása volt. A falusiak a folyó vizét itták, amelyet az országban a Fekete-Körös után a legjobbként tartottak számon.²³ Jó néhány családnak nyújtott biztos megélhetést a halászat. A Maroson működő hajómalmokban pedig gabonáját őrlötte a falu népe. A település kedvező földrajzi fekvésének köszönhetően az apátfalvi termények a folyó hátán messzi vidékekre eljutottak. Apátfalván a homokkitermelés is jelentős volt. A második világháború alatt a falusiak 32 ladikkal szedték az építkezésekhez kiváló marosi homokot, amely jó néhány családnak biztosított kiegészítő keresetet.²⁴

A Marczikák – ahogy Apátfalván ma is hívják a családot – vízimolnárságból éltek, a Maroson őrlő utolsó két hajómalom is az ő tulajdonukban volt. Egyik adatközlőm, Marczika Sándor apja, Marczika András is vízimolnárként kereste kenyerét. Malma 1925-ig működött, amikor egy jeges árvíz annyira megrongálta, hogy szét kellett bontani a szerkezetet. Marczika András nagybátyja, Marczika Sándor és fia Marczika Máté is molnár volt. Az általuk üzemeltetett malom 1933-ig őrlött. A vízimolnárság után a Marczikák fő megélhetési forrása továbbra is a víz maradt. A család általam vizsgált ágában összesen hét gyerek született. A legidősebb fiú, József 1901-ben, a második fiú, Marczika András pedig 1909-ben látta meg a napvilágot. Ők ketten, valamint az 1920-as születésű legkisebb fiú, Sándor vett részt aktívan a hajózásban. Az 1920-as években a Marczika családból többen jártak Szegedre dolgozni, ahol a vízi teherszállításban vállaltak munkát. Az emlékezet szerint Marczika András és két idősebb fia Újvári József „Békesség” nevű, 28 vagonos tölgyfahajóján dolgozott.²⁵ Némi pénzfeleslegre szert téve azután saját maguk is bekapcsolódtak a hajózásba, immár nem alkalmazottként, hanem hajótulajdonosként. A faluban azonban nem volt olyan tőkeerős vállalkozó, aki saját maga képes lett volna egy vagy több

²³ Tóth Ferenc 2000. 103.

²⁴ Tóth Ferenc 2000. 109-110.

²⁵ Újvári József eleinte kavics- és homokfuvarozással foglalkozott, majd 1910 táján Juhász Jánossal társult a 8 vagonos „Anna” hajó megszerzésére. A fuvarozással akkor hagyott föl, amikor megvette a 28 vagonos tölgyfahajót. Juhász Antal 1993. 808.

hajót egyedül üzemeltetni. Ezzel magyarázható, hogy Apátfalván a hajózással foglalkozók társulni kényszerültek, és a közösen összeadott tőkét fektették be.²⁶ A Marczika család 1920-as évek végén kapcsolódott be a hajózásba. Négyen társultak, Marczika Sándor apja, egyik bátyja (Marczika József), nővérének a férje (Sóki András) és még egy személy, aki nem tartozott a családhoz. Marczika József néhány év múlva aztán eladta saját tulajdonrészét öccsének, Marczika Andrásnak. A négy tulajdonos egyenlő arányban birtokolta a hajót, és a jövedelemből is ugyanolyan mértékben részesült mindenki. Ebben az időszakban a Marczika családon kívül Gyenge Andráséknak, Dancsi Györgyéknak, Kóródi Jánoséknak, Benedek Istvánéknak, Fejes Jánoséknak, Furák Mihályéknak és Jani Ferencéknak is volt hajójuk.²⁷ Az apátfalviak többféle hajótípust használtak (*bőgőshajó*, *bornyúszájú hajó*, *dereglye*). A Marczika család első hajója Apátfalván készült. Egyikőjük értett az ácsmesterséghez, és az ő irányításával maguk állították össze a szerkezetet. A hajót „Dezső”-nek nevezték el, teherbírása 30 köbméter, vagyis 4 vagon volt. A „Dezső” az ún. *bornyúszájú* típusba tartozott, ami azt jelentette, hogy a hajó *orrítókéje* nem függőlegesen, hanem vízszintesen helyezkedett el, az eleje pedig nem hegyesen, élből végződött. A Marczikák első hajójukat 1941-ben adták el Kóródi Jánosnak, és helyette egy nagyobb méretű, kb. 80 köbméteres *bőgőshajót* vettek. E hajótípus neve onnan ered, hogy a jármű *orrítókéje* és *fartókéje* függőlegesen helyezkedett el, orra pedig a nagybőgő fejéhez hasonló formát mutatott.²⁸ A Marczika család második hajóját „Juliská”-nak hívták. A háború közben Sóki András és fia átment Beke István egyik hajójára.²⁹ Annak ellenére, hogy Sóki András a kenderszállítás miatt felmentést kapott a katonai szolgálat alól, 1944-ben be kellett vonulnia a hadseregbe. A háborúból azonban nem tért haza. A „Juliska” 1944 őszén a tápai kompnál maradt, a jég pedig annyira megrongálta a szerkezetet, hogy a hajó elsüllyedt.

²⁶ A hajózásban résztvevő rétegek jövedelem szerint meglehetősen tagolt rangsort alkottak. A hierarchia csúcán azok a nemesek, polgárok, kereskedők helyezkedtek el, akik megfelelő tőkével rendelkeztek, és tisztán üzleti vállalkozásnak tekintették a hajózást. Gyakran előfordult, hogy ez a vállalkozói réteg egész flottákat működtetett. A rangsor következő szintjén azok a vállalkozók találhatók, akik sikeres kezdeményezés után gazdaságilag megerősödve több-kevesebb szállítóhajó bérlésével, vásárlásával foglalkoztak. A hierarchiában ezután azok álltak, akik csak egyetlen hajóval rendelkeztek, és maguk is aktív részesei voltak a hajózásnak. A rangsor legalján az apátfalvihoz hasonló, kis jövedelmű réteg helyezkedett el, akik társulni kényszerültek. Foktón például a foglalkozási ág a századfordulón alakult ki, és a benne résztvevőknek biztos megélhetést nyújtott. A foktói dereglyések rendszerint öten társultak, és a haszon ötven százalékán egyenlő arányban osztottak. Utóbbi kategóriába sorolhatók a körösladányi homokszállítók is, akik a békésszentandrászi duzzasztómű építéséhez jelentős mennyiségű homokot hordtak. A ladányiak azonban még a foktóiéknél is kisebb pénzű emberek voltak, hajóikat saját maguk vontatták a Körösön. Gráfik Imre 1989.271., Kuczay Károly 1976., Nagy József 1976. 31, 36.

²⁷ Az apátfalviak már a múlt század közepén is részt vettek a hajózásban. Ezt bizonyítják a Szegedi Levéltárban található hídkinyitási jegyzőkönyvek. 1843-ban Apátfalváról nyolc esetben érkezett hajó Szegedre. Ugyanebben az évben egy apátfalvi hajósgazdát is regisztráltak, akit Veréb Mihálynak hívtak. Gráfik Imre 1993. 55., 56.

²⁸ Csermák Géza 1956. 22.

²⁹ Beke István egyike volt azoknak a szegedi hajósgazdáknak, akik az apátfalviakhoz hasonlóan homokszállításával foglalkoztak. Beke először egy használt hajót vett, majd Zomboron csináltatott egy 14 vagon teherbírású fáhajót, az 1930-as években pedig Konrád nevű társával már négy hajóval végzett homokszállítást. Juhász Antal 1993. 808.

A háború után a Marczikák ugyan felhagytak e jól jövedelmező foglalkozással, de a Maros továbbra is fontos megélhetési forrás maradt számukra. A homokkitermelésben, ami a faluban számos családnak kiegészítő kenyérkeresetet biztosított, továbbra is résztvettek. Csináltattak egy *homokos ladikot*, amely akár 2-2,5 köbméternyi homokot is elbírt. A halászok által használt ladikkal szemben a homokos ladikok nagyméretűek voltak: hosszuk elérte a 6-7 métert is, szélességük pedig 2 méter volt. A *homokolás* mellett Marczika Sándor és Marczika András 1957-58-ban révészkedett is. Főleg az apátfalvi *kettősbirtokosokat* szállították át román oldalon fekvő birtokaikra, mivel a közúti hídon 1940 óta nem lehetett közlekedni.³⁰ Az alkalmi átkelőhelyet igénybe vevő kettősbirtokosok földterületüknek megfelelő bért (termény) fizettek a révészeknek egy évre. A Marczikák az átkelőket reggel 7 és 9 óra között vitték át a túlpartra, délután pedig 4 és 5 óra között szállították vissza őket.

Marczika Sándor miután felhagyott a homokkitermeléssel, a vízügynél kezdett dolgozni. Először kubikos munkát végzett, majd két évig segédgátőr volt Apátfalva határában, Fehérháznál, 1964-ben pedig kinevezték gátőrnek.

Hajózási technika³¹

A Marczika család hajóit a deszki szerbek lovai vontatták.³² Az 1940-es évek elejétől kezdve a Tiszán nagyobb távolságokra már motoros vontatókkal közlekedtek. Szívesen dolgoztak együtt a makói Gesztesi nevű hajótulajdonossal, akinek a vontatóján a levelekben is szereplő Hangai József volt a kormányosa. A vontatók felfogadása fuvaronként történt. Apátfalván ma is szívesen emlegetik a deszki Radin Ljubót, aki 6-8 lóval vett részt a hajózásban, és béreseket is alkalmazott. Ha szükség volt a hajóvontatók munkájára, akkor Apátfalváról, illetve a szegedi rakpartról valamelyik hajós kerékpárral vagy gyalog elment Deszkre, és megegyezett a szerbekkel. A hajót a rakománytól, a vízállástól és a hajó méretétől függően 3-5 ló vontatta. A vontatás a kirakodás után az újszegedi oldalon kezdődött. A vontatókötél a hajó elején felállított *őrfához* csatlakozott, amit ereszkedéskor rendszerint leszereltek. A hajóvontatók lovas kocsiját pedig a hajó *vizhányójára* tolták be, amely a jármű középtájjára esett, nevét pedig onnan kapta, hogy a beszivárgó vizet innen hányta ki a személyzet.³³ A

³⁰ Az 1894-ben épült híd 1920 után is használatban volt. 1940. július 9-én azonban az aláaknázott vas-szerkezetet a románok felrobbantották. Tóth Ferenc 2000. 103.

³¹ Adatközlőim 50-60 év távlatából sajnos már nem emlékeztek a hajózás minden egyes részletére, így a fejezetben szereplő leírás sem lehet teljességre törekvő.

³² A Duna és a Tisza menti hajózási központokban vagy a közelükben fekvő településeken vállalkozó szellemű fuvarosság alakult ki, akik a hajók vontatásával foglalkoztak. A pesti és budai hajósgazdák fahajóit tahitótfalui, szigetmonostori, kisoroszi, szentendrei kocsisok, a győriekét a véneki, a kunszigeti, a tolnaiakét a bogyszlai, a bajaiakét pedig a bátai fuvarosok vontatták. Szeged környékén kizárólag a deszki szerbek vállalkoztak lovas hajóvontatásra. A múlt században ugyan a szőregi szerbek is bekapcsolódtak a hajózásba, de számuk sohasem érte el a deszkiekét. Századunk elején Deszken kb. 40-50 fuvaros foglalkozott rendszeresen hajóvontatással. Gráfik Imre 1984. 270-271., Juhász Antal 1993. 786.

³³ Csermák Géza 1956. 21.

lovak a Maros mentén húzódó vontatóúton, vagy *ficsórjáráson* haladtak, ami kb. 6 méter széles volt. A 18. században a folyó menti települések jobbágyainak kötelességei közé tartozott a vontatóút egy öl szélességben történő megtisztítása a fáktól és a bokroktól. A 20. század első felében az Aradi Folyammérnöki Hivatal minden évben kora tavasszal, a hajózás megindulása előtt rendbe hozatta a vontatóutakat. A vontatást akadályozó fákat, bokrokat kivágták, a folyómedret pedig átvizsgálták.³⁴ A *ficsórjárást* a partmenti birtokosok művelés alá foghatták, de a lovak által okozott kárt senki sem térítette meg. Az 1940-es évek végén a vontatóút rendbentartására a partmenti birtokosokat próbálta rászorítani a Szegedi Folyammérnöki Hivatal. A *ficsórjárást* négy méter szélességben kellett megtisztítani a fűzestől, az élő sövénytől, illetve a partoldalból kiálló fáktól.³⁵ A vontatóút Szeged és Makó között a bal, Makó és Nagylak között pedig a jobb parton húzódott. Gyakran előfordult, hogy a víz sebes sodrása miatt a lovak nem tudták a hajót vontatni, ebben az esetben a hajósok csákyák segítségével próbálták meg a járművet a víz ellenében feljebb és feljebb juttatni.

A hajók irányítása a *timonnyal* és a két hosszú kormánylapáttal, vagyis az *órradzókkal* történt. A *fartökhöz* erősített, deszkalapokból összeállított *timonyt* jórészt csak vontatáskor használták. A hajó elején és hátsó részén található *órradzókat* ereszkedéskor és vontatáskor egyaránt alkalmazták. Az *órradzós az állásnak* nevezett emelvényről kezelte a szerkezetet. A *lentát* akkor használták, ha a Tisza áradása visszaduzzasztotta a Marost, és csak nehezen lehetett haladni. A hajók rendszerint orral lefelé ereszkedtek. A könnyebb irányíthatóság érdekében *csendesítő láncot* engedtek a vízbe. Ezáltal a hajó lassabban haladt, mint a víz sodra, így könnyebben lehetett irányítani a járművet. Teher nélkül éjjel is ereszkedtek, de ilyenkor viharlámpákkal kellett megvilágítani a hajótestet. Viharban, nagy hullámszáskor a hajóval meg kellett állni, mert féltő volt, hogy a *habdeszkák* felett túl sok víz került volna raktérbe.

A Maros szeszélyes vízjárása gyakran megnehezítette a vízi közlekedést és teherszállítást. Annak ellenére, hogy a hajósok jól ismerték a folyó egyes szakaszait, a hirtelen vízállásváltozás miatt gyakran elakadtak, *porondra* futottak a hajók.³⁶ A veszélyes szakaszokon két méter hosszú léccel mérték a vízmélységet a hajó előtt haladó ladikból. Az elakadás főleg a teherrel megrakott, ereszkedő hajókat fenyegette. A hajót a *járgány* vagy a *gugora* segítségével szabadították ki a *porond* fogságából. A *járgány* tulajdonképpen egy vastag faoszlop volt, ami a hajón a két *bak* között helyezkedett el. A szerkezet használata előtt a *vasmacskát* és a kötelet ladikba tették, felvitték a folyón, majd leengedték, vagy pedig a parthoz erősítették. Ezután a *járgány* segítségével feltekerték a *vasmacskához* rögzített kötelet, a hajó pedig szép lassan lekerült a *porondról*. A *gugorát* a *járgányhoz* hasonlóan a hajó elakadása esetén használták. A *gugora* tulajdonképpen a parton felállított tölgy- vagy akácfából esztergált oszlop, amire a vontatókötelet csévelték fel. Az elakadt hajó kiszabadítása gyakran úgy történt, hogy a hajót megfelelő irányba állítva megvárták, amíg a folyó kimossa a homokot a hajótest alól. Volt olyan eset is, amikor egy egész éjszakát kel-

³⁴ Juhász Antal 1993. 795.

³⁵ CsML (MF) V. 253. c. Apátfalva. Dobolási könyvek. 1948. szept. 7.

³⁶ Az apátfalvi népryelvben a *porond* kifejezés a Marosból kiemelkedő, homokos, zátonyt jelent.

lett vesztegelni, mire újra el tudtak indulni.

A hajón négy-öt ember alkotta a személyzetet. A kormányos ismerte legjobban a vízjárást, a veszélyes folyószakaszokat és a felszín alatt megbúvó zátonyokat, ezért az ő vezetésével zajlott a hajón folyó munka. A Maroson a *lentát* vagy az *órradzót* kezelő társait a *Bánátra* vagy *Magyarra tartsi!*, a *vasmacskást* pedig az *Ereszd le!* vagy *Szakítsd meg!* vezényszavakkal irányította. A személyzet feladatai közé tartozott a partmenti fáknban, bokrokban elakadt vontatókötél szabaddá tétele is. A *kurtulás* a lovak mögött gyalogolt, és egy hosszú, villás végű bot segítségével akasztotta ki a kötelet, ha valamilyen akadály állta volna útját. A hajón Marczika József volt a kormányos, mivel ő rendelkezett a legtöbb tapasztalattal, ő ismerte legjobban a vizet. A személyzet tagjai pedig felváltva végezték a többi munkát. Amikor a 17 éves Marczika Sándor 1937-ben bekapcsolódott a hajózásba, eleinte csak a szállítmány rakodásában vehetett részt. A békésszentandrásí duzzasztómű építésénél már külön talicskával hordta a homokot a hajóból. Néhány év elteltével teljes jogú tag lett, a kormányzáson kívül bármelyik munkakört betölthette: volt, amikor a *vasmacskát* kezelte, de a *kurtulázásban* is részt vett. Az 1940-es években a hajón alkalmazott is dolgozott, aki a szállított homokmennyiség után kapta fizetését.

A hajó megpakolását gyakran a személyzet végezte. Ha saját maguk termelték ki a homokot, akkor természetesen a rakodás is az ő feladatuk volt. Szegeden, a hajó kiürítésére viszont gyakran alkalmi bérmunkásokat fogadtak, akiket *legyeknek* hívtak. A homok kipakolása kubikotalicskával történt, amit hosszú deszkapallókon toltak fel a rakodóhelyre. Magas vízálláskor a kirakodás egy napot vett igénybe. A homokot rendszerint a szegedi rakparton pakolták ki. A gabona be-, illetve kirakodását is gyakran a hajó személyzete végezte, de volt, amikor a szállítató biztosította a rakodómunkásokat. A zsákokat rendszerint vállon vitték a raktérbe. Némi könnyítést jelentett, ha magas partnál rakodtak. Ilyen esetben néhány szál deszkát csúszdaszerűen összeillesztve gyorsabban és kevesebb emberi erő igénybevételével ment a hajó megpakolása. A rakodás a kormányos irányításával történt. Az árut a raktérben egyenletesen, megfelelő szabályok figyelembe vételével kellett elhelyezni. Szegedről a gabona továbbszállítása már hatalmas vas uszályokon, ömlesztett formában történt. A Tisza felső szakaszán a sódert pedig gépek segítségével rakodták.

A hajó végén egy bódé is volt, ahova a hajósok rossz idő esetén, illetve éjszaka behúzódhattak. A 2-2 priccs mellett egy dobkályha és egy asztal tartozott a helyiség berendezési tárgyai közé. Az étkezés is rendszerint itt történt. A kályhán főzték meg az otthonról hozott tarhonyát, krumplit. Az ételek között leggyakrabban a tarhonyás és a paprikás krumpli, valamint a pörkölt szerepelt, de volt olyan eset, amikor *bodagot* is készítettek.³⁷ Étrendjük változatosabbá tétele érdekében a hajósok útközben halat is fogtak, amiből halászlét főztek, vagy megsütötték. Ivásra a Tisza illetve a Maros vizét használták. A hajósok szerint az utóbbi sokkal alkalmasabb volt a fogyasztásra.

A teleléshez rendszerint valamilyen enyhébb helyet választottak a falu közelé-

³⁷ A *bodagot* Apátfalván sósvízből, lisztből és tojásból készítik. Az alapanyagokból gyenge tésztát gyúrnak, majd elnyújtják, besózzák és tojással megkenik. A *bodagot* a kemence fenekén sütötték meg. Szigeti György 1999. 386.

ben. Olvadás idején a hajótest körül léket vágtak, így a jégzajlás kisebb kárt okozott. Az 1930-as évek végén azonban egy hirtelen jött olvadás elszakította a rögzítőköteleket, és elsodorta a hajót: „Egyszer 38-ba, vagy 40-be nyilván, tudom, mer mi nem messzire laktunk a Marostúl. Aztán ott volt mi irántunkba a hajó kikötve. Disznót vágtunk. Abba az időbe a Marosról ittunk. Akkor estefeled mentem én is vizé, még Bandinak a nagyapja, András sógor kérdezte, hogy hogy áll a víz. Vót egy, két, három ujjnyis hó, de be vót fagyva. Azt tudom, hogy így január hatodika, vízkörösz napja volt, azt így arra virradóra volt ez. Azt akkó nálunk vót egy ijen magányos ember, ott a hajón, ez ott telett. Vót neki dunnyája meg tüzelni tüzelt. Meg hát nappal ment az mindig a faluba erre-arra, ismerősökhön. Éccaka két óraker veri az ablakot, hogy a hajót elvitte a jég. Ott volt egy másik hajó is a mienk mellett, és akkó szólunk. Nem messzire laktak tőlünk emennek a hajónak a tulajdonosa, azok is négyen voltak testvérek, azok is jártak össze. Azt mentünk mink is. Hát nem messzire volt az üvék a túloldalon, oda nyomta ki a jég, a mienket meg vitte, túl a makói hidon megállt. András sógor, Bandinak a nagyapja két pallóval, kötél volt így a derekára kötve rákötve, aztán ijen drótkötelet vitt. Valamikó Szegedrű vontatták a fenyőket ide Makóra. Landeszman meg nem tudom minek hívták, zsidók voltak a tulajdonosok. Akkó vót ottan a csósz adott ijen drótkötelet. Tizen méterre volt, ottan állt meg. Aztán rákötötte a bakokra, akkó gyűtt vissza ki. Nem is ojan sokáig állt ott, egy óra hossza, vagy így valahogy. Aztán megindult, ahogy megindult a jég, akkó mink fogtuk mink a drótkötelet, de nem sokat ért. Jó két kilométerre birtuk teljesen a parthoz szorítani.”

(Marczika Sándor)

A szállított áruk fajtái

A Marczika család számára a többi apátfalvi hajós vállalkozóhoz hasonlóan a homokszállítás jelentette a fő kenyérkeresetet. A marosi homok iránti igény az 1920-as, 1930-as években, a nagyarányú szegedi építkezéseknek köszönhetően ismét megnőtt.³⁸ Aldobonyi Nagy Miklós szerint ez az időszak, Klebelsberg Kuno kultuszminisztersége a marosi homokszállítók számára valóságos aranykornak számított.³⁹ Ezt megelőzően feltehetőleg már az 1879-es szegedi árvíz utáni újjáépítéshez is nagy mennyiségű homokra volt szükség. A marosi homokot azonban nemcsak az építkezésekhez, hanem kisebb mennyiségben a palántaágyakhoz, valamint a zöldségfélék téli

³⁸ A század eleji hanyatlást követően az 1920-as években a homok iránti kereslet megnövekedésével újból fellendült a szegedi hajóépítés. Az első homokoshajó 1924 nyarán készült el. Az 1920-as években főleg társas cégek építettek hajókat, de magánszemélyek is bekapcsolódtak a homokszállításba. 1925-26-ban készült el a Popon-Kecskeméti cégnek a „Hungária”, 1927-ben Miklós Istvánnak a „Juliska” nevű 10 vagonos, Takács Istvánnak pedig a „Piroska” nevű homokoshajója. Nem sokkal később épült a Völgyesi-Popon cég „Tiszavirág”, a Löffler-Pagonyi cég „Emi” és Szekeresék „Újszeged” nevű hajója. Az utolsó homokoshajót 1947-ben készítette a város. Juhász Antal 1960-62. 138.

³⁹ A marosi homok ugyanis az építkezéseknél sokkal jobban használható, mint a tiszai, mivel nagyobb szemű és a mészkötésére is alkalmasabb. Aldobonyi Nagy Miklós 1940. 336.

raktározásához is használták.⁴⁰ A Marosból többféle homokfajtát termeltek. A különböző homoktípusok lelőhelyének kiválasztása nagy szakértelmet igényelt, hiszen ismerni kellett a víz mozgását, valamint azokat a mederszakaszokat, ahol a folyó hordalékát lerakja. Tömörkény István, a szegedi népelet kiváló ismerője egyik elbeszélésében érzékletesen mutatja be a folyóból bányászott homokféleéseket: „Van homok, melyekből téglát préselnek, de az másra nem való. Van ismét homok, mely jó a mély telket föltöltetni, de másra szintén nem alkalmas. Ismét van finomabb homok, amely jó az építkezéseknél a házfalak külső vakolására. Ellenben a belső házfalak, már mint a szobák falainak vakolására csak a marosi legeslegfinomabb kavicsos homok a jó és ezt nem adják ingyen.”⁴¹ A marosi homokot *élőshomoknak* is nevezték, ami „*legjobban mégis csak arrul ismerszik, ha az embőr a szájába vöszli. Ha a fog alatt roppan: jó, ha nem roppan: iszap.*”⁴² A tiszai homok a marosival ellentétben csak falrakásra volt alkalmas. Talán erre vezethető vissza a *falazóhomok* elnevezés is. A Tisza partján mélyről bányászott, nyirkos homokot viszont *fővenynek* hívták, és főleg talajjavításra, valamint a palántaágyak előkészítésére használták.⁴³ A marosi homok iránti kereslet szinte mindig nagy volt. Erre utal a következő idézet, ami Tömörkény István egyik novellájából származik: „Ez a Maros, ez az Erdéllyel közös, mérges, limányos víz olyan homokot is hordoz, hogy abból egy liternek az ára tíz liter pattogatott kukorica árát is meghaladja.”⁴⁴ Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az az 1942-ben készült árjegyzék, amely szerint a *pucolóhomok* köbmétere 4 pengő 50 fillér, a kavicsos homoké 5 pengő 50 fillér, a rostált kavicsé pedig 13 pengő volt.⁴⁵

A Marczikák, a többi apátfalvi hajóshoz hasonlóan, maguk is részt vettek a homokkitermelésben. Ha nagy mennyiségű árura volt szükségük, akkor a *pátfalviaktól* vásároltak, akik a falu alatti folyószakaszon termelték ki a homokot. Ilyen esetben a szállítmányt a Maros-partról talicskával hordták, vagy pedig a hajó mellé álló ladi-kokból lapátolták a raktérbe. A homokszedés egy sajátos munkaeszközzel, a *cserpákkal* történt, amit eleinte *bádogkantából* készítettek.⁴⁶ A *kantát* a vállánál elvágták, majd erős lemezzel körülfogatva egy abroncsot alakítottak ki, amire végül egy köpüt erősítettek. Az oldalára és a fenekére lyukakat fúrtak azért, hogy a homok kiemelésekor a víz ki tudjon folyni a *cserpákból*. A szerszám nyelét a víz mélységének megfelelően cserélték. Használtak egy, két, sőt három-négy méteres nyeleket is.⁴⁷ Amikor a vízben állva termelték ki a homokot, akkor a rövidebb, ha pedig a hajóról szedték, akkor a hosszabb nyelet kellett a *cserpákra* illeszteni. A *cserpákolást* két ember végezte. Az egyik hajós a *cserpákot* nyelénél megragadva belemerítette a

⁴⁰ Bálint Sándor 1976. 409.

⁴¹ Tömörkény István 1922. 153.

⁴² Tömörkény István 1911. 201.

⁴³ Bálint Sándor 1976. 409.

⁴⁴ Tömörkény István 1957. 395.

⁴⁵ E számsorból is kiderül, hogy a homokszállítás jó kereseti lehetőséget biztosított a hajósok számára. Aldobonyi Nagy Miklós adatai egybehanganak az adatközlőim által elmondottakkal, valamint a levelekben szereplő adatokkal. CsML. (MF) 253. c. Apátfalva. Iktatott Iratok. (a továbbiakban: Ikt. ir. 1942 szept. 30. 6236.

⁴⁶ A homokszedésen kívül a *cserpákot* a pöcegödörök kimerésére is használták. Paprika- és dohányültetésnél vizet merítettek velük a közeli csatornákból, de a csikósok is szívesen alkalmazták a szilaj állatok befogásakor. Természetesen e típusok oldalai nem voltak kilyuggatva. Bálint Sándor 1957. 240.

⁴⁷ Tóth Ferenc 2000. 109.

gezte. Az egyik hajós a *cserpákot* nyelénél megragadva belemerítette a homokba, a másik pedig a homokszedő edényen lévő kantárhoz erősített kötéllel segített társának a raktérbe emelni a terhet.

A homokkitermelést csak meghatározott szabályok betartásával lehetett végezni. A homokszállító hajóknak 200 méter távolságot kellett tartaniuk egymástól. Szigorúan tilos volt több hajónak egy helyen várakozni. A homokszállítók pedig kötelesek voltak a homokot eladó parti birtokosnak a községi előljáróság által igazolt írásbeli engedélyt maguknál tartani.⁴⁸ Gyakran okoztak kárt a falunak a szegedi homokszállítók, akik rendszerint fizetség nélkül, áruval megrakottan távoztak az apátfalvi folyószakaszról. Ha sikerült őket rakodás közben tetten érni, akkor csak néhány köbméternyi homokot raktak a hajóba, és ezért kifizették a köbméterenkénti 88 fillért.⁴⁹ Amikor pedig nem ellenőrizték őket, akkor megpakolták a hajót, elindultak Szeged felé, és csak a szállított árumennyiség töredékének árát törlesztették. Marczika Sándor szerint a homok kitermeléséért csak bizonyos mederszakaszokon kellett *bányapénzt* fizetni. A Marczikák kizárólag sóderos, kavicsos homok szedésével és szállításával foglalkoztak. Ha alacsony volt a vízállás, akkor már Ferencszállás alatt is találtak, de rendszerint Apátfalva alól termelték ki e homokfajta. Volt olyan eset is, amikor a Maroson feljebb is merészkedtek, egészen Bökényig. Munkájukkal kapcsolatban, a levéltári források szerint egyetlen egyszer merült fel panasz. 1937-ben ugyanis a Marczikák a község tulajdonában lévő Maros *porondról*, valamint a Bercán tanya előtt fekvő füzesből engedély nélkül termelték a homokot.⁵⁰ Az 1936-ban kezdődő békésszentandrás duzzasztómű építéshez a család jelentős mennyiségű homokot szállított.

A homokszállítás mellett a család egyéb árufeleségek fuvarozásával is foglalkozott. Búzát főként Öcsödőről, Gyomárról, Kunszentmártonból, illetve Magyarcsanádrról, Makórról és a lelei püspöki uradalomból szállítottak, de előfordult, hogy az apátfalvi Lichter Hugó gabonakereskedő áruját vitték Szegedre. Fát Mindszent környékéről, a Pallavicini uradalomhoz tartozó ányási majorból szállítottak. Bodrogkeresztúrról követ vittek Tiszaderzsre, Tiszapalkonyáról Tiszafüredre, Tiszatarjánból Szegedre pedig sódert fuvaroztak. 1941 és 1944 között a Bácskában is gyakran megfordultak. Főleg a Marosból kitermelt homokot vitték a Délvidékre, visszafelé pedig kendert hoztak. Az 1940-es években a szolnoki cukorgyárba is gyakran szállítottak répát.

A család életmódja a levelek tükrében

A paraszti levelezés gyakorlatának vizsgálatával az utóbbi években a néprajzkutatók mellett jó néhány történész is foglalkozott. Utóbbiak főként mentalitástörténeti oldalról próbálták megközelíteni a levél műfaját. Céljuk elsősorban az volt, hogy e műfaj segítségével a nagy világesemények hatását vizsgálják a hétköznapi ember

⁴⁸ CsML (MF) V. 253. c. Apátfalva. Ikt. ir. 1937. április. 15. 1031.

⁴⁹ CsML (MF) V. 253. c. Apátfalva. Ikt. ir. 1938. május. 20. 1420.

⁵⁰ CsML (MF) V. 253. c. Apátfalva. Ikt. ir. 1937. április. 30. 1883.

szintjén.⁵¹ A néprajztudomány számára az előbb említett kutatási szempont mellett a paraszti levél önmagában is képezheti vizsgálat tárgyát, hiszen az írásbeliség elterjedésével a műfaj a folklór részévé vált.

A levelezés tömegessé válása jórészt a XX. században kezdődött, és elsősorban a katonáskodás, a kivándorlás nagyarányú elterjedésével magyarázható.⁵² A levelezés tulajdonképpen a társadalmi kommunikáció egyik fajtája, amelynek funkciója a verbális kapcsolat előkészítése, illetve szünetelésének áthidalása.⁵³ A levél egyik fontos jellemvonása az aktualitás és az eseményközpontúság. A levélstílus legjellegzetesebb sajátossága pedig a nyelvi klisék, sztereotípiák alkalmazása, amelyek egyfajta szövegszervező elvként működnek, és a tartalom megszerkesztett formába öntését biztosítják.⁵⁴ A formai elemzés mellett vizsgálataim elsősorban a tartalmi jegyekre irányulnak, mivel a levelekben számos helyen történik utalás a levélíró és hajóstársai életvitelére. Az általam vizsgált levelek 1936 és 1944 között készültek. A 32 darab levél tehát 8 évnyi időszak terméke, eloszlásuk, ahogy a táblázatból is kitűnik, nem egyenletes.

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Évi össz.
1936										1			1
1937			1								1		2
1938						1	1				1	1	4
1939						2		1		2		1	6
1940									1				1
1941										1			1
1942											1	1	2
1943	1		1	1	2	1	3	1		1	1	1	13
1944	1												1

A levelek többségét id. Sóki András írta családjának, de van néhány, amit viszont fia vetett papírra, amikor ő maga is részt vett a hajózásban.⁵⁵ A levelek elsősorban Sóki András és családjának kapcsolattartását szolgálták, mivel a családfő munkájának köszönhetően gyakran tartózkodott távol szeretteitől. Személyes kontaktus hiányában a levelek segítségével tájékoztatták egymást a fontosabb eseményekről. A levelek általában két információs tömbből épülnek fel. Minden levél feldolgozza a partner legutolsó levelének tartalmát: értelmezi a szöveget, megjegyzéseket fűz hozzá, kérdéseket tesz fel, egyfajta viszonyulást alakít ki az új információkkal kapcsolatban. Ezután következik a levélíró által közölni kívánt tartalom.⁵⁶ A Sóki András és

⁵¹ Hanák Péter 1973. 62-87., Takács Edit 1999. 125-156.

⁵² Keszeg Vilmos 1996. 9-10.

⁵³ Keszeg Vilmos 1996. 12.

⁵⁴ Keszeg Vilmos 1996. 48.

⁵⁵ Sóki András 1936 és 1944 között többször teljesített katonai szolgálatot. A katonalevelek közül azonban csak azokat vontam be a vizsgálatba, amelyekben utalás történik a hajózásra.

⁵⁶ Keszeg Vilmos 1996. 34.

családja közötti levelezés nem volt egyoldalú, mivel a feleség is levelek útján tájékoztatta férjét az otthoni viszonyokról. Sajnos, az asszony által írt levelek nem maradtak meg, de jó néhány utalást találhatunk rájuk, illetve a bennük szereplő tartalomra.

„...lapodat meg kaptam irod hogy
anus miket mond hát majd én el intézem
az ő baját mert toni bácsi azt mondja
hogy ő nem mondot semit se majd ha be
érünk szegedre mejd meg mondja én
előtem neki, mert én azt montam neki
hogy intéze el vele ő aszt mongya hogy
bepereli...” (Csongrád, 1939. XII. 18.)

Sóki András az Apátfalvára küldött leveleiben jó párszor közli feleségével, hogy hova címezze a neki szánt leveleket.

„...a levelet így címezd
Tisza Tarján a postán
marad... „ (Szolnok, 1938. VI. 28.)

A szövegeket a levélírók levelezőlapra írták. Nagy részük tintával készült, de vannak ceruzával írottak is. Szinte egyik levélben sem találunk központozást, a szövegek rendszerint egyetlen hosszú mondatból állnak. A szavak kiejtés szerinti írásmódja pedig bizonyos esetekben rendkívül megnehezítik az értelmezést. A levelek meghatározott nyelvi klisékből, szerkezeti elemekből épülnek fel. Többségük keltezett. 13 levél a „kelt” igével kezdődik, kettő a „kelt levelem” kifejezéssel indul, 16 keltezése pedig csak a hely megjelöléséből, valamint az időpont feltüntetéséből áll. Van azonban olyan levél is, amely nem tartalmaz semmiféle idő- és helymegjelölést. A keltezés fontos információkat hordoz, mivel kijelöli azokat a helyszíneket, amelyekben Sóki András és fia megfordult. A megszólítás előtagja általában a „kedves” jelző, utótagja pedig a rokonsági fokot megnevező terminus, de van, amikor a címzett nevének becézett alakja. Álljon itt néhány a leggyakrabban használt megszólításokból: *kedves feleségem és családjaim, kedves feleségem és jucikám, kedves fijam*. A megszólítás után a levelek sztereotip formulákkal folytatódnak. Ezek rendszerint valamilyen kívánságot tartalmaznak, vagy pedig a levélíró egészségi állapotára utalnak. Vannak azonban olyan levelek is, amelyekben nem találunk ilyen szerkezeteket. A leggyakoribb sztereotípiák a következők: *tudatom veletek hogy egészséges vagyok mejet szívből néktek is kívánok, egészségesek vagyunk mejet nektek is kívánunk*. A levelek záróformulákkal végződnek. Ezek közül a leggyakoribb a csókküldés: *sokszor csokolak beneteket a távolból, csokolom jucikát bandikát és téged és anyámékat*. A levelek végén ritkán találunk aláírást. Ha mégis szerepel, akkor az rendszerint a becézett keresztnévből (pl.: *Bandi*) vagy a rokonsági fok megnevezéséből (pl.: *Apus, Tata*) áll.

A kezdő- és záróformulák között foglal helyet a levélíró által közölni kívánt tar-

talom, amely számos adalékkal szolgál a hajósok életmódjáról, és felfedi előttünk a levelek háttérében húzódó kulturális kontextust. A levelekből a család életvitelét illetően csak mozaikszerű kép bontakozik ki. Többségükben személyes kapcsolatok, az éppen aktuális események szerepelnek, amelyek 50-60 év távlatából nehezen értelmezhetők adatközlőim számára, és témám szempontjából sem bírnak különösebb jelentőséggel. Mindezek ellenére jónéhány olyan utalással találkozhatunk, amelyek kiegészítik, pontosítják, valamint segítenek térben és időben könnyebben elhelyezni az adatközlőim által elmondottakat. A hajósok munkabérééről, anyagi viszonyairól is valós képet kaphatunk, amely segíthet társadalmi helyzetük, életmódjuk megértésében. A levelek mindemellett tájékoztatnak a levélíró társadalmi kapcsolatairól is. Megnevezik azokat a személyeket, akikkel Sóki András érintkezett, gyakran pedig a levélíró és a szövegekben megemlített egyének közötti viszony is megjelenik. A levelekben felbukkanó személyek a következő csoportokra oszthatók:

1. családtagok: Jucika, Bandi, feleségem, apámék
2. hajóstársak és családjuk: Jóska, Kati, János bácsi, Julis néni, Sándor, András
3. munkatársak: Hangai, Újvári, intéző, rác.

A levelek többféle tartalmat közvetítenek. Az éppen aktuális események közlésén túl az érzelmek kifejezésének is tág teret biztosítanak. A levélíró által használt sztereotípiák funkciója a szövegek megszerkesztésén túl éppen erre irányul. A nyelvi klisék mellett a tartalmi részben is felbukkannak a levélíró érzelmeit kifejező szövegrészek, amelyek nem mondhatók terjengősnek, és nem jellemző rájuk túlzott érzelmi telítettség sem. Leggyakrabban talán a feleséggel való találkozás utáni vágyakozás, valamint a gyerekek sorsa iránti érdeklődés szerepel.

*„...és együtt leszünk kedves feleségem
ird meg hogy el gyűsze hogy együtt legyünk...”* (Tiszakeszi, 1938. XII. 2.)

Szinte mindegyik levélben előfordul a levélíró helyzetéről, munkájáról szóló tájékoztatás, ami rendszerint az éppen aktuális fuvarokat, a pénzkereseti lehetőségeket foglalja magában. Az 1937. március 7-én feladott levélben például a következő szerepel:

*„...tudatom veled, hogy az ujvari nem vette át a
homokot de el atam 4.P 80. F ért kedves
most algyőre megyünk két fuvarér...”*

Akad olyan levél is, amelyben a hajózás során megkeresett pénzösszeg is megtalálható:

*„...kedves feleségem most megyünk répaér mazsán
ként 1. pengő ha egy hónapot tudunk dol
gozni akor körülbelül 700. pengőt keresünk...”* (Szolnok, 1942. XI. 6.)

„...kedves feleségem tudatom veled hogy fönt
maratunk a hajo 9. pengőt kap napon
ta mink meg 6. pengőt meterenként
igy összesen 200. pengőt kapunk egy fuvarbol...” (Szolnok, 1938. VI. 28.)

Sóki András időnként a kiadásokról is beszámolt:

„...a motor 9 filér
ért visz fel és hoz le körül
belül munka lesz ujig azután
ujra kezdjük a homoknál 40.
Pengöm marat meg és a hajo
Fel ment de ha szegeden ell
Tudtam adni akor se marat
Volna penzem mert oda kelet
Volna fizetni a vontatásér...” (Gyoma, 1939. X. 14.)

A hajósok keresetüket rendszerint hazaküldték, hogy a családtagoknak legyen elég pénzük a felmerülő kiadásokra:

„...kedves feleségem majd kapol szegedről
500. pengőt joska katijának adol 200. Százat
atöbit majd mink küldjük vagy viszük...” (Tiszafüred, 1943. VII. 11.)

A levelekben számos helyen történik utalás a szállítóeszköz állapotára, valamint a javítási munkákhoz szükséges anyagokra, szerszámokra.⁵⁷

„...a hajok
jolvannak a jég semit
sem bántot a juliska
meg mindig fojik...” (Cibakháza, 1943. I. 17.)

„...a hajo nagyon fojt a tölgyfát csak
öszre kapjuk meg mert az intéző
oda volt katonának és így nem vágták...” (Tiszaderzs, 1943. IV. 2.)

„...ha Tarjánrol irnak a tölgyfákrol

⁵⁷ A fahajók szinte állandó javításra és gondozásra szorultak. A deszkák ugyanis az összeszáradás következtében könnyen szétnyiltak. A rések betömése mohával történt, amely megakadályozta a víz beszívását. Gyakran előfordult, hogy a hajó oldaldeszkái elkorhadtak, tönkrementek. Ilyen esetben a javításhoz megfelelő mennyiségű és minőségű faanyagot kellett beszerezni. A hajó építéséhez és javításához legalkalmasabb és legkeresettebb fafajta a mocsári tölgy volt, amely a hegyvidéki tölgygel szemben erős, könnyen hajlítható. Betkowski Jenő 1968. 9., 37-38.

*ha az ára elfogathato joska sogor
irjon tarjánra hogy
ki tudják vágni mert az árat
nékem tudják megmondani...*" (Cibakháza, 1942. XII. 15.)

*„...Kedves Tata ha jönnek felfele akor szeget
bádogot mohát hozon...”* (Vezseny, 1943. V. 19.)

A levelekben gyakran szerepelnek a mindennapi étkezéshez szükséges ételféleségek. A hajósok rendszerint Apátfalváról vitték magukkal a főzéshez elengedhetetlen alapanyagokat, amelyeket hosszú távollét esetén a család otthon élő tagjai küldték utánuk postán.

*„...mijent a lapot megkapod tegyél fel
csomagot szalonát és egy kis vala-
mit ugy címezd hogy a csomag a
postán marad...”* (Tiszaderzs, 1943. IV. 2.)

*„ ...Kedves anyus
tudatom magával hogy a kenyerem
el fogyot Tisza keszibe kölgyön
csomagot szalonám is fogytán van
azt is küldön hust azt ne kölgyön
mert mégketszer főztem. Kedves
anyus kenyeret ne sokat kölgyön
hanem lisztet mert sokat el kölöt
háni mert peniszedet nagyon
de egy kis sötémént is meg enék...”* (Szolnok, 1943. V. 22.)

Sóki András és felesége levélben egyeztette találkozósaik időpontjait. Gyakran előfordult ugyanis, hogy a családfő nem tudott hazamenni, ezért a feleség látogatta meg.

*„...Kedves feleségem gyere el adára
regel 9 kor indulj és este 5 kor it vagy...”* (Óbecse, 1943. X. 2.)

Ha az asszony nem tudott elmenni, akkor a fiát küldte maga helyett.

*„...kedves feleségem tudatom veled ha andrásnak
nincs semi munkája és a kukoricát leszet
téték akor küld el vasárnap regel a 9. orás
al a nagy álomásrol át megy rokusra onnan in
dul 2 orakor zentára és én várom mert csak*

*szerdán leszünk szegeden és ha jön hozon egy
inget és szalonat mert it nem lehet kapni...*” (Zenta, 1941. X. 10.)

A családfő távollétében is figyelemmel kísérte az otthoni gazdaságot. A hajósok mindannyian birtokoltak néhány holdnyi földterületet. Marczika Andráséknak 100 négyszögölnyi földjük volt a *Disznójárás* nevű határrészen, ami a Maros hullámterében feküdt. Ezen kívül a család két és fél holdnyi birtokkal rendelkezett a Maros túlsópartján, ahol főleg kukoricát és búzát termeltek. Sókiék pedig 14 *kisláncnyi* (1kislánc=100 négyszögöl) földet birtokoltak a *Kenderföldön*. Ezzel magyarázható, hogy Sóki András gyakran érdeklődött a családi gazdaság felől.

„...kedves jucikám mond meg öregapádnak hogy kapálja meg a kukoricát...”
(Csongrád, 1939. X. 30.)

*„...a búzát ne
hogy utoljára vágasd le ha nem ment-
ül előle mert te is jössz majd ide...”* (Szolnok, 1938. VI. 28.)

A földbirtok művelése mellett Sókiék állattartással is foglalkoztak. Erre is számos utalást találunk a levelekben.

*„...írd meg hogy vetél malacot és hogy
atál el kruplit...”* (Szolnok, 1938. VI. 28.)

Mivel egyik család sem rendelkezett akkora földterülettel, ami biztost megélhetést nyújtott volna számukra, ezért a hajózás során megkeresett pénzüsszegekből vásárolták meg a kenyérgabonát is.

*„ ...kedves feleségem a búzát ha meg lehet
veni akkor ami pénzt küldünk azon
ved meg ha nem lehet hozni akkor
vegyel süldöt iten majd
tudunk búzát egy pár
mázsát veni és maj jolesz
potlék nak...”* (Tiszafüred, 1943. VII. 7.)

Összegzés

A homokszállítással foglalkozó Marczika család életútját bemutató tanulmányom egy olyan vállalkozói réteg vizsgálatát tűzte ki céljául, amit a néprajzi kutatók eddig kevésbé érintettek. A marosi homokbárkások életmódja már lényegesen különbözött a gabonaszállítással foglalkozó hajósok életétől. Ők végezték a homok kitermelését is, de nem tartózkodtak távol családjuktól hosszú ideig.⁵⁸ A hajós hierar-

⁵⁸ Juhász Antal 1960-62. 145.

chia legalsó fokán elhelyezkedő társadalmi réteg kispénzű emberekből tevődött össze, akik tőkájukat összeadva üzemeltettek egy-egy hajót, melynek személyzetét is saját maguk alkották. A Marczikák életmódjáról elmondható tehát, hogy a több generációra visszamenő ismeretekre alapozva, valamint némi pénzfeleslegre szert téve kapcsolódtak be a biztos megélhetést nyújtó vízi szállításba. A hajózásban 1944-ig résztvevő családtagok azonban nem szakadtak el teljesen a paraszti életformától, hiszen valamennyien rendelkeztek néhány holdnyi földdel, amit az otthon élők műveltek. A családi gazdaság azonban mindvégig csak kiegészítő szerepű volt, hiszen a hajózás jelentette a fő megélhetést.

LEVELEK⁵⁹

1. (Feladó: Sóky András, Gyula
Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 169.)

Gyula 1936 X 18.

Szeretet Kedves Feleségem és családjaim
egészes vagyok mejet nektek is szivből kívánc
kedves feleségem a leveled csütörtökön meg
kaptam de edig nem értem rá irni mert sok
dolgunk van kedves feleségem irod hogy
joskaval hogy egyeztem meg apuka
homok feles és a kitolás is de a kavics
os nál nem asztán montan joskának hogy
a rácnak 11. Pengöt és 50 filért agyon.
Tamástol meg kérje meg, öneki meg 4 P 50
mék kedves feleségem ha joska nem számol
el és neked nem adja oda amijár
akor te intéz ötett én meg montam néki
hogy ugy intéze hogy hiba nelegyen
továbbá kedves Feleségem neszomorkogy
gyál majd meg segít az isten nagyon nehezen
telnek a napok de azért leg roszab
vasárnap mert jönnek a latogatok
és akkor a leg roszab kedves
családjaim mama délután
le vetetjük magunkat.
csokolja a bandit jucikát
anyus az apukájuk
Sóky András 5/II Határ

⁵⁹ A levelek közlésénél törekedtem a teljesen betűhív írásmód megőrzésére. A sorok tördelése a levelek formai felépítését követi.

ör osz. 4 század 3 szakas
1 raj Gyula

2. (Feladó: Sóky András
Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 169.)

Szeged 1937 III 7. én
Kedves feleségem és családjaim tudatom
veled hogy az ujjári nem vete átt a
homokot de el atam 4. P 80. f ért most
algyőre megyünk két fuvarért kedves
feleségem voltam bent amotis és majd
majus ban megyünk a körösben kedves
feleségem mond meg veronéninek hogy
pista majd a héten kiviszi a pénzt
csokol beneteket szokszor
a tatus

3. (Feladó: Sóky András
Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 169.)

Kelt 1937 XI 3 án Békés Szent andrás
Kedves családjaim tudatom
veletek hogy szerencsésen
ma délben meg érkesztünk
egéséges vagyok mejet szivből
nektek is kívánok kedves
feleségem tudatom veled
hogy ha buzát nem rakunk
akor szerdán othon leszünk
de van kilátás és így csak
jövő szombaton leszünk othon
az adot feleségem rendezd
el adig meg haza mék
joska és sándor jo
egéséget kívának
haza mondmeg ot
hon csokol bene
teked isten veletek.

4. (Feladó: Sóky András
Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 169.)

Kelt Szolnok 1938. VI 28. án
Kedves feleségem és jucikám Istentől
kivánom hogy soraim jó egészségben
talájon beneteket én egészséges vagyok
mejet néktek is kívánok kedves
feleségem tudatom veled hogy fönt
maratunk a hajo 9. pengőt kap napon
ta mink meg 6. pengőt meterenként
igy összesen 200. pengőt kapunk egy fuvar
bol körül belül 20. án haza megyünk
vonaton egy előre 4 fuvart biztosít
az ujjvári ha egy hónapig. Lesz kész
a fuvar okha hamaráb lesz akor
is jár enyi kedves feleségem a hajo
ban a hátralékot kifizetem 40. pen
kedves feleségem vagy az adó vagy
jános bácsinak agyál 50 pengőt és
ird meg hogy vetél malacot és hogy
atál el kruplit. a buzát ne
hogy utoljára vágasd le ha nem ment-
ül előle mert te is jössz majd ide
a levelet így címezd „
Tisza Tarján a Postán
marad” ujsagot nemtudok
hanem ír meg hogy az
ügyvéd től megjött e a pénz
és hogy sgorék hova
dolgoz nak és menyieirt
csokolak téged a bandit
a jucikát sokszor a távolbol

5. (Feladó: Sóky András
Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 169.)

Kelt Csongrad 1938 VII 17.
Kedves feleségem meg érkeztünk Csongrád
ra és it vár a motor benünket így indul
unk azonal leveled í volt a postán és
irod hogy amazok meneke haza ha kap-
nak ki hordokat akor haza menek ha
nam akor nem mehetnek haza kedves
feleségem hogy szerdán hajnalban indulj
én délben szarvason várlak csokolom
a bandikát jucikát dajkust és tégedet is

6. (Feladó: Sóky András, Békéscsaba
Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 169.)

Kelt 1938. XI 2 án Kedves családjaim
istentől kívánom hogy soraim jo egészség
talájon beneteket énékem jovan mejet
néktek is kívánok kedves feleségem
lapodat megkaptam szépen meg vig
asztaltál bene hogy az ügyvédtől jöt
levél hát az ajoskájért még a tava
szrol van mikor csongrádrol vontaták
apamék nak jára 7 pengőből 4 gyet
othon elkötöttem 3 romat meg elhosztam
elég nem szép joskától seneked sem
apamék nak nem ata oda ha nem
birnak keresni akor kösékmeg
a hajot és irod hogy tán nem volt
levelezőlapra pénzem hogy szélel iratam
öneki is énatam csak azért kértem
hogy szomaton volt eltávozás és uti
kölcsségre kölöt volna és tudatom
veled hogy a leszerelés nem lesz tán
soha mostis várjuk hogy mikor
rak nak vonat ra benünket
tisztelem anyamekat
boldog névnapot kívánok
atávolbol csokolom a
bandikámat jucikámat
és téged ha megyünk
akor azonal írok

7. (Feladó: Sóky András
Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 169.)

Kelt Tisza Keszi 1938. XII 2. án
Kedves feleségem tudatom veled hogy meg ér
keztünk 1. én délután és bementünk Tarjánra
és a levél otvott nagyon örültem neki és irod
hogy vetél disznót és egy malacot a ki herülés
a légy és hogy tegyere ell hadel kedves feleségem
én is szeret nék haza meni de te gyere egy ut
ban el és igy nekem is job lesz a kiadás is

aliglesztöb és együt leszünk kedves feleségem
irdmeg hogy el gyüszze hogy együt legyünk
a levelet Szolnokra. irjad majd én onat meg
irom hogy mere és mikor gyere ha a
Bakmalomtól irnak adig
még odahaza leszel akor
szójál pista sogornak
hogy menjenbe temeg ird
meg hogy mifönt vagy
ün atiszán és majd te
küldöl aki beszálít
ja a buzát ha eset
leg lene nagyobszá
lítás a kor majd én
elmék Szegedre csokolak
beneteket a távolbol

8. (Feladó: Sóky András
Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 169.)

Kelt Gyoma 1939 VI 17.
Kedves feleségem és jucikám istentől
kivanom hogy soraim jo egeségben
tálájon kedves feleségem tudatom
veled hogy ma délután indulunk le
fele csütörtökön gyere csongrádra
isten veletek csokolom jucikát
bandikát és téget

9. (Feladó:?
Címzett: Sóky András, Csongrád)

Kelt 1939 VI hó 30 én kedves fijajaim
a leveleteket meg kaptuk a minek nagy
on meg örültünk kérdezed hogy vagy
unk meg vagyunk...

10. (Feladó: Sóky András
Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 171.)

Szeged 1939 VIII 2 án

Kedves feleségem és jucikám istentől kívánom
hogy soraim joegéségben talájon beneteket én
egéséges vagyok kedves feleségem tudatom
veled hogy szombaton regel gyertek jucikával
félhetesel majd várlak beneteket joskának
mondmeg hogy szerdán délre legyen
ferenc száláson mert hónap regel indulunk
felfele csokolak beneteket

11. (Feladó: Sóky András

Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 171.)

Gyoma 1939 X 14

Kedves feleségem és jucikám az
istentől kívánom hogy soraim a
joegéség ben talájon beneteket
énnekem jovan mejet néktek is
kívánok kedves feleségem tudatom
veled hogy föl érkezünk gyomára
keden megyünk lefele a szamítás
szerint keden este csongrádom le
szünk a homokot csongradon két
pengőért atam el és nem kaptam
meg a pénznt és így mem tuttam
küldeni a buzában hetenként
kurül belül 40. pengöt keresek
ha lemegyünk csongrádra akkor
küldök pénzt a motor 9 filér
ért visz fel és hoz le körül
belül munka lesz ujig azután
ujra kezdjük a homoknál 40.
pengöm marat meg és a hajo
fel ment de ha szegeden ell
tudtam adni akkor se marat
volna penzem mert oda kelet
volna fizetni a vontatásér
kedves feleségem pünkösdre
haza megyek és a kor majd
el beszéssel az utazásom
csokolom bandikámat és jucikát
és téged is feleséges a távolbol

12. (Feladó: Sóky András

Címzett: Sóky Judit, Apátfalva, Templom út 171.)

Kelt Csongrád 1939 X 30. án

Kedves anyám és kedves Jucikám tudatom
veled hogy anyus szerencsésen meg érkezet
tudatjuk veled hogy egéségeseg vagyunk
mejet néktek is szivből kívánunk kedves
jucikám tudatom veled hogy anyus a jövő
szerdán ménhaza kedves jucikám mond meg
öreg apádnak hogy kapálja meg a kukoricát
és mond meg gyürki dajkámnak hogy anus
nénédekis egéségeseg majd ha indulunk majd
akor irnak jo egéséget kívánok neki
csokolunk sokszor a tavolbol apus es
anyus

13. (Feladó: Sóky András

Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 171.)

Kelt Csongrad 1939 XII 18. án

kedves feleségem és jucikám Istentől kíváno
hogy soraim jo egéségben talájon kedves
feleségem lapodat meg kaptam irod hogy
anus miket mond hát majd én el intézema
az öbaját mert toni bácsi aszt mondja
hogy ő nem mondot semit se majd ha be
érünk szegedre majd meg mondja én
előtem neki, mert én aszt montam neki
hogy intéze el vele ő aszt mongya hogy
bepereli kedves feleségem vetünk
egy kis buzát és este
indulunk befele ha
hangai val beszélisz
akor mond hogy
megyünk haza
szombaton oda haza
leszünk csokolom
jucikat bandikát
és téged és anyámékat

14. (Feladó: Sóky András

Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 169.)

Kelt 1940 IX 2 án (Szeged)

Kedves feleségem és jucikam Tudatom veletek
hogy meg érkesztünk szerencsésen kedves feleségem
tudatom veled hogy egyelőre nem megyünk fel
a körösben hanem holnap indulunk Lelére
igy vasárnap hazamék ha lehet szombaton
sokszor csokolak beneteket atávolbol

15. (Feladó: Sóky András

Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 169.)

Zenta 1941 X 10.

Kedves Feleségem és családjaim soraim a leg
job egészségben talájon beneteket nekem jo van
mejet szivből néktek is kívánok kedves
feleségem tudatom veled ha andrásnak
nincs semi munkája és a kukoricát leszet-
tettek akkor küld el vasárnap reggel a 9. orás
al a nagy álomásrol át megy rokusra onan in
dul 2 orakor zentára és én várom mert csak
szerdán leszünk szegeden és hajön hozon egy
inget és szalonat mert itnem lehet kapni
sokszor csokolak téged Bandit Jucit
a távolbol

16. (Feladó: Sóky András

Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 171.)

Szolnok 1942 XI 6.

Kedves Feleségem és kis jucikám soraim
joegesegben talájon beneteket mink meg
vagyunk andrás hétfőn meg érkezet és mondja
hogy mi újságvan a 3350 pengővel mink többet
felvetük te neizkasd makad keden én hiv
talak a telefon hoz de nem tudtam veled
beszélni hogy mért irták a gyártol a levelet
vigégel pedig majd elintézem kedves
feleségem most megyünk répáért mazsán
ként 1. pengő ha egy honapot dudunk dol

gozni akkor körülbelül 700. pengőt kere
sünk szeretnék haza menni de nem lehet
mert éngemet a moto
ros fizet it a hajo is
jól keres többet mint
ha homokolna kedves
anyus a jövőhéten küldök pénzt 400. peng
meg apámék reszüket
ha irsz alevelet így
címezd S A hajos
cukor gyár szolnok
csokolunk milioszor

17. (Feladó: Sóky András, ifj. Sóky András
Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 169.)

Cibakháza 1942 XII 15 én
Kedves Feleségem és kis jucikám soraim joegéség
ben találjon beneteket nekünk jovan. ked-
ves Feleségem beérkeztünk cibakra ha kiürül
akkor megyünk haza mert nagyon szeretnék
odahaza lenni hogy vatok irtam kesziről
hogy irjatok Füredre vagy cibakra de nem
kaptam erőleláthatora a jövő héten
leszünk otthon a jucikám hogy tanult sze-
retném tudni vetem egy kis kabátot
nékem. ha Tarjánról írnak a tögyfáról
ha az ára elfogatható joska sógor
írjon tarjánra hogy
ki tudják vágni
mert az árat nekem
nem tudják megmon-
dani csokolunk
beneteket

Bandi és
tatta

18. (Feladó: ismeretlen
Címzett: Sóky András, Apátfalva, Templom út 171.)

czibakhaza 1943, 17
tisztelt andrás a
levelt megkaptam
amit már nagyon
Vártam a hajók

jolvannak a jég semit
sem bántot a juliska
megmindig fojik
mármost nagyon
kérek mond meg
a tődüped hogy a
pénzt külgyék mert
nagyon köl sokat
költöttem fenérműre
és már most nincs
pénzem amit tudod
hogy it csak
akor kapom
emer hol van
penzre tisztelet
beneteket és
pétert

19. (Feladó: Sóky András
Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 171.)

Bura 1943 III 21
Kedves anyus megyünk fölfele egy szer valahára
előre láthatora egy het mulva leszunk kész
irtad hogy a gyerek eltudot volna meni a ha-
jora én nem tudok intéz kedni ticsináljátok
én a famijat vagyok it edig azért nem írtam
hogy nem tutam hogy mi les velünk most
cibak raviszünk kíváncsi vagyok hogy
a szilvast meg kaptátok csokolom a jucikámat
bandit és téged anyuskám irjál keszi-
re és cibakra

20. (Feladó: Sóky András
Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 171.)

Tisza Derzs 1943. ápril 2. án
Kedves családjaim istentől kívánom
hogy soraim jo egészségben talájon
beneteket én egészséges vagyok kedves
feleségem tudatom veled hogy eresz
kedünk lefele három vagy négy nap
mulva érkezünk meg cibakra és

mijent a lapot megkapod tegyélfel
csomagot szalonát és egy kis valami
mit úgy címezd hogy a csomag a
postán marad. szoljál a joska ka-
tijának is és julis néninek hogy
öis külgyön jánosbácsinak edig
a hajo nagyon fojt a tölgyfát csak
öszre kapjuk meg mert az intéző
oda volt katonának és így nem vág-
ták ki nem irtál tarjánra hogy
a szilvást elkaptátoké vagy hogy
hova raktad a kruplit ird meg
kedves feleségem hogy
mivan vele és hogy andrás
mit csinál veréb a kardos
nálvan ha kiürülünk
akor mék haza it rosz
idő van maregelis fagyot
és ird meg hogy jucikám
hogy van a kis köpenyel
csokolak beneteket andrás
jucit és téged mielőbi
viszont látásra tiszte...
anyamé kat a kenyere
odáig elég lesz

21. (Feladó: ifj.Sóky András
Címzett: Sóky András, Apátfalva, Templom út 171.)

Kelt levelem Vezseny 1943.V.19 én.
Kedves Tata anyus és kis hugom
tudatom magukal hogy egészséges vagyok
melyet maguk is szivből kívánok.
Ahazai kenyér tegnap elöt fogyot
el de kapunk kenyeret. A motor
el tört és haza ment malyd
szombaton megyönk felfele A
Horvát motoral szolnoki. Kedves
Tata ha jönnek felfele akor szeget
bádogot mohát hozon. Kedves
anyus gondolok minden nap
haza de különösen vasárnap
a jo ebédre. Kedves anyus épen
majornál álunk és tejet kapunk

30 filérben olcsóban mint itthon
Kedves kis hugom irdmeg majd
hacsomagot kéred hogy vagy
misával és mond meg icának
hogy tisztelem ha mentek a
Temploma imatkozatok
értem. Tisztelem misit csokoltatom
lacával.
csokolok mindenkit
jo egészséget kívánok
a meszetávolbol
Bandi

22. (Feladó: ifj.Sóky András
Címzett: Sóky András, Apátfalva, Templom út 171.)

Kelt levelem 1943. V. 22 én (Szolnok)
Kedves anyus tata és kis hugom
egéseges vagyok melyet maguknak
is szivből kívánok. Kedves anyus
tudatom magával hogy a kenyerem
el fogyot Tisza kezibe kölgyön
csomagot szalonám is fogytán van
azt is küldön hust azt ne külgyön
mert még ketszer főztem. Kedves
anyus kenyeret nesokat kölgyön
hanem lisztet mert sokat elkölö
t háni mert peniszedet nagyon
de egy kis sötémént is meg enék.
Kedves tata el felejtetem meg
irni hogy szinveszöt meg kátrá-
nt hozon mert mindent fel dol-
goztunk nyolc napot vártunk mot-
ora mire jöt értünk. Kedves juci
hugom elfelejtetem irni hogy ird
meg hogy vége van e a tárgyalásn
ak mást nem tudok irni kis
hugom csokoltatlak
a köpennyel Othon a krumpli hogy
van mert ere hideg
van pénteken fagyot
Kedves anyus mimest
meg kapják a levelet.
mingyárt tegyék fel
Tisza Keszi a postán

marak. Más ujság nics.
Csokolom anyust tatát
dajkust és Kis hugomat
és még ..I --.I.--.I-I⁶⁰
Dohánt kölgőnek
mert ere nem igenlehet
kapni. Csokolok mindenkit
a mesze távolbol. Bandi.

23. (Feladó: Sóki András, Apátfalva, Templom út. 171.
Címzett: ifj. Sóki András, Wágner Márton Tiszafüred)

Kelt 1943 VI 11.én
Kedves fiam istentől joegéséget kívánok
mink egéségesek vagyunk. kedves fiam
vártunk az ünnepre hogy haza jötök teg
nap küldöt anyus csomagot mink szerdán
indulunk föl – joska sogoral vetesétek
le magatokat 4X5 fényképre nyolc darab
kell egyenként mire mink felmegyünk le
gyen készen mert igazolványrakel a maros
kicsi akadoznak a hajok csokolak
Tisztelem körösztapadat

24. (Feladó: Sóky András, Tiszafüred
Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 171.)

Kelt 1943 Julius 7, Tisza Füred 7
Kedves feleségem és kis jucikám istentől
kívánom hogy soraim joegéségben talájon
beneteket mink egéségesek vagyunk mejet
néktek is kívánunk kedves feleségem
a gyerekemel együt vagyunk nagyon
örül és nagyon várt most ürülünk iten
kifele kedves feleségem pénzt hétfőn
küldünk andrásnak 150. pengő volt
kint előleg mert volt melék keresete
egy kicsit sovány pedig halal joéltek
még atak is ell aszt mongya hogy
anyust hijuk ell hatehát itt marad-

⁶⁰ A levélben szereplő női nevet a morze ábécé segítségével lehet megfejteni. A levélíró valószínűleg így próbálta elrejtetni kilétét a kívülrőlők elől.

unk akkor majd táviratoztok és el
gyűsz. vásárhel. szajol. kis új szálás
füred. mert lehet itmaradunk
még a kenderé nem kel meni. mert
az fölvan válalva 500 vagon kedves
feleségem a buzát ha meg lehet
veni akkor amit pénzt küldünk azon
ved meg hanen lehet rozni akkor
vegyel süldöt iten majd
tudunk buzát egy pár
mázsát veni és maj jolesz
potlék nak a csomagot
kértem mert andrásnak
nem volt más csak lisz
irjatok hogy vatok csokol
andrás beneteke dajkustis
én is csokolak beneteket
mielőbbi látásra isten vele
tek

25. (Feladó: Sóky András
Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 171.)

Tiszafüred 1943. Julius 11.én
Kedves feleségem és kedves Jucikám soraim
joegéségben talájon beneteket mink egéséges
ek vagyunk mejet szívből néktek is kívá-
nunk. kedves feleségem a csomagot szombat
délután megkaptuk már nagyon vártuk
kedves feleségem majd kapol szegedről
500. pengőt joska katijának adol 200. százat
atöbit majd mink küldjük vagy viszük
mert lehet hogy lemegyünk Szegedre
hapedik felmegyünk
kereszturra akkor mikor
viszajövünk akkor majd
eljösz csokolak benete
ket dajkust tiszteletem
andrás is mama ő is
irt.

26. (Feladó: Sóky András
Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 171.)

Tiszakeszi 1943 VII 14.én

Kedves feleségem soraim joegéségben talájon bene
teket mink egéségesek vagyunk mejet szivnöl nek-
tek is kívánunk kedves feleségem nagyon szeret
nék véled beszélni bemandamám hogy van a
hejzet joska kivet 500. pengő andrásnak van belöle
150. pengő és nem törödöt a hajokal csak 2 napig és
kártyazot nagyon belevan merülve ne szoljál
senkinek semit se vajd ugy veszi hasznát
igaz hogy apamék is úgy kapnak. kedvesfeleség
gem ide érkezünk az este 11. orakor holnap
megyünk bodrogkeresztural. ha pedig nem megyünk
akor 10 nap mulva együt leszünk amit várok kedves
feleségem irjál Füdre hogy meg kaptad a
vaszárlási engedélyt
ha nekapod meg akkor liszt
jegyet vet ki most edig a
hajok nem igen kerestek
mert nem volt aki intéze
joska csak ha kártya után
jár és nemtörödik velük
semitse hogy megya munka
vagy se, csokolom juci kámat
és téged is számtalanszor
andrás kérdezi hogy juci hogy
van a köpen sogoral

27. (Feladó: Sóki András

Címzett: Sóki Andrásné, Apátfalva, Templom út 171.)

Szenttamás 1943 VIII 28.

Kedves családjaim egéségesek vagyunk
mejet nektekis kívánunk kedves feleségem
indulunk lefele csütörtökön szegeden
leszünk és akkor majd haza megyünk
csokolunk beneteket sokszor

28. (Feladó: Sóki Jucika

Címzett: Sóki András, Apátfalva)

Kelt Obecse 1943 X 2 án

Kedves feleségem gyere el adára
regel 9 kor ingyülj és este 5 kor

it vagy mink fönt vagyunk nádaján
én azért jötem obecsére hogy a
juliska elült a csatornában kedves
feleségem pénzszt azért nem kültem
mert amit kaptam a hajobankelet
adnom nagyon sajnós keden indulj
szerezél még anyit hogy el gyere
majd iten elintéz-
ük mije szegedre
érün azonal kapod
a pénzt a hajo
joska hanyagsá-
gából ülte mért én
töbet a hajora nem
költök csokolak
beneteket apus

29. (Feladó: Sóky András

Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 171.)

Obecse 1943 XI 23 án

Kedves feleségem és jucikám istentől joegéséget
kívánunk mink egéségesek vagyunk mejet nek
tek is kívánunk kedves feleségem küldök 200P
pengőt mire vissza megyünk szegedre akora a
bizosito megküldi a pénzszt és akor én kapom
ki mert mind lefokták a fizetésünket pedig járt
volna 9 90 pengő így nagyon bánt a hajo semkel
hogy így jártak és keveset vitek mert a kető
ben volt 800 mázsa joska veszekedet hogy agyak
neki pénzt hunan mikor nekem már benevan
11 50 pengőm elég jól meg csinálta
a fuvart is úgy fizeteki
mint széléknek mert hogy
keveset vitek ő ugygondol
ta hogy a fuvart ő fölveszi
én meg intézem az adosá
got csokolunk beneteket
szent tamásra megyünk és
onat szeged re

30. (Feladó: Sóky András
Címzett: Sóky Andrásné, Apátfalva, Templom út 171.)

Obecse 1943 XII 17 én
Kedves feleségem és családjaim tudatom
veletek hogy egészséges vagyok mejet szivből
néktek is kívánok kedves feleségem tudatom
veled hogy ma délután indulunk obecséröll
hétfőn fentleszünk Szegeden az ünepre
haza mék mert mink csak ujév után
leszünk üresek csokolak sokszor téged
banditt és jucikámat

31. (Feladó: Sóky András, Apátfalva, Templom út 171.
Címzett: Sóky András, Mencsuri Levente. si. tábor Tiszaborkut)

Apátfalva 1944 I/11 én este
Kedves fijam soraim a legjobb
egéségben talájon mink egéségesek
vagyunk mejet szivből néked is
kívánunk kedves fijam tudatom
veled hogy a leveled megkaptuk amej-
jiket 6 án irtál 9.dikén már nagyon
vártuk. hogy vagy és megértetük hogy
szerencsésen megérkesztél. nincsen
semi bajod kedves fijam tudatom veled
hogy a disznot mama váktuk le
nagyon sokszor gondoltunk rád én
5 tödikén jötem haza. leálítotuk a
hajot teelőre de ha nem fagy akkor
lemegyünk apatinba mert vetek
egy 28. vagonos fahajot és aszt hozuk
fel szegedre iten most nincsen
hideg máma a fagy kienget
csokol dajkus sokszor
anyus és juci hugod és
énis jo egéséget kívá-
nunk és sokszor csokol
un a távolbol irjál
sűrűn csokolak
apus

32. (Feladó: Sóki András

Címzett: Sóky András, Apátfalva, Templom út 171.)

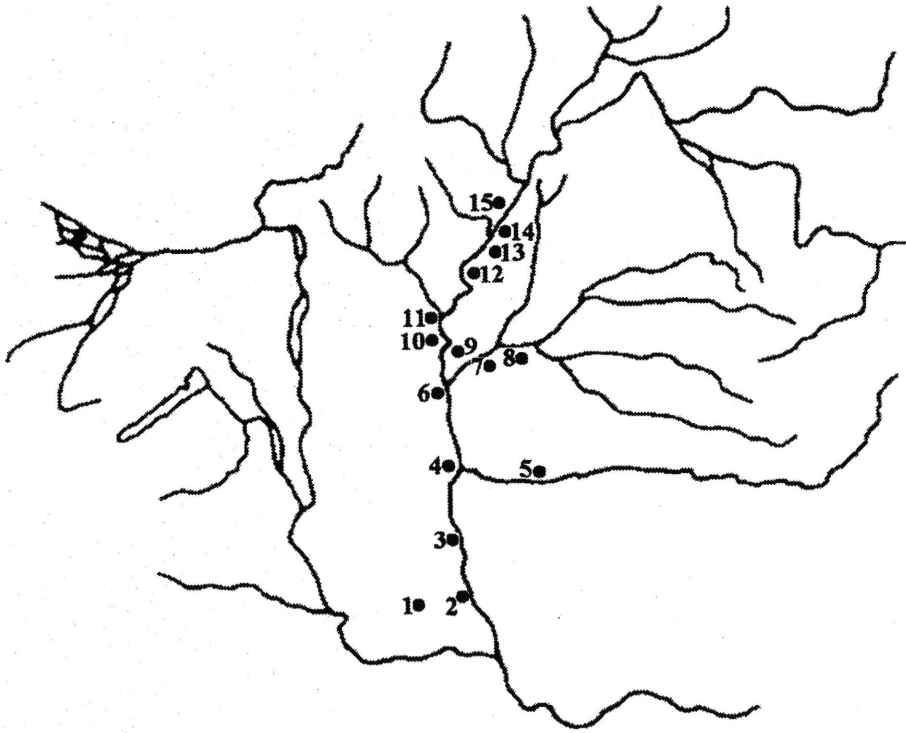
Kedves családjaim egészséges
vagyok nektek is kívánok it
vagyunk vásárhejen de indulunk
sándorfalvára tul a tiszánra
meg nem öltöztünk fel kedves
feleségem ha a meg szálás lesz
maragyatok othon mert azutá
n lesz én ... majd haza mék
nem tudom hogy andrásal
mivan. a fölmentéstmég nem
veték átal tőlem majd ha
rendbejön mert nagy mert nagy fölfordu
lás van iten csokolak bene
teket sokszor a távollé...

Az apátfalvi Maros-szakaszon folyó homokkitermelést szabályozó főszolgabírói rendelet:⁶¹

A homokkitermelési engedélyt Apátfalva községnek mint erkölcsi testületnek következő feltételek alatt adom meg:

- 1./ Az anyagödrök a folyó partjával párhuzamosan, a vízfolyás irányára pedig merőlegesen ásandók ki.
- 2./ Az anyagárok 10. méternél szélesebbek és 1. méternél mélyebbek nem lehetnek.
- 3./ Az egyes anyagárok között legalább 2. méterszéles gerenda hagyandó.
- 4./ A partot aláásni, vagy leásni nem szabad, hanem csakis úgy szabad homokot hordani, hogy az anyagödrök part felőli széle a part szélétől legalább 20. méternyire legyen.
- 5./ A szabályozó művek közül és mellől a feliszapolás nem hordható el.
- 6./ A homokot csak a partra merőleges irányban szabad a partra kitalicskázni.
- 7./ Ha a homokot a parton raktározzák, úgy a part szélétől legalább 10.m.széles uthagyandó vontatóútnak.
- 8./ Engedélyes tartozik a homokszállitokat, az anyagtermelő helyről való távozáskor bárcával ellátni, amelybe az engedélyes neve, a homokszállító neve/hajókormányos, hajótulajdonos neve/ és a szállított homok mennyisége beirandó.
- 9./ Ha a homokot hajón szállítják el, úgy a hajók kötelesek egymástól legalább 200. méter távolságot tartani s amennyiben egy hajó zátonyra kerül és fennakad, az utána következő hajó köteles legalább 150. méter távolságra horgonyt vetni és megállni. Szigoruan tilos a hajónak egy helyen valo csoportos megállása, mert ez a medernek káros elfajulására vezet.
- 11./ Az engedély, melynek hatálya csak egy évre szól. Apátfalva község részére volna megadandó. Az engedély csakis Apátfalva határára szól.
- 12./ A homoktermelők kötelesek a községgel, mint a homoktermelési jog tulajdonosával külön egyezséget kötni.

⁶¹ CsML (MF) V. 253. c. Apátfalva. Ikt. ir. 1926. április. 10. 841.



Sóki András és fia által írt levelek postára adásának helyszínei
 (A nevek után a szóban forgó településről feladott levelek száma szerepel.)⁶²

- | | | |
|-------------------|-------------------------|--------------------|
| 1. Szenttamás (1) | 6. Csongrád (3) | 11. Szolnok (3) |
| 2. Óbecse (3) | 7. Békésszentandrás (1) | 12. Tiszabura (1) |
| 3. Zenta (1) | 8. Gyoma (2) | 13. Tiszaderzs (1) |
| 4. Szeged (3) | 9. Cibakháza (2) | 14. Tiszafüred (3) |
| 5. Apátfalva (1) | 10. Vezseny (1) | 15. Tiszakeszi (2) |

⁶² A térképre vitt adatok között nem szerepelnek azok a levelek, amelyeket id. Sóki andrás írt katonai szolgálata alatt.

Adatközlők:

Marczika Sándor (1920)

Sóki András (1926)

IRODALOM

ALDOBONYI NAGY Miklós

1940 A marosi homokbárkások. Búvár VI. 8. sz. 335-338.

BÁLINT Sándor

1957 Szegedi szótár I-II. Budapest

1976 A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Első rész. Szeged

BETKOWSKI Jenő

1968 A tiszai fahajók építése, javítása, népe. Szolnok

CZEGLÉDI János

1969 Tutajozás a Maroson a múlt században. Ethnographia LXXX. 213-234., 431-446., 537-556.

CSERMÁK Géza

1956 A magyar hajózás múltjából. Budapest

EPERJESSY Kálmán

1971 Csanád megye az első katonai felvétel (1782-1785) idején. Makó

1993 Politikai és gazdasági elemek a Maros folyó történetében. Makó

GAÁL Jenő

1892 Csanád megye. Budapest

GRÁFIK Imre

1984 A magyarországi fahajózás. A hajóvontatás néprajza. Néprajzi Közlemények. XXVI.

1989 Hajósvállalkozók a Duna mentén a XIX. század közepén. In: Jankovits J.-Kósa L.-Nyerges J.-W. Seidler (szerk.): A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. I. 269-276. Budapest-Wien

1993 Regionális áru- és terményforgalom a reformkori szegedi hajóhíd-kinyitási naplók alapján. Agrártörténeti Szemle. XXXV. 39-90.

GYÖRFFY György

1966 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 1. Budapest

HANÁK Péter

1973 Népi levelek az első világháborúból. Valóság XVII. 3. Sz. 62-87.

JUHÁSZ Antal

1960-62 A tiszai tutajozás és a szegedi super mesterség. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 117-145.

1993 A deszki hajóvontatók. In: Hegyi András (szerk.): Deszk története és néprajza. (Tanulmányok) 783-816. Szeged-Deszk

KESZEG Vilmos

1996 Kelt levelem... Egy mezőszéki parasztasszony levelezése. Debrecen

KUCZY Károly

1976 Vízi élet, népi hajózás Foktón. Kalocsa

LUGOSI József

1991 A közlekedés és szállítás. A posta fejlődése. In: Szeged története 3. 1. rész Szeged

MÁRTON György

1914 Maros alföldi szakasza és fattyúmedrei (Az Aranka és a Szárazér). Földrajzi Közlemények 5. sz. 282-301.

- NAGY József
1971 Körösladányi homokszedők. EA 17238
- PALKÓ Attila
1979 Tutajozás a Maroson. Korunk Évkönyv. 202-212.
- PETROVITS István
1983 Az egységülés útján. In: Kristó Gyula (szerk.): Szeged története I. 347-423. Szeged
- REIZNER János
1900 Szeged története. Szeged
- SZIGETI György
1999 Fejezetek Apátfalva néprajzából I. Anyagi kultúra. Apátfalva
- TAKÁCS Edit
1999 Kilencvenhat magyar hadifogoly százharminchárom el nem küldött levele 1944. decembereiből. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti Tanulmányok. Studia Historica 2. 125-156
- TÓTH Ferenc
2000 Apátfalva. Száz Magyar Falu Könyvesháza
- TÖMÖRKÉNY István
1911 Figuracsínálók. In: Ne engedjük a madarat...s más holmik. 199-209. Budapest
1922 Ilyen a hajózat. In: Célszerű szegény emberek. 152-156. Szeged
1957 Minden megindul. In: A Szent Mihály a jégben. 394-398. Budapest

The life story of a self-employed ship transporter family from Apátfalva

My study on the life story of the ship transporter Marczika family aims to examine a self-employed social group that ethnographic research has neglected somewhat so far. The life of the sand barkers of the river Maros differed substantially from that of the grain transporters. Sand barkers also dealt with extracting the sand but they did not stay away from their families for long. This social group at the bottom of the shippers' hierarchy comprised low budget people who operated ships on a joint capital and they themselves served on these ships as crewmembers. Therefore, we can conclude about the Marczikas' lifestyle that based on the knowledge passed down through several generations, and with their saved some up money, they embarked on water transportation that provided secure income. However, the family members who took part in shipping until 1944 did not detach themselves completely from the peasant lifestyle since all of them had a few 'holds' of land (1 'hold' = 0.57 hectares or 1.42 English acres) that was cultivated by those staying at home. The family farm however, always remained supplementary as the main source of income was shipping.



1. Marczika András hajómalma

600/ 10169



(A tulajdonos aláírása.)

M. kir. állami nyomda. Budapest, 1941. — 7455.

600/ 10169



A tulajdonos családi és utóneve:
 (Vor- und Zuname des Inhabers)
 (Nom et prénom du titulaire)
Sóki András

Szolgálati minősége:
 (Dienststellung)
 (Qualité)
matros

Születési helye:
 (Geburtsort)
 (Lieu de naissance)
Apátfalva

Születési éve, hónapja és napja:
 (Datum der Geburt)
 (Date de naissance)
1905 jan 16

Illetőségi helye:
 (Zur Angehörigkeit)
 (Lieu d'indigénat)
Apátfalva

Családi állapota
 (Heiratsstand) családi és utóneve):
 (Stand. Vor- und Zuname seiner Frau)
 (Etat de famille. Nom et prénom de sa femme)
Marczika Julianna
András

Atyja családi és utóneve:
 (Vor- und Zuname des Vaters)
 (Nom et prénom du père)
Sóki L. Katalin

Anyja családi és utóneve:
 (Vor- und Zuname der Mutter)
 (Nom et prénom de la mère)

- 1 -

2. Sóki András hajóskönyve



3. A Marczika család egyik hajója



4. Az utolsó apátfalvi hajósok egyike, Marczika Sándor

a levelet így címezd,,
Tiszra Taryán a Postain
marad,, újragot nem tudok
hanem ír meg hogy az
ingyért töl megjöt e a pénz
és hogy sorsokék hova
olajoznak is menyént
csokolak tized a banolit
a juicikát sokszor a távokba

Feladó: Sólky András

LEVELEZŐLAP

Ára 10 fillér.



J.

Sólky András

Templom ut. 169. n.

Gyálfalva
Csanád Megye

M. kir. állami nyomda. Budapest, 1937.

Szolt Szolnok 1938. VI. 28. án
Kedves feleségem és juicikám Istentől
kivánom hogy sorsaim jó egészben
talájon benételeket én egy réges vagyok
nyit néktek is kivonok kedves
feleségem tudatom veled hogy fönt
maratunk a hajo 9 pengőt kap napon
te mint meg 6 pengőt méterenként
így összesen 200 pengőt kapunk egy fuvar
ból körül belül 20. án haza meggyünk
vonaton egy előre 4 fuvarot biztosít
az újváró ha egy hónapig. de az hír
a fuvarok elha hamarabb lesz akkor
is jár enyi kedves feleségem a hajo
ban a hátvalékat kifizetem 40. n.
kedves feleségem vagy az adó vagy
jónos baccinak azjál 50 pengőt is
írd meg hogy vetés malacot és hogy
~~min~~ atál el konyult. a burát ne
hogy utóljára vágasd le ha nem ment
ül előre mert te is jössz majd ide

5. Sólky András levele Szolnokról

A Nepomuki Szent János kultusza Csongrád megyében

TÓTH FERENC

(Makó, József Attila Múzeum)

A középkori néphagyomány és benne a népi vallásos műveltség török hódoltság alatti tovább élésére a folytonosság és a megszakítottság jellemző. Mindez a török pusztítások részleges, vagy totális mértékével függ össze. Néhány nagyobb alföldi település a másfél évszázados török elnyomás alatt folyamatos maradt, de a falvak szinte maradéktalanul elpusztultak. Békés, Csanád és Csongrád megyében különösen nagyarányú volt a települések megsemmisülése. A 16. század közepén a három megyében 188 helységet tartottak nyilván, az 1720. évi összeírások csak huszonháromról tudósítottak, tehát a települések pusztulásának aránya 87,8 százalékos volt.¹ Ha Csanád megyét török utáni kiterjedésében vizsgáljuk (amelyet Csongrád, Békés és Arad megye, délen a Maros határol), akkor ezen a területen a hódoltság idején teljes pusztulás érvényesült. Makó az 1552. évi felperzselést hamar kiheverte, de az 1596. évi dúlás után hét esztendeig, az 1686. évit követően tizenhárom évig lakatlan pusztta volt. Az Alföld spontán népmozgalom és telepítések révén népesült be. Makón a visszaszivargó lakók kezdeményezésére a kamara kedvező föltételeket (négy évi adómentesség, szabad földfoglalás) teremtett, így az elmenekültek közül számosan települtek vissza. Az 1717-ben összeírt 84 család közül 66 családfő – a népesség háromnegyed része – Makón vagy a szomszédos Szentlőrincen született. A hosszú intervallumok ellenére a helység lakosságának folytonossága nem szakadt meg. Mind ebből a néphagyomány továbbélése is következik. A mohácsi vész időszakában a makóiak áttértek a református hitre, ezért a hódoltság alatt főleg jövevényekből – a szomszédos, katolikus népességű Szentlőrinc mezőváros lakóiból – jött létre katolikus települési mag. Lelki gondozásukat a szegedi ferencesek látták el. A hagyomány szerint a Porgány és Bogdán ereken hajóval érkeztek a barátok, a Kálvária-dombnál kötöttek ki, ott végezték egyházi szolgálataikat.

A 18. század népi vallásossága a középkor Mária-tiszteletében gyökerezett, majd a barokk szellemiségben új tartalmat nyert. Igen jelentős kultusza lett Nepomuki Szent Jánosnak is, és kimagasló jelentőségű szakrális emlékhelyeknek számítottak a kálváriák, a települések határában fölállított kereszték és a Szentháromság szobrok.

Az elmúlt évtizedek népköltészeti kutatásaiból markánsan kirajzolódott a középkori Mária-költészet gazdagsága. Erdélyi Zsuzsanna és vidékünkön Polner Zoltán archaikus népi imádság gyűjtése a szaktudomány művelőit is meglepte. Az első magyar versnek, az *Ó-magyar Mária siralomnak* forrásvidékéről eredeztethető imádságok alliterációi is a döbbenet erejével hatottak:

¹ Rác István 1980. 100.

*Dárdával dárdázzák,
koronával koronázzák...*

*Tövissel tövisezték,
Söprűvel söprűzték.*

Polner Zoltán *A kakas szólamlík* címmel közreadott imádságát Makón gyűjtötte.

*Én lőfekszek én ágyamba,
testi-lelki koporsómba.
Három angyal fejem fölött,
egyik őriz,
másik vigyáz,
harmadik az Isten színe elé
várja a lelkömet.
A kakas szólamlík,
Máriát kiáltja.
Kelj föl, kelj föl szép Szűz Máriám!
Krisztus Urunkat a zsidók mögfogták,
mögkötözték.
Vasustorokkal uszorozták,
tövisekkel koronázták.
Három angyal feje fölött.
Egyik vigyáz,
másik őriz.
Őrizze lelkít,
de velem együtt a Máriáét is.²*

A középkori Mária-költészet az egész magyar nyelvterületen általános volt. A gyűjtések során nem mutatkozott különbség a törzsökös és későbbi telepés községek között. Épp olyan gazdagsággal kerültek elő Szegedről vagy pl. az 1750-ben Apátfalvára telepített palócság köréből, sőt Pitvarosról, ahová az 1947. évi lakosságcsere következtében a felvidéki Gutáról származtak az adatközlők.

A középkori Mária-tisztelet hagyományának tovább élése Makón abban is kifejezésre jutott, amikor a Kálvária-dombon, a török hódoltság idejének ájtatossági helyén 1734-ben kápolnát emeltek, azt a Fájdalmas Szűz tiszteletére szentelték fel.

A török hódoltság utáni Mária tiszteletet Makón az is elősegítette, hogy a templomot Szent István király tiszteletére szentelték föl, aki az országot Mária oltalmába ajánlotta. A barokk kori Mária-kultusz Makón is a Regnum Marianum gondolatkörében született újjá. Az 1770-es években föl is állították a Boldogságos Szűzanya szobrát, a kőképet. Ide körmenetet ugyan nem vezettek, de magán áhítatosságokat a templomból való elmenetel vagy az ide jövet alkalmából, valamint a Kálvária kápolnából visszatérők végeztek.

² Polner Zoltán 1985. 24–25. Makói adatközlő Zsombó Imréné.

A 18. században – a Mária-tisztelet további virágzása mellett – bontakozott ki Nepomuki Szent János tisztelete. Emlékhelyei főleg folyóvizek, hidak, utak mentén jöttek létre.

Nepomuki Szent János a csehek nemzeti szentje. IV. Vencel cseh király ledérségéről volt ismert. A bajor származású királyné sokat szenvedett kicsapongó férje mellett. A romlott lelkű király azt kezdte hinni, hogy felesége megcsalja. Magához rendelte a királyné gyóntatóját, Nepomuki Jánost és előbb ígéretekkel, majd fenyegetésekkel arra akarta rávenni, hogy árulja el feleségének gyónási titkát. Tömlöcbe csukatta, de ő hajthatatlan maradt. A király a gyóntatótitkot őrző papot 1383. május 16-án Prága egyik hídjáról a Moldva folyóba dobatta. Ő lett a gyónási titok vértanúja. Attribútuma, vagyis a tárgy, amellyel ábrázolják, a kereszt.

Hazánkban a vizen járók, az utazók patrónusa. „Nepomuki Szent János tiszteletét – írja Bálint Sándor – a 17. század folyamán, a csehországi vallásháborúk elmúltával jezsuiták készítik elő. János alakjában egyrészt a papság misztériumát, a gyónás szentségét akarták megdicsőíteni, másrészt szintén egy másik János, Husz nevével jelzett eretnek hagyományokat ellensúlyozni, népies jellegű jámborságban feloldani, és a csehek, de egyáltalán az egész Habsburg-birodalom népeinek tradíció-tiszteletét és ezzel együtt dinasztikus hűségét építeni. A kultuszt tehát a jezsuiták a barokk pasztoráció páratlan szemléletességével és lélektani eszközeivel terjesztik. A [Jézus] Társaság feloszlata után, a jozefinista racionalizmus lelkipásztori hűvösségében aláhanyatlík ugyan, de a népi jámborságban talán csak Szent Anna tiszteletéhez fogható utóvirágzását éli meg.”

Csanád egyházmegyében több templomnak volt a v é d ő s z e n t j e: Bakóvár, Csáková, Csanádpalota, Csősztelek, Károlyfalva, Körösbökény, Kisteremia, Lippa, Nagybecskerek, Nagykárolyfalva, Óthalom, Párdány, Perjámos, Szőrénybúzás, Temesvár, Teremi, Tiszafa, Torontál-torda, Világos templomának. Oly nagy kultusza volt a Bánságban, hogy Juhász Kálmán, az egyházmegye monográfusa Bánság védőszentjeként tartotta számon. Tanulmányt is írt: Der heilige Johannes Nepomuk als Schutzpatron des Banates címmel.³ Ez pedig Temes megye nagyszámú német telepeseivel és az ottani jezsuita befolyással függ össze. Hazánkban 1724-ben Temesvárott alakult meg János tiszteletére az első jámbor társaság.

Csanádpalotát különleges hely illeti meg a Szent kultusza tekintetében, mert ott nemcsak a templom védőszentje volt, de egy kápolnáé is, sőt a templom négy harangjából kettőt a patrónus tiszteletére áldottak meg, a kápolna elbontása után szobrát is felállították.

A palotai plébániát 1768. május 1-jén alapították, még ugyanebben az évben helyezték el a templom alapkövét. Öt év alatt készült el, Pétsi István pécskai plébános szentelte fel Nepomuki Szent János tiszteletére a patrónus neve napján, 1773. május 16-án.

Az egy évvel korábban épült makói katolikus templommal igen sok hasonlóság fedezhető fel. Valószínű, hogy mindkettőt ugyanaz a személy tervezte. A főhomlokzat összehatása, de a részletek is sok egyezést mutatnak: a csigavonalas oromfal, szoborfülkék, az ajtó melletti függőleges falsávok, a lizénák kettőzése, az erőteljes öv-

³ Idézi Bálint Sándor 1998. 2. 604.

párkány, a torony sarokkiképzése.

A csanádpalotai templom máig szerkezeti átalakítást nem igényelt, de berendezése egyre gyarapodott. Az általános gyakorlat az volt, hogy a templom főoltárképén a védőszentet ábrázolták. Nem így Csanádpalotán, ahol 1850-ig Szent Kereszt Felmagasztalásának képe függött. Ezt akkor az egyik mellékoltárra tették, és onnan Nepomuki Szent János átfestett szobrát állították a főoltárra. A hívek bizonyára úgy érezték, hogy főoltárra nem szobor, inkább nagyobb méretű festmény illik. Megbízták Szikora György makói festőt, képíró az új főoltárkép megfestésére, és ő a makói oltárkép méretében, sőt kompozíciós fölépítésében alkotta meg a főoltárt máig ékesítő reprezentatív képet. Felhők közt lebegve helyezte el Nepomuki Szent János alakját, amellyel a megdicsőülését fejezte ki, lent pedig egy női és férfi alakot ábrázolt. Mivel gróf galánthai Fekete György országbíróban a község jötevőjét tisztelték, a térdeplő alak Fekete grófot, az imádkozó nő a feleségét örökítette meg. Egyébként mindkettőjüket a templom kriptájában temették el.

De mit lehet tudni a főoltárkép alkotójáról? Kassai Vidor 19. századi komikus színész így emlékezett meg mesteréről: „Volt ekkor Makón egy öreg piktor: Szikora György, eredeti furcsa ember. Egerből származott, kilépett minorita, tehát tanult ember. Festeni még atyjától tanult, aki egri piktor volt.”⁴ Szikora György festett szobákat, templomokat, templomzászlókat, képeket és az aranyozáshoz is értett; olyan közepes templomfestő volt, akinek mindent kellett tudnia, hogy ilyen kis helyen megéljen. A művész név nem illette meg éppen, de többecske volt valamivel a mesterembereknél, hiszen tanult ember volt. Makón a püspöki rezidenciának – Szirbik Miklós szavaival – ékesen kifestett termei az ő ízlését dicsérték. 1837-ben az új megyeháza festésén is közreműködött. Táblaképeket is alkotott. 1840-ben a kevermesi hívek rendelésére 14 stációs képet készített. Szeged nagy szülöttje, Kőszeghy László (1745–1828) csanádi megyés püspök arcképének megfestésével a város 1838-ban őt bízta meg.⁵

Két olyan Csongrád megyei község templomának titulusa Nepomuki Szent János, amely 1993-ig a váci egyházmegyéhez tartozott. Az egyik Kiskundorozsma. Ennek régi, 1726-ban épült templomát három évvel a szentté avatás előtt áldották meg Nepomuki János emlékére; a másik Csanytelek, itt a régi és mai templomnak is ő a névadója.

Csanádpalotán a templomi búcsú május 16-án tartották. A környező falvakhoz viszonyítva a búcsújárók száma nem közelítette meg Apátfalvát, de Földeákhoz hasonló nagyságrendben keresték föl a szomszédos falvakból. Egy-egy helységről az első világháború idején gyalogszerrel, énekelve 20–30 búcsújáró érkezett. Részt vettek a szentmisén, majd búcsúfiát vásároltak az árusoktól. Nem hiányzott a körhinta sem, amelyet bolondkocsinak neveztek. Ebédre a távolról érkező rokonokat, ismerősöket fogadták, délután búcsú vigadalom és tánc követett. Ha a búcsú hétköznapra esett, munkaszüneti nap lett.⁶

Az 1913. évi sematizmus szerint Nepomuki Szent János a csanádi egyházme-

⁴ Kassai Vidor 1941. 65.

⁵ Tóth Ferenc 2000/b 28–30.

⁶ Asztalos P. Kálmán 1973. 1–2.

gyében az alábbi nyolc kápolna védőszentje: Alsóelemér, Csák, Csító, Dognácska, Makó, Nagyzsám, Temesrékas, Temesújfalú.

Makón az 1770-es években a város német ajkú lakossága emelt kápolnát a főtéren Nepomuki Szent János tiszteletére, amelyet az 1778-ban készült Vertics térkép föl is tüntet. Mivel a város főterén forgalmi akadályt képezett, a városi tanács 1852-ben kérte a püspökségtől a kápolna áthelyezését. Erre négyszáz forintot és húszezer téglát föl is ajánlott. A kápolnát a Sokmalmok terén építették fel, és a teret a kápolna titulusáról Szent János térnek nevezték el. A kiviteli tervet Hoffer Károly (1815–1899) szegedi építész felügyelete mellett Kováts István (1822–1902) szegedi építőmester készítette. A kivitelezést is szegedi vállalkozó végezte. Az 1859. évi Canonica visitatio részletesen rögzítette az újbóli fölépítését: „Nepomuki Szent János vértanú kápolnája, amelyet köztéren helyeztek el, és 1855-ben méltóságos Csajághy Sándor püspök úr, valamint a városi közösség híveinek a költségén építettek, és Csajághy Mártonnak, a csanádi püspökség jószágigazgatójának kegyes bőkezűségéből Nepomuki Szent János díszes szobrával ékesítettek. A helybéli plébános 1857. május 16-án áldotta meg. Nincs megadományozva, ezért a plébánia pénztárának a költségén tartják fenn. Nepomuki Szent János napján ott misét mondanak, és a vigiliáján, valamint egész oktávjában litániákat tartanak. Saját szent fölszerelése nincs. Ezeket, amikor szükséges, a plébánia templomából viszik oda. Ennek a kápolnának a gondját csekély ellenszolgáltatásért Németh János takácsmester viseli.”⁷ A délkelet-északnyugat tájolású kis kápolna a háromszögletű Szent János tér közepén állt. Eredetileg farácsozattal volt körbevéve; a téglapilléres, falazott lábazatú, kovácsolt vas kerítését Dessewffy Sándor püspök adományozta, 1899 májusában készült el. Az Országos Műemléki Felügyelőség a kápolna műemléki védettségét 1964-ben törölte. A városi tanács városrendezési okokra hivatkozva 1968-ban kötelezte az egyházat a kápolna lebontására. Nepomuki Szent János szobra a belvárosi plébániatemplomban, a kórus alatti jobb ablaknál lett felállítva. A kápolna oldalfaláról a vörös márvány tábla a múzeumba került. Felirata: MŰEMLEK / KEGYES ADOMÁNYOKBÓL / ÉPÜLT 1856-İK ÉVBEN. Helyére 1996-ban Miholcsa József marosvásárhelyi szobrászművész, a Makói Művésztelep tagja haranglábat készített. A harangot tartó két kereszt Nepomuki Szent János attribútumára, a keresztre utal; a harangláb melletti két korlát a hídra, amelyről vízbe lökték János papot. Az emlékművet a millicentenárium évében, Szent Gellért vértanú halálának 950. évében a Máltai Szeretetszolgálat országos elnöke, Kozma Imre atya áldotta meg.⁸

Makón tehát népi kezdeményezésre és nem felső sugallatra bontakozott ki Nepomuki Szent János tisztelete. Így volt ez hazánkban a németek által betelepített községekben is.

Csanádpalotán a 18. század végén emeltek kápolnát. Ezt 1837-ben bontották el, anyagát kápolna építésére a szilvásiaknak ajándékozták, a benne lévő szobrot a községben állították föl.

A templomok mellékoltrai a korábbi hitéletben fontos szerepet töltöt-

⁷ Lakatos Pál–Orbán Imre 1995. 88.

⁸ Tóth Ferenc 2000/f. 251.

tek be. Fölállításukat gyakran maguk a hívek kezdeményezték, olykor fogadalomból egy-egy család kegyességéből keletkeztek.

Szegeden Nepomuki János tiszteletére az alsóvárosi Havi Boldogasszony templom egyik mellékoltárára – már a szentté avatása (1729) előtt –, 1722-ben oltárképet festett Hautzinger József bécsi művész.⁹ A román stílusú felsővárosi Szent György templomot a 18. század közepén a minoriták újjították föl, benne az egyik mellékoltárt Nepomuki Szent János tiszteletére emelték.¹⁰

A hódmezővásárhelyi belvárosi templomban 1788-ból való a Nepomuki Szent János mellékoltár olajképe.¹¹ A csongrádi Nagyboldogasszony templomban a 18. század második felében a Szent tiszteletére kőoltárt emeltek, amelyet olajképpel is elláttak.¹² A magtárrá átalakított, majd lebontott óföldségi templomban a 18. század végén az egyik mellékoltárt róla nevezték el.¹³ Az árvizek által elpusztított Óföldség lakói Földségen felépült templomukban is tovább ápolták Nepomuki Szent János emlékét, ezért tiszteletére az új templomban 1890. március 23-án mellékoltárt szenteltek föl.¹⁴

S z o b r á t települések központjában, útfélen, hidakon, kompok tövében, vízjárta területeken állították föl. A Tisza-part közelében, a vár alatti hajóhídnál (a mai közúti hídfő mellett) és a Boszorkány szigeten a 18. század elején már állt szobra. Ezekre Kiss István ferences barát 1766-ban írt szentföldi útinaplójában is hivatkozik.¹⁵ Hatalmas szobrot emeltek tiszteletére a felsővárosi sópajták közelében is. A koplalósok, fuvarosok várakozóhelye a szobor közelében volt, így lett Nepomuki Szent János Szegeden a koplalósok és a fuvarosok védőszentje is. A Víz után a téren utcát nyitottak, a szobor a város istállójába került, a Szentháromság szobor mellé. Tréfás gúnnyal mondogatták: „Krisztus is istállóban született, a szentök se szégyelhetik ott magukat. Aztán ezután olyan kúszentőket állítunk föl, akik előtt nem köll majd imádkozni.”

Szintén Felsővároson, a Dugonics és Kossuth utca kereszteződésénél álló öreg barokk ház sarokfülkéjében is volt egy kisebb Szent János szobor. A Palánkot körülvevő, vízzel telt Eugenius árkon itt ívelt át gyaloghíd. Az épület lebontása után a szobor a múzeumba került.¹⁶

Korainak számít kiszombori szobra is. Az Oexel (Rónay) család Zomborra költözése (1781) előtt már állt a szobra a templom előtti tér Makó felőli részén.¹⁷ A barokk stílusban átépített kiszombori templomnak és a Nepomuki Szent János szobornak artiztikus-szakrális légkörével téralkotó szerepe lett. Először az 1804. évi térkép tünteti föl. A 19. század elejére már megrongálódott, helyreállítása után, 1815. május 16-án Domkó Antal plébános áldotta meg. 1938-ban – a Szent István szobor fölállítása miatt –

⁹ Bálint Sándor 1980. 276. Horváth Ferenc 2000. 465.

¹⁰ O. Csegezi Mónika 2000. 540.

¹¹ Dömötör János 2000. 111.

¹² Dudás Lajos 2000/a. 53.

¹³ Tóth Ferenc 2000/e. 293.

¹⁴ Tóth Ferenc 2000/c. 105.

¹⁵ Bálint Sándor 1998. 2. 276.

¹⁶ Bálint Sándor 1980. 276. 1998. 2. 403.

¹⁷ Kiss Mária Hortensia 1940 és 1997. 104. 111.

áthelyezték a tér nyugati felére. Föléje egyszerű, négyzetes alaprajzú baldachinházat építettek. A szobrot 1963-ban duhajkodó fiatalok megcsonkították, ekkor az Országos Műemléki Felügyelőség törölte műemléki védettségét. Az egyház az építményt elbontotta, a helyreállított szobrot a templom bejárata előtt helyezték el. A község fennállásának 750. évfordulóján, 1997-ben ismét a templom előtti téren (a régi artézi kút fölé) állították fel Madarász József tervei alapján.¹⁸

Hódmezővásárhelyen 1778-ban a róla elvezett téren állították fel szobrát, de az 1950-es években a plébánia elé helyezték át.¹⁹ Csongrádon a Belső városba vezető út mellett emeltek tiszteletére szobrot, amely a kerekárokai Tisza-meder hidján, a Hidi töltésen vitt keresztül. Keletkezésének ideje ismeretlen, 1784-ben már állt. A 19. század első felében felújították, 1787-ben özv. Mészáros Lajosné az egyházzal egyetértésben áthelyezte a Szent János tér déli oldalára. 1929-ben Forgó Mihály és neje, Kocsis Veronka felújította. Az 1970-es években néhány garázda összetörte.²⁰ Óföldségen a templom előtt állt szobra. Miután az időjárás megviselte, elásták. A közelmúltban régészek akadtak rá. A Návayak 1811-ben Gajdoson kőszobrát állították fel, de ez már 1835-ben igen siralmas állapotban volt. A Száraz-ér mellett is állt szobra, talán ez került Földségen a templom elé.²¹

Szegvár jeles tanítója, Forray Máté 1795-ben, nyugállományba vonulásakor a Kurcán átvezető híd bal oldalán állította föl a Szent szobrát. A későbarokk modorban alkotott szobrot 1992-ben a község restauráltatta, és eredeti helyére visszahelyezte.²² Szeged-Szentmihályteleken a Maty-ér hidján vezetett át Szegedet – Röszkén át – Szabadkával összekötő ún. kis szabadkai út. Ennek téglából épített hídja a 18. század végén már megvolt. Valószínűleg építéskor került rá a szobor. A Tisza 1879. évi kiöntésekor a víz gyorsabb levezetése céljából a közeli töltésen robbantással két átvágást nyitottak. Ekkor a lakosok a szobrot biztonságba helyezték, a víz levonulása után visszahelyezték eredeti helyére. Az oroszok bejövetelekor, 1944 őszén lövés érte, a megsérült fejrészt 1955-ben egészítették ki.²³

Szentesen két szobra állt. Egyiket 1800 körül a régi plébánia mellett állították föl. Az új plébánia építéskor ennek kertjébe került. A fűtőmű kerítésének építéskor a szobor feje letört, később el is veszett; talpazatát beljebb vitték. A megcsonkított szobor a plébánia pincéjében vár jobb sorsára.²⁴ A kurcai vámház melletti 18. század végi szobornak csak a talpazata maradt meg.²⁵

Csanádapalotán 1837-ben bontották le a Nepomuki Szent János kápolnát; a benne lévő szobrot – a plébános tervezte baldachinházban – a mai polgármesteri hivatal előtt állították föl. Innen helyezték át a templom délnyugati sarkához. A hatszögű baldachinház öt oldala árkádos kiképzésű. Virágkehely alakú bádog sisakján kereszt áll.²⁶

¹⁸ Tóth Ferenc 2000/d. 168.

¹⁹ Dömötör János 2000. 146.

²⁰ Dudás Lajos 2000/a. 68.

²¹ Tóth Ferenc 2000/c. 105.

²² Labádi Lajos 2000. 602.

²³ Juhász Antal 2000. 587.

²⁴ Rózsa Gábor 1996. 56.

²⁵ Labádi Lajos levéltár-igazgató szíves közlése.

²⁶ Tóth Ferenc 2000/b. 30.

Apátfalván 1824-ben állították föl a Szent szobrát. 1820-ban elöntötte a Maros a falut, az árvíz nyolc ház kivételével egy egész utcát elpusztított. Még abban az évben a házsor helyére tíz láb magas töltést építettek, a védelmi munka során még huszonegy házat le kellett bontani. A népi szemléletű emlékművet egy jómódú parasztszöny építtette. A talpázat fölirata: ÁLLÍTOTTA / ISTENBEN ELNYUGODOTT / KERES APOLLO / 1824. Föléje, hogy az időjárás viszontagságaitól védjék, előbb nádfödelet építettek. A mai köbaldachint az 1930-as években emelték. A négy téglapilléren nyugvó építményt három oldalán falazott mellvéd övezi, a főhomlokzat felől kétszárnyú rostélyajtóval. Szabályos csonka gúla alakú, cseréppel fedett tetőzetten fából ácsolt, négyzetes metszetű tornyocska áll, amelyet szintén cseréppel fedtek. Az építmény közepén, alacsony lábazon áll a szobor.²⁷

Tápé előjárósága 1826-ban kötelezvényben vállalta a szobor fölállítását: „Alább írottak adgyuk mindenek tudokra, a kiket illet, vagy jövőben illehet, hogy minek utána köz előjárói gondoskodással több esztendők olta, ugyan több jószágos adakozásoknak összevgyűjtögetett kész pénzsommájából Nepomuk St; János Martyrnak tisztes emlék képét faragot kőből, minden szükséges tartozékával együtt a Tisza és a Maros kirohanó öntési között gyakortabb Kiss Velencz képpen csillámlik Tápé helységünk Tigérháti töltése alsó oldal végén felállítjuk.”²⁸

Tömörkény községben a templom építését tizenhárom évvel megelőzte az 1890-ben fölállított Nepomuki Szent János szobor.²⁹

Csongrádon Máté István szobrászművész sokat tett a régi hagyomány ébrentartásáért. Mivel a szentről elnevezett téren álló szobrát az 1970-es években összetörték, a művész ajándékban megmintázta alakját. A Nepomuki Szent János szobrával ellátott díszkutat 1987. augusztus 8-án avatták föl.³⁰ Csongrádon a hajóhíd följárójánál 1904-ben is fölállították szobrát, de 1919-ben a harcok alatt elpusztult. Máté István szobrászművész a Tihanyban álló, osztrák műhelyben készült szobornak működőből elkészítette másolatát. A művész ajándékát a hajóhíd feljárójánál 1992. május 16-án áldották meg.³¹

A szobrokat általában kőből faragták, fából csak akkor készült, ha védett helyen állították föl. Alkotóikról nem tudunk semmit. Bizonyára nagy részüket osztrák műhelyekben készítették. Bálint Sándor a dorozsmai templom előtti szobrot népművészeti remekműnek tartja.³² Kivétel nélkül mindegyik szobrot festették. Későbbi bemázolásukat a hívek végezték.

Nepomuki Szent János kultusza Csongrád megyében három jól elkülönülő korszakra osztható. A korai szakasz a 18. század elejétől az 1760-as évekig tart. Ekkor jobbára Szegeden bontakozott ki kultusza. Megyénkben a patrónus iránti határtalan megbecsülés az 1770-es évektől a 18. század végéig számítható. Annak ellenére, hogy XIV. Kelemen pápa 1773-ban fölözlatta a jezsuita rendet, térségünkben nem hanyat-

²⁷ Tóth Ferenc 2000/a. 12. 2000/a. 81.

²⁸ Ifj. Lele József 1989. 91–92.

²⁹ Dudás Lajos 2000/b. 675.

³⁰ Dudás Lajos 2000/a. 68.

³¹ Dudás Lajos helytörténeti szíves közlése.

³² Bálint Sándor 1980. 276.

lott alá kultusza, mert a Jézus Társaság akkorra olyan mélyen beleplántálta a hívek lelkébe a szent tiszteletét, hogy régióinkban a század végéig virágzásáról beszélhetünk. A 19. század az utóélet. Ekkor is előfordul a mélyről fakadó megbecsülés és ragaszkodás, de ez a kultusz hanyatló korszaka.

A 19. század folyamán egyre gyakrabban fordul elő a nem feltétlenül indokolt szoboráthelyezés. Erre legjobb példa Tápé esete. A mély vallási életet élő faluban nem sikerült a szobrot egy helyben megtartani. Eredeti helye a Maros torkolatánál volt. Mivel az 1879. évi nagyvízkor talpazata megbillent, a magasabb fekvésű révházhoz helyezték át. A 20. század elején bekerült a faluba, a Hangya kocsmá elé. Bár faoszlopos zsindegyháza ácsoltak föléje, egy virtuskodó, lerészegült katona letörte a fejét. A kocsmá előtt 1936-ban a plébános kérésére az Elek-féle portára helyezték. Mivel 1939-ben ennek közelében óvoda épült, végül ez elé állították föl. Vele szemben volt a feljáró rámpa, amelyen a komphoz lehetett jutni. Így sok hányattatás után, méltó helyre került. A szobrok ide-oda helyezése valószínűleg összefügg a kultusz csökkenésével is.³³

A szocialista korban egyre gyakoribb lett a szobor csonkítása; a kar, az attribútum, sőt a fej letörése. Előfordult a teljes összetörése is. Kiszomboron H. P. tanácselnök fia is a garázdák közé tartozott, akik megcsonkították a szent alakját, de a község első embere nem a helyreállításban volt érdekelt, hanem a műemléki védetség törlesztésében. Makón a városi tanács városrendezési okokra hivatkozva kötelezte az egyházat, hogy a Szent János kápolnát bontsa le. Valójában soha nem készült olyan városrendezési terv, amely ezt tartalmazta volna. A rendszerváltás idejére a magukra hagyott, útszéli szobrok igen elhanyagolt állapotba jutottak, de a plébániák és a hívek kezdeményezésére megkezdődött följújtásuk.

A szobrokhoz fűződő h a g y o m á n y o k már nem élnek, az ott végzett ájtatoskodásokról nem sokat tudunk. Ahogyan a nagy árvízmentesítő munkálatok befejeződtek, és elmúltak az árvízveszélyek, kezdett csökkenni Nepomuki Szent János kultusza.

A nép magához közelállónak érezte a szentet, ez az elnevezésben is megnyilvánult: Jánosnak, Jánoskának, Tápén pajkosságból *neszepuszi Jánosnak* hívták.³⁴ A szőregi, ószentiváni öregek Ganétaposó Szent János vagy Ganétaposó János néven is emlegették, mert a 19. században az ő neve napja körül taposták a ganét tőzeggé.³⁵

Általánosnak mondható, amit a földéaki Historia domus jegyzett föl a Száraz-ér parton felállított szoborról: Nepomuki Szent János ünnepének előestéjén és nyolcada alatt munkanap, esti órákban processzió volt a szoborhoz és ott litánia. A makói Szent János kápolnában a fölszentelés napján misét mondtak, vigíliáján, valamint egész oktavájában litániát tartottak.³⁶

Szegeden a fuvarosok védőszentjükhöz így daloltak:

Kis szekeres, nagy szekeres,

³³ Ifj. Lele József 1998. 91–95.

³⁴ Ifj. Lele József 1998. 95.

³⁵ Bálint Sándor 1980. 277.

³⁶ Lakatos Pál–Orbán Imre 1995. 88.

*Kis szekeres, nagy szekeres,
Mindég a kocsmára keres.
Még ű a kocsmába tanyáz,
Ökreire Szent János vigyáz.*

A szobrot a 19. század hatvanas éveiben fölújították, ugyanis az egész Szegedet pusztító jégeső Felsővárost megkímélte, és ezt János közbenjárásának tulajdonították. Ezt rendszeresen fölvirágozták és a szív alakú lámpával kivilágították. Az is megesett, hogy a koplalósba szerelmes lány a Szent szobrát borító virágfűzéből vitt haza bájolás végett.³⁷

Bálint Sándor írta: Tápén és Dorozsmán az ünnep előestéjén a hívek Szent Jánost járták, azaz körmenetben megkoszorúzták szobrát. A Szeged környéki búcsúok, amikor a hidon, kompon mentek, az ő litániáját mondták.³⁸ A tápéi szentről azt tartották: „*Ha möghalli az éjféli misére hívó első harangszót, akkor lémén a Tiszára. Iszik belüle, azt akkor visszamén a helyire*”.³⁹ Szentmihályteleken nagyon szép hagyomány volt, hogy Szent Jánost a legények és a lakodalmások neve napján muzsikaszóval fölköszöntötték, hasonlóképpen az arra járó lakodalmások is, de máskor is muzsikáltak tiszteletére.⁴⁰

A szegedi Bitó János halász életrajzában elmondja: halbicskáját „az öreg Sziráki készítette remekbe, 16 pengő forintért. Az egyik oldalára rá volt vésvé Nepomuki Szent János, a vizek védőszentje, a másik oldalon egy ponty és az én monogramom. Statner vésnök véste rá 4 forintért. Ettől a bicskától meg nem váltam volna a világért, ha útra keltem, mert föl volt szentelve. A felsővárosi plébános úr, Orbán Jácint szentelte föl és úgy ragaszkodtam ehhez a bicskámhoz, mint valami talizmánhoz. Ha baj fenyegetett, csak a zsebembe nyúltam, megmarkoltam és mindjárt éreztem, hogy könnyebb a lelkem, velem van az én védőszentem a bicskára vésvé.”⁴¹

A némaság és a hírvivés egyaránt jellemzője a hagyománynak. Amikor 1719-ben fölnyitották a sírját, a legenda szerint a Szent nyelve sértetlen maradt. A nyelve jelképpé vált, mert ez a nyelv hallgatni tudott. A legenda szerint vízbe fulladása után, a vértanú megdicsőült. Ahogy felmerült a habokból, ragyogó fény övezte, és a nép hírül vitte az eseményt. Ennek a momentumnak az emlékére Apátfalván a Szent János szoborhoz hírharangot állítottak. A halált a harangozó a hírharanggal adta hírül. Ha férfi vagy fiú volt a halott, három rövidet, egy hosszút; nő vagy lány elhunytakor két rövid, egy hosszú volt a jelzés.⁴² Csanádpalotán két harangot áldottak meg a szent nevével. Ezek is hírharangok voltak.

Csongrád megyében a bánságiakhoz képest megkésve bontakozott ki kultusza, de az 1770-es évektől oly nagy tisztelet övezte, mintha magyar szent lett volna. A Tisza, Maros, Kurca, Száraz-ér árveizeivel gyakran meglátogatta a megye területét,

³⁷ Bálint Sándor 1980. 276. 1998. 2. 403.

³⁸ Bálint Sándor 1938. 247.

³⁹ Ifj. Lele József 1998. 95.

⁴⁰ Bálint Sándor 1980. 276. Juhász Antal 2000. 587.

⁴¹ Bálint Sándor 1980. 275. 1998. 2. 410–411.

⁴² Tóth Ferenc 2000/g. 81.

ezért őszinte szívvel fordultak patrónusukhoz. Talán éppen az árvizekkel függ össze, hogy térségünkben nem annyira a templomok lettek kultuszának helyei, hanem az útszéli szobrok. Míg a templomoknak, kápolnáknak a szent tisztelésére történő felszentelése jobbra felső javaslatra, plébános sugallatára történt, a szobrok közül sokat népi kezdeményezésre emeltek. Így az egész közösség magáénak érezte.

IRODALOM

- ASZTALOS P. Kálmán
1973 Csanádpalota szakrális (istentisztelethez tartozó) emlékei. Csanádpalota. Kézirat.
- BÁLINT Sándor
1938 Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Budapest.
- BÁLINT Sándor
1980 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. 3. Szeged.
- BÁLINT Sándor
1988 Ünnepi kalendárium. 2. Szeged.
- DÖMÖTÖR János
2000 Hódmezővásárhely. In Csongrád megye építészeti emlékei. Szerk. Tóth Ferenc. Szeged, 107–152.
- DUDÁS Lajos
2000/a Csongrád. In Csongrád megye építészeti emlékei. Szerk. Tóth Ferenc. Szeged. 37–75.
- DUDÁS Lajos
2000/b Tömörkény. In Csongrád megye építészeti emlékei. Szerk. Tóth Ferenc. Szeged, 675–676.
- JUHÁSZ Antal
2000 Szeged-Szentmihálytelek. In Csongrád megye építészeti emlékei. Szerk. Tóth Ferenc. Szeged. 587.
- KASSAI Vidor
1941 Emlékezései. Budapest
- KISS Mária Hortensia
1940 Kiszombor története. Makó.
- LAKATOS Pál–ORBÁN Imre
1995 Egyházlátogatás a makói Szent István-plébánián 1835-ben és 1859-ben. In Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti tanulmányok. Studia Historica. 1. 51–135. Szeged.
- LABÁDI Lajos
2000 Szegvár. In Csongrád megye építészeti emlékei. Szerk.: Tóth Ferenc. Szeged. 599–603.
- IFJ. LELE József
1998. A tápaiak hite. Tápé.
- O. CSEGEZI Mónika
2000 Szent György templom. In. Csongrád megye építészeti emlékei. Szerk.: Tóth Ferenc. Szeged, 540.
- POLNER Zoltán
1985 Koronával koronázzák. Makó környéki népi imádságok és Krisztus-legendák. Makó.
- RÁCZ István
1980 A tanyarendszer kialakulása. In A magyar tanyarendszer múltja. Szerk. Pölöskei Ferenc–Szabad György. Budapest, 1980. 97–148.
- RÓZSA Gábor
1996 Szobrok, emlékművek, köztéri alkotások. In. Szentesi ki kicsoda és városismertető. Szerk.: Bodrits István. Szentés. 56.
- TÓTH Ferenc
2000/a Apátfalva. In Csongrád megye építészeti emlékei. Szerk. Tóth Ferenc. Szeged. 9–14.
2000/b Csanádpalota. In Csongrád megye építészeti emlékei. Szerk. Tóth Ferenc. Szeged, 27–30.

- 2000/c Földeák. In Csongrád megye építészeti emlékei. Szerk. Tóth Ferenc. Szeged, 103–106.
 2000/d Kiszombor. In Csongrád megye építészeti emlékei. Szerk. Tóth Ferenc. Szeged, 159–168.
 2000/e Óföldeák. In Csongrád megye építészeti emlékei. Szerk. Tóth Ferenc. Szeged, 289–295.
 2000/f Makó. In Csongrád megye építészeti emlékei. Szerk. Tóth Ferenc. Szeged, 179–263.
 2000/g Apátfalva. Száz magyar falu kincsháza. Budapest.

The Cult of Saint John of Nepomuk in Csongrád County

Saint John of Nepomuk was regarded patron saint of the Banat. His strong local cult - which can be owed to the Germans and Jesuits who settled down here bringing their pious folk religion – had a nationwide influence. Since after the liberalising wars against the Turks, the Banat was directed from Vienna from the administrative point of view - the county system was only re-established by Maria Theresa in 1779 - this region was considered such an isolated land as far as intellectual life was concerned that the saint's cult was spread not by the aforementioned Germans and Jesuits in Csanád and Csongrád counties but with the help of the Franciscans.

The Saint's cult in Szeged began to flourish about half a century earlier than in other settlements in Csongrád county. Seven years prior to his canonisation, in the church of Szeged-Alsóváros a side-altar was raised to the saint's honour and Viennese artist was commissioned to paint the altarpiece. Three statues of St. John of Nepomuk were erected near the river Tisza. His cult ceased to exist also in Szeged first, which was in connection with the town-restructuring project that followed the 1879 Great Flood.

In Csongrád county some churches, chapels and side-altars were erected in his honour, but this cult spread mainly along the rivers Tisza and Maros and other waters. He was patron saint of water riders and travellers. His statues were raised in settlement centres, on bridges, at the feet of ferries, on water routes and on the sides of roads. He was as greatly respected as a Hungarian saint. With the completion of river regulations and embankment works his cult surpassed.

On the eves of festive days of the saint his statue was wreathed in a procession. In the village of Szentmihálytelek wedding celebrators paid tribute to the Saint with music. In the village of Apátfalva a passing bell was hung next to his statue and when somebody passed away, the bell was used to tell whether the deceased was a man or a woman. Nowadays more and more of his statues are being restored.



1. A csanádpalotai templom főoltárképe. (Tóth Ferenc felvétele)



2. A makói szobor. (Tóth Ferenc felvétele)



3. A kiszombori Nepomuki Szent János szobor baldachinházzal
(Tóth Ferenc felvétele)



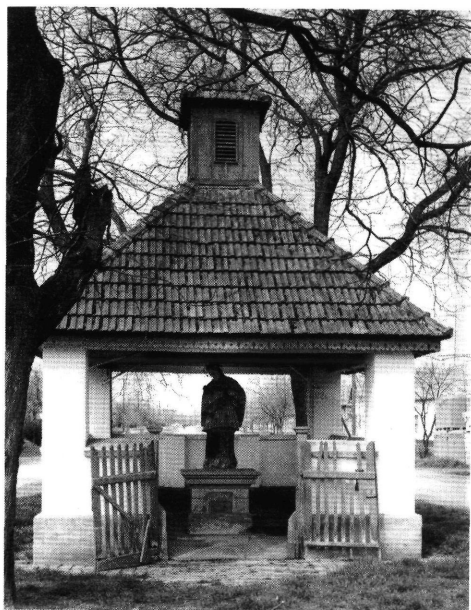
4. A kiszombori Nepomuki Szent János szobor 1965-ben
(Tóth Ferenc felvétele)



5. A szegvári szobor az 1992. évi restaurálás után (Vígh László felvétele)



6. A csanádpalotai szobor a baldachin házzal (Dömötör Mihály felvétele, 1995)



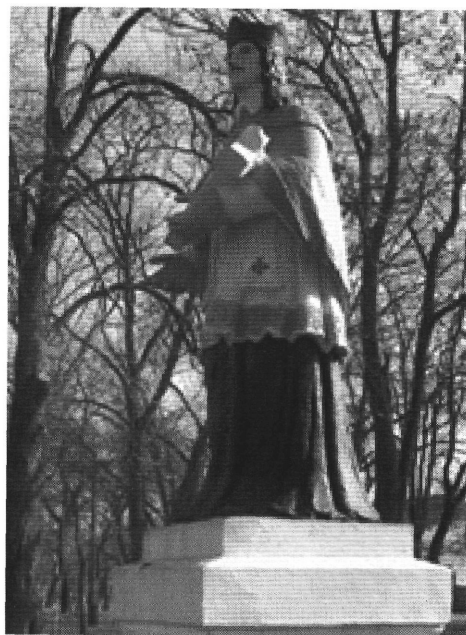
7. Az apátfalvi szobor és baldachin ház (Dömötör Mihály felvétele, 1995)



8. Csongrádi díszkút Máté István alkotta bronzszoborral. (Dudás Lajos felv.)



9. Máté István legújabb csongrádi szobra Nepomuki Szent Jánosról. (Dudás L. felv.)



10. A földeáki templom előtt álló szobor (Tóth Ferenc felvétele)



11. A szentmihályteleki szobor. (Győző Molnár Ferenc felvétele, 1990.)



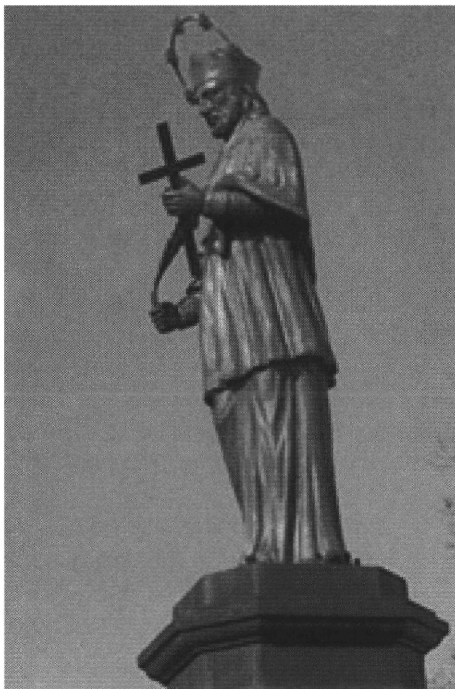
12. A sándorfalvi szobor (Juhász Antal felvétele 1980.)



13. A kiskundorozsmai szobor
1811-ből. (Juhász Antal felvétele, 1980.)



14. A szent szobra Tápéról.
(Ifj. Lele József felvétele)



15. A hódmezővásárhelyi szobor

*„Jó Istenem azt add érni nékem
Hogy szép hazám szabad legyen.
Hozd rá a szabadság napját
Áld meg a magyar hazát”*

(Maksa Mihály butellaverse)

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc Csongrád megyei emlékei a tárgykultúrában

MARKOS GYÖNGYI

(Makó, József Attila Múzeum)

Az évfordulók – a kampány jellegű megmozdulások sokaságának ellenére – mindig jót tesznek egy-egy téma földolgozásában, föl kutatásában. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc folklór és tárgyi emlékeinek gyűjtésében ugyanez tapasztalható.

Már az ötvenedik évfordulóra jelentek meg könyvek, kiadványok, amelyekben találunk a népeletre vonatkozó leírásokat, rajzokat, képeket, visszaemlékezéseket.¹ Ezek a kiadványok a 19. század végének politikai ellentmondásosságát tükrözik.

A szabadságharc 100 éves évfordulója alkalmából széleskörű gyűjtőmozgalom indult emlékeinek felkutatására, elsősorban a folklór területén. Ennek eredményeképpen 430 faluból kb. 50 ezer adat érkezett be a budapesti egyetem Folklór Tanszékének adattárába. A népköltészeti alkotásokon kívül összegyűjtötték a kötetlenebb elbeszéléseket, emlékeket, adatközléseket, amelyek tükrözték a történelmi ismereteket, valamint az eseményekről alkotott véleményeket.

Ennek feldolgozásaként jelent meg Ortutay Gyula: Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiiban című tanulmánya,² illetve Dégh Linda önálló kötete A szabadságharc népköltészete címmel³. Meg kell jegyezni, hogy a tanulmányok magukon viselik koruk politikai szemléletét. Példaként Ortutayt idézem: „S ma már úgy emlékeznek vissza e száz esztendő s idősakra, mint a megvalósult szabadság népe, ezért hasonlítják Rákosi Mátyás munkáját Kossuthéhoz, ezért tartják Kossuthot is a nép olyan vezérének, mint a nagy Sztálint.”⁴

A szabadságharc 150. évfordulójára megjelent Hősök és vértanúk c. könyv bevezetőjében Dömötör Ákos, a kötet szerkesztője a következőképp ítélte meg az 1952-ben kiadott népköltészeti kötetet: „Dégh Linda, aki a folklór tanulmányozásában fontosnak tartotta a szociális szempont érvényesítését, a szabadságharc mondái közül azokat a szövegvariánsokat válogatta ki, amelyek esztétikai értéket képviseltek. Emi-

¹ Szabadságharcunk emléke, 1848-1898, szerk.: Boross Vilmos; Ezernyolcszáznegyvennyolc, Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben, szerk.: Jókai Mór, Bródy Sándor, Rákosi Viktor, Budapest, 1898.

² Ethnographia LXIII. 1952.

³ Budapest, 1952.

⁴ Ortutay, 1952. 306.

att természetesen elsikkadt a hagyományozódásban érvényesülő variálódás folyamatának bemutatása és számos törvényszerűség megállapítása.”⁵

Mindezekkel együtt a tanulmányok forrásértéke vitathatatlan, nélkülözhetetlen a későbbi kutatás számára.

A 19. század végén, a 20. század elején, ha nem is ilyen tömeges formában, a forradalomhoz és szabadságharchoz kapcsolódó tárgyak gyűjtése is megfigyelhető. A magánszemélyeken kívül élen járt ebben a Kolozsvári Országos Történelmi Erekllye - Múzeum, amely „Kossuth Lajos születésének 100. évfordulóján, a Mátyás király lovas szobrának leleplezési ünnepélyéhez kapcsolódóan, a még élő 1848-49-es katonák képeiből egy nagy kiállítást kívánt rendezni.”⁶Felhívásuk eredményeképpen „Hódmezővásárhelyen Plohn József, a patrióta fotográfus személyében akadt vállalkozó az egykorúan díjazatlan feladatra”⁷, s 154 katona hiteles arcképe maradt az utókorra.⁸

Nagy értéket képviselhetek a forradalomhoz és szabadságharchoz kapcsolódó tárgyak, alkotások. Erről tanúskodik pl. a hódmezővásárhelyi 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállítás, amelynek néprajzi részlegében két tárgy is volt kiállítva: egy tábori kávéfőző 1848-ból és egy fa legyező, amelyet Rónay Mihály alispán készített 1849-ben az aradi várban.⁹

A centenáriumi gyűjtéshez kapcsolódik Vajkai Aurél kutatómunkája. Ő a forradalom és szabadságharcnak a népművészetre gyakorolt hatását vizsgálta.

Az 1848-49-es polgári forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából kiállítást rendeztünk a makói József Attila Múzeumban „Népelet 48-ban – 48 a népeletben” címmel. A kiállítás a Csongrád megyei múzeumok, a szentesi levéltár, a Néprajzi Múzeum kerámiagyűjteménye, az orosházi Szántó Kovács János Múzeum és néhány magángyűjtő anyagából állt össze.

Kiállításunkat az alábbiak szerint készítettük el. Egyrészt szándékunkban állt bemutatni a múlt század közepének mindennapi tárgyait, amelyek között a forradalom és szabadságharc időszakában a magyar parasztság a Dél-Alföldön élt. Másrészt szerettük volna szemléltetni, hogyan maradt fenn a forradalom és a szabadságharc emléke, eszmeisége a parasztság hagyományában. Az anyaggyűjtés során derült ki, hogy viszonylag szép számmal található gyűjteményeinkben a forradalom és szabadságharc tárgyi emléke (kokárdák, zászlók, fegyverek, sapkák stb.). Ezért harmadik tematikai egységként ezeket állítottuk ki.

A kiállítás rendezésére az ösztönzött, hogy fölmérjük: hogyan maradt meg a parasztság hagyományában a polgári átalakulást elősegítő forradalom és egy – tulajdonképpen vesztes – szabadságharc emléke. Nyomon követhető-e a változások tudati vagy tárgyasult formában?

A kérdéssel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a megfigyelések, vizsgálatok meglehetősen szűk területre korlátozódtak. A tárgyak egy része elkopott, eltört, el-

⁵ Dömötör Á., 1998. 7-8.

⁶ Dömötör J., 1992. 170.

⁷ Szabad Gy., 1992.5.

⁸ Plohn J., 1992.

⁹ A Hódmező-vásárhelyi ipari és mezőgazdasági kiállítás útmutatója. Hódmezővásárhely, 1904.

használódott. A megmaradtak közül is csak töredék került be a múzeumok gyűjteményeibe.

Vajkai Aurél a forradalom és a szabadságharc 100. évfordulójára készült tanulmányában megállapította, hogy – a parasztság konzervativizmusa miatt – az 1848-49-ben készült tárgyak többsége nem kötődik a forradalomhoz és szabadságharchoz. Az ebben az időben készített tárgyakat legtöbbször csak az évszám köti össze korával. Mint írja: „... a mindennapi élet eléggé zökkenőmentesen gördült tova a maga útján a még oly kavargó külső események közt is. Éppúgy bevéste a fazekasmester a butéllába a megrendelő nevét, vagy valamilyen jóízű ivórigmust, mint annak előtte, a széktámlára éppúgy rávésték az 1848-at, mint akármelyik előző évet, az ANNO is életben volt még, a használati tárgy is megkapta dátumát, de semmiféle megjegyzést nem fűztek e nevezetes évszámhoz...”¹⁰

Térségünkben a szabadságharc eseményeivel közvetlen kapcsolatba egy néprajzi tárgy hozható, amely a Móra Ferenc Múzeumban van: egy szürke pereculacs. Rajta az alábbi felirat olvasható: „Légrádi György 1848. készült Pápán. „Asz N Őrseregnek”. Vajkai Aurél erről megjegyzi: „Ez azonban már gyáripari terméknek tekinthető és így nem a nép ösztönös megnyilatkozásának kifejezése.”¹¹

A forradalom és a szabadságharc eseményeit, emlékeit idéző tárgyak részben közvetlenül a szabadságharc bukása után, többségében azonban a múlt század végén keletkeztek. Elsősorban népművészeti alkotások, ritkábban használati eszközök.

A tárgyakon leggyakrabban alkalmazott szimbólum az *országcimer*, amely önállóan, *hazafias szöveg* vagy évszám kíséretében található. A *szomorúfűz* ábrázolása vagy szövegben említése a szabadságharc bukására utal. Népművészeti tárgyainkon ritkábban találkozunk katonák, *honvédek* ábrázolásával.

Mint említettem, a szimbólumok közül leggyakoribb a címer, amely általában cserépedényeken és a fa tárgyakon (borotvatok, mézeskalács ütőfa, stb.) található, de a szűcsök és szűrszabók is rávarrták subára, szűrre.

A magyar címer díszítőelemként negyvennyolc előtt is előfordult. A reformkorban egyre határozottabban a nemzeti önérték kifejezésére szolgált. A köztudatban úgy élt, hogy a koronátlan, ún. *Kossuth-címer* 1849 tavaszán vált hivatalossá. A Kossuth címer történetéről részletesen ír Selmeczi Kovács Attila az *Ethnographia* 1999/1 számában.¹² Ebben megállapítja, hogy „...a szabadságharc leverése után is mindkét címerforma, a koronás és a korona nélküli egyaránt a nemzeti tudat megőrzését, a Habsburg-önkényuralommal való szembenállást juttatta kifejezésre...”¹³

A néprajzi tárgyakon lényegesen kevesebbszer fordul elő a koronátlan, mint a koronás címerábrázolás.

A népművészeti tárgyak címermotívumai a hivatalos koronás államcímer leegyszerűsített változatai. A pajzs alakja szerint lehet kerek talpú, csücskös talpú, de van ovális, kerek és gyakori a reneszánsz tárcsapajzs-forma is. A hivatalos címert körbe-

¹⁰ Vajkai A., 1998. 8.

¹¹ U.o.

¹² Selmeczi Kovács Attila 1999. 3-23.

¹³ U. o. 13.

ölelő cserfaág és olajfaág szintén fellelhető a cserép- vagy fatárgyak címerdíszen is, gyakran átváltozva egyszerű leveles ággá. Ez néhol virágban, például tulipánban végződik.¹⁴

Tárgyainkat anyaguk szerinti csoportosításban mutatom be, melyek többségét a fazekas, illetve famunkák alkotják.

Cserépedényeink közül a leggazdagabb tárgycsoportot a *butellák* alkotják. A butellák egy részén a címer az egész butellaoldalt kitölti, esetleg rövid szöveg (pl. „*Éljen a haza*”, „*magyar korona*”) kíséri (1., 2., 35., 37. kép).

A címerábrázolások mellett gyakori a butellaverseket befejező rövid mondatok, feliratok alkalmazása. Pl.: „*Éljen a haza!*”, „*Áldás legyen szép hazánkra*”, „*Éljen a magyar még a neve fent tart*”, „*Éljen a haza, éljen a nemzet, éljen a köztársaság*” (8. kép).

Hosszas, hazafias szövegek felírása is megfigyelhető a butellákon.

Itt kell említést tenni a hódmezővásárhelyi Maksa családról, akiktől mind a Néprajzi Múzeum, mind a vásárhelyi Tornyai János Múzeum gyűjteményében témánkhoz kapcsolódóan sok szép tárgy maradt fent. Négy testvérről van szó, akik mind a négyen fazekasok lettek. Közülük a leghíresebb Maksa István (1840-1902), akinél a testvérek is tanulták a mesterséget. Rá így emlékezett lánya 1955-ben: „az én apámnak az volt a legkedvesebb, a magyar korona, egyik oldalán cserág, a másik oldalán makkág.”¹⁵ Maksa István mellett bennünket mégis jobban érdekel Maksa Mihály (1851-1908), aki mind címerábrázolásával, mind hazafias szövegű butelláival tűnik ki.

Maksa Mihály gimnáziumba járt, latint tanult, pap akart lenni. Ebben édesapja korai halála megakadályozta. Szép ívű vonalvezetése, díszítményei, írásképe – mind egy magasabb műveltségű fazekas mestert mutat be, aki „tudatosan vállalta műveit.”¹⁶

Zöld mázas butellái általában nagyok, némelyik kissé vállas. A feliratot rendszerint vonalzóval húzott kettős keret veszi körül, felül pedig körzővel többszörösen húzott félkör alakú keret, ferde vonalakkal rácsosva. A mester a keskeny oldalra egy zsinóros díszet vagy “halálfog”-nak nevezett díszítményt tett. Gyakran egyik oldalra egyiket, másik oldalra másikat. Ritkán előfordul a hullámvonalba helyezett karéjos levélsor, ez kerülhetett a butella keskeny oldalára, de a hátára is.

A butellák legfőbb dísze a szöveg, annyira, hogy a hosszú felirat kedvéért elmarad – az általában Maksákra jellemző – alsó rácsosított félkör. A szöveg két részre oszlik. Az egyik a tréfás hangú ajánlás, amelybe belefoglalja a tulajdonos nevét. A butellaszövegek másik csoportja, amelyben áldást kér a hazára. Egyes versszakokat önállóan vagy másokkal kiegészítve, esetleg variálva is megtalálhatjuk munkáin.

1880-tól rendszeresen írta butelláira az alábbi versszakot, amely fohásznak is beillik:

*„Szentséges Úr Isten Magyarok Istene
árasz el áldásodat a magyar nemzetre*

¹⁴ Nagy V. 1991.

¹⁵ Kresz M. 1966. 115-152.

¹⁶ U. o.

*hogy el ne ronthassa semmiféle veszedelem
a nemzet jóllétű s boldog lehessen”*

Néha kiegészítette az alábbi sorral:

“Imádott Istenem hald mit óhajt gyermeked.”

Ezen a butellán az alábbi bevezető butellavers olvasható:

*„Hódi Ferencz az
én nevem meg jön ak-
kor az én kedvem ha
butellám kezemben
tartom belőle bűven
ihatom. Vivát. “ (3. kép)*

A fenti s az alábbi tartozik két legismertebb hazafias butellaversei közé, amelyek a kortársakra is hatottak:

*„Jó Istenem azt add érni nekem
hogy szép hazám szabad legyen
Hozd rá a szabadság napját
Áld meg a magyar hazát.”*

Egy ilyen feliratú butella az 1948-as, centenáriumi kiállításon is szerepelt. Bár Kresz Mária a kiállítást bemutató, rövid cikkében nem említi Maksa Mihály nevét, szinte biztos, hogy az ő munkájáról van szó. Kresz Mária szerint: “a felirat nyilván az elnyomás évei sóhaját őrzi”.¹⁷

Maksa Mihály a Nemzeti dal első négy sorát több butellára írta rá, erre az első adatunk 1886-ból van. Önálló közlésén túl mondanivalója megerősítésére a „Talpra magyar” sorai alá a következő verset is írta:

*„Régen veri már a magyart a teremtő
azt se tudja milyen lesz a jövő, és
lesz-e még ezen a földön vig napja,
örüljön-e, búsuljon-e nem tudja.”*

A bemutatottakon kívül a következő szövegeket írta butelláira, amelyek szintén egy-egy imába foglalt kívánságnak felelnek meg:

*„Elégeld meg a szenvedést
oh nemzeted Istene
légyen már a Magyaroknak
is egyszer örömmünnepe
hozz rá a béke napját
Áld meg a Magyar hazát”,
(vagy) „a sokat szenvedett magyar hazát”.*

*„Áld meg Isten ezt a hazát
ennek minden morzsa porát
híts rá áldást elég bűven
és örömet a jövőben*

¹⁷ Kresz M. 1949. 348.

*Áld meg Isten ezt a hazát
ennek minden derék fiát
szerencsével gazdagsággal
örömmel és boldogsággal
éljen a haza”*

*„Isten adj hazánk felett
Tiszta fényes szép eget
Partjain Tiszánk Dunánknak
Áldva száljon felleged”*

A fenti verset néha kiegészítette a mester még egy versszakkal:

*„Mézed önts Tokaly borába
búzát a föld ugarába
mely tart anyi éven át
boldogítsa Szép honát”*

Nem bizonyított, de sejtésem szerint a Maksa család kezéből került ki a Szózat első versszakának butellára karcolása is (4. kép).

Formájában és színvilágában is más az a butella, amelyet Tódor(?) Pál vásárhelyi fazekas készített 1874-ben. A makói múzeum gyűjteményében található butellára a következő verset írta:

*„Isten áldja meg a magyart,
tartson neve míg a földtart,
paraditsom hazájába éljen,
mint hal a dunába.”*

Vásárhelyi fazekas munka az 1893-ban készült, címeres könyvbutella „*éllyen a haza*” felirattal.

A butellák másik sajátos csoportját a makói mesterek készítették. A szögletes, zöld mázas makói butellákra általánosan jellemző, hogy nagyobbak, vállasabbak, mint a vásárhelyiek. Az 1880-as évektől jellegzetes motívuma a szomorúfűz, amelyben a kutatók a bukott szabadságharc jelképét látják, az elválás, kivándorlás, elvándorlás kifejeződését.¹⁸ Kiss Antal és Szabó György fazekasok alkalmazták leginkább ezeket a motívumokat.

A butellák egy részén a szomorúfűz az egész butellaoldalt kitölti (38. kép). Előfordul, hogy a másik oldalán címer van. Az egyiken pl. a címer körül a következő fölirat olvasható: „*Éljen a haza – a barátság Amen*”. A címer alatt: „*készült Nagy Mihálynak Makón 1885*”, s folytatódik a szokásos butellaverssel (5. kép).

Szabó György munkáján a szomorúfűz az egész butella-oldalt kitölti, illetve a szomorúfűz fölött „*Éljen az igazság 1883*”, alatta „*Szomorú fűz Földig ér az ága*” fölirat olvasható. A butella másik oldalán az „*Éljen a haza*” fölirat található, és a szokásos butellaverssel folytatódik. (7. kép)

A makói butellák másik részén csak szövegben utalnak a szomorúfűzre.

*„Nagy Sándor é ez
a butella fojam*

¹⁸ Kresz M. 1990. 378.

mentén szomorúfűz
atyám anyám men
nem kel én szerel
mem tőled válnom”

“Szülőföldemből távozom
ah méjen Fály szívenben
ma bútsúzom ma indulok
Érted tsak egy szív dobog
ne sily tovább és hadj menni.” (NM. 55. 1. 1.)

A szomorúfűzes butellák között sajátos helyet foglal el az, amelyet Vörös Lászlónak készített Kiss Antal. Egyik oldalán fűzfára felakasztott fegyverek láthatók. (1. rajz) Másik oldalán a címer fölött „*Aldás és béke*” fölírat olvasható (6. kép).

Szirbik Ferencnek készítette Kiss Antal, a címer körül rozmaringos-leveles ágas butellát, melynek felirata „*Éljen a haza.*”

A butellák között különleges helyet foglalnak el a szentesi múzeum gyűjteményében található h o n v é d - butellák (36. kép).

A cserépedények közül a *kulacsok* díszítésére a butellákhoz hasonlóan gyakran alkalmazták a fazekas mesterek a címert festett, domborműves kidolgozásban vagy karcolt technikával. A címer helye lehet a kulacs előlapjának közepén, a többi díszítmény között (10., 39., 42. kép). Gyakori, hogy a kulacson egyedüli dísz a címer. Előfordul, hogy a címer alatt „*éllyen*” felirat található (40.kép).

Más stílust képvisel a pereckulacs, barokkosba hajló, indás-leveles címerképével. Áttört technikával készült (41. kép).

Mint a butellákon, a kulacson is gyakran előfordult, hogy hosszabb szöveg végén rövid mondattal utalt a mester hazafias érzelmeire: „*Éljen a magyar nemzet*”. (9. kép).

Vásárhelyi fazekas készítette a vörös mázas boros kancsót, helyi nevén *mihókot*. Rátétes, festett címerét hazafias szöveg veszi körül „*...legyél vidám lelkes magyar, míg gyász sirboltod el nem takar*” (44. kép).

A cserépedények között egyedi példány a hódmezővásárhelyi fehér-zöld mázas *gyufatartó*, amely hátlapjának közepén stilizált címer látható (32. kép).

Vásárhely népének írásbeliségére utal a *tintatartó* vagy *kalamáris* korai megjelenése (1820).¹⁹ A 19. század második feléből számunkra két különböző, eltérő stílusban készült tintatartó érdemel figyelmet. Az egyik zöld mázas, elülső oldalán áttört díszítés. Hátlapját teljesen kitölti a két leveles ág által övezett, formában préselt domborműves címer (11. kép). A másik Maksa Mihály munkája 1889-ből. Hátlapja vörös alapú, rajta fehér írókával festett magyar címer. Különlegessége, hogy tintatartón csak ritkán fordul elő írókával festett címer. Hátoldalán felirat: „*Készült 1889. április 12-én Maksa Mihály MK tálas HMVásárhely*”. (12. kép)

Maksa Mihály újabb említésekor két különleges Maksa címert is bemutatunk, amelyeket a tornác oszlopaire, a fehérre meszelt „*kölábakra*” helyezett (45. kép). Ezek a munkák is hozzátartoznak a mester személyiségéhez, aki a házát saját ízlésére formálta, ellátta falitáblákkal, feliratokkal. Ezek közé tartozik a képen látható, nagy mé-

¹⁹ Kresz M., 1990. 360.

retű magyar címer 1891. évszámmal. Hátlapján olvasható: „*Maksa Mihály tálas MK HMVHelyt 1891 év jun 18*” (14. kép)

Tálat általában nagy tömegben, több félélt készítettek a fazekas mesterek, amelyek a használatban jobban elkoptak, eltörtek, mint az inkább megbecsült egyedi darabok. Különösen becses id. Maksa István munkája, az ún. első tál vagy nagytál, benne legkedvesebb mintája, a magyar címer (43. kép).

Ezt a tálat Kresz Mária Maksa István szomszédjában találta meg. A szomszédok 1888 után költöztek oda, tehát 1888–1902 között készült.

A keménycserép tányérok egyik kedvelt díszítő motívuma volt a magyar címer, amely alatt gyakran „*Éljen a haza*”, „*Éljen a magyar*” felirat olvasható (13. kép).

Második nagy tárgycsoportunkat a *famunkák* alkotják.

A fa megmunkálása során is gyakran alkalmazott díszítőelem volt a címer. A különböző díszítő technikák (faragás, karcolás, vésés, spanyolozás) mindegyikénél találkozunk vele. Ebben a tárgycsoportban található a legtöbb olyan munka, amelyeket specialisták, paraszt- vagy pásztorfaragók készítettek. A borotvatokok, mézeskalács ütőfák, hangszerek és egyéb egyedi tárgyak tematikai, formai, és technikai sokszínűségről tanúskodnak.

A *borotvatokok* karcolt, faragott vagy spanyolozott technikával készült tárgyain a címer elhelyezése változatos, mindig illeszkedik a tárgy formájához. Legtöbbször a díszítmény központi helyén található (16., 46. kép). Más esetben a címer szinte megbújik az indák, levelek között, mégis észrevehetően rejtették el (18. kép), ill. a karcolt, egymással háttal fordított címerkép teljesen betölti a borotvatok felületét (17. kép).

A figurális ábrázolásnak kevés emléke maradt fenn gyűjteményeinkben. Ezért különösen becses tárgy a szegedi Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében található sötét bordó borotvatok, amelynek fedőlapjára karcolással készített két emberalak között a magyar címer, valamint két zászló látható (2. rajz).

A könyv alakú borotvatokok mellett láthatóak az újabb típusúak is. 1863-ban készült Berta Pálnak az a darab, melyben a címer arányai az érdekesek (19. kép).

Karcolt, spanyolozott díszítményű az Apátfalváról Makóra került borotvatok. Felirata: „*Emlékiül, készült az 1866-dik évben*” (20. kép).

A Nyugat-Európából származó *mézeskalácsos* mesterség kedvelt termékei között szerepelt a baba, a szív és a huszár. A hódmezővásárhelyi, a szentesi és makói mesterek a szabadságharc bukása után gyakrabban készítették a vásárfiába vitt huszár, kard és ló figurája mellett a címeres darabokat is. A mesterek faragták a címerképet önállóan (22. kép), mások a hagyományos díszítési módok közé vették a címert (23. kép).

Érdekes az a vásárhelyi kard nyomódúca (ütőfa, mintafa), amelynek markolata állatfejen végződik, pengéjén leveles ág, virág, közöttük mintegy belerejtve található a korona (21. kép).

Ivócsanak kevés található vidékünkön. A fennmaradt példányokat sem díszíteték gazdagon.²⁰ Egy címeres ivócsanak az 1901-es ipari kiállításra készült Szentesen

²⁰ Nagy V., 1990. 473.

(KJM 54.408.1.).

Az orosházi Szántó Kovács János Múzeum gyűjteményében található *faragott polcról* nem sokat tudunk. Ránézésre megállapítható, hogy nem avatott kéz munkája. Házi használatra készült. Áttört faragásában nagyméretű címer található (27. kép).

Festett fa tárgyunk kevés van, amelyen nyomát találnánk a forradalom és szabadságharc utóéletének. Ezek közé tartozik a Tótkomlósról a szegedi múzeum gyűjteményébe került, halványkék alapon díszített *pipatórium* (47. kép). Két szempontból is érdekes. A címer közepén van ugyan, de nem központi helyet foglal el. Leginkább szembetűnő a faragvány tetején látható honvéd figurája, amely két kezével elnyomja a kétfejű sast. Szimbolikája egyértelmű. Vajkai Aurél 50 évvel ezelőtt a békéscsabai múzeum gyűjteményében találta meg ennek párhuzamát, s mint egyedi tárgyat említi. Összehasonlítva a két tárgyat, elképzelhető, hogy ugyanaz a mester alkotta mindkettőt.

A szegedi múzeum gyűjteményébe 1913-ban került *kisláda* előlapján festett címer kapott helyet. Festése alapján feltételezhető, hogy a motívum átfestés útján került rá (15. kép).

A csongrádi Tari László Múzeum gyűjteményéből való, a szegedi múzeum népművészeti kiállításán látható *tekerő* fedelét kívül-belül festett, csontlemez berakásokkal kialakított magyar címer és szomorúfűz díszíti. Főlirata: "*Kovács Gergely é készült 1884 ára 77 forint*" (TLM 71. 1. 122).

A citera (26. kép), kisszék (28. kép) és a törülközőtartó (25. kép) készítői szervesen folytatták a századforduló faragó hagyományait.

Az előzőeknél lényegesen kevesebb *bőrből* és *textilből* készült tárgy maradt fenn, ami az 1848-49-es forradalom és szabadságharc emlékét őrzi. Ennek oka elsősorban maga az anyag: mind a bőr, mind a textil nehezebben viseli az idő múlását, mint például a cserép.

Néhány címeres dohányzacskó (31. kép), egy asszonysuba (egyedül koronázatlan címerrel) és egy kocsis szűr képviseli ezt a tárgycsoportunkat (48-49. kép).

A Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében található fakulacs bőrrózsáját hímzett címer díszíti. Ez nem vidékünkön, hanem Debrecenben készült.

Fából, áttört faragással készült karperec első egysége (30. kép), tűzcsiholó acél középdisze s a gyöngyszövéssel készült kulcstartók címere mind egészen apró tárgyakon található. Készítésük nagy türelmet, ügyességet kívánt. Ezek az alkotások is jelzik témánk tárgyi sokszínűségét.

*

Külön kell szólni a *Rózsa Sándort* és a *betyárvilágot* felidéző emlékekről. A betyárvilág jóval az 1848/49-es forradalom és szabadságharc előtt kibontakozott, kiteljesedése a szabadságharc bukása utáni időre tehető.²¹

Kialakulásának legfőbb oka a zsellérek számának növekedése, valamint a Habsburg Birodalom katonaállítási rendszere volt.

A Dél-alföldi betyárok közül az egyik leghíresebb Rózsa Sándor volt, aki a magyar kormánytól mentességet nyerve, bandájából szabadcsapatot alakított és a szabad-

²¹ Szabó F., 1964.

ságharc katonái közé állt. A szerb felkelők ellen sikeres portyázó harcot vívott. Csapatának tagjai nem tudták felszámolni régi életmódjukat, így fölsozlatták őket.

Rózsa Sándor (1813. Szeged – 1878. Szamosújvár) a szabadságharc után folytatta rablásait, elfogták (1856) és életfogytiglanra ítélték. 1867-ben kegyelmet kapott, kiszabadult, de újból folytatta előző tevékenységét.

A szabadságharc leverése után a bujdosó honvédeket, a Habsburg hadseregből szökött katonákat éppúgy üldözték, mint a közönséges bűnözőket. 1868-ban Ráday Gedeon lett a teljhatalmú kormánybiztos Szegeden, aki a betyárvilágot nagy apparátussal és kegyetlenséggel fős számolta. Rózsa Sándort is ő fogta el 1872-ben, s életfogytiglani fegyházra ítélték.

Rózsa Sándor életéről, tetteiről, elfogatásáról számos monda, dal, történet ismert. Több tárgy is található gyűjteményeinkben, melyről azt tartják, hogy személyes használatában voltak (34. kép). Alkotó kedvű paraszt és pásztorfaragók megörökítették Rózsa Sándor és a betyárok életét, tetteit (33. kép, 3. rajz).

*

Kossuth Lajos (1802-1894) emléke elevenen él a magyar néphagyományban. A szabadságharc hősei közül a néphagyományban Kossuth áll a központban, róla szól a legtöbb népdal, történet és monda. Mint Ujváry Zoltán tanulmányában írja: „Alakja már-már mitikussá vált, s kultusza az egész nemzetre kihatott.”²² Kossuth Lajos személyét és tetteit már a szabadságharc alatt folklór alkotások örökítették meg.

A Kossuth-kultusz különösen erős vidékünkön, a Dél – Alföldön. Kialakulását nagymértékben befolyásolta a szabadságharc alatti nagyhatású toborzó körútja (Csongrád – Szentés – Szegvár – Hódmezővásárhely – Szeged). Az abszolutizmus idején tovább erősödött kultusza. A kiegyezés után a helyi képviselők évtizedeken át 48-as, függetlenségi programokkal kerültek a parlamentbe. Városaink díszpolgárrá választották (pl. Hódmezővásárhely 1880, Makó 1887). Halála, temetésének díszes körülményei újabb lökést adtak kultuszának, amit tovább erősített születésének 100. évfordulója.

A 19. század végén, a 20. század elején szinte minden városban állítottak szobrot emlékére. A század eleji szoborállítás hangulatát tükrözi az 1907-es Képes Kossuth-naptár: „Amióta a magyar nép az ismeretlenség ősi homályából előbukkant, összes nagyjainak együttvéve sem emelt annyi szobrot, mint Kossuth Lajosnak egymagában. Sőt a többi nemzetek történetében is hiába keressük hasonló kegyeletnek a megnyilatkozásait. (...) Miben rejlik a tartós és terjedő kegyeletnek az indító oka? Abban, hogy Kossuth Lajos jobban meg tudta hódítani a szíveket, mint bárki más. Nemzete lelkéhez jobban hozzá férközött s megtöltötte azt eszményi tartalommal.”

A századfordulón felerősödött a Kossuth Lajos személyéhez fűződő tárgyak gyűjtése, amelyekből később múzeumaink gyűjteményeibe is kerültek. A parasztság kultúrájában található tárgyak sokasága is jelzi a Kossuth-kultuszt. Példaként említem a makói József Attila Múzeum gyűjteményébe Csanádalbertiről került szövöszéket. A tulajdonos nevét jelző monogram és az 1902 évszám mellett a szövöszékre címert is faragott készítője (24. kép).

²² Ujváry Z., 1995. 32.

*

Összegzésként elmondhatjuk, hogy térségünkben viszonylag gazdag tárgyi anyag maradt meg, amely a nemzeti öntudat meglétét tükrözi. Különös jelentőséggel bírnak azok az emlékek, használati eszközök, amelyek közvetlenül a szabadságharc bukása után, az elnyomatás éveiben keletkeztek. Ezeknek mind elkészítése, mind megőrzése komoly büntetéssel fenyegetett. Úgy vélem, a kiegyezés után sem volt „hivatalos” a forradalom és a szabadságharc éltetése.

Bár a bemutatott tárgyakon keresztül a társadalmi és gazdasági változások, az átalakulás nem egyértelműen követhető nyomon, megállapítható, hogy a forradalom és szabadságharc emléke mélyen beépült a parasztság tudatába. Elmondhatjuk, mind a parasztok, mind az iparosok kezeiből kikerült alkotások a készítők hazafiságáról, honszeretetéről tanúskodnak.

IRODALOM

- DÉGH Linda
1952 A szabadságharc népköltészete, Budapest.
- DÖMÖTÖR Ákos
1998 Hősök és vértanúk, Budapest.
- DÖMÖTÖR János:
1992 Utószó. Plohn József Negyvennyolcas honvédportrék, Budapest.
- KRESZ Mária
1949 Az 1848-49. évi Centenárius Kiállítás néprajzi terme: "A Szabadságharc a nép életébe". Ethnographia, LX. 346-348.
1966 Maksa Mihály tálas. MFMÉ, 1964-65, Szeged, 115-152.
1990 Fazekasság, Csongrád megye népművészete. Szerk.: Juhász Antal. Budapest, 299-380.
- NAGY Vera
1990 Faragás, Csongrád megye népművészete, Budapest. Szerk.: Juhász Antal. 441-496.
1991 Magyar címer Vásárhely népművészetében, Promenádné, III.15.
- ORTUTAY Gyula
1952 Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiban, Ethnographia LXIII.
- PLOHN József
1992 Negyvennyolcas honvédportrék. Összeállította: Dömötör János. Budapest.
- SELMECZI KOVÁCS Attila
1997/1 Nemzeti jelképeink szerepe az identitásban, Honismeret, 17-18.
1999 A Kossuth-címer. Ethnographia, CX. 3-23.
- SZABAD György
1992 Előszó, Plohn József: Negyvennyolcas honvédportrék.
- SZABÓ Ferenc
1964 A dél-alföldi betyárvilág, Gyula.
- UJVÁRY Zoltán
1995/1 Kossuth Lajos a népdalokban. Ethnographia CVI. 31-37.
- VAJKAI Aurél
1998 1848 emlékei a népi díszítőművészetben. Budapest.

Rövidítések

- JAM - József Attila Múzeum, Makó
KJM - Koszta József Múzeum, Szentes
MFM - Móra Ferenc Múzeum, Szeged
NM - Néprajzi Múzeum, Budapest
SZKJM - Szántó Kovács János Múzeum, Orosháza
TJM - Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely

The Memories of the 1848/49 Revolution and War of Independence in Csongrád County's Object Culture

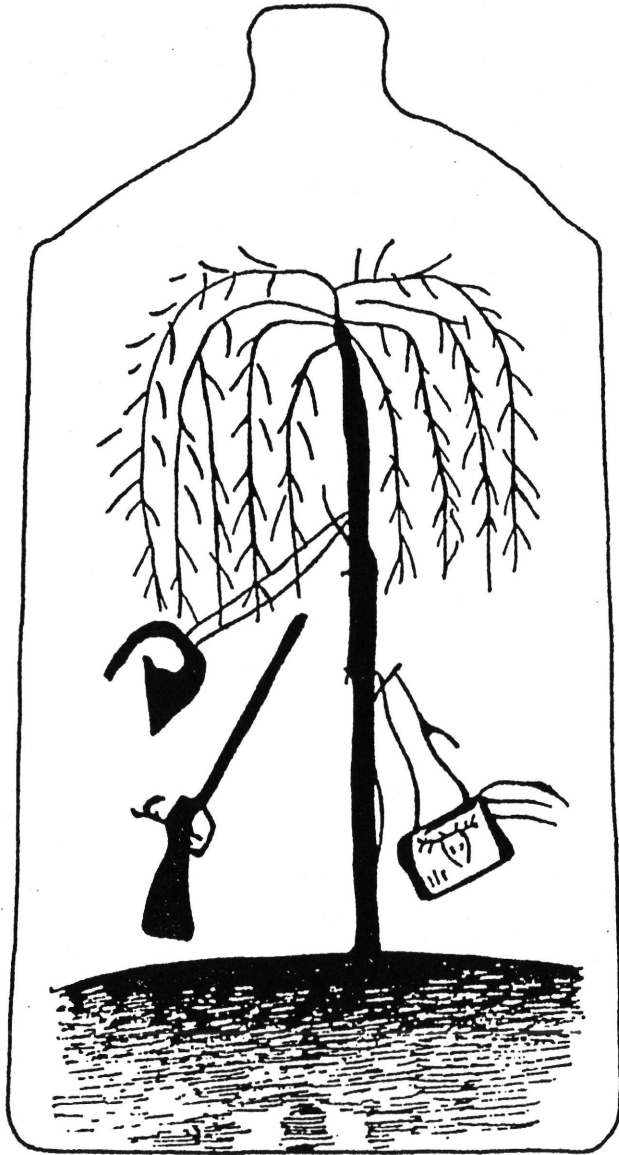
A relatively rich object collection that preserves the memory of the 1848/49 revolution and war of independence survived in the Southern Hungarian Plains. One part of this collection originates from immediately after the war of independence, while the majority from the end of the nineteenth century and the beginning of the twentieth century.

The objects that can be found in the collections of the museum in Csongrád county are primarily folk art pieces, rarely articles for everyday use. Craftsmen, peasant specialists and humble peasants made them. Mihály Maksa from Hódmezővásárhely, György Szabó and Antal Kiss potters from Makó stand out among the others when we consider the exhibited objects.

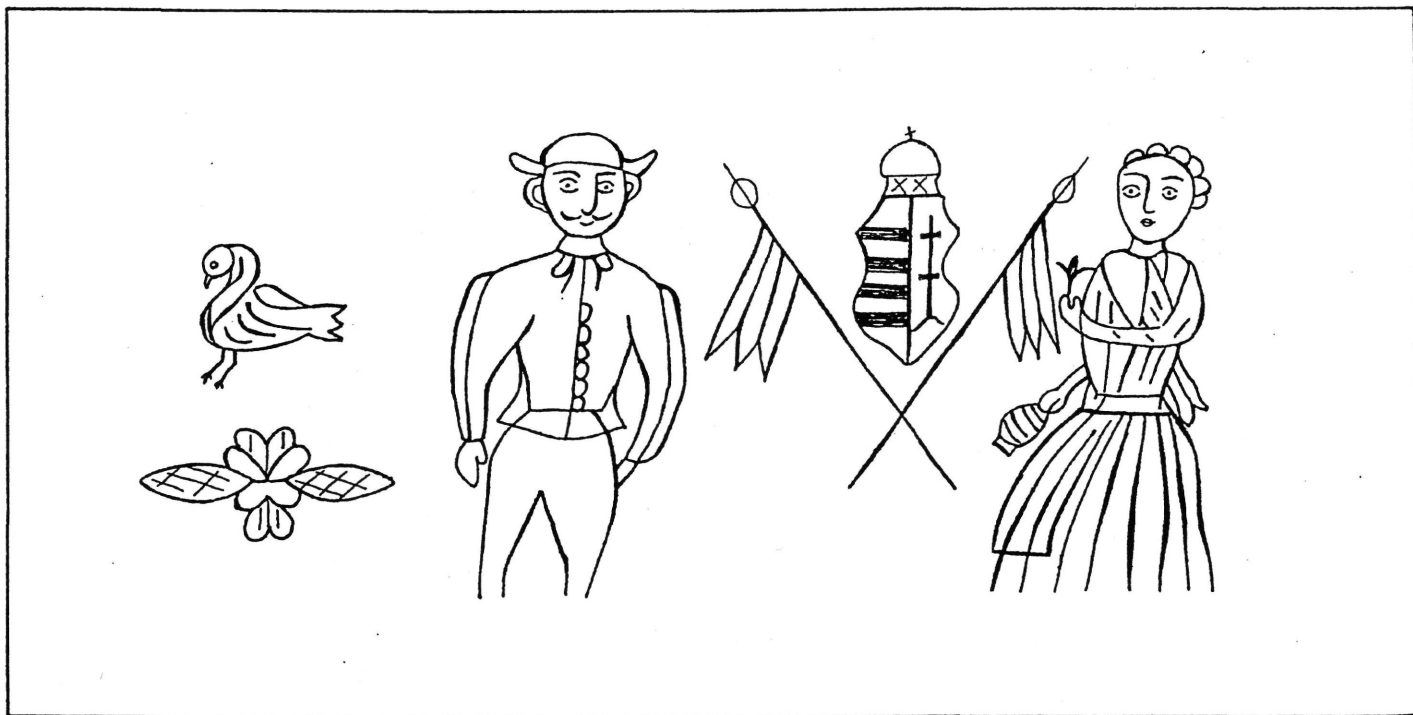
According to their classification based on the materials they were made from, we can conclude that mainly clay pots (bottles, flasks, ink containers) and wooden objects (blade holders, honey-cake beetle, objects for everyday use) survived. There are a fewer objects made from leather (tobacco sacks, woman's coat) and textile (cartman's coat).

The most commonly applied motive is the arms of the nation, which symbolises national pride, independence and republic. The folklore objects contain simplified illustrations of the official arms of the nation. Beside the arms of the nation patriotic texts, as well as short sentences and long stanzas of verses can be found: „Long live our homeland!”, „Oh, My Lord Above, Let me Live until I see my beautiful country free. Bring it the day of freedom, Bless the Hungarian nation!” The depiction of the weeping willow or its references in texts refer to the suppression of the war of independence. On the fewer occasions we can find illustrations of military men, 'honvéds' i.e. the Hungarian soldiers.

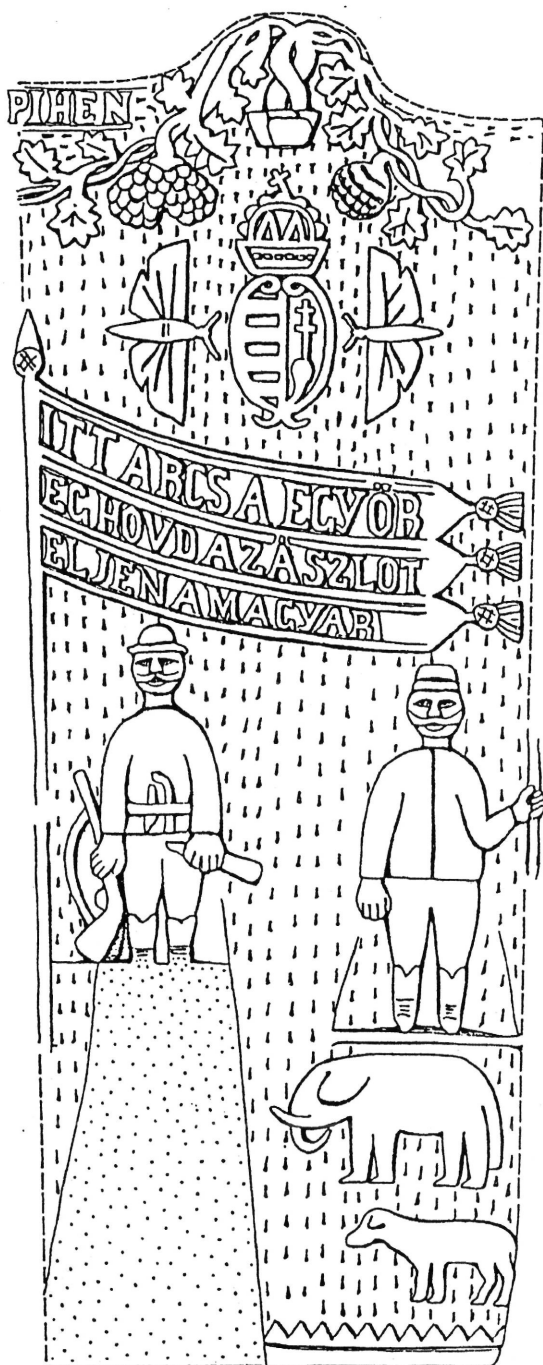
The memory of Lajos Kossuth (1802-1894) is still vividly present in Hungarian folklore. It is especially prominent in our region. His death and his honoured funeral furnished his cult, which was further strengthened by his centennial birthday anniversary.



1. rajz: Butella (Makó), NM 62. 181. 36.



2. rajz: Borotvatok, MFM, 50. 525. 1.



3. rajz: Botvég (33. sz. kép) kiterített rajza, SZKJM, 52.1604.1.



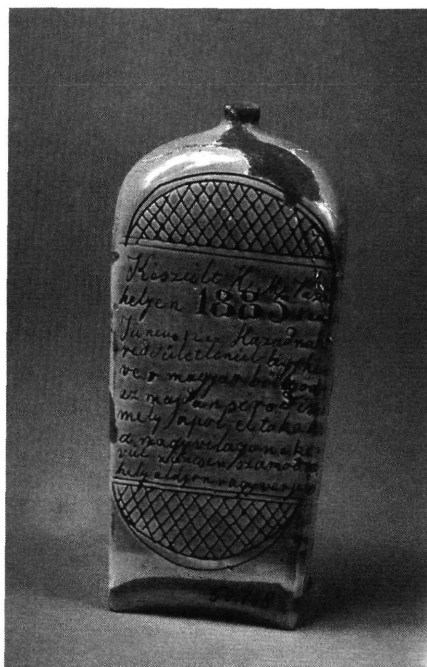
1. Butella (Hmvhely), NM, 53. 61. 350



2. Butella (Hmvhely), SZKJM, 52. 925. 1.



3. Butella, TJM, 50.804. 1.



4. Butella, TJM, 50. 768. 1.



5. Butella (Makó), MFM, 50. 768. 1.



6. Butella (Makó), NM, 62. 181. 36.



7. Butella, JAM, 69.194. 1.



8. Butella (Hmvhely), SZKJM, 52. 784. 1.



9. Kulacs, MFM, 66. 11. 1.



10. Kulacs, SZKJM, 52. 773. 1.



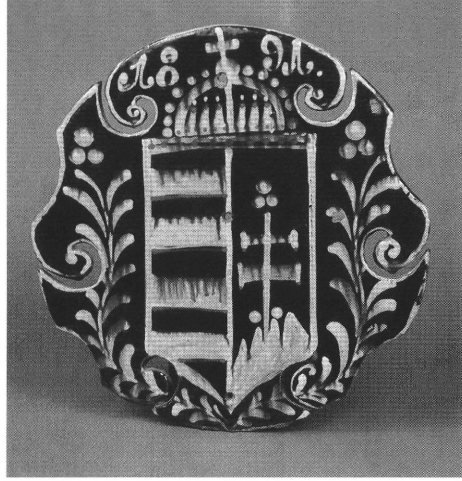
11. Tintatartó, TJM, 52. 373. 1.



12. Tintatartó (Hódmezővásárhely),
NM, 53. 61. 689.



13. Tányér, MFM, 51. 434. 1.



14. Maksa-címer, TJM, 50. 649. 1.



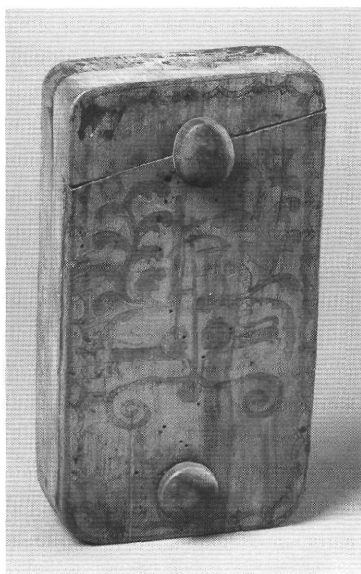
15. Kisláda, MFM, 52. 905. 1.



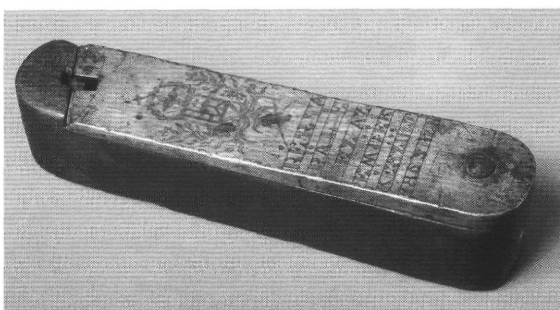
16. Borotvatok, TJM, 53. 545. 1.



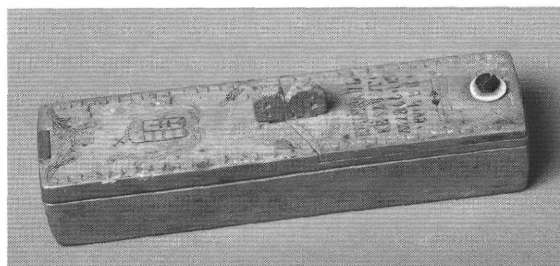
17. Borotvatok, TJM, 53. 562. 1.



18. Borotvatok, SZKJM, 52. 1164. 1.



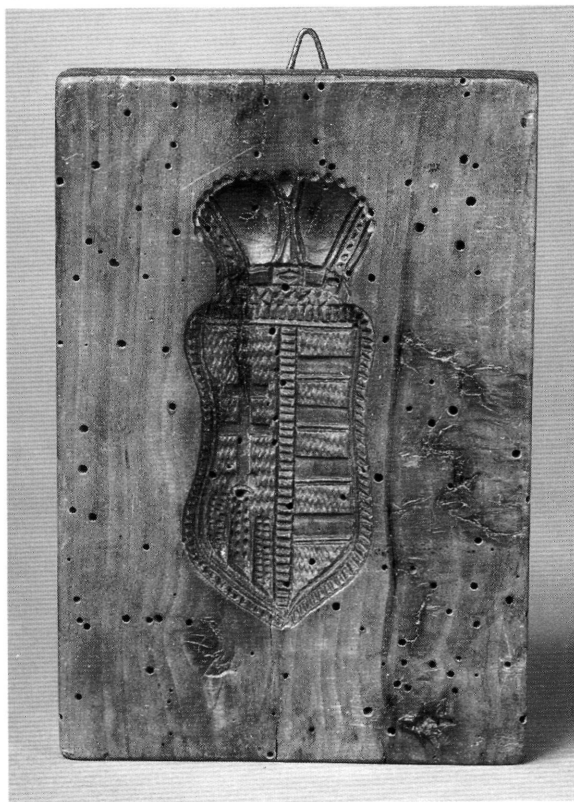
19. Borotvatok, SZKJM, 52. 1170. 1.



20. Borotvatok, JAM, 76. 34. 1.



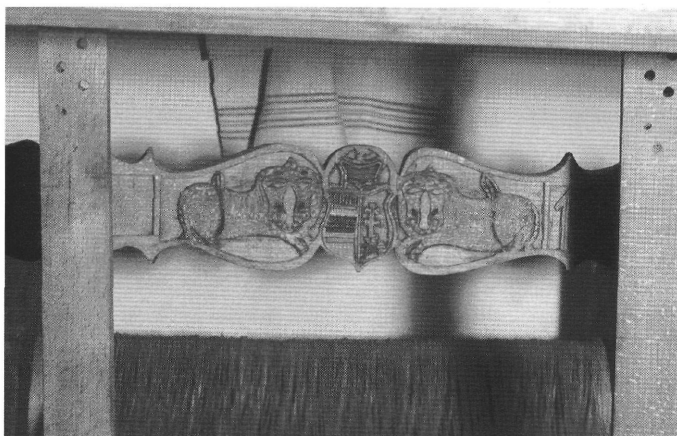
21. Mézeskalács forma,
TJM, 53. 806. 1.



22. Mézeskalács forma, KJM, 54. 1287. 1.



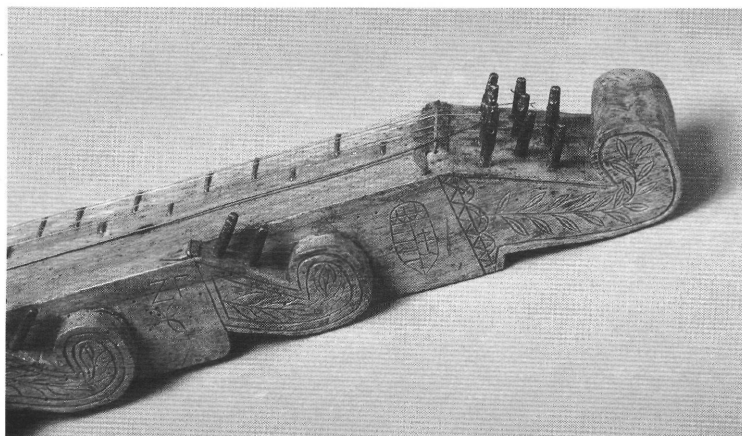
23. Mézeskalács forma, KJM, 54. 1288. 1.



24. Szövőszék (részlet), JAM, 78. 130. 1.



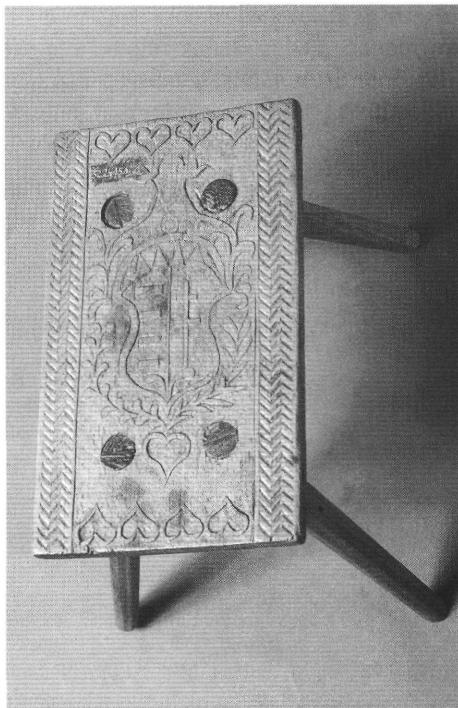
25. Törölközőtartó, MFM, 61. 4. 1.



26. Citera (részlet), MFM, 63. 16. 1.



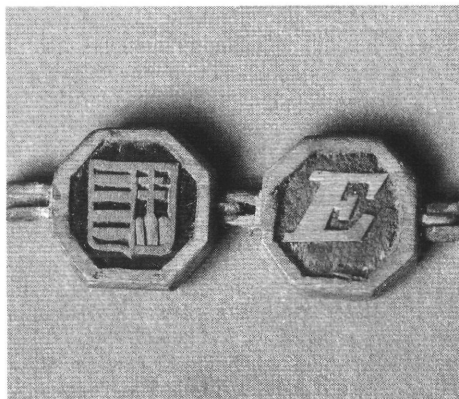
27. Fali polc, SZKJM, 85. 15. 1.



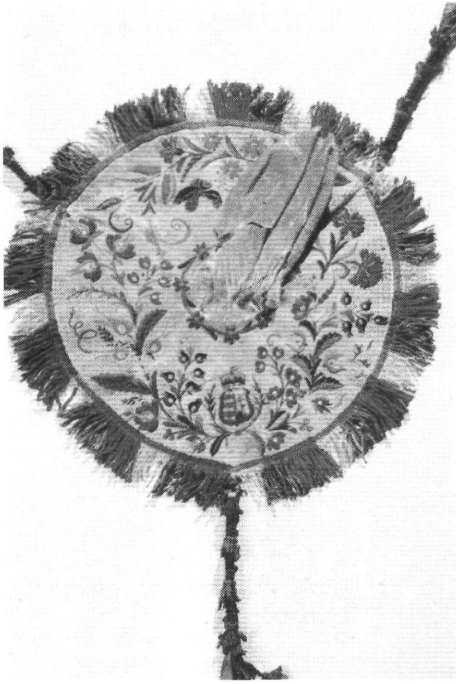
28. Kisszék, MFM, 52. 2415. 1.



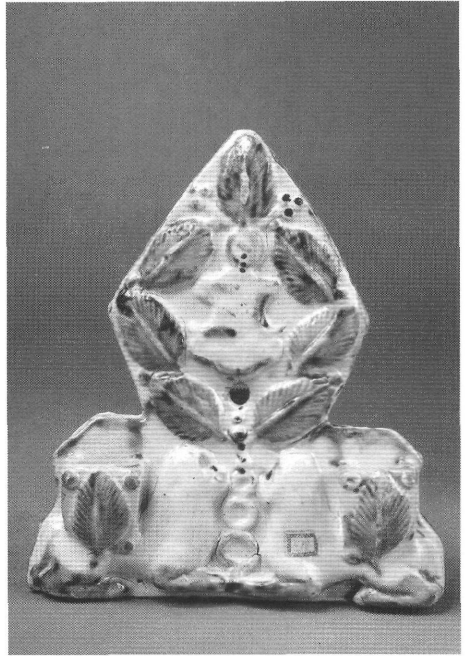
29. Rühzsírtartó, MFM, 52. 346. 1.



30. Karperec (részlet), KJM



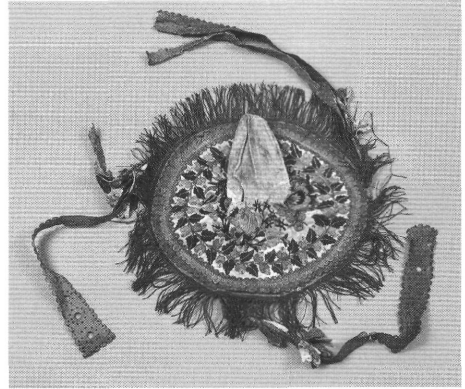
31. Dohányzacskó, MFM, 52. 1253. 1.



32. Gyufatartó, TJM, 52. 558. 1.



33. Botvég, SZKJM, 52. 1604. 1.



34. Rózsa Sándor dohányzacskója,
KJM, 54. 531. 1.



35. Butella, KJM, 54. 981. 1.



36. Butellák, KJM, 54. 971. 1; 54. 985. 1.



37. Butella (Makó) NM, 53. 61. 327.



38. Butella (Makó), NM, 53. 437. 1.



39. Kulacs, TJM, 65. 73. 1.



40. Kulacs, MFM, 50. 755. 1.



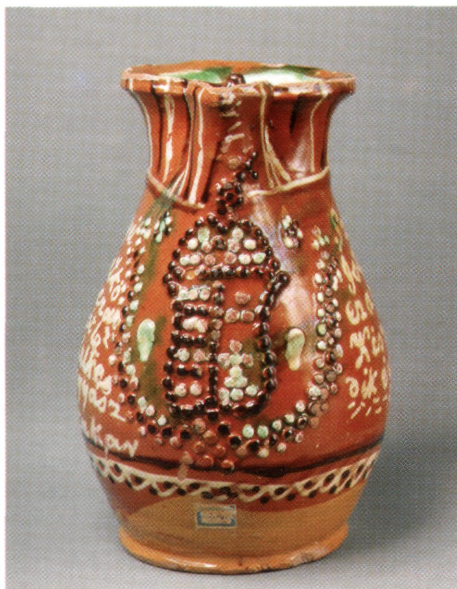
41. Perekulacs, KJM, 54. 1004. 1.



42. Kulacs, TJM, 52. 891. 1.



43. Nagytál, TJM, 59. 3. 1.



44. Boroskancsó (mihók), TJM, 52. 15. 1.



45. Maksa-címer, TJM, 93. 2. 7.



46. Borotvatok, KJM, 54. 174. 1.



47. Pipatórium, MFM, 52. 1019. 1.



48. Asszonysuba (részlet), TJM, 50. 1771. 1.



49. Kocsisszűr (részlet), TJM, 81. 93. 1.

